ARAP
GÖZÜYLE
OSMANLI

Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?

KRAL ABDULLAH

9. baskı

KLASİK

Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik? KRAL ABDULLAH

KLASİK

KLASİK

Arap Gözüyle Osmanlı
Dizi Editörü M. Suat Mertoğlu

Beyrut Şehremininin Anıları (1908-1918)
Selim Ali Selâm
trc. Halit Özkan, 3. baskı

İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları
Emir Şekib Arslan
trc. Halit Özkan, 3. baskı

Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları
Muhammed Kürd Ali
trc. İbrahim Tüfekçi, 2. baskı

Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?
Kral Abdullah
trc. Halit Özkan, 9. baskı

Cemaleddin Afganî'nin Anıları
Muhammed Mahzumî Paşa
trc. Adem Yerinde, 2. baskı

Osmanlı Filistininde Bir Posta Memuru
İzzet Derveze
trc. Ali Benli, 2. baskı

İttihad-ı Osmanî'den Arap İsyanına
Reşid Rıza
trc. Özgür Kavak, 2. baskı

Mısır Mısırlılarındır: İngiliz İşgaline Karşı Osmanlı Hilafeti
Muhammed Ferid
trc. Ali Benli ve Macit Karagözoğlu
(2007 Türkiye Yazarlar Birliği Tercüme Ödülü)

İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli
Cafer el-Askerî
trc. Halit Özkan

Çekirge Yılı Kudüs 1915-1916
İhsan et-Tercüman
inceleme ve notlar: Selim Temârî
trc. Ali Benli

Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?

Kral Abdullah

tercüme
Halit Özkan

KLASİK

KLASİK
30. Kitap

ARAP GÖZÜYLE OSMANLI 4
Seri Editörü **M. Suat Mertoğlu**

Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?

Kral Abdullah

Müzekkirâtî
Amman 1409/1989

© Klasik, 2006

Tercüme **Halit Özkan**

Yayın Hazırlık **Mustafa Demiray**

ISBN 978-975-8740-47-5

TC Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika no: 15813

Birinci Basım: Mart 2006
Dokuzuncu Basım: Mayıs 2013

Tasarım/Kapak **Salih Pulcu**

Baskı/Cilt **Kurtiş Matbaacılık**
Fatih Sanayi Sitesi No: 12/75
Topkapı - İstanbul
Sertifika no: 12992

KLASİK

Vefa Cad. No: 48/3 34134 Fatih İstanbul
Tel 0212 520 66 41-42 Faks 0212 520 74 00
klasik@klasikyayinlari.com
www.klasikyayinlari.com
facebook.com/klasikyayinlari
twitter.com/klasikyayinlari

TAKDİM

Elinizdeki kitap II. Meşrutiyet'te Osmanlı parlamentosunda görev yapan bir mebusun, Mekke mebusu Abdullah b. el-Hüseyin'in (1882-1951) hatıralarıdır. Yazar aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Mekke Emiri olan ve 1916'da Osmanlı Devleti'ne isyan eden Şerif Hüseyin'in oğludur. Abdullah 1921-1923 arasında İngiliz mandası altındaki Filistin'in bir parçası, 1923'ten sonra da bağımsız bir emirlik olan Doğu Ürdün'ün emiri ve nihayet 1946'dan sonra tam bağımsız olan Ürdün'ün kralı olmuştur.

Kral Abdullah anılarında çocukluğundan itibaren yaşadıklarını ana hatlarıyla aktarmaktadır. Hicaz ve İstanbul'daki çocukluk yılları, babası Şerif Hüseyin'in Mekke emirliği ve kendisinin Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndaki Mekke mebusluğu, Asîr'de Osmanlı Devleti'ne isyan eden Seyyid İdrisî'yi bastırmaya yönelik askerî harekât, 1916'daki büyük Arap İsyanı, Haşimî-Vehhâbî mücadelesi ve Ürdün Devleti'nin doğuşu, bu hatıratın ana başlıklarından bazıları.

Türk kamuoyunda zaman zaman dile getirilen, "Arapların Türkleri arkadan vurduğu" suçlamasının eğer bir gerçeklik payı varsa, bu suçlamaya muhatap olabilecek kimselerin, Kral Abdullah'ın mensubu bulunduğu Haşimî ailesi olduğunda şüphe yoktur. Haşimî ailesinin İngilizlerle işbirliği yapması aslında sadece Türklerin değil, birçok Arabın da tepkisini çekmiştir. 1916 İsyanı esnasında bir Arabın Abdullah'a "kızıl suratlı" Lawrence'ın kendi yanlarında ne işinin olduğunu sorması, bazı Arapların İngi-

lizlerle yakın temasa duyduğu öfkeyi yansıtır. Kral Abdullah'ın 1951 yılında bir Filistinlinin suikastı neticesinde can vermesi de kaderin garip bir tecellisidir.

Şerif Hüseyin ve Ali, Abdullah, Faysal ve Zeyd başta olmak üzere oğulları Osmanlı Devleti'ne başkaldırmış ve Arap Yarımadası'nda Osmanlı sonrası meydana gelen oluşumlarda başat olmasa da önemli roller oynamışlardır. Bağımsız ve birleşik bir Arap devleti kurma iddiası ile ortaya çıkılmasına rağmen, neticede Osmanlı-Arap coğrafyası Batılı devletlerin hakimiyeti altına girmiş, üstelik çok sayıda küçük devletin ortaya çıkmasıyla daha önceden var olan birlik de yitirilmiştir.

Kral Abdullah'ın hatıralarında, beklentilerin çok uzağında kalan bu şekilde bir neticenin gerçekleşmesinden sonra, sözkonusu isyana katılmaktan dolayı pişmanlığını dile getirmesi manidardır. Yazarın ayrıca, bir yandan Hicaz'daki bazı kararları nedeniyle babasını; bir yandan da bağımsız ve birleşik bir Arap devleti kurma hedefi varken Suriye'ye kral olma uğruna Londra ve Paris'te kulis yapan kardeşi Faysal'ı eleştirmesi de dikkat çekicidir.

Kral Abdullah'ın en önemli özelliği, 1916 İsyanının hazırlanması ve yürütülmesi konusunda babası ile İngilizlerin temasını sağlayan kimse olmasıdır. Elinizdeki kitap bu konuya belli ölçülerde ışık tutmaktadır. Kitap ayrıca İngilizlerin, Osmanlı'nın Arap vilayetlerinden uzaklaştırılma planının yürürlüğe konmasında ve Haşimî ailesinin Hicaz, Suriye ve Irak gibi bölgelerdeki idarî pozisyonları elde etmesindeki katkılarına dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Kitap Türk-Arap ilişkilerinin Osmanlı'nın son dönemi ve sonrasında izlediği seyir konusunda da önemli açılımlar getirmektedir. En azından 1916 Arap İsyanını, bu isyanın başaktörlerinin bakış açısıyla yansıtması açısından önemlidir. Böylece okuyucu, isyanın temellendirilmesinde sözkonusu olan argümanların, meselenin tarafı olan Araplarca nasıl ortaya konulduğunu görme fırsatı yakalamaktadır.

1916 Ayaklanması, bir taraftan Arap ve Müslüman kamuoyu nezdinde İttihatçı yönetimin gayriislâmî uygulamaları gerekçe gösterilerek meşrulaştırılmaya çalışılırken diğer taraftan İngilizlerle gizli pazarlıklar sürdürülerek siyasî kazanım hesapları yapılmak suretiyle kendi içinde tezatlar taşıyan bir karaktere sahip olmuştur. Dinî ve milliyetçi temellendirmelerin kullanıldığı bu argümanların ne kadar ikna edici olduğu okuyucu tarafından takdir edilecektir. Ayrıca eser, bölgenin şekillenmesinde yabancı müdahalelerin rolü konusunda günümüz açısından da önemli ipuçları sunmaktadır.

Zaten "Arap Gözüyle Osmanlı" dizisinin amacı da tarihî problemleri kaşımak suretiyle aktüel nefretler ihdas etmek değil, tarafların bakış açılarını ortaya koymak suretiyle bu problemlerin akl-ı selimle ve çok yönlü olarak değerlendirilmesine ve Türk-Arap ilişkilerinin daha sağlıklı bir zemine oturtulmasına katkıda bulunmaktır.

Bu kitap yayına hazırlanırken tarafımızdan bazı açıklayıcı notlar konulmuş ve okumayı kolaylaştırmak için kitap, bölümlere ayrılmıştır. Kitapta geçen hadislerin kaynağı ise mütercim tarafından gösterilmiştir. Ayrıca, kitabın aslındaki fotoğraflar yeterince kaliteli olmadığı için, başka kaynaklardan temin edilen görsel malzemenin kullanılması tercih edilmiştir.

M. Suat Mertoğlu

İÇİNDEKİLER

İstanbul'a Sürgün ve Babamın Mekke Emirliği

Büyük Arap İsyanı

Ürdün Devleti'nin Doğuşu

Arap Ülkelerinin Halihazırdaki Durumuna Bir Bakış

İstanbul'a Sürgün ve Babamın Mekke Emirliği

Çocukluk Yılları

Bu benim hayat hikâyem... Gece gündüz yaşadığım her şeyi buraya yazdım. Allah ne güzel dosttur!

Ben, son Arap uyanışını gerçekleştiren ve milletini uykudan uyandırıp devletlerini kuran Hüseyin oğlu Abdullah... Ben, yani Avn oğlu Abdülmu'în oğlu Mekke emiri Muhammed[1] oğlu Ali oğlu Hüseyin oğlu Abdullah.

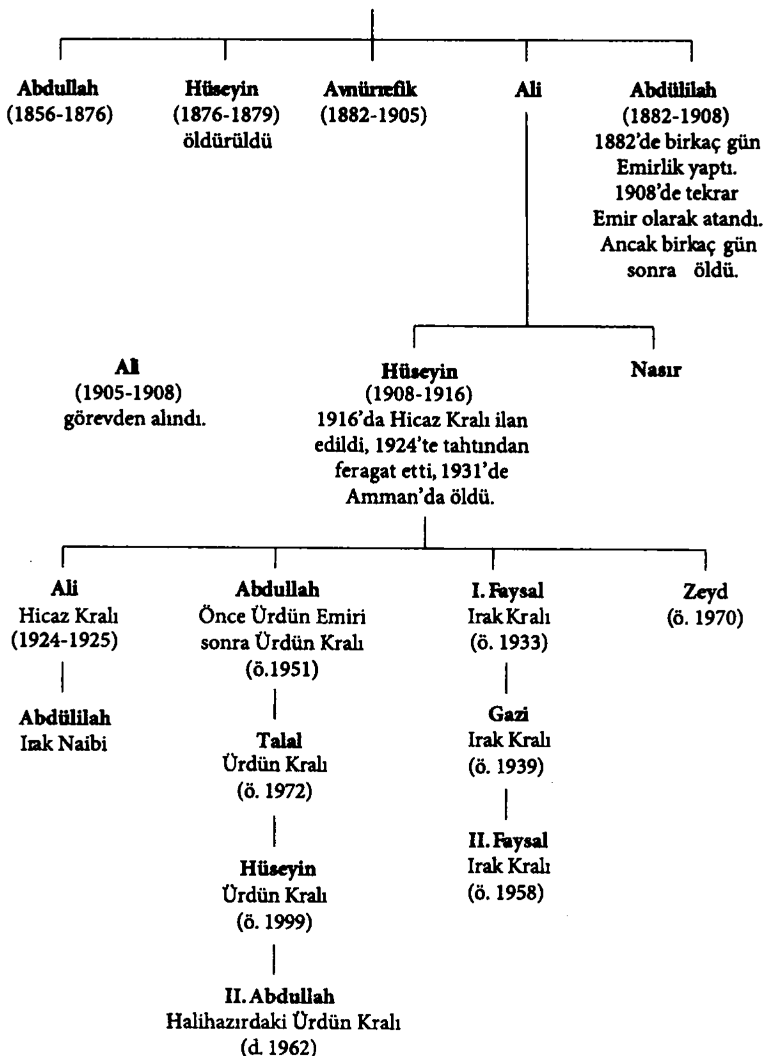
Annem Abdullah oğlu Hasan oğlu Muhsin oğlu Avn oğlu Abdülmu'în oğlu Muhammed oğlu Abdullah kızı Âbdiyye'dir. Mekkeli şerifler içindeki Abdullahlar, adlarını bu Abdullah'tan alırlar.

Mekke-i Mükerreme'de doğdum [Şubat 1882]. Kendimi ilk olarak Taif'te emeklerken hatırlıyorum. Bunu çok iyi hatırlıyorum, çünkü evimize gelen bir kadın beni görünce basamaktan düşeceğimi zannederek korkmuş ve "Sen kimsin?" diye sormuştu. Ben "Abdullah" diye cevap verince yerden kaldırıp içeriye sütannemin yanına götürmüştü. Aklımda kalan en eski hatıram budur.

Annem vefat ettiğinde dört yaşındaydım. Beş yaşına girdiğim sıralarda babamın babaannesi Garm eş-Şehriyye el-Asbeliyye'nin kızı, Avn oğlu Abdülmu'în oğlu Muhammed oğlu Ali'nin ihtiyar annesi Saliha beni gözetimine alıp tam bir Arap terbiyesiyle yetiştirdi. Yanında bu kadının kızı ve aynı zamanda babamın halası olan Avn oğlu Muhammed kızı Hayyâ da vardı. Her ikisi de bana çok iyi baktılar.

Zevî Avn Sülalesinden Mekke Emirlei ve Şerif Hüseyin'in Çocukları

Muhammed b. Avn
(1827-1851; 1856-1858)

Bunlar ve diğerleri, Benî Şehr kabilesinin ve Hicazlı aşiretlerin kadınlarıydı. Hep aralarında bulunuyor ve aşiretler arasındaki hadiselerle ilgili anlattıklarına kulak kabartıyordum. Bazen Vehhâbîlerin ilk ortaya çıktığı dönemlerden bahsederler ve Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Vehhâbîliği kovmak için Hicaz'a saldırması üzerine çıkan savaşı anlatırlardı. Bazen de bizim kabilemiz Zevî Avn ile Mekkeli diğer bir kabile olan Zevî Zeyd arasındaki mücadelelerden bahsederlerdi. Bu sohbetlerde okudukları kahramanlık şiirlerini hâlâ hatırlarım.

Okul çağı geldiğinde rahmetli hocamız Şeyh Ali Mansûrî'den ders aldık. Bu hoca Mısır'daki Mansûra şehrindendi ve aynı zamanda babamın Kur'an hocasıydı. Hoca eski usule göre ders veriyordu. Bildiği tek yöntem, öğrenciyi korkutmak ve yıldırmaktı. Tehdit için falakayı (*el-feleke*), yani öğrencinin ayaklarını bağlayıp sopalama yöntemini kullanıyordu. Bu yüzden hocadan ve dersten kaçmıştım. Ya yaşımın küçüklüğünden dolayı yahut yukarıda adını andığım büyük babaannem Saliha bint Garm'ın koruması sayesinde kimse bana ilişmedi.

Bir yıl sonra Taif'te [Kur'an] okuma derslerine yeniden başladım. Mekke'deki hocadan kaçmıştım. Ama Taif'teki hocam büyük âlim Şeyh Yasin el-Besyûnî idi. Şeyh Yasin, aynı zamanda babamın ve maiyetindekilerin imamıydı ve bu göreve babam Mekke şerifi olduğunda da, Arap kralı olduğunda da devam etti.

Şeyh Yasin bana çok iyi davranıyor ve okumaya teşvik ediyordu. Ben de, develeri çok sevdiğim için derse katılmam karşılığında kendisinden bir deve istemiştim. Bir gün bir de baktım ki okuma salonunun yanına benim için bir deve bağlamış! Artık hoca deveye ot veriyor, ben de deve otunu yiyene kadar başından ayrılmıyordum. Hocalar ve ilköğretim hakkındaki olumsuz kanaatlerimin giderilmesinde Şeyh Yasin'in ve bu devenin çok etkisi olmuştur.

Kardeşim rahmetli Melik[2] Ali b. el-Hüseyin okuma yazmada benden öndeydi. Ben elifbâyı yeni öğrendiğim zaman o Tebâreke cüzünü geçmişti.

Eğitim hayatım işte böyle başladı. Mürselât suresine geldiğim zaman "Her biri sanki sapsarı erkek deve sürüleri gibidir" ayetini [33. ayet] okuyunca "*cimâletün*" kelimesi bana devemi hatırlattı. Ben de tutup sureyi ezberledim. Hocam bunun üzerine beni yaşıma uygun biçimde ödüllendirdi, bu hediye okuma aşkımı daha da artırmıştı.

Bir miktar hafızlık da yaptık. Kardeşim rahmetli Melik Ali İsra, ben Ra'd, kardeşim Faysal Araf suresine kadar ezberlemiştik.

Hocam rahmetli Ali Mansûrî'nin eski ve yeni tarz okuma tekniklerini birbirinden ayırması güzeldi. Şeyh Yasin ise yumuşak yüzlülüğü ve küçük oyunları sayesinde bana yeniden okuma fırsatı açmıştı. Allah her ikisine de rahmet etsin ve Cennette güzelce ağırlasın.

Bir yandan da hat dersi alıyorduk. İlk hat hocalarımız sırasıyla Şeyh Osman el-Yemenî, Şeyh Abdülhak el-Hindî ve Nuri et-Türkî Efendi idi. İlk hoca en huysuzlarıydı. İkincisi sülüs ve nesih hatlarını çok iyi biliyordu. Nuri Efendi ise Osmanlı rik'a hattının ustasıydı.

Şeyh Osman her birimiz için günde yüz satır yazma ödevi veriyordu. Kendisiyle şöyle ilginç bir anım da vardır:

Hocam rahmetlinin sürekli diş etleri kanar ve ağzı kokardı. Hokkalarımız eski tarzda yapılmıştı. Yani, hokkanın kenarında bir boru olur, koruma amacıyla kamış bunun içine yerleştirilirdi. Önceden kullanılmış kâğıtlar ise tasarruf amacıyla silinir ve aharlanarak tekrar kullanılırdı.

Hocanın kötü bir âdeti vardı, daha doğrusu ağzı kanayıp koktuğu için bu adet çok kötü görünüyordu. Kamışı ağzına alarak tükürüğüyle ıslatır, bu yüzden de kamışların ucu kan olurdu. Dolayısıyla kamışı kullandıktan sonra tekrar hokkanın içine batırdığı zaman kan ve tükürük mürekkeple karışır ve pis bir sıvı oluşurdu.

Bir gün dayanamayıp kölelerin bulunduğu iç avluya geçtim ve bir leğen dolusu çok acı kırmızıbiber buldum. Biberle-

ri bir güzel öğüttüm ve rahmetli kardeşim Faysal'ın hokkasına doldurdum.

Ertesi gün kardeşim benden sonra gelip yazdıklarını hocaya gösterirken bir köşede dikilip olacakları izlemeye başladım. Hoca kalemi ağzına alınca dişeti ve dudaklarında biberin acılığını hissetti ve rahatsız oldu. Derken durumu giderek kötüleşti ve su istedi, artık ağzı yüzü şişmişti. Hoca hokkayı kontrol etmek için bakınca bir de ne görsün: Ağzına kadar biber dolu! Hemen kardeşimi falakaya yatırdı ve cezalandırmak istedi. Kardeşim bir yandan ağlıyor, bir yandan da hiçbir şey yapmadığına yemin ediyordu. Bense katıla katıla gülüyordum. Hocanın yardımcısı beni görünce "Ne diye gülüyorsun?" diye azarladı. Hemen büyük babaannemin yanına kaçtım ve olanları anlatıp kardeşimi kurtarmasını istedim. Zaten o sırada biber leğeninin yanında ayak izlerimi görmüşler ve bu küçük oyunu kimin oynadığını anlamışlardı.

Babam olanları duyunca beni çağırttı, ben yine babaannemin yanma sığındım. Bunun üzerine babam kendisi geldi ve cezalandırılmam için beni hocaya götürmek istedi. Babaannem beni babama vermiyor ve oyunumun sebebini dinlemesini istiyordu. Olan biteni babama anlatınca öfkesi geçti ve gülmeye başladı.

Bu olaydan sonra Osman Hoca'ya bir kese dolusu para verdiler ve beni bağışlamasını istediler, hoca da bağışladı.

Birkaç gün sonra olayı babamın amcası ve Mekke emiri rahmetli Şerif Avnürrefik b. Muhammed de duymuştu. Beni çağırttı, yanına vardığım zaman gülmeye başladı ve şaşkınlığını gizleyemeyerek "Ne akıllı çocuk!" dedi. Sonra da Şeyh Osman'ın ve diş doktoru Abdülgaffar'ın getirilmesini istedi. Hoca gelince Şerif "Osman Hoca! Gördüğün gibi sen bizim çocuklara hat öğretirken onlar sana nezaket öğretiyorlar. Abdülgaffar! Gel buraya da şu hocanın dişlerini söküver!" dedi. Bunu duyan hoca feryad ü figan içinde benden yardım istemeye başladı. Oysa Şerif sadece şaka yapıyordu, kendisi çok

şakacı biriydi. Gönlünü almak için hocaya bin beş yüz riyal ödül verdi ve dişlerini tedavi ettirmesini istedi.

Zevî Avn Sülalesi

Krallıktaki Haşimî ailesinin atası olan bu Avn, daha önce bahsi geçen Abdullah oğlu Muhsin oğlu Avn'dır. Neslinden üç ayrı sülale gelmiştir: Devleti idare eden Muhammed sülalesi, Hüzâ' sülalesi ve Nâsır sülalesi.

Muhammed ve Hüzâ', Abdullah oğlu Muhsin oğlu Avn oğlu Abdülmu'în'in çocuklarıdır. Nâsır ise Avn'ın oğlu Fevvâz'ın çocuğudur. Şeriflik Zevî Avn sülalesinde olduğu için Taif'in yönetimini bunlar almıştır. Avn sülalesinin şerifleri ise Muhammed b. Abdülmu'în'in çocuklarıdır.

Mekke ve Sayfiyesi

Mekke-i Mükerreme İslâm dünyasının başkenti ve Allah'ın güvenli harem bölgesidir. Taif buranın sayfiyesidir. Bütün Müslümanlar hac mevsiminde Mekke'de toplanırlar. Burası hacıların yeme içme, konaklama ve ticarî işleri için ağırlandığı yerdir.

Taif Mekke'nin sayfiyesidir. Kafilelerle Taif'e gitmek ne hoştur! Develerin hevdeçleri ince pamuklu kumaşlarla ve güzelim İran halılarıyla süslenir. Bu yolculukta konak yerleri ve çadırlarda bir araya gelmenin tadına doyum olmaz!

Mekke'den Taif'e gidileceği zaman genellikle güneş battıktan sonra, ilk durak yeri olan Zeymâ veya Sevle'ye doğru yola çıkılır. Böylece gecenin serinliğinden istifade edilir. Güneş doğduktan hemen sonra Zeymâ veya Sevle'ye varılır. Burada yeşil halılar gibi otlakların ortasında, kaynak sularının yanında çadırlar kurulur. Yedi saat kadar mola verilir ve öğleden

sonra üç saat daha yol alınarak ikinci konak yeri olan Âme'ye gelinir. Burası bugün Seyl adıyla bilinen Zâtu Irk bölgesidir. Bu konak yeri es-Serat [sıradağlarının] kenarında yer alır ve havası ile suyu, sıcağı ile soğuğu aynen oraya benzer. Gün doğarken Seyl'e varılır. Seyl'de hiç kesilmeyen küçük bir çay akar. Burada bir müddet istirahat edilir ve develer dinlendirilip yemlenir, öğleden hemen sonra yeniden yola çıkılır ve sabah olmadan Taif'e varılır. Yol boyunca en uzun mesafe burada alınır.

Taif'ten Mekke'ye dönerken ise kuşluk vakti yola çıkılır, böylece iki günlük bir yolculuktan sonra Mekke'ye gece yarısı girilmiş olur.

Yolculuk boyunca çocuklar çok eğlenir. Yolda birçok bineğe binme fırsatı bulurlar. Kimi zaman zarif hevdeçler taşıyan bedevi develerine, kimi zaman çevik katırlara veya soylu atlara binerler. Bazen de uysal Umman develerine yahut huysuzluk eden başıboş bineklere binerler. Ama hepsinden önemlisi, yolculuk boyunca ders diye bir şey yoktur!

1309 [1892] yılına kadar hayatımız bu şekilde, ilkokul dersleri ve keyifli yolculuklarla geçti. O yıl babam, amcası Mekke emiri rahmetli Avnürrefik b. Muhammed'le aralarında çıkan bir anlaşmazlık hakkında görüşmek üzere İstanbul'a çağırıldı.[3] Böylece ben ve kardeşlerim için eşsiz ve aziz vatanımızda geçirdiğimiz ilk günler bitmiş oldu. Artık Osmanlıların başkenti İstanbul'da eğitim görecektik.

İstanbul Yolunda

1309 [1892] yılı Şubat ayının 17. günü,[4] İzzeddin vapuruyla Cidde limanından ayrıldık. Bu alelade bir vapur değil, iki yanında çarkları olan güzel ve muntazam bir gemiydi.

Biz üç kardeş, Ali (Melik Ali), ben ve Faysal (Melik Faysal) babaannemiz Bezmicihan'm ve Mekke emiri meşhur Şerif Abdülilah b. Muhammed'in hanımının gözetimindeydik. Ailede otuz iki hanım ve yardımcıları vardı.

Gemi ayın yirmisinde Süveyş'e vardı. Bu hayatımdaki ilk deniz yolculuğuydu. Deniz mutedil dalgalıydı ve ilk gün herkese baş dönmesi olmuştu, ancak sonradan duruma alıştık. Süveyş Kanalı gerçekten görülmeye değerdi. Diğer yandan hepimiz, yol azığı olarak beyaz ekmek yemekten usanmıştık. Mecbur olmasak hiçbirimiz herhalde ekmek yemezdik.

Geceyi İsmailiyye yakınlarındaki bir gölde geçirdik. Ardından Port Said'e doğru yola çıktık. Orada yeni bir durumla karşılaşmıştık: Karşımızda yolculuk yapan Hristiyan kadınlar vardı. Gemi limana demir attı ve yakıt ikmali yaptı. Biz Hicazlılar da kışlık kalın elbiseler temin ettik. Gece yarısı olunca gemi İzmir'e doğru hareket etti. Deniz bu defa çok dalgalıydı ve aşırı yağmur yağıyordu. Dağ gibi dalgalar arasında ilerlerken insanın yürümesine yahut ayakta durmasına imkân yoktu. Bu yüzden gemi Kıbrıs'taki Limasol limanına sığınmak zorunda kaldı. Oraya bile ancak yetmiş iki saat sonra varabilmiştik.

Limasol'da on beş saat bekledikten sonra fırtına dindi ve İzmir'e doğru yola çıktık. Ancak Rodos Adası civarına geldiğimizde yeniden fırtına çıkınca Marmaris limanına sığındık. Bu yolculuk boyunca gördüğüm en güzel yer Marmaris'ti. Liman, yüksek dağlar ve güzel köylerle kuşatılmıştı. Gemi limana demir atınca şehirden gelen sandallar etrafımızı kuşattı. Marmarisliler bal, tereyağı, elma ve fındık fıstık satıyorlardı.

Ertesi gün yeniden yola çıktık. İzmir'de mola vermeden yola devam ettik ve Çanakkale limanında durduk. Hicaz'dan İzmir'e sürülen bazı kişiler burada indiler. Ardından yine yola devam ettik ve [Mart] ayının yedisinde İstanbul'a varıp Kumkapı açıklarında demir attık.

Tan yeri ağarırken gemi tekrar harekete geçti ve Topkapı Sarayı'nın önündeki limana demir attı. Orada, bizi Boğaz'daki Emirgân köyünde bulunan saraya götürmek üzere bekleyen küçük bir gemi vardı. Gemide bizi, babamın küçük amcası rahmetli Şerif Abdülilah b. Muhammed'in özel kalem müdürü Abdülaziz Efendi karşıladı. Bir saat sonra eve ulaştık. Babamla buluşmamız çok duygulu oldu. Babam bizi derhal yu-

karıda adı geçen amcamıza gönderdi. Rahmetli babamın özel kalem müdürü Seyyid Hasan Arnûs bize refakat ediyordu.

Yanına vardığımızda amcam harem dairesinden çıkmış, selamlığa doğru gidiyordu. Orta boylu, mütevazı, hafifçe öne eğik, geniş alınlı, köse, hafif mağrur burunlu biriydi. Demirden bir çerçeveyle burnuna oturtulmuş bir gözlük takıyordu. Hepimizi teker teker öptü. Vatan hasretinden dolayı bir süre sonra gözleri doldu ve ağlamaya başladı. O sırada garip bir soru sorarak gülmesine sebep olmuştum. Odadaki sobaya işaret edip "Efendimiz! Şu düzgünce kesilmiş ve süslenmiş odunları ne diye sandığın içine koymuşlar?" demiştim. Amcam bunun üzerine "Onlar yakacak odun" diye cevap vermişti. Bunu duyunca ben "Ama Hicaz'daki yakacaklar böyle değil, onlar eğri büğrü ve incecik oluyor, sağdan soldan toplanıyor" dedim. Amcam bir yandan ağlıyor, bir yandan da gülerek beni kucaklıyordu.

Biz küçüklerin en çok dikkatini çeken şey, evleriyle ve ağaçlarla kaplı tepeleriyle Boğaz'dı. Ayrıca Boğaz'daki köylerden İstanbul'a ve denize, oradan da Boğaz'ın sonuna kadar yolcu taşıyan ve sahil boyundaki her köye uğrayıp kiminde demirleyen kiminden yolcu alan Şirket-i Hayriye vapurları da çok dikkatimizi çekiyordu.

İstanbul'un güzellikleri anlatmakla bitmez. O her mevsimde ayrı bir güzeldir.

İstanbul'daki ikametimiz, bize çok şeyler öğreten zorunlu bir ikametti. Babam İstanbul'a geldiği gün Sultan II. Abdülhamid kendisiyle görüşmüş ve onu İstanbul'da çalışması ve devlete hizmet etmesi maksadıyla çağırdığını söylemişti. Ayrıca babamı Şura-yı Devlet azası yapmış ve Boğaz'da kendisi için bir ev tahsis etmişti. Bütün bu itibara rağmen babamın İstanbul'a sürgüne gönderildiğini biliyorduk. Çünkü Hicaz'da uygulanan baskı ve şiddet siyasetine ve hacıların mallarının çeşitli hilelerle ellerinden alınmasına karşı çıkmıştı. Bütün bunları yapan da Hicaz'daki valiler ve Emir Avnürrefik'ti.[5] Ayrıca babam İstanbul'a çağırıldıktan hemen sonra aşağıdaki ilim adamları Hicaz'dan çıkartılıp sürgüne gönderildi: Mekke başmüftüsü Şeyh

Abdurrahman Serrâc, Mekke Malikî müftüsü Şeyh Âbid ve Mekke Şafiî müftüsü Seyyid Abdullah ez-Zevâvî. Ayrıca, Kabe'nin anahtarını korumakla görevli Şeyh Abdurrahman eş-Şeybî de el-Hüdâ'da zorunlu ikamete mecbur edildi.

Bu olaylardan sonra mukaddes bölgelerdeki zulüm iyice arttı. Çeşitli dolaplar çevrilerek hacıların mallarına el koyuldu ve güvenlik diye bir şey kalmadı. Ama bütün bu uygulamalar zalimleri büyük külfet altına itti ve yaptıklarından hiçbir fayda görmediler. En sonunda hem kendileri hem nesilleri dört bir yana dağılıp perişan oldu ve Sultan'ın devleti yıkıldı gitti.

Allah Teala Kâbe hakkında "Kim orada bozgun çıkarır veya zulüm işlerse kendisini acı veren bir azaba mahkûm ederiz" [Hac 22/25] buyurmaktadır. Mukaddes bölgelere hizmetle yükümlü her yöneticinin bunu dikkate alması gerekir. Orada yapılan iyilik de kötülük de karşılığını kat kat bulur.

Bize gelince; üç kardeş (Ali, Faysal ve ben) hususî hocalardan Arapça ve Türkçe öğrendik, askerî eğitim aldık.

İstanbul'da bulunduğumuz sırada, tarih sahnesinde şu değişiklikler ve uzun savaşlar olmuştu: Çin-Japon savaşında Japonlar galip geldi. Habeşistan-İtalya savaşında Necaşi [II.] Menlîk [1842-1913] galip geldi. İspanya-Amerika savaşında Amerika galip geldi ve Havana ile Filipin adalarına el koydu. Türk-Yunan savaşında Osmanlı Sultanı galip geldi. Yemen'de baskıcı bir rejim vardı ve İmam [Yahya] başarılı bir direniş sonunda Sana'yı ele geçirdi [1904].

Ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetime geldi ve Meşrutiyet ilan edildi. Mekke emiri Şerif Ali b. Abdullah, yanında bulunan Sultan'ın görevlileri ve vezirleriyle birlikte vazifeden alındı ve yerine Şerif Abdülilah b. Muhammed Mekke emiri olarak atandı. Ancak görev yerine ulaşamadan vefat etti. Bunun üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti Şerif Ali Haydar b. Cabir b. Abdülmuttalib'i Mekke emiri yapmak istedi.

Ben de büyük uğraşlar sonunda, emirlik hakkını talep etmesi için babamı ikna ettim. Çünkü sülalenin en büyüğü sıfatıyla bunu o hak ediyordu. Babam, Sadrazam Kamil Paşa

vasıtasıyla Padişah'a ulaştırılmak üzere konuya dair bir dilekçe kaleme aldı. Dilekçede şunları ifade ediyordu:

> Amcam Şerif Ali b. Abdullah b. Muhammed'in görevden alınması üzerine göreve getirilen amcam Mekke emiri Şerif Abdülilah b. Muhammed'in vefatı ile şu an boş bulunan emirlik makamına, Haşimî ailesinin en büyüğü ve babadan oğula geçen bu makamı en fazla hak eden kişi olmam hasebiyle atanmamı ve Sultan hazretlerinin hakkımı vermesini istirham ediyorum. Kendilerine olan sadakat ve bağlılığım malûmâne-i şahaneleridir.

Dilekçeyi Sadrazam Kamil Paşa'ya bizzat götürüp verdim. Dilekçeyi okuduktan sonra bana "Şerif Hüseyin'in en büyük oğlu siz misiniz?" diye sordu. "Hayır, ben ikinci büyüğüm. En büyüğümüz Şerif Ali b. Hüseyin'dir" diye cevap verdim. Paşa "O halde dilekçeyi niçin kendisi getirmedi?" diye sordu. Ben "Ağabeyim hâlâ büyük amcası ve kayınpederi Emir Abdülilah'ın yasını tutmakla meşgul" dedim. Paşa "Babanızın ellerinden öperim. Kendisine hakkının zayi olmayacağını bildiriniz" dedi. Teşekkür edip yanından ayrıldım ama söylediklerine tam olarak inanmamıştım. Bu yüzden saltanat makamına şöyle bir telgraf çektim:

> Şu an için münhal bulunan Mekke emirliğine, hak sahibi olmam hasebiyle Sultan hazretlerinin lütuflarıyla atanmayı ve babalarımın hakkı olan bu makamdan mahrum bırakılmamayı umuyorum.

Telgrafın Sultan'a ulaşması için üç ayrı adrese gönderdim: Sadaret makamı, Meşihat makamı ve Saray başkatipliği makamı.

Telgraf metnini alıp eve getirdim. Babama "Sadrazam ellerinizden öpüyor ve 'İnşallah hakkınız zayi olmayacak' diyor" dedim ve ayrıca Sultan'a ulaşması için yukarıdaki adreslere telgraf çekmeyi uygun bulduğumu söyledim. Telgrafları çektiğim o gece, Saray başkatibinden şöyle bir cevap aldım: "Yarın gurub saatiyle sabah üçte Sultan hazretleri görüşmek üzere babanızı bekliyor."

Şerif Hüseyin'in Mekke Emirliği vazifesine başlama merasimi

Ertesi gün kararlaştırılan zamanda rahmetli babam saraya gitti ve Mekke emirliğine atandı. Öğleden sonra geri geldiğinde artık babalarının makamında oturuyordu. İttihat ve Terakki Partisi yöneticileri, bu tayin yüzünden babama kızmışlardı ve bu olay, babamla bütün İttihat ve Terakki hükümetleri arasındaki çekişmenin başlangıcı oldu. Bu çekişme, en sonunda babamın Birinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen Arap Ayaklanmasının başına geçmesiyle sonuçlandı. İleride bunu tekrar ele alacağım.[6]

Tarihten Bir İbret Sayfası

Tarihten ibret almak isteyenler için şunu söyleyebilirim: Yükseliş ve hükümranlığın da, düşüş, alçalış ve yok oluşun da kendine mahsus sebepleri vardır.

Yükseliş ve hükümranlığın en önemli sebepleri iman, birlik, yürütmede kararlılık ve güvendir. Çöküşün sebepleriyse ayrılık, inanç farklılığı, kin ve düşmanlıktır.

Arapların en büyük hastalığı, rahatına düşkünlükleri ve yöneticilerine itaatsizlik edip ayaklanmalarıdır. Bunun en büyük göstergesi Hz. Osman dönemindeki isyandır. O günden sonra Araplar içinde fitneler baş göstermiş ve gerilemenin yolları açılmıştır.

Arapların bir düşmanı da, Arap olmayan Müslüman kardeşlerinin kavmiyetçilik hastalığıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: "Ümmetimin hakları basık burunlu, döğülmüş demir gibi dümdüz suratlı bir kavim tarafından yenmedikçe kıyamet kopmaz."[7]

Selçuklular ve Osmanlılar gibi İslâm devletleri ve beylikler de aynı sorunları yaşamıştır. Bunların en büyük düşmanı da yöneticilere duyulan kıskançlık, ordunun bozulması ve itaatsizlikti. II. Mahmud'un oğlu Abdülaziz'in hazineye ait malları israf ettiği için tahttan indirildiği söylenir. Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin, nazırlar heyetince kendisine sorulan aşağıdaki soruya "caizdir" diye cevap verdiği bilinir. Soruda şöyle denilmekteydi: "Müminlerin emiri Zeyd, beytülmalda bulunan Müslümanlara ait malları israf eder ve canının istediği gibi harcamaya kalkarsa tahttan indirilmesi caiz midir?"[8]

Ancak Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin ve Osmanoğulları sülalesinin tamamının ortadan kaldırılmak istenmesinin asıl amacı, cumhuriyet ilan edebilmekti. Sultan V. Murad'ın cinnet geçirdiği günlerde hükümet, Osmanoğullarının ileri gelenlerini bir ziyafete davet etmişti. Ziyafetin maksadı bunları bir şekilde öldürmekti. Sultan II. Abdülhamid, olayı önceden haber aldığı için yemeğe katılmamış, dolayısıyla plan başarıya ulaşmamıştı.

Bu planı kuranların başında Sadrazam Ahmed Midhat Paşa vardı. Plan başarıya ulaşsaydı, eski Mekke emiri Şerif Abdülmuttalib b. Galib halife ilan edilecekti.[9]

Aynı plan, Türkiye'de cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından uygulanmış ve Osmanlı hanedanı üyeleri ülkeden kovulmuştur.

Arap demek Müslüman demektir. Eski şaşaalı günlerine kavuşmak, hakları olan hilafeti geri kazanmak onların boynuna borçtu. Büyük Kurtarıcı'nın [Şerif Hüseyin], yanındaki ileri gelen Hicazlılarla birlikte gerçekleştirdiği, âlimlerin desteklediği ve Suriye ile Irak'ın da katıldığı son Arap Ayaklanması [1916], İslâm'ı savunmak maksadıyla yapılmış haklı bir kıyamdı. Arapların amacı, Allah tarafından kendilerine verilen bir makamı geri almaktı. Allah şöyle buyurmuyor mu: "Sizler, insanlara iyiliği emredip kötülüğü yasaklamak için yaratılmış en hayırlı bir ümmetsiniz" [Âl-i İmran 3/110].

Umalım ki Allah bu milletin hastalığını teşhis edip tedavisini bulacak bir adam göndersin. Yoksa çok geç olacak ve "Araplara yazık oldu!" diye feryat etmenin faydası kalmayacak.

Cumhuriyet inkılâbı, Midhat Paşa zamanından beri Türk gençliğinin gördüğü bir rüyaydı. Türkler dünyanın her tarafına yayılan sınırlarıyla büyük bir devlete, ancak hilafeti gasp ettikten sonra sahip olduklarının farkında değillerdi. Hilafeti üzerlerinden atınca Arapları da doğal olarak göz ardı etmişlerdi. Bugün Türklerin çok daha düzenli yepyeni bir devletleri var, ama padişahın aynı zamanda halife olduğu zamanlara ait şöhret ve etkilerinin yanında bugünkü devletlerinin esamisi bile okunmaz. Geçmişte büyük bir devletleri vardı, bugünse küçülüp gittiler. Demek ki, bir şey asıl karakterinden ayrılırsa bozuluyor!

Bugün bizler, yani Arap milleti, başsız yahut çok başlı bir vücuda benziyoruz. Başı olmayan vücut şaşkındır, nereye gideceğini bilemez. Çok başlı vücut da hangisini takip edeceğini bilemez, yine yolunu şaşırır. Allah Teala müşriklerin kimi düşüncelerini, göklerden ve yerden örnek vererek şöyle eleştirmektedir: "Eğer gökte ve yerde Allah'tan başka ilahlar olsaydı, her biri kendi yarattığına sahip çıkmaya kalkardı. [Enbiya 21/22]. Bu durumda her tanrı kendi yarattığını sevk ve idare eder ve mutlaka onlardan biri diğerine galebe çalardı. Allah onların yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir" [Mümінûn 23/91].[10]

İşte Arapların bugünkü durumu budur. Her kafa kendi istediği yere gidiyor, insanlar darmadağın olduğu için de çok şey kaybediliyor.

Âsitane... İstanbul...

O günün Âsitane'si, bugünün İstanbul'u bana hep İslâm toplumları arasındaki kavmiyetçilik çekişmelerini hatırlatır. Türklere "Hepimiz ehl-i İslâmız" diyecek olsak, "Öyle ama biz yöneticiyiz siz tebaasınız" diyorlardı. Biz ne zaman "Biz ve siz..." diyecek olsak, "Sizler ihanet edip isyan çıkardınız" diye cevap veriyorlardı.

Namaz bizim namazımızdı, Kitap bizim Kitabımızdı. Şahadet kelimesi dinimizin esası, zekât vergimiz, oruç perhizimizdi ve hac bizim memlekete yapılıyordu ama başımızdakiler daha okuduklarının anlamını bile bilmiyorlardı. Bir Arap âlim, doğru dürüst Arapça bilmeyen, herhangi bir fıkıh kitabını okumamış kişinin arkasında saf tutmaya mecbur kalırdı. İşte böyle varlık içinde yokluk, yokluk içinde varlık sözkonusuydu. Bizler üstün olduğumuz halde hakir görülürken, hakir görülmesi gerekenler tepemize çıkıyor ve "Eğer biz onu, yabancı dilden bir Kur'an kılsaydık, diyeceklerdi ki: Ayetleri tafsilatlı bir şekilde açıklanmalı değil miydi? Arab'a yabancı dilden (kitap) olur mu?" [Fussilet 41/44] diyorlardı. İşte hal-i pür melalimiz böyleydi.

Ama İstanbul'a diyecek yoktu. Yazı da kışı da bir başkaydı. Bahar geldi mi güzellikten başınız dönerdi. Ne çok dinlence yeri vardı! İstanbul bütün güzellikleri içinde barındıran, insanın aklını başından alan bir şehir, aynı zamanda hilafet merkeziydi. Orada Türk, Arap, Çerkez, Kürt, Arnavut, Bulgar, Mısırlı, Hintli ne aransa bulunurdu. Herkes kendi kıyafetini giyer, kimse kimseyi ayıplamazdı. İnsan burada dünyanın her yerinden adam bulabilirdi.

İnsanlar Abdülhamid'in zalim olduğuna inanıyorlar. Ama yanlış biliyorlar. Abdülhamid zalim değil, sadece çok dikkatli bir hükümdardı. Tahttan indirildikten sonra anlaşıldı ki Abdülhamid görevi boyunca sadece bir defa idam cezası vermişti. Geri kalan mahkûmlar en fazla ömür boyu hapse mahkûm edilmişlerdi.

İstanbul'dan sürülenler veya İstanbul'a sürgüne gönderilenler, Abdülhamid muhalifleriydi. Bunlar hiç tanınmadıkları yerlere gönderiliyorlar ve böylece devlet onların kötülüklerinden ve fitnelerinden korunmuş oluyordu. Bunu herkes biliyordu ama Abdülhamid tahttan indirildikten sonra İttihat ve Terakki yönetimince Suriye ve Yemen'de gerçekleştirilen idam cezaları ve sıkıyönetim uygulamaları yanında Abdülhamid'in işlediği zulümler masum kalır.

İstanbul'a vardıktan on beş gün sonra Sultan'ın emriyle mülazım-ı sânî Saffet el-Avvâ Efendi bize öğretmen tayin edildi. Harbiye Mektebi'nde şehircilik ve mühendislik bölümünde asistan olan Saffet Efendi, 25-30 yaşlarındaydı.

Hoca derste yeni bir yöntem uyguluyordu: Arapça konuşmak yasaktı! Derslerimiz; Türkçe, Coğrafya, Matematik, Muhtasar Osmanlı ve İslâm Tarihi, Sarf ve Türkçe Okuma'ydı. Son ders yüksek sesle okuma ödeviydi.

Kur'an derslerini babamdan alıyorduk. Arapça hocamızsa Halep asıllı, Ezher mezunu Şeyh Muhammed Kadîb el-Bân idi. Sonra hüsn-i hat dersi için bir hoca daha geldi. Adı Mehmed Tevfik Efendi'ydi. İki yıl sonra da meşhur Türk edebiyatçı Mehmed Arif Paşa bize hoca tayin edildi.

Hocalarımızın en katısı Saffet el-Avvâ Efendi idi. Bize yaptığı hocalık sayesinde terfi edip binbaşı olmuş ve Saffet Bey adını almıştı. Haşimî krallığı döneminde yine terfi edip mirliva oldu. Allah hepsinden razı olsun, bunlar ne güzel hocalardı!

Mehmed Tevfik Efendi vefat etti. Şeyh Muhammed Kadîb el-Bân siyasî bir meseleden dolayı suçlandı ve İstanbul'dan ayrılmak zorunda kaldı. Kendisini bir daha göremedik.

Arif Paşa'nın annesi babamın sütannesiydi. Bu kadın bizim süt halamız olur. Arif Paşa müzeler müdürlüğünde görev yaparken terfi etmiş ve başkatipliğe kadar yükselmişti. Gün gelip Hidiv Abbas Hilmi Paşa hidivliğin Türkiye temsilciliğinde güvenilir bir adama ihtiyaç duyunca Arif Paşa'yı tavsiye ettim. Arif Paşa divan üyeliğine atandı ve bildiğim kadarıyla Hidiv'in vefatına kadar yanında kaldı. Aramızdaki dostluk ve samimiyeti herkes bilir.

İstanbul'da geçirdiğimiz seneler boyunca çok tecrübe kazandık. Hicaz'dan gelen soylularla sık sık toplanırdık, toplantılara Türk seçkinler de katılırdı.

Bir yazın bir de kışın olmak üzere yılda iki defa İstanbul'a giderdik. İnsan İstanbul'u ne kadar anlatsa da bıkmaz. Özellikle karada ve denizde ava çıkılan mevsimler çok güzeldi. İstanbul'da yaşayanlar bunları bilirler.

Sultan yalnızca kendi adamlarına görünürdü. Cuma ve bayramlar dışında saraydan çıkmazdı. Korku ve saygı uyandırırdı ve bütün ümitler ona bağlıydı. Allah her işi onun yetkisine vermişti.

Bâbıâlî ve hükümet günlük işlerin idaresinden sorumluydu. Daha önemli konularda söz sahibi Sultan'dı. Sultan'a sebepleri açıklanmadan herhangi bir vilayet, mutasarrıflık, müşirlik, fırka veya liva komutanlığında değişiklik yapılamazdı.

Bence Sultan Abdülhamid İslâm dünyasının son büyük sultanıydı. Onun tahttan indirilmesinden sonra meydana gelen olaylar, Kufe ve Mısırlıların Hz. Osman'a yaptıklarından sonra meydana gelenlere benzer. Hz. Osman nasıl fitne ile Müslümanlar arasındaki sınır idiyse, Abdülhamid de bu çağda insanlarla fitne arasındaki perdeydi. Bu perde yırtılınca fitneler ortaya çıktı. Bütün işleri çekip çeviren ve baki kalan yalnız yüce Allah'tır.

Biz İstanbul'dayken orada bulunan Arap ileri gelenleri arasından şunları hatırlıyorum: Şerif Abdülilah b. Muhammed, [1916'da] ayaklanmayı başlatan Şerif el-Hüseyin b. Ali b. Muhammed, Şerif Haydar b. Cabir b. Abdülmuttalib b. Ga-

lib, amcası Şerif Ahmed Adnan b. Abdülmuttalib b. Galib, Şerif Cafer b. Cabir b. Abdülmuttalib b. Galib, Zafar Emiri Seyyid Fadl ve oğulları, Halep nakib[ü'l-eşrafı] Seyyid Muhammed Ebulhüda es-Sayyâdî [1849-1909], Medine-i Münevvere'de Sultan'ın vekili Seyyid Ahmed Esad el-Medenî, Sultan hazretleri ve çocuklarının mürşidi Şeyh Muhammed Zâfir et-Tarablusî el-Mağribî en-Nakşibendî.

Sultan bu kişilere hürmet eder ve hatırlarını hoş tutardı. Bunlardan başka, zaman zaman İstanbul'a gelip, işlerini gördükten sonra geri dönenler de vardı. Ancak yukarıda ismini saydıklarımın İstanbul'dan ayrılıp ülkelerine dönmeleri veya bir başka şehre gitmelerine imkân yoktu. İstanbul onlar için hürmet gördükleri bir hapishaneydi.

Ayrıca işaret edilmesi gereken bir nokta da, Sultan'ın muhaliflerinin veya idaresinden hoşnut olmayanların Avrupa'ya kaçmalarıydı. Avrupa'ya kaçmak bunlar için büyük nimetti. Meşhur tarihçi [Mizancı] Murad Bey'in ve sonradan meclis başkanı olan Ahmed Rıza Bey el-İngilizî'nin[11] Paris'e kaçışında veya Damad Mahmud Paşa'nın kaçışında olduğu gibi, biri dışarıya kapağı attı mı İstanbul hemen çeşitli söylentilerle sarsılırdı: "Duydun mu, falanca kaçmış...", "Biliyor musun, geçen gün kaçan falancanın komşularını sorguya almışlar..."

Koskoca Sultan Abdülhamid, önemli kişilerin kaçmalarından çok rahatsız olurdu. Aslında bu adamlardan korktuğu için değil, insanların merakı yüzünden endişe ederdi. Gerçekte Sultan iyi niyetle çalışan biriydi. Eğer hata yaptıysa bunları içtihat hatası olarak değerlendirmek lazımdır.

İstanbul'dan Hicaz'a

Şimdi biraz da İstanbul'dan Hicaz'a dönüşümü anlatayım:

Babam Mekke emiri olduktan iki hafta sonra hazırlıklarını tamamladı ve Hidivlik şirketine bağlı Tanta adlı bir vapurla yola çıktık. İstanbul'dan ayrılacağımız gün [1908 Kasım

sonu] babam Sultan Abdülhamid'le bir buçuk saat kadar başbaşa görüştü.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kanun-i Esasî'nin ilanını sağladıktan sonra kendi mensuplarını çeşitli görevlere getirmek için gerekli otoriteyi ele geçirmeye çalışıyordu. Doğal olarak, önceden birtakım görevlere gelip bunun faydasını görmeye devam edenler, olup bitenlerden memnun değillerdi. Onlar şöyle düşünüyorlardı: "Geleceğimiz, hiçbir tecrübesi olmayanların eline geçiyor. Şüphesiz bu, alışkın olduğumuz geçmişe göre daha az garantili bir durumdur."

Babamın söylediğine göre Sultan Abdülhamid kendisine "Sendeki kabiliyetlerden faydalanmamı engelleyenlerin Allah müstehakını versin. Şu devleti ele geçiren güruha bir türlü güvenemiyorum" deyince babam şöyle cevap vermiş: "Zat-ı şahanelerinizin Arap bölgelerinde büyük itibarınız var. Eğer oralara gelirseniz, devlet ve saltanat için aradığınız korumayı bulacaksınız. Ne zaman buna ihtiyaç duyarsanız biliniz ki üzerine düşen görevi ilk yapacak Arap ülkesi Hicaz olacaktır. Hz. Peygamber (s.a.v.) 'Medine onlar için en hayırlısıdır, keşke bilseler'[12] buyuruyor. Eğer siz de muhterem ailenizle birlikte oraya gelirseniz, malımız canımız size feda olacak ve bütün asiler size boyun eğecektir. Ayrıca orada kimse size erişemeyecektir."

Bunları duyan Sultan'ın gözleri yaşarmış ve "Çok teşekkür ederim. Allah sizden razı olsun, ancak bunları düşünmek için henüz erken" demiş. Daha sonra babama üstün hizmet ve övünç madalyasını kendi elleriyle takıp uğurlamış.

Babamın vapura gelişi hayli gecikti. Tam babam geldiği sırada Sadrazam Kamil Paşa da geldi ve veda ederken babamın eline şöyle bir not tutuşturdu:

> Mübarek Hicaz bölgesi, yüce hilafet makamına doğrudan bağlıdır. Şeriflerin yönetimi ile Sultan arasında geçerli olan yeni Kanun-i Esasî'ye göre, orada kutsal hakların çiğnenmesine imkân yoktur. Pek kıymetli vazifenizi alışkın olduğunuz eski tarz üzere yerine getirmeye devam ediniz. Allah yardımcınız olsun. Sultan'ın ve hükümetin sizlere güveni tamdır.

Sultan ile İttihat ve Terakki yönetimi arasındaki ilk problem böyle çıktı. İttihatçıların eski iddialarını tekrarlamalarına yol açan şeyler, böylece Emir Şerif'e ilk defalığına gösterilmiş oluyordu. Dikkatinizi çekerim ki bunlar, hilafet merkezinin kuruluş ve yıkılışıyla alakalı şeylerdi.

Sadrazam [Kamil Paşa] çıktıktan sonra, gece yarısı vapur yola çıktı. Kış fırtınalarının çıkmaya başladığı Kasım ayındaydık. Hava gayet normal, deniz mutedil dalgalıydı.

Yanımızda Sultan'ın fermanını götüren Ferik Şakir Paşa vardı. Dahîlullah el-Avvâcî, Şerif Muhammed eş-Şenberî, Mekke Haremi'nin müdürü Hafız Emin Efendi, hocamız Saffet el-Avvâ Paşa, emirlik imamı Muhammed Şakir Efendi ve hizmetçiler vardı.

Ertesi gün öğleden sonra Çanakkale Boğazı'nı geçtik. Ege Denizi'ne çıkar çıkmaz başlayan bir fırtınayla deniz dalgalandı. Bu arada sürekli şimşek çakıyor ve yağmur yağıyordu. Gemi dağ gibi dalgaların arasında ilerliyordu. Yanımızdakilerin birçoğu namazını oturarak kılmak zorunda kaldı. İzmir Körfezi'ne varıncaya kadar durum bu şekilde devam etti. Gemi rıhtıma yanaşıp demir atınca İzmir valisi ve komutanı gelip babamı ziyaret ettiler.

Ertesi gün yeniden yola çıktık. Bu defa deniz sakin, hava güzeldi. Trablusşam'a varıncaya kadar böyle devam ettik, orada yeniden rüzgâr çıktı ve deniz dalgalandı. Gece boyu süren endişeli bir yolculuktan sonra sağ salim Trablus'a vardık. Bu sırada kulağıma pek hoş Arapça sesler çarpıyor, hurma ağaçlarını ve Arap evlerini görüyordum. Garip bir duygu içimi kaplarken, "Bunlar senin kavmin ve tanıdıkların" diye düşündüm ve gülmekle ağlamak arasında kaldım.

Yedi saat sonra gemi Beyrut'a hareket etti. Bu arada belediye başkanı ve mutasarrıf babamı ziyaret etmişlerdi.

Beyrut'a gece yarısı vardık ve ertesi gün öğleden sonraya kadar orada kaldık. Beyrut şimdi olduğu gibi değildi, o zaman birçok yeri hâlâ Doğulu bir şehir görünümünü koruyordu. Öğleden sonra saat üçte Port Said'e hareket ettik. Bu arada ba-

bam Medine'ye iki telgraf çekmişti. İlki Şeyh Yusuf Huşeyrem'eydi ve "Beyrut'a ulaştık. Özel işlerimizi sana havale ediyoruz" diyordu. Diğeri Şerif Şehhad'a gönderilmişti ve "Beyrut'a ulaştık, şimdi Cidde'ye gidiyoruz. Medine'nin yönetimini size teslim ediyoruz. Harb ve Cüheyne kabilelerinin önde gelenleriyle birlikte Mekke-i Mükerreme'ye geliniz" diyordu.

Deniz yine dalgalıydı. Yola çıktığımız sırada garip bir şey oldu: Ben ve kardeşim Zeyd, Şerif Dahîlullah el-Avvâcî'nin oğluyla birlikte geminin kıç tarafındaki kulesine çıkmıştık. Diğer ikisi henüz sekiz yaşındaydılar. Oradan denize ve Lübnan dağlarına bakarken birden Harem müdürü Ahmed b. Muhammed Efendi'nin arkamızda dikildiğini gördük. Ahmed Efendi iki eliyle çocukları kemerlerinden tutup havaya kaldırdı ve şöyle bağırmaya başladı: "Abdullah Efendimiz! Bunları denize atsam ne yaparsınız?" Ben doğal olarak şaşırıp kalmıştım. Sonra birden geminin direğine gözü ilişti. Çocukları bıraktı ve ip merdivene tutunarak direğe tırmanmaya başladı. Bir yandan da "Abdullah Efendimiz! Ben İsa b. Meryem hazretlerinin yanına çıkıyorum. Bakın, merdivenin başına oturmuş beni çağırıyor..." diyordu. Hemen kardeşime ve arkadaşına kaçmalarını işaret ettim. O sırada Ahmed Efendi'nin ayaklarından tutmaya çalışıyordum. Ahmed Efendi hem yukarıya bakıyor hem de "Bırak beni! İsa Efendimiz, söyleyin şuna da beni bıraksın" diyordu. Sonra yine bana döndü ve "Bak bırakmazsan ayaklarımla dişlerini kırarım" dedi. Tam o sırada yaver Ahmed Efendi ve üç denizci yetiştiler. Hep birlikte Ahmed Efendi'yi güç bela aşağı indirdik. Sonra onu tutup kendine ve başkalarına zarar vermesin diye ambarlardan birine koydular. Ahmed Efendi daha sonra doktor tarafından muayene edildi ve delirdiği anlaşıldı.

Bu olaydan sonra gemi bir süre daha şiddetli fırtına ve dalgalar içinde yol aldı. Port Said'e ancak ikinci gece sabah namazından üç saat sonra varabildik.

Gemi Port Said'de demir atınca Şeyh Abdullah Bânâca Paşa kardeşi Ahmed Efendi'yle birlikte geldi, ancak karantina yüzünden gemiye çıkamadı. Daha sonra rahmetli babam rah-

metli Hidiv [II.] Abbas ile telgraflaştı ve gemi geceleyin Port Said'den Süveyş'e, oradan da doğrudan Cidde'ye hareket etti.

1328 yılı Zilkade ayının ilk haftasında[13] Cidde'ye varıp demir attık. İşlemler tamamlandıktan sonra gemiye doğru birçok sandal geldi. Yüzlerce Arap eşrafı, şeyhi ve önde geleni gemiye çıkıp sevinç ve hasret gözyaşlarıyla babamı selamlıyorlardı.

Muhammed b. Avn ailesinden karşılamaya gelen şerifler, Muhsin b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Avn ve kardeşi Abdullah, Cemil b. Nasır b. Ali b. Muhammed ve kardeşleri Abdülmu'în ile Zâmil'di.

Sonra Taif eşrafından Şerif Zeyd b. Fevvâz b. Nasır ve oğlu Abdullah ile yeğeni Şeref, bunun çocukları Hammûd, Şakir ve Ali geldi. el-Fa'ûr eşrafından Hamza b. Abdullah ve Mestûr ile Şerif Fetn b. Muhsin de oradaydı. Ardından Tihâme eşrafından Şerif Ahmed b. Mansur, Şerif Şeref b. Abdülmuhsin, Muhammed b. Abdülmuhsin, Nasır b. Şükr ve diğer Hüseyinoğulları, sonra el-Madîku'l-Hâris eşrafı ve Harb ve Hüzeyl liderleri geldi. Âlimlerin başınıysa Mekke-i Mükerreme müftüsü Şeyh Abdullah Serrâc çekiyordu. Ayrıca tanımadığım birçok kişi de gelmişti.

Her şeyi unuturum da o gün Bîşe kabilesinin reisinin söylediklerini unutamam. Çünkü bu sözleriyle sonra olacakları haber vermişti: "Hainleri kov ve barışı getir. Ey Mekke kralı ve cümle Arapların sultanı, kaçanları kov gitsin!"

Cidde'de üç gün kaldık. Denizdeyken Cuhfe açıklarına geldiğimizde ihrama girmiştik. Emir'in kafilesi, ikindi namazından sonra Harre'ye doğru hareket etti. Kafile Emir'in şanına yakışacak güzellik ve haşmetteydi. Her şey Araptı; develer, atlar, elbiseler, edeb vs. herşey Haşimî Araptı.

Cidde dışındaki açık araziye çıkınca süvariler ikişerli veya daha kalabalık gruplar halinde atlarına binerek çeşitli gösteriler yaptılar.

Kafile Rağâme'ye kadar yoluna böyle devam etti. Tihâme düzlüğü sınırındaki ilk dağlar burada başlar. Babam burada

bineğinden indi ve akşam namazını kıldı. Doru bir ata biniyordu. Yeniden yola çıkmak istediğinde Umman develerinden birini emretti. Kendisine Garve adlı, en güzel Umman develerinden birini verdim. Babam ayağını üzengiye koyduğu zaman deveye "Atalarının yurduna dönüyorsun, farkında mısın?" dedi.

Ben de Şerfâ adlı uysal ve dişi bir Umman devesine bindim ve yola çıktık. Gevezeliğiyle bilinen Şerif Hamza el-Fi'r benim yanımda gidiyordu. Bana "Asayı şuradan tut, yuları şuraya koy, öne doğru eğil ve sağ ayağını ipe dola, sol ayağını ipin üzerinden sal ve deveyi ökçenle dürt" gibi kendince gerekli gördüğü şeyler söylemeye başladı. Ama o kadar çok konuşuyordu ki en sonunda dayanamayıp öfkelendim. Daha çocukken Hicaz'dan ayrıldığım ve uzun süre buralarda bulunmadığım için, doğal olarak çok iyi bir binici değildim. Şerif Hamza'ya "Şerif lutfedip boş bir vakitlerinde bana binicilik öğretseler pek iyi olacak. Aksi takdirde böyle canımı sıkacağınıza, yaya yürümeyi tercih ederim" dedim. Böyle olunca herkes Şerif'i suçladı ama ben de söylediklerime pişman oldum. Çünkü Şerif'in yaşı o sırada belki yetmiş beşin üstündeydi.

O geceyi ne güzel hatırlıyorum! Emir hazretlerinin önünde Bevvardiyye denilen zenci bir yaya birliği gidiyordu. Onların önünde, dilediğine binmesi için Emir hazretlerinin emrine amade altı tane soylu at vardı. Bunların önünde beş soylu deve gidiyordu. Bu develeri sevk edenler aynı güzellikte develere binmişlerdi. Emir'in sağında ve solunda büyük meşaleler taşıyan adamlar vardı. Meşaleler kimi zaman odunla, kimi zaman reçineyle güçlendiriliyordu. Bir yandan da bekçiler ve süvariler şarkılar söyleyip binekleri coşturuyordu. Soylu kafilemizin etrafı cesur Haşimoğulları ile seçkin Rabîa ve Mudarlılar tarafından kuşatılmıştı.

Bu uğurlu kafile gurûb saatiyle gece beşte Harre'ye ulaştı ve kendilerine tahsis edilen mola yerine yerleşti. Haşimîlerin o yamaçtaki kamp yeri, Merru'z-Zahran Vadisi'nin[14] incileri gibi görünüyordu.

Emir bineğinden inip yemek getirilmesini emretti. Kafiledeki herkese ve Mekke'den karşılamaya gelenlere yetecek kadar yemek hazırlanmıştı. Yemekten hemen sonra yola çıkılması için çağrı yapıldı. İşte bu bana çok zor geldi, çünkü yorgunluktan iyice bitkin düşmüştüm.

Emir hazretlerine çevik ve boz bir katır getirdim. Avn ailesinin o dönemde en yaşlı üyesi olan Şerif Zeyd b. Fevvâz da onun yanısıra gidiyordu. Ben de uysal deveme bindim, bir yandan da Şerif Hamza karışmasa diye düşünüyordum. Çok şükür ki hiçbir şey söylemedi.

Hudeybiye'yi geçip sabah namazı vakti Bâzân'a vardık. Hudeybiye'yi bilmeyen Müslüman Arap yoktur. Sabah namazını Bâzân'da kılıp hava aydınlanıncaya kadar dinlendik.

Hava aydınlanınca emir bir at istedi ve kendisine Abdurrahman isimli doru bir at getirildi. Adını Suriyeli hac emiri Abdurrahman el-Yusuf Paşa'dan alan bu at, onun hediyesiydi ve Suriye bölgesinin en iyi atlarından biriydi. Emir binince, sanki üstündekini tanımış gibi heybetle yürüyüp kişnemeye başladı. Atın bu halini görünce, önce Hişam b. Abdülmelik'in sonra Zeynelabidin b. Ali'nin atını yeden kişinin şu sözlerini hatırladım:

Hey gözümün önündeki genç deve,
Bugün sırtında kim var bildin mi?
Bugün sırtında Ali var.

İşte sonraki nesiller öncekileri böyle yad eder. Çünkü bunların hepsi aynı soydan gelir.

Sonra yola devam ettik ve birden karşımızda Mekke'nin dağlarını gördük. Sevr, Handeme, Hira, sonra Ebû Kubeys ve Kuaykıân. Derken kafile Hecele'ye ulaştı. Orada karşılama çadırları kuruldu. Kamp yerinde Mekkeliler, Taifliler ve sonradan aramıza katılan Medineliler vardı. Bunların başında babamın kardeşi Şerif Nasır b. Ali vardı. Mekke Emiri'nin vekili, Hicaz valisi ve komutanı Müşir Kazım Paşa ve vilayet heyeti ile Mekke kadısı da geldi. Âlimlerden Şeyh Babsil ve Seyyid Abdülka-

dir eş-Şeybî ve oğulları Şeyh Hasan ve Şeyh Abdullah ile isimlerini unuttuğum birkaç kişi daha vardı. Uteybe aşiretlerinin başında Cabir b. Hüleyl ez-Züeybî es-Sa'dî vardı. Bunlar Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sütannesi Halime bt. Ebi Züeyb'in soyundan geliyorlardı. Cabir aynı zamanda Sebte aşiretinin reisiydi. Harb aşiretlerinin başında İbn Usem vardı. Hüzeyl aşiretleri de gelmişti. Her aşiretin başında reisi ve önderi bulunuyordu.

Selamlama faslından sonra babam Mescid-i Haram'a gitti. Tavaf ve sa'yini yapıp Daru'l-imâret'e geçti ve ihramdan çıkmadan önce kalabalık bir grupla toplantı yaptı. Öğleden sonraya kadar seçkin yahut sıradan, bütün insanlar kendisini selamladı.

Bense kendime tahsis edilmiş kısma çekildim. İhramdan çıkıp hamama gittim. Hamamdan sonra o kadar uykum geldi ki Mekke'nin sıcağına aldırmadan uykuya daldım. Kimse beni uyandırmadığı için o gün öğle yemeğini kaçırdım.

Amcam rahmetli Şerif Nasır'ın yakınında kalıyordum. Bilmediklerimi yahut bilmem gereken her şeyi bana o öğretiyordu. O gece, yani uzun bir ayrılıktan sonra Mekke'de geçirdiğimiz ilk gece, hayatımın en mutlu gecesiydi. Çünkü Allah'ın izniyle vatana sağ salim ve şerefle dönmüş, dost ve akrabalara kavuşmuştum. Çok garip hisler içindeydim. Özellikle babamın halası Avn oğlu Muhammed'in kızı Şerife Fatıma el-Kübrâ'nın elini öptüğüm zaman çok duygulandım. Halam, Muhammed b. Avn'ın soyundan gelen son kişiydi. Beni alnımdan öptü ve kucakladı. Uzun boylu, açık tenli, uzun ve düz parmaklı, geniş alınlı ve heybetli bir kadındı. Daha sonra da sevgili halam Muhammed oğlu Ali'nin kızı Zeynüşşeref'le görüştüm.

Günler birbirini takip ediyordu. Her gün çeşitli bölgelerin ileri gelenleri heyetler halinde gelip babamı selamlıyorlardı. Burada, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni temsil etmek üzere gelen heyetten de bahsetmeyi unutmamalıyım. Sözkonusu heyet Abdullah Kasım başkanlığında gelerek Cidde'de babamı karşıladı. Abdullah Kasım babama şunları söyledi:

"Kanun-ı Esasî'ye bağlı olarak memleketi idare edecek olan Emir'i saygıyla selamlarız. Kendisinin, eski tarz yönetim biçim-

lerini ve Şerif Avnürrefik ile Şerif Ali'nin işlediği zulümleri terk edeceğini ümit ediyoruz. Onlar, eski istibdat yönetimine bağlı çalışıp Sultan'ı memnun etmek için böyle davranıyorlardı.

"Bugün, yeni Emir'in yönetimini selamlayan bölge halkı, selamete çıkan yolda bize ışık veren Kanun-ı Esasî'ye bağlı olarak çalışacak ve asrın gereklerini ve teceddüt ruhunu bilerek yapılması icap edeni yapacak ümidiyle kendilerini selamlamaktadır."

Babam İttihat ve Terakki heyetine şu cevabı verdi:

"Atalarımın makamına geçerken, Şerif Ebu Nümey'in Sultan Selim'e verdiği sözleri verdim. Burası Allah'ın mukaddes beldesidir. Burada emri bi'l-maruf ve nehyi ani'l-münkeri emreden Allah'ın şeriatından başka bir şey geçerli değildir. Burada herkesin hakkı korunacaktır, bu yüzden herkes kendi işine bakmalıdır: Memur görevini yerine getirmeli, tüccar ticaretle uğraşmalı, zanaatkâr mesleğine bakmalıdır. Dedikodulara kulak asmamanız için sizleri uyarıyorum. Buralar Allah'ın mukaddes bölgeleridir ve kimseye mülk değildir.

"Sizin de bahsettiğiniz gibi, memleketinde Kanun-ı Esasî'nin uygulanmasını emreden Sultan ve aziz ecdadı, Haremeyn-i Şerifeyn'e hizmet etmekten gurur duymuşlardır. Hizmet eden (*hâdim*) kral olamaz. Burada geçen düstûr, Allah'ın şeriatı ve peygamberin sünnetidir."

Babam bunları söyleyince heyet kem küm ederek huzurdan ayrıldı. İstanbul'a ve cemiyet merkezine hemen şöyle bir mektup yazdılar: "Abdülhamid'in buraya gönderdiği adam babalarının tahtına oturdu. Kimseyi umursamadığı gibi, Kanun-ı Esasî'yi ve teceddüt fikrini de tanımıyor."

Babamla İttihat ve Terakki arasındaki çekişme işte böyle başladı.

Mekke'de üç gün kaldıktan sonra Taif'e gidip eski emir Avn oğlu Muhammed oğlu Abdullah oğlu Şerif Ali'yi Mekke'ye getirme emri aldım. Kendisi benim dayım ve babamın amcasının oğluydu.

Zilhiccenin ilk günlerinde Kerâ yolu üzerinden Taif'e doğru yola çıktım. Yanımda amcamın oğlu Şerif Cemil b. Nasır

ile küçük dayımın oğulları Muhsin b. Muhammed ve Abdullah b. Muhammed vardı.

Yol boyunca Mina, Arafat, Vadi'l-Muharrem, Haracil ve Kerr'e uğradık. Geceyi Kerr'de geçirdik. Burası Kerâ tepelerinin yamaçlarında bir yerdi. Kerâ, bin yedi yüz metre yüksekliğinde büyük bir dağdı.

Sabahleyin katır sırtında yukarı doğru çıkmaya başladık. Yol sürekli sağa sola sapan, dar geçitlerle dolu, girintili çıkıntılı bir yoldu. Dağların yüksek, arazinin engebeli ve meyilli olması yüzünden yolun ürkütücü bir görünümü vardı.

Üç buçuk saatlik yolculuktan sonra Ma'sel'e vardık. Ma'sel'de dağdan gelen serin ama çok tatlı bir pınar vardı. Oradan Hüdâ'ya ulaştık. Burası dağların tepesindeki bir yaylaydı ve her türlü meyve ağacı ve tatlı suları ile şirin köyleri vardı. Çok kaliteli bir balın üretildiği Ma'sel ve Hüdâ yaylası Kureyş ve Nemmûr kabilelerine aitti. Bunlar dış çevrede yaşayan Kureyşlilerin son çocuklarıydı. Bu yaylanın başındaki tepeye öğleden sonra çıkılacak olursa, Cidde ve deniz görülebiliyordu.

Hüdâlılar bizi çok iyi karşıladılar. Köyün reisinin evine misafir olduk. Selamlaşma faslından sonra bize kendilerinin "*Fükûkü'r-rîk*" dedikleri ikramı yaptılar. Bu bir kahvaltıydı ve kancalarla taşınıp bir sofranın ortasına koyulan kaba ekmekler vardı. Ekmek kapları bir sofra bezine üçer beşer koyuluyordu. Ekmekler getirilirken kenarında bıçak veya mızrak ucuyla açılan deliklerden buharlar tütüyordu. Bir diğeri yağ tulumunu getiriyor, eritilmiş yağı ekmeğin üzerine gezdiriyordu. Sonra süzme bal tulumu geliyor, ekmekle yağın üstüne bal dökülüyordu. Ardından orta boy kaplar içinde beyaz peynirler geliyordu. Bunlar bitince haşlanmış soğuk et ve kaya tuzu ile envai çeşit meyve ikram ediliyordu. Meyveler, üzüm ve diğer mevsim meyveleriydi. Kış mevsimi olursa çekirdeksiz razaki üzümü ikram ediyorlardı. İşte bize ikram ettikleri kahvaltı bundan ibaretti.

Kahvaltıdan sonra hafif bir kahve içtik ve Habele'ye çıkmaya davet edildik. Habele, Hüdâ bölgesine nazır siyah taşlı

bir dağdı. Dağın tepesine çıkınca batı tarafında, üzerinde parıldayan güneşin oynaştığı denizi gördük. Doğu tarafındaysa Hadan bölgesi ve Bakkûm tepesi vardı. Hz. Peygamber burası hakkında şöyle buyurmuştur: "Kim Hadan'ı görürse Necid'e varmış demektir."[15]

Geri dönüş yolunda Şerif Hüseyin b. Zeyd b. Fevvâz'a uğradık. Kendisini ölüm döşeğinde görmek bana çok dokundu. Şerif "Taif'ten efendimizi [Şerif Hüseyin] görmek için Cidde'ye gitmek istedim ama hastalığım yüzünden gitmek nasip olmadı. Allah'a şükür sizleri görebildim" dedi ve ertesi gün veremden öldü.

Aynı gün, misafir olduğumuz eve döndük ve öğle yemeğimizi yedik. Yemek için altı kurban kesilmiş, üçü kebap yapılmıştı. Kesilen hayvan közle ısıtılan bir çukura özel bir yöntemle koyulup üzeri örtülüyor ve pişene kadar burada tutuluyordu. Piştikten sonra çıkartılıp bir siniye koyuluyor, etrafı kahvaltılık ve diğer tatlılarla süsleniyordu. Diğer üç kurbansa haşlanmış, altına da et suyuyla pişirilmiş pilav döşenmişti. Mevye olarak yine üzüm yedik.

Öğle yemeğinden sonra yola çıkıp üzüm çardaklarıyla dolu güzelim bahçeler içinde ilerledik. Yolumuz üzerindeki dağda servi, ardıç, zeytin, misvak ağaçları ve akçaağaçlar vardı. Derken kızıl topraklı bir geçitten aşağı inmeye başladık. Burada Kureyş'e ait bir köy vardı. Köyde badem, erik, üzüm ve ayva gibi sair Hicaz meyveleri yetiştiriliyordu. Sonra el-Muharrem eş-Şarkî Vadisi boyunca uzanan diğer köylere uğradık ve Gamir Dağı'nı sağımıza alıp yukarı doğru tırmanmaya başladık. Yolun sonunda, geniş bir plato üzerine yerleşmiş verimli vadisiyle Taif duruyordu. Hemen yanında kırmızı tepeleri ve beyaz evli köyleriyle Vec vardı. Köylerin adı, Mesnât, Selame, Karvâ, İkrimiyye, Şihâr ve Havâye idi. Sonra Emir'in sarayının bulunduğu Şebrâ'ya geldik. Bizi orada Şerif Ali b. Abdullah adına Şerif Cafer b. Nasır karşıladı.

Geldiğimizde akşam ezanı okunuyordu. Eski emirin [Şerif Ali b. Abdullah] adamlarıyla birlikte namazı kıldık. Dinle-

nip elbiselerimizi değiştirdikten sonra eski emir tarafından çağırıldık. Harem dairesinde huzuruna çıkıp selam verdik ve elini öptük. Hafifçe sağa doğru eğilip oturmamız için yer gösterdi. Merhabalaştıktan sonra "Efendimiz nasıllar?" diye sordu. Ben "Çok iyiler, size selamı var ve zatıâlinizi görmek için sabırsızlanıyor. Sizinle Mekke'ye dönmem için beni gönderdi" dedim. "İnşallah yarın yola çıkarız" diye cevap verdi. Sonra Cemil, Muhsin ve Abdullah'a dışarı çıkmalarını söyledi ve benimle yalnız konuştu. "Bana ne yapacaklar?" diye soruyordu. "Allah'ın izniyle iyilikten başka bir şey değil" diye cevap verdim. "İstanbul'a gönderilip İttihat ve Terakkici serserilerin elinde önceki vekillerin akıbetine uğramama razı olur musun?" diye sordu. "Böyle bir şey asla olmayacak" dedim. "Ya ne olacak?" dedi. "Siz nasıl isterseniz öyle olacak. Dilerseniz amcanızın oğluyla anlaşıp memleketinizde kalabilirsiniz. Eğer gitmek isterseniz Mısır'a gidersiniz. İçiniz rahat etmedikçe İstanbul'a gitmezsiniz" dedim. "Bunu bana garanti eder misin?" diye sordu, "Elimden geleni yaparım" diye cevap verdim. "Ben senin dayın değil miyim?" dedi, "Tabiî ki dayımsınız" dedim. "O halde bana ihanet edilmesine razı olmazsın" dedi. Ben "Kesinlikle razı olmam. Allah şahidim olsun ki eğer isteklerinizi yerine getiremezsem, sizi asla yalnız bırakmayacak, her yere sizinle geleceğim" cevabını verdim. Bunun üzerine gözyaşları içinde "Şimdi oldu" dedi ve beni öptü.

Rahmetli dayımın emri üzerine Taif'ten Mekke'ye doğru yola çıktık. Muhterem ailesiyle birlikte bu yolculukta önce Zatü Irk'a, sonra Zeymâ'ya, sonra da Mekke'ye vardık.

Mekke'ye geceleyin girdik. Daha önce dayımın bütün söylediklerini özel bir mektupla babama iletmiştim. Mekke'ye varır varmaz dayım babamla görüşmeye gitti. Babam kendisini kabul salonunun kapısında karşıladı ve selamlaşıp içeri geçtiler. İkisi aynı mindere oturdular ve biz dışarı çıktık. Dayım bir süre sonra izin istedi ve es-Seb'atü'l-Ebyâr'daki evine gitti.

Dayım gittikten sonra babam beni çağırttı ve "Dayında herhangi bir hastalık göremedim" dedi. Ben de "Bedeni değil, ruhu hasta" diye cevap verdim.

Ertesi sabah babam beni çağırdı. Bu arada içeride meclis toplanmıştı. Rahmetli amcam Şerif Nasır ile Taif emiri Şerif Zeyd b. Fevvâz b. Nasır oturuyorlardı. Babam "Ali Paşa hakkında ne dersiniz? Burada mı kalsın, İstanbul'a mı gönderelim?" diye sordu. Şerif Zeyd b. Fevvâz "Bizler sizden hanginiz atasının yerine geçerse onun hizmetinde oluruz. Yöneticilerimiz hakkında görüş bildirmek gibi bir âdetimiz yoktur, o yüzden beni mazur görünüz. Siz ne yönde görüş bildirirseniz biz onu kabul ederiz" dedi. Bunun üzerine babam rahmetli amcama döndü ve "Sen ne dersin?" dedi. Amcam "Bence İstanbul'a göndermeliyiz. Çünkü böyle zengin ve varlıklı birinin burada kalması iyi sonuç doğurmaz. Türklerin oyunlarına güven olmaz. Rüşvet sayesinde hiç beklenmedik şeyler yapabilirler" dedi.

Sonra babam bana "Sen ne dersin?" diye sordu. "Bence ya burada kalmasını yahut Mısır'a gitmesini istemeliyiz. Mekke'de kalırsa bir tehlike sözkonusu olmaz. Avnürrefik'in emirliği sırasmda, daha önce görevden alınmış olan Şerif Abdülmuttalib b. Galib buradaki evinde kaldı da ne oldu? Eğer Mısır'a gitmek isterse bu onun için en iyisi olur. Böylece o Türklerin şerrinden emin olurken, bizler de amcamın öngördüğü gibi kendisinin Hicaz'dan uzak olduğunu biliriz. Ayrıca eğer İstanbul'a sürülecek olursa kendisiyle gidip her türlü zorluğa birlikte katlanacağımıza söz verdim" dedim. Amcam "Ne zamandan beri bu işlerde gençlerin görüşü alınır oldu?" diye tepki gösterince babam "Oğlumun görüşleri çok yerinde" diye cevap verdi.

Meclis bu şekilde sona erdi ve dayımın Mısır'a gönderilmesine karar verildi. Amcamın bu sonuçtan memnun olmadığı yüzünden anlaşılıyordu. Oysa dayım İstanbul'a gönderilecek olsa belki aşağılamalara maruz kalacak ve malları elinden alınacaktı. Bu tehlikelerden kendini koruyacağı varsayılsa bile, babam için sürekli bir tehdit olacak, aynı zamanda kaıdeşinden sonra tahta çıkmayı ümit eden amcamın önünde engel teşkil edecekti.

Mekke dünyanın her tarafından gelen hacılarla dolup taşıyordu: Kırımlı, Buharalı, Dağıstanlı, Rumelili, Çerkez, Gürcü, Türk, Mağrib-i Aksâlı, Cezayirli, Tunuslu, Mısırlı, Cavalı, Hintli, Güney Afrikalı ve Sudanlıların yanı sıra Suriye, Yemen ve Irak gibi Arap ülkelerinden gelen hacılar vardı. İranlı hacılar da vardı. Herkes kendi yerel kıyafetini giyer, ülkelerinde üretilen mal ve hediyeleri getirirdi. Orada, Allah Teala'nın buyurduğu gibi bir ortam vardı: "Kendileri için birtakım yararlara şahit olsunlar ve kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine belirli günlerde Allah'ın adını ansınlar" [Hac 22/28]. İhrama girmiş hacılar "*Lebbeyk! Lebbeyk!*" diyerek yürürler. Aşağılık İbn Abdülvehhab ve onun takipçileri [Vehhâbîler]! Bu tevhid ve ihlas görüntüsü içinde nasıl şirki görebildiniz? *Lâ havle velâ kuvvete illâ billah*!

Hac, İslâm dünyasının yıllık toplantısıdır. Hem bir farz yerine getirilir hem de yeni tanışıklıklar edinilip kardeşlik pekiştirilir.

O yıl deniz yoluyla 137 bin hacı gelmişti. Suriye hacılarının başmda meşhur Abdurrahman el-Yusuf Paşa vardı. Dedesi Said Paşa gibi Osmanoğulları sülalesine hizmet ettikten sonra, Türk İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenlerinden biri olmuş ve eski efendilerine sırt çevirmişti. Abdurrahman Paşa, yol güvenliği olmadığı gerekçesiyle Suriyeli hacıları karayoluyla geri götürmeyi kabul etmedi. Bu tavrıyla, yeni Hicaz Emiri'nin ehliyetsizliğine işaret etmek istiyordu. Ancak Şerif [Hüseyin], Suriyeli hacıların her zaman olduğu gibi kara yoluyla dönmeleri konusunda ısrar etti. Bunun üzerine Abdurrahman Paşa hacıları bıraktı ve deniz yoluyla önce Mısır'a oradan Suriye'ye gitti.

Abdurrahman Paşa'nın bıraktığı hac kafilesinin başına amcam Şerif Nasır b. Ali geçti ve Suriye'ye doğru yola çıktı. Ben de kendisiyle birlikteydim. Yol mesafeleri ve konak yerleriyle bu yolculuk tam bir bayram havası içinde geçti.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kabrini ziyaret ettik. Bu ne güzel bir mekân ve ziyaret yeriydi! Kişi Hz. Peygamber'in aziz varlığını karşısına alıyor ve "Selam sana ey Allah'ın Resulü! Selam sana ey Allah'ın sevgilisi! Selam sana ey mahlûkatın en hayırlısı! Allah sana en iyi mükâfatı versin. Rabbinden aldığın gerçeği ve risaleti bize ulaştırdın. Hak yolunda layıkıyla mücadele ettin. Müminlere hep merhamet ettin" diyordu. Aşağılık İbn Abdülvehhab ve adamları! Hz. Peygamber'in peygamberliğini kabul etmenin, onun Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şahitlik edip, Allah'ın emirlerini kullara ulaştırdığını söylemenin neresi şirk?[16]

Üç günlük bir moladan sonra, Nasır b. Ali'nin başkanlığındaki kervan trenle yeniden yola koyuldu. Ben yine kafiledeydim. Yola çıktığımızın ertesi sabahı Tebük'e vardık. Hepimizi, yetmiş saatliğine karantina bölgesine aldılar. Tebük, çakmak taşları ve küçük kayalarla dolu bir platonun üzerine kurulmuştu. Doğu tarafında dağlar, içerisinde kaynaklar ve hurma bahçeleri vardı.

O yetmiş saati karantina için ayrılan bölgede geçirdik. Burası demir kazıklarla ve dikenli tellerle çevrili bir bölgeydi. Giriş çıkış için kapıları vardı. Sular, demir borular içinden geçiyor ve musluklarla akıtılıyordu. Her bir bölgede belirli sayıda çadır vardı. Süre dolana kadar kimsenin dışarıya çıkmasına izin verilmediği gibi içeriye de kimse alınmıyordu. Kampta, hacıların elbise ve eşyalarının dezenfekte edilmesi için kurulmuş üç bina daha vardı. Tebük geceleri kadar gündüzleri de soğuk oluyordu, çünkü Aralık ayının sonlarındaydık.

Tebük'te beklerken Suriye valisi Nazım Paşa rahmetli amcama telgraf gönderdi ve kendisi orada bulunmadığı için bizi karşılamaya valilik sekreterinin geleceğini bildirdi. Amcam, hac kafilesini Suriye'ye kendisinin götüreceği cevabını verdi. O sırada rahmetli Atâ el-Bekri Paşa da bir telgraf gönderip bizi evine davet etti. Daha sonra Suriye'nin bütün ileri gelenleri de aynı mealde telgraflar gönderdiler. İlk davet eden Atâ Paşa olduğu için amcam onun davetini kabul etti.

Tren Kadem istasyonuna vardığında bütün Suriye oradaydı. Trenden indik, vali kafileyi karşıladı ve bizim için hazırlanan soylu ve çevik atlara bindik. Bir müddet yürüyüp çok büyük bir karşılama heyetinin bulunduğu bir yere geldik. Hoş geldiniz konuşmaları yapıldı ve şairler şiirler okudu. Rahmetli amcam herkese gereği gibi teşekkür etti.

Sonra yeniden atlara bindik ve hükümet konağında valiyi ziyaret ettik. Oradan da Atâ Paşa'nın evine gittik. O ne misafirperverlikti! Paşa üstüne düşeni fazlasıyla yaptı. Suriye'de topu topu yedi gün kalmıştık ama her öğünde bir başka eve misafirliğe çağırılıyorduk.

Ne ilginçtir ki Abdurrahman el-Yusuf Paşa, o sıralarda yayınladığı birtakım şiirlerde zihniyetini ve şahsiyetini açık etmişti. Rahmetli babam hakkında yazdığı bir yazıda, şöyle bir beyit vardı:

Mekke'ye kral olmak istersen bil ki
Mekke'nin asıl kralı Kanun-ı Esasî'dir.

Amcam hakkında da bir yazı yazmış ve şunları söylemişti:

Hey koca göbekli şişman adam!
Görüntün insana benziyor ama
Altında bir fil yatıyor.

Bir yazı da benim hakkımda yazmış ve "Şerif Abdullah Bey hazretleri! Siz ne övgüyü ne yergiyi hak ediyorsunuz" demişti.

Bu yazılar nedeniyle çok eleştirildi ve kendisini yeren birçok şiir yazıldı. Ayrıca insanların kendisine zarar vermemesi için dışarıya çıkmaması tavsiye edildi. Çünkü Suriye'nin konuklarına kötü davranmıştı. Fakat en sonunda rahmetli Kral Faysal Suriye'den ayrıldığı zaman diğer bakanlarla birlikte Der'â'da öldürüldü.[17]

O zamanlar rahmetli el-Bessâm'ın aracılığıyla soylu bir kısrak satın aldım. Bu kısrak, alnında lekesi olan, doru renkli, toynakları geniş ve ön ayakları kısa bir Cu'aysîniyye küheylanıydı. Rahmetli Holo Paşa da babama yaşlı bir kısrağın so-

yundan gelen siyah ve soylu bir kısrak hediye etti. Bize hediye edilen başka atlar da vardı.

Daha sonra demiryoluyla Medine-i Münevvere'ye doğru yola çıktık. Hareketimizden üç gün sonra Medine'ye vardık. On gün orada kalıp, Harb aşiretiyle ilgili görülmesi gereken bazı işleri gördük.

Mekke'ye dönerken, kardeşlerim Ali ve Faysal'la birlikte vaktiyle İstanbul'da kalan ve şimdi Hicaz'a dönen diğer aile fertleriyle karşılaştık. Dayımın deniz yoluyla Mısır'a gittiğini öğrendim, yeğeni Muhsin b. Muhammed'i de yanına almıştı. Hacılar da artık ülkelerine dönüyorlardı.

O dönemde Hicaz valisi Müşir Kazım Paşa'ydı. Abdülhamid döneminde inşa edilen Maan-Medine demiryoluyla o ilgilenmişti. Paşa'nın İstanbul'daki işlerini rahmetli Ahmed İzzet el-Abid Paşa görüyordu. Sonra Kazım Paşa valilikten istifa etti ve İstanbul'a döndü. Bu yüzden Emir, valiliğin işlerini de idare ediyordu.

Tam o günlerde Mahmud Şevket Paşa sürpriz biçimde İstanbul'a geldi ve Sultan Abdülhamid tahttan indirildi. Yerine, Sultan V. Mehmed Reşad adıyla Abdülmecid'in oğlu veliahd Reşad geçti. Bütün bunlar, İttihatçı gençlerin çevirdikleri numaralardı. Böylelikle yönetimi ele geçirmiş, Sultan ve halk üzerinde baskı kurmuşlardı.

Suriye'de bulunduğum sıralarda, insanların ve özellikle gençlerin yeni yönetimden duydukları sıkıntıyı görebiliyordum. Devletle bağlarını koparma noktasına gelmişlerdi. Sıkıntı bunlarla sınırlı kalmadı ve kargaşa, vaktiyle Osmanlı yönetiminden memnun olanlar dâhil herkesi içine aldı. Bütün bunların sebebi, İttihatçı gençlerin kötü yönetimleri ve tahakkümleri yüzünden devletin itibar kaybetmesiydi. Bunlar, Hicaz bölgesi dışında gördüklerimdir.

el-Münteda'l-Arabî'nin İstanbul'daki ve diğer Arap bölgelerindeki faaliyetleri, Türkçe yayınlanan *İkdam* gazetesinin bu dernek ve Araplar hakkında yazdıkları, Arap gençlerin sözkonusu gazetenin matbaasını basıp dağıtmaları[18] gibi şey-

ler, son dönemlerde meydana gelen olayların açık göstergeleriydi. Sonuçta, İttihatçıların dar görüşlülükleri yüzünden hilafet ve saltanat idaresini kendilerince meşrutî bir millî hükümete çevirmeleri ve Müslüman Arap hükümranlığını Batı ruhuyla işlenmiş zorba bir yönetimle değiştirmeleri yüzünden Araplarla Türkler arasındaki bağlar koptu. Allah mahlûkatında dilediği gibi tasarruf eder.

[31 Mart'ı müteakip] İstanbul'da düzen sağlandıktan sonra, babamın Taif'te bulunduğu sırada Vali Fuad Paşa geldi. Fuad Paşa İstanbul'da serasker müsteşarlığı yapmış bir ferikti. Nasıl hareket etmek gerektiğini bilmeyen aptalın tekiydi.

Taif'teki yazlığa hareket etmeden önce, babam yolkesicilik yapıp komşularına saldıran Beni'l-Hâris kabilesi üzerine gidilmesini emretmişti. Bunlar ilk Hârisoğullarının soyundan gelen, Türbe Vadisi'ndeki Bakkûm bölgesi ile Taif'in doğusunda yer alan Uteybe Vadisi'ndeki Nef'a bölgesi arasında yaşayan aşiretlerdi. Aynı aşiretler; Bi'r'in doğusu ile Rukbe'deki Sâmûra tepelerinde de yaşarlardı.

Savaş, bilinen usullere göre yapıldı: Hecin develerine binmiş bir jandarma birliği ile Emir'in hususî süvari birliği yanında bize bağlı aşiretlere ait kuvvetler vardı. Beni'l-Harisliler önce yaptıklarının meşru olduğunu söylediler, ancak daha sonra boyun eğip itaat etmek zorunda kaldılar.

Bundan sonra Hezzân (Harre'de bir dağ) savaşı yapıldı. Burası Mekke'den Medine'ye giden yolun doğusuna düşüyordu. Savaştığımız kişiler, hacılara korku salıyor ve zekât ödemeyi kabul etmiyorlardı. Hâlâ Mekke'de bulunan Emir'in emriyle önceki usule göre kendileriyle savaştık. Bulundukları yer gayet muhkemdi, bu yüzden elimizdeki kuvvetlerle bu aşirete gerekli dersi veremedik. Üstelik biz de hayli kayıp verdik. Birçok şerif öldü veya yaralandı, bazı yaya ve süvari bedeviler hayatlarını kaybetti. Bu arada bana isabet eden bir kurşun, baldırımı delip geçti, ancak çok şükür ki iyileştim.

Savaşın ardından Taif'e döndük. Sakifli bir Arap doktorun gözetiminde, Allah'ın izniyle yirmi beş günde iyileştim.

Babam Taif'teki yazlığına geldiği zaman, henüz teslim olup boyun eğmeyen Mutayr aşireti üzerine yeniden saldırılmasını emretti. Tekrar savaşa gittik. Bu arada Mutayrlılar engebeli araziyi terk edip ovaya inmişlerdi. Merrân'ın bir buçuk gün doğusuna düşen Rubeliye kuyusu civarında üzerlerine baskın yaptık. Bu sefer umduğumuzdan daha büyük bir başarı elde ettik. Mutayrlılar bu baskından sonra teslim oldu ve Uteybe ile Mutayr civarından başlayıp Harb bölgesine kadar uzanan kısımdaki hac yolu son derece güvenli hale geldi.

Bu savaştan döndüğümüzde, yeni vali geleli bir hafta olmuştu. Bir öğleden sonra rahmetli babamla birlikte otururken, validen bir not geldi. Babam notun mührünü açtı ve okuduktan sonra "Bu adam bir deli" deyip notu bana uzattı. Notta, Mekke jandarma komutanı ve vali vekilinden bir telgraf alındığı söyleniyordu. Buna göre, Emir hazretlerinin Taif'teki vekili Şerif Zeyd b. Fevvâz'ın başını çektiği Mekkeli bir grubun, Cuma günü devlete isyan etmek üzere kolluk kuvvetlerine saldırmak için hazırlık yaptıklarına dair kesin istihbarat alınmıştı. Bu sebeple, Şerif Zeyd ile yanmdakilerin yakalanarak tahkikat ve yargılama için gönderilmeleri isteniyordu.

Babam telgrafa derhal cevap verdi ve olayı incelemek üzere Mekke'ye gittiğini söyledi. Bu olay, Şerif Zeyd'i gözden düşürmek maksadıyla hazırlanmış bir iftira ve düzmeceydi. Düzmece olduğu, devlete tam bir sadakatle bağlı olan ve kendi görevi yanında Emir'in vekilliğini de sürdüren Şerif Zeyd b. Fevvâz hakkında oluşundan belliydi.

Emir hazretleri, öğleden sonra yola çıktı ve uzun bir yolculuktan sonra güneşin doğuşunun hemen ardından Mekke'ye vardı. Doğruca hükümet konağı Hamîdiye'ye gitti. İçeri girip vali vekili ve jandarma komutanı olan kişiyi çağırdı. Komutana "Kesin istihbarat var dediğin, Cuma günü Mekke'de düzenlenecek hareket meselesini incelemek üzere buradayım. Bir tahkik komisyonu kurulmasını emrediyorum. Komisyonun başında sen, garnizon kumandanı ve Mekke-i Mükerreme kadısı bulunacak. Emir ailesi adına da oğlum Abdullah yer alacak" dedi. Komutan hemen emri yerine getirip komisyonu topladı.

Haberi yayan kendisi olduğundan, kaynağını sorduğum zaman doğal olarak sorumlu tutulacak bir kaynak gösteremedi. "Genel asayişi sağlamak üzere sabahlara kadar uykusuz kalıp çalışan adamlarımın isimlerini açıklayamam" diyordu. "Bu resmî bir tahkikat komisyonu değil mi? Suçlamalarınız harem bölgesinde oturan bu bölge halkı için son derece önemli bir şahıs hakkındadır. Eğer kaynak gösteremezseniz, komisyon bu ihbarları asılsız saymak zorunda kalacak, bu da sizin itibarınıza zarar verecektir" dedim. Bunun üzerine "Karım, Mescid-i Haram'ın kadınlar kısmında birlikte namaz kıldığı bir kadından bunu duymuş" dedi. Ben de "İyi" dedim, "bu bir ipucu, fakat kimmiş bu kadın?" diye cevap verdim. "Karım kendisini tanımıyor ve bulmak da mümkün değil" dedi.

Komisyon, olay hakkında bu minvalde bir tutanak hazırladı ve komutan da dâhil olmak üzere üyeler tutanağı imzaladı. Bu arada komutan "Bu benim görevim, duyduklarımı yazdım..." diyordu.

Komisyon raporu Emir'e sundu. Olay hakkında malumat veren bir telgraf da Taif valisine gönderildi. Olay bir iftira ve sataşma olarak değerlendirildi. Emir, olay hakkında bir telgraf da İstanbul'daki sadrazama gönderdi. O dönemde Said Paşa sadrazam, Rauf Paşa da Dâhiliye nazırıydı.

Üç gün sonra Taif'e vardığımızda, vali ve jandarma komutanının görevden alındıklarını bildiren emir gelmişti ve bunlar ayrılmak için hazırlık yapıyorlardı.

Bu olay, Arapların nefretini kazanan Osmanlı yönetimi hakkında bir örnektir. Ne yazık ki onların sebep oldukları bu nefret, doğu İslâm dünyasını yıkmıştır.

Necid Emirleri İbn Reşîd ve İbn Suûd'un Yönetimindeki Hicaz Aşiretleriyle İlişkilerimiz

Babam Hicaz aşiretlerinin problemleriyle ilgilenmek üzere Necid'e gitti. Bunlar Necid emirleri İbn Reşîd ve İbn Suûd'un isteklerine kapılarak yoldan çıkan kişilerdi.

Babam giderken bütün emirleri ve şerifleri yanında götürdüğünden, emirliğin işlerini idare etmek üzere vekil olarak ben kaldım. Orada, Uteybe aşiretlerini temize çıkarmaya çalışan, Kral Abdülaziz'in kardeşi Emir Said b. Abdurrahman b. Suûd tutuklandı. Daha sonra, İbn Suud'la aralarında gerçekleşen bir yazışma süreci sonunda taraflar anlaştı ve serbest bırakılan İbn Suud geri döndü.

Babam Necid bölgesindeyken, Osmanlı hükümeti Medine-i Münevvere'yi Hicaz vilayetinden ayırdı. Medine'nin o dönemdeki komutanı (*muhâfız*) Ali Rıza er-Rikâbî Paşa [1866-1942], valisi ise Kamil Bey'di. Emir'in [Şerif Hüseyin] Medine'deki vekilinden gelen bir telgraftan öğrendiğimize göre komutan büyük bir tören düzenlemiş ve Emir'in vekiline artık resmî bir sıfatının kalmadığını söylemişti.

Şerifler ve diğer aşiret reisleri, gönderdikleri telgraflarla bu ayırma işlemine karşı çıktılar. Ben de Bâbıâlî'ye bir mektup yazıp -o dönemde sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'ydı- emirliğin hac kafileleriyle ilgili bundan sonraki sorumluluk alanının neresi olduğunu sordum. Eskiden olduğu gibi yine Medâyin-i Salih'e kadar mı olacaktı, yoksa Haremeyn (Mekke ve Medine) arasında belirlenecek yeni bir yer mi olacaktı?

Daha sonra valiyi çağırdım. Geldiğinde kendisine "Medine sancağını Hicaz vilayetinden ayırdığınız ve emirliğin Medine'deki sorumluluklarının artık ilga edildiği doğru mu?" diye sordum. "Demek haberiniz var?" dedi. "Evet" diye cevap verdim ve bana gelen telgraflarla, sadrazama çektiğim telgrafı gösterdim. Bunun üzerine "Evet bu resmen açıklandı, ben de hemen istifa etmek suretiyle cevabımı verdim. Çünkü Hicaz valisi olduğum halde bu iş için görüşüm alınmadı" dedi. Doğrusu valinin yaptığı çok cesurcaydı, sonra bana veda etti ve makamına döndü.

Valinin gidişinden iki saat sonra sadrazamın cevabı geldi:

> Medine-i Münevvere, telgraf ve demiryolu sayesinde hükümet merkeziyle kolayca ve hızla haberleşme imkânına sahiptir. Bu yüzden Medine, [Hicaz] valiliğine değil doğrudan Dâhiliye nazırlığına bağlı müstakil bir sancak olarak kabul edilecektir.

Emirliğin sorumluluk ve diğer kıymetli haklarına gelince; bunlar eskiden olduğu gibi korunmuştur. Mekke'den Medayin-i Salih'e kadar yine onlarındır.

Hicaz valiliği ve Medine yönetimi de telgraftan haberdar olmuştu. Böylece, Rikâbî Paşa'nın yaptıkları nahoş bir şekilde sonuçlandı. Allah rahmet eylesin, kendisi o günlerde Türkçeden başka bir şey konuşmazdı.

Rikâbî Paşa'nın Medine muhafızı olduğu günlerde, hacılar Medine'ye geldiği zaman -orada oturana en güzel dua ve selam olsun- hac emiri İbn Reşîd bana gelip, İbn Reşîd sancağıyla Medine'ye girmesine Rikâbî tarafından izin verilmediğini söyledi. Bu yeşil renkli sancağın üzerinde "*Lâ ilâhe illallah Muhammed Resûlullah*" yazıyordu. İbn Reşîd, Medine'ye girmesine izin verilmezse hacıları geri götüreceğini söylemiş ancak Rikâbî buna aldırmamıştı.

Rikâbî Paşa'nın yanına gittim ve duyduklarımı anlattım. "Bu şehre Osmanlı sancağından başkası giremez" dedi. Kendisine "Paşa hazretleri! Adet böyledir, Emir Mekke'ye de aynı sancakla girmiştir. Eğer kararınızdan vazgeçmezseniz, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret etmeden, yanındakilerle birlikte geri dönecek. Eskiden olduğu gibi ziyaretlerini yapsalar ne olur ki?" dedim. "Bu hiçbir şekilde mümkün değildir" diye cevap verdi. Ben "Konu çok ciddidir. Bir muhafız olarak sizden rica ediyorum. Ayrıca Meclis-i Mebusan'ın Hicaz temsilcisi sıfatımla Dâhiliye nazırına da bir telgraf çekeceğim ve İbn Reşîd'in kim olduğunu soracağım: 'Sancağını ancak Sultan'ın izniyle ve belirli törenlerle çıkartabilen bağımsız bir emir mi, yoksa devlete bağlı, hacıların yeşil sancağını çıkartan bir emir mi? Medine muhafızı, hacıların bilinen teamüllere uygun olarak Medine'ye girmesine izin vermediğine ve 'Burada ancak Osmanlı sancağı çıkar' dediğine göre, acaba hac emirinin elindeki sancağın Osmanlı sancağı olmadığını mı söylemek istiyor?' diye soracağım" deyince Rikâbî Paşa "Rica ederim bunu yapmayın. Kabul ediyorum, ben hatalıydım" dedi ve hac emirini çağırtıp Medine'ye girmesine izin verdi.

İşte Amman'da bizimle birlikte bulunup, iki defa sadrazamlık yapan Rikâbî Paşa budur.

Rikâbî Paşa'yla bunları yaşadığımız yıl, rahmetli Hidiv Abbas Hilmi Paşa da [1874-1944] haccetmişti. Öncelikle şahsiyeti, sonra [Kavalalı] Mehmed Ali Paşa ve Şerif Muhammed b. Avn zamanından beri iki aile arasındaki dostluk sebebiyle, Hicaz'da kendisine gereği gibi ikramda bulunuldu ve saygı gösterildi.

Bu yolculuk sırasında Medine'deyken tifoya yakalandım. Hastalığıma rağmen yola devam ettiğim için çok yorgun düştüm ama Allah'a şükür iyileştim.

Leymûn Vadisi'ne bir, Mekke'ye iki konak mesafede bulunan Bi'ru'l-mâşî'ye vardığım zaman oğlum Talâl'ın [1911-1972] doğumunu müjdelediler. Aynı anda, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına Mekke-i Mükerreme mebusu seçildiğimi söylediler. Bu ikinci haber canımı sıkmıştı, çünkü pâyitahtta uzun süre yaşamaktan usanmıştım.

Ateşler içinde Mekke'ye girdim ama Allah'ın izniyle hastalığın sonunda sağ salim ayağa kalktım. Ardından mebusluk yapmak için önce Mısır'a, oradan da İstanbul'a gittim.

Vapur Süveyş Kanalı'na vardığı zaman, Süveyş muhafızı, *el-Müeyyed* gazetesi sahibi Şeyh Ali Yusuf ve Hidiv'in teşrifatçıbaşısı Ali Şahin Bey rıhtımda beni bekliyorlardı. Rahmetli Hidiv, selamlamak ve beni İskenderiye'deki Re'sü't-Tîn sarayında misafir olarak ağırlamak için davet etmek üzere bunları göndermişti. Kendilerine teşekkür edip, Hidiv hazretlerine şükranlarımı arz etmelerini ve nazik davetlerini sonsuz bir içtenlikle kabul ettiğimi bildirmelerini istedim. Ardından, Hidiv hazretlerine aynı mealde bir telgraf çektim.

Rahmetli babam hac dönemi boyunca beni Hidiv hazretlerinin refakatine vermişti. Hidiv beni oradan tanıyor ve çok seviyordu. Süveyş'ten özel bir trenle İskenderiye'ye gittik. Öğle ve akşam yemeklerini trende yedik. Limanda beni karşılayanlar, vazifelerini ifa ettikten sonra Kahire'de kalmışlardı. Sadece Ali Şahin Bey ve Mısır hac işlerinin idarecisi Şeyh Hazim b. Mülayhim benimle birlikte Re'sü't-Tin'e geliyorlardı.

Hidiv hazretleri ertesi gün, aziz varlıklarıyla daha da kıymet kazanan o büyük sarayda, lütfedip beni karşıladılar. Allah kendisine rahmet edip Cennet'in en güzel köşelerinde ağırlasın ve orada kendisine daha güzel evler versin, çünkü rahmetli Hidiv, bir garip[19] ve bir şehitti.

Hidiv beni görünce çok şaşırdı ve "Neyin var? Çok kilo vermişsin?" dedi. "Bir şeyim yok efendimiz, siz Medine'den ayrıldıktan sonra biraz ateşlendim. Yirmi beş günden fazla sürdü ama geçti" diye cevap verdim. Hidiv "Ne zaman yola çıkacaksın?" diye sorunca "Eğer izin verirlerse yarın inşallah" dedim. "Doktor Kautsky Bey sizi muayene edip hastalığınızın ne olduğunu anlamadan yola çıkmanız uygun olmaz" dedi. Doktor Kautsky parmağımdan kan alıp tahlil yaptı ve hastalığımın ateşli humma olduğunu söyledi. Sonra da iyileşebilmem için gerekli ilaçları yazdı.

Bir hafta sonra, Dageeta adlı bir Romen vapuruyla tekrar yola çıktım. Bu son derece güzel vapur, iki türbinli, gayet modern, saatte yirmi üç mil gidebilen, nefis bir şeydi. Hidiv hazretleri benim için birinci mevkide yer ayırtmıştı. Yanımda rahmetli Şerif Şakir b. Zeyd ve Şeyh Muhammed b. Gâsıb da vardı.

Mayısın başıydı ve deniz mutedildi. Gece boyunca böyle devam etti. Denize alışık olmayan yolcular kamaralarında kalıyorlardı. Sabah olduğundaysa deniz parlak bir ayna gibi dümdüzdü ve yolcular güvertenin şurasma burasına dağılmışlardı.

Yabancıların gözü, yerel Arap kıyafetleri giymiş olan bizlerin üstündeydi. Romanyalı bir genç kız, cesaret edip kefiyemi bağıyla birlikte kendisine giydirmemi rica etti, ben de dediğini yaptım. Kız, aynada kendisini inceleyip ellerini çırpmaya başladı. Güzel, hoş ve zarif bir kızdı. Galiba rahmetli Şakir'i kızdırmıştı, çünkü yerel Uteybiye lehçesiyle homurdanıyor ve "Sanki neden benim elbiselerimi istemedi ki?" diyordu. Güldüm ve hizmetçim Ahmed Vasfi'den yeni bir kefiye ve bağ getirmesini istedim. Ben yenilerini giyince zavallı kız eskileri ne yapacağını şaşırdı. Ben "Bunları hatıra olarak sana bırakıyorum" dedim. Kız bir miktar Arapça biliyordu. Kendimi tanıtıp Meclis-i Mebusan üyesi olduğumu söyledim. Te-

şekkür etti ve Romanya'nın İskenderiye konsolosunun kızı olduğunu söyledi.

Ertesi sabah Pire'ye vardık ve durmaksızın İstanbul'a hareket ettik. Bu arada arkadaşım Şeyh Hasan eş-Şeybî'den de muhakkak bahsetmeliyim. Kendisi aynı mecliste Mekke'nin ikinci vekiliydi. Mekke'de hac işleriyle ilgilenen diğer arkadaşım Şeyh Muhammed Ali Talib ise, Kırımlı hacılarla ilgili bir meseleyi halletmek üzere aynı vapurla Kırım'a gidiyordu. Bu çok neşeli ve güleç yüzlü arkadaşımız, tüm seyahat boyunca neşe kaynağımızdı.

İstanbul'a varıp gemi demir atınca, İstanbul'da Meclis-i Âyân üyesi olan Şerif Cemil b. Nasır, rahmetli amcam adına bizi karşıladı. Meclis başkanı tarafından gönderilen karşılama heyetinde üç kişi vardı: Şam vekili Abdurrahman el-Yusuf Paşa, İzmir vekili Said Bey ve İstanbul vekili Hüseyin Cahid Bey. Hepsine teşekkür ettik ve İstinye'ye doğru yola çıktık. Orada aşina olduğum, içinde evlendiğim ve hiç keder görmediğim bir köşk vardı. Babam yine o köşkte emir olmuş, kardeşim Zeyd ve diğer üç kız kardeşim orada doğmuşlardı.

Burada üç gün kaldıktan sonra rahmetli amcama teşekkür edip Boğaz'ın yukarı taraflarındaki Büyük Dere'de bulunan, babama ait yazlık köşke geçtik.

Buraya taşınmadan önce, rahmetlinin konuğu olduğumuz günlerde, Meclis başkanı Ahmed Rıza Bey'i evinde ziyaret ettik. Kendisi bize çok güler yüz gösterip ikramda bulundu ve o gün saat on birde Meclis'in başkanlık divanında bizleri bekleyeceğini söyledi.

Kararlaştırılan saatte Meclis'e gittiğimizde, Bursa mebusu [Abdülaziz] Mecdi Efendi, başkanlık divanı başkâtibi, sarıklı, şişman, güler yüzlü ve gür sesli biri olan [Şeyh Şerif Nasır b. Ali], İstanbul'a geldiğimizde bizi karşılayan İzmir mebusu Said Bey ve Meclis-i Âyân üyesi Alexander Karatodori Paşa da oradaydı.

Başkanla selamlaşıp el sıkıştıktan sonra oturduk. Ancak başkan bu defa evindeki gibi neşeli değildi ve yüzü asıktı. He-

men söze girerek "Başkanlık divanına geldikten sonra Mekke'den gelen telgraflar gördüm. Sizin seçilmenize itiraz ediyorlar. Abdullah Bey, sizin yaşınızın küçük olduğunu ve kanunen seçilme hakkına sahip olmadığınızı, arkadaşınız Şeyh Hasan Efendi eş-Şeybî'ninse Türkçe veya Arapça okuma yazma bilmediğini söylüyorlar" dedi.

Başkana şöyle cevap verdim: "Seçim sırasında bana yaşımı sormadılar. Ancak bildiğim kadarıyla seçim sandıklarını kontrol eden kurulun başkanı vali ile kadı ve idare meclisi üyesi gibi diğer kişiler, seçimlerin kanuna uygun yapıldığını söylemişlerdi. Eğer burada gerçeklere aykırı bir durum varsa sorumluluk benim değil, valinindir. Tekrar söylüyorum, kimse bana yaşımı sormadı. Ayrıca arkadaşım kendisini savunmaktan aciz değildir. Çünkü o Mekke'nin en önde gelen ailelerinden birinin üyesidir. Arapçayı gayet güzel okur ve yazar. Ancak orada bulunduğu süre boyunca Türkçe öğrenmemiştir. Evraklarımız Meclis'in elinde, eğer üyeliğimiz kabul edilirse ne ala, aksi takdirde sizlerle kurduğum dostlu[ğu sürdürememekten] başka kaybım olmayacaktır. İstanbul'u severim, üstelik şimdi tam bahar mevsimi. Bir müddet burada dolaşır, sıkıldığım zaman ülkeme dönerim." Bunları söyledikten sonra "Allah'a ısmarladık" deyip kalktım.

Oradan sonra Meclis-i Âyân'a gittik. Rahmetli amcam bizi Meclis'te âyân için ayrılan localardan birine oturttu. Meclis üyeleri bizim Mekke temsilcileri olduğumuzu öğrendikleri zaman "Niçin kendi yerlerine oturmuyorlar?" diye sordular. Başkan "Mekke'den bazı itiraz telgrafları geldi. Şimdi sizlere arz edeceğim, itirazları reddeder ve bu şahısların mebusluğunu onaylarsanız yerlerine oturacaklar" dedi. O sırada mebuslardan biri "Başka kimin gelmesini istiyorsunuz? Mekkeliler size Şerif'in, yani Kâbe'nin anahtarını elinde tutan kişinin oğlundan daha iyisini mi gönderecek?" deyince Meclis'te bir uğultu başladı ve "İtirazımız yok, itirazımız yok" sesleri yükseldi. Bunun üzerine elimizden tutup yerimize oturttular ve mesele böylece kapanmış oldu.

Ne gariptir ki, üç defa seçildiğim halde hiçbirinde yemin etmem istenmedi. Bu meclise başkan yardımcısı seçildiğim gün de aynı şey olmuştu.

Mebusluktan söz açılmışken biraz da parlamenter yönetimden bahsedeyim. Parlamenter yönetim, milletin millet adına yönetilmesi demektir. Devletin başında kral veya cumhurbaşkanı bulunsa da, bu şahıs doğrudan devleti yönetemez yahut istibdat veya diktatörlük uygulayamaz. Aksine, anayasaya bağlı parlamenter yönetime riayet eder. Devlet başkanının görevi, parlamentoda çoğunluğu sağlayan partinin başkanına hükümeti kurma görevi vermektir. Hükümet, meclis tarafından önceden veya yeni onaylanan kanunlara uygun biçimde ülkeyi yönetir.

Osmanlı'da meclis üyeleri, bütün milletlerden seçilirdi. İttihat ve Terakki Partisi mebus olmasını uygun gördüğü kişileri belirler, hükümet de vali ve mutasarrıfları kullanıp seçimlere müdahale ederek bu şahısların seçilmesini sağlardı. Çok şükür ki Hicaz bölgesindeki seçimlere hiçbir şekilde etki edemiyorlardı. Yemen ve Asîr'deyse valiler, mebusları İttihatçılar arasından tayin ederlerdi. Kelimeyi bilhassa kullanıyorum, çünkü görünürde seçim olmasına rağmen aslında bu bir tayindi.

Gördüğüm kadarıyla sürekli çıkartılan yeni kanunlar, yöneten unsurun yani Türklerin lehineydi. Böylece Türklerin diğerleri üzerine hâkimiyet kurmaları ve devletin eski düzeni sırasında diğer unsurların sahip oldukları hakları gasp etmeleri sağlanıyordu.

Yeni okullar inşa etmek ve yollar açmak gibi harcamalar, Osmanlı kanunları tarafından düzenlenen umumî vergilerin gelirlerden karşılanıyordu ve bu gelirler pâyitahta yakın olsun uzak olsun, devletin her tarafında umumun menfaatine açıktı. Ancak şunu iddia edebiliriz ki bu gelirlerin yüzde sekseni, tamamen Türklere ait bölgelere harcanıyordu. Burada çok açık bir haksızlık söz konusuydu.

Ayrıca nazırların çoğu yine yöneten unsurdan seçiliyordu. Sadece Evkaf nazırı Araplar arasından çıkıyordu. Diğer azın-

lıkların nazırları ise sadrazam tarafından vekâleten seçiliyordu. Bütün bunlar, tek unsur [Türkler] tarafından uygulanan bir istibdat yönetimi demek oluyordu.

Birçok unsurdan oluşan bir devlette görülen böylesi bir parlamenter yönetim sonuçta devleti ayrılık ve parçalanmaya götürmüş, halk içinde düşmanlıklar meydana getirerek yıkımı hazırlamıştı. İşte Osmanlı Devleti'nin başına gelen buydu.

[1912] Temmuzunda Hicaz'a döndüm. O döneme kadar İstanbul'da geçirdiğim günler gayet hoş ve göz alıcıydı. Hatırladığım kadarıyla o zamanlar bir gök bilgini, Halley kuyruklu yıldızının o yıl Mayıs ayının on sekizinde dünyaya çarpacağını ve her şeyin yanıp kül olacağını söylemişti. İnsanlar bu yüzden tedirginlik içindeydi.

Beklenen günden bir gün önce, Meclis'te olağan bir toplantı yapıyorduk. Birden büyük bir gürültü koptu ve kuvvetli bir ışık parladı. Meclis'teki herkes hemen etrafa savuştu, oysa ben bunun bir gök gürültüsü ve şimşek olduğunu anlamıştım. Bu yüzden yerimden kalkmadım ve Hasan eş-Şeybî'nin de kolundan tutarak kalkmasına izin vermedim. Vekiller birbirlerini çiğneyerek dışarıya kaçıştılar ve bir süre sonra geri döndüler. Bizim dışarı çıkmadığımızı görünce bozulmuşlardı. "Bir şey değil, gök gürültüsüymüş" deyip yerlerine geçtiler. Sonra içlerinden bir tanesi bana "Siz ve arkadaşınız niçin dışarı çıkmadınız?" diye sordu. Ben de "Söylenenlere inanmıyorum da ondan. Ayrıca söylenenler doğru olsa bile, bütün dünya darmadağın olacağına göre dışarı çıkmanın ne faydası var?" dedim, artık bir şey diyemedi.[20]

Meclis Kasıma kadar oturumlarına ara verince Hicaz'a döndük. İskenderiye'ye varınca önce bir trenle, ardından vapurla rahmetli Hidiv'i ziyarete gittik ama Hidiv hazretleri o sırada Avrupa'daydı.

Ardından memlekete doğru yola çıktık, hedefimiz Taif'ti. Yolda Mekke-i Mükerreme'ye uğrayıp umre yaptık. Bir gün dinlendikten sonra Kerr-i Akabe yoluyla Taife doğru hareket ettik. O güzelim yazlıkta ailemizi sağ salim gördük.

Rahmetli babam, vali vekili Emin Bey eş-Şâir'in uygulamalarını beğenmiyordu. Bir süre sonra bu adam görevden ayrıldı ve yerine Hicaz Osmanlı kuvvetleri komutanı Müşir Çerkez Abdullah Paşa atandı.

Osmanlı'nın Yönetim Şekli

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan [1839] önce Osmanlı Devleti, Osman ve Orhan Gazi zamanından beri beyliklerden farklı bir yönetimle idare ediliyordu. Bu idare gayet sağlam ve usta bir idareydi. Allah Teala bu yönetim sayesinde Osmanlı Devleti'ne Ortadoğu ve İslâm dünyasını yönetme imkânı vermişti. Ayrıca Osmanlılar hilafeti de bünyelerine almışlardı. Osmanlı Devleti yönetim açısından çağdaşlarına göre çok daha iyi durumdaydı.

Osmanlı'da bilinen ilk makam, kazaskerlik makamıdır. Kazasker şehrin en büyük yargıcıydı ve savaşlarda orduda yer alırdı. Savaş için şehirden ayrıldığı zaman kazasker vekili namıyla yerine birini bırakırdı. Osmanlı Devleti'nde kadılar ordu kumandanları gibi itibarlıydı.

Sonra imparatorluk idaresi kuruldu ve eyaletlerin başına Beylerbeyi veya diğer adıyla Mîr-i Mîrânlar getirildi. Bunlara Anadolu ve Rumeli Beylerbeyi denirdi.[21] Her beylerbeyinin yönetiminde, mutasarrıflıklar ve vilayetlerle ilgilenen divanlar kurulurdu. Başıbozuk askerlerin idaresinden de bunlar sorumluydu.

Kadılar da yönetici sayılırlardı. Devlet savaşa girmeye karar verdiği zaman askere ihtiyaç duyunca Beylerbeyi ve divan üyesi yöneticiler gözetimleri altındaki askerleri toplayıp orduya katılırlardı. Yönetim, divan-ı hümâyundaki sadrazamın idaresi altında aşağı yukarı bu şekilde devam etmişti.

Gülhane Hatt-ı Hümâyunu'ndan sonra vilayetler yeni bir yönetime kavuşturuldu. Aynı şekilde orduya da yeni bir dü-

zen getirildi. 1293 [1876] yılında Kanun-ı Esasî ilan edilince, Meşrutiyet'e geçildi ve Araplar devletten ayrılana kadar bu yönetim uygulandı.

Rahmetli babamın yönetimi sırasında, kendisinin Osmanlı ve Türk siyasetine tam bağlılık prensibinden vazgeçmesine yol açan en büyük fikir değişikliği, Asîr savaşıyla ortaya çıktı. Osmanlı Sultanı, babamın bu mutasarrıflığa gitmesini ve Seyyid el-İdrisî'nin kuşatması altında bulunan garnizonu kurtarmasını istemişti.[22] Diğer yandaysa İmam Yahya, daha önce gerçekleştirdiği ayaklanma sırasında, Asîr mutasarrıflığının merkezi olan Ebhâ'yı ve Yemen'deki Sana'yı kuşatmış, sonra da ileride sadrazam olan İzzet Paşa'nın aracılığıyla Osmanlı Devleti'yle anlaşmıştı.

Babam Hicaz'da bulunan Osmanlı kuvvetleri ve jandarma süvari birlikleri ile Medine hecin süvarileri birliğini de yanına alarak yola çıktı. Ayrıca el-Kunfuze'de kendilerine katılmak üzere, Destek Kuvvetleri adıyla bir birlik daha oluşturdu.

O dönemde ben Meclis'te bulunuyordum. Babam beni çağırınca Meclis'ten izin aldım ve Hicaz'a geldim. Ayrılırken Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa bana "Baban çağırdığına göre muhakkak sana bir görev verecek" demişti. Meclis başkanı Ahmed Rıza Bey ise "Devlet niçin babanın nüfuzundan faydalanmak istiyor? Devletin şahısların nüfuzundan faydalanmaktan vazgeçme zamanı gelmedi mi?" demişti. Kendisine "Siz de bir vekilsiniz. Başkanlık görevinizi yardımcınıza bırakıp sıradan bir vekil gibi hükümete soru önergesi sunabilir veya açıklama isteyebilirsiniz. İçinde bulunduğunuz mesleğe böylesi daha çok yakışır. Devlet, ileriki nesiller boyunca da kendisine bağlı Arapların nüfuzuna muhakkak ihtiyaç duyacaktır, tabi iki taraf da hayatta kalırsa" diye cevap verdim.

Mekke'ye vardığım zaman, rahmetli Hidiv hazretlerine uğradım. Kendisi Seyyid Muhammed b. İdrisî'yi severdi. Bu yüzden yardımcı olabileceğini düşündüm. Ayrıca duyduğum kadarıyla devlet Hidiv'den Seyyid İdrisî'ye tavsiyede bulunmasını istemiş, o da sadece tavsiyede bulunmakla yetinmişti.

Hidiv beni görünce "el-İdrisî'yi cezalandırmaya gidiyorsunuz değil mi?" diye sordu. "Evet" dedim. "Şimdi yaz mevsimi ve Tihâme sıcak olur. Hava biraz düzelene kadar seferi erteleseniz?" dedi. "Bilemiyorum, belki de ordu doğu tarafından gider. Eğer daha fazla gecikirsek, Ebhâ'nın düşmesine sebep oluruz, bu yüzden muhakkak harekete geçmeliyiz" diye karşılık verdim. Hidiv "Duyduğum kadarıyla Arap kamuoyu bu karardan pek memnun değil" dedi. "Kamuoyu, ortaya çıkması muhtemel bazı tehlikelerin farkında değil. Eğer güney bölgesi Araplardan ayrılırsa cahil idarecilerin eline geçecek. Bu da yabancıların oraları işgal etmesini kolaylaştıracak" cevabını verdim. Bunun üzerine "Allah yardımcınız olsun. Ancak mümkün olduğu kadar veba ve sıcaktan kendinizi korumaya bakın" dedi. Hakikaten de, ordu içinde kolera salgını baş gösterdiği zaman bu uyarısını hatırladım.

Kûz Ebu'l-Îr Savaşı

Haşimî birlikleri havanın kaynadığı, yazın en sıcak günlerinde yola çıkıp Kunfuze'ye vardı [3 Mayıs 1911]. İnsan, ateş gibi yanan toprağa ayağını basamıyordu. Kunfuze'de yerli halk dışında etraftaki bedevilerden hiç kimse yoktu.

Bizimle birlikte, üç bin askerden mürekkep üç nizamî tabur vardı. Hazırlıklar yapıldıktan sonra Kûz Ebu'l-Îr'e doğru hareket edildi. Burada, Seyyid el-İdrisî'nin komutanlarından İbn Harşân ve Tihâme aşiretleri bulunuyordu.

Ben yukarıda bahsettiğim taburlara ve topçu birliğine ek olarak, iki yüz atlı ve bin hecin süvarisini yanıma almıştım. Rahmetli [kardeşim] Melik Faysal'la birlikte yola çıktık. Askerî birlikler gece yürüyüşleri için yeterince eğitilmediklerinden, Türk kuvvetleri umulan vakitte gerekli mesafeyi kat edemedi ve dokuz saat gecikti. Kunfuze'nin güneyinde, deniz kenarında bir yere ulaştık. Ümmü'd-Debbe adlı bu yerde, içilebilir bir su vardı. Üç saat dinlendikten sonra yola devam ettik. Gün battığında

yumuşak kumlu büyük bir ovanın kenarına gelmiştik. Doğumuzda deniz, önümüzde sık ağaçlarla kaplı Yaba Vadisi vardı.

Birinci ve ikinci tabur peş peşe gidiyor, onların arkasından levazım birliği yürüyordu. Üçüncü tabur en arkadan geliyordu. Sol tarafta ise, Emir (Melik) Faysal'ın idare ettiği Haşimî süvarileri bulunuyordu. Her iki kuvvet de benim emrim altındaydı. Üç taburun kumandanı ise Çerkez Zeki Paşa idi.

Biraz önce bahsettiğim yere geldiğimizde, daha önce bir grup atlıyla birlikte orman tarafına gözcü olarak gönderilen Dayfullah el-Abbûd adlı şeyh geldi ve ormanın asker dolu olduğunu söyledi. Tam o sırada diğer gözcü grubu da birdenbire çıkageldi. Sonra da öncü süvari birliği mağlup vaziyette geri döndü ve batıdaki denize doğru yöneldi. Birdenbire ormanın içinden yoğun bir ateş açıldı. Zeki Bey'e durmasını söyleyip ilk taburu avcı taburu olarak sürmesini, ikincisinin ihtiyat taburu olarak kalmasını, levazım birliğinin ve Haşimî kuvvetlerinin ise bekletilmesini emrettim. Düşmanı yenmeyi başarırsak, uygun bir vakitte Haşimî kuvvetlerini hücuma geçirecek ve orman tarafına doğru düşmanı takip edecektim. Zeki Paşa'yla birlikte emri kaleme alıp imzaladıktan sonra Emir Faysal'a ve tabur komutanlarına gönderdik. Sonra ilerlemeye devam edip ormanda gizlenen birliklerle çarpıştık ve onları tepeleyip bir miktar içeri doğru girdik.

Fakat daha saldırı vakti gelmeden ve hücum emri verilmeden, destek kuvvetlerinin hızla hücuma kalktığım gördük. Oysa önlerinde sadece ekin tarlaları vardı. Zeki Bey'e "İhtiyat taburunu destek kuvvetlerinin bulunduğu sol tarafa doğru ilerlet. Yoksa çok yakında yenilecekler" dedim. Zeki Bey o sırada kuvvetlerinin başından ayrılamayacağını, emri bizzat iletmemi istedi. Daha konuşmamızı bitirmemiştik ki emir subayım "Efendimiz! Sola bakınız!" diye bağırdı. Bir de ne göreyim, destek kuvvetleri tozu dumana katmış vaziyette gerisin geri geliyordu. Bu sırada ben ikinci taburun bulunduğu yere varmıştım. Tabur komutanı İsmail Bey'e "Taburuna iler-

lemesini söyle ve birinci taburun solunda cephe al. Levazım birliğine söyle Ümmü'd-Debbe'ye dönsünler. Üçüncü tabur da ihtiyat olarak beklesin" dedim. Ama komutan atının yelesine yapışmış kusuyordu! Gördüklerim hiç hoşuma gitmediği gibi, komutanın korkaklığı canımı sıktı. Emri tekrar ettim ama beni duymazlıktan geldi. Tam o sırada sol taraftan üzerimize yoğun ve ürkütücü bir ateş açıldı.

Üç çeyrek sonra, durumumuz son derece kritik hale gelmişti. Tam o sırada yetişen bir hecin süvari birliğini kumların oradaki cephe ile tuzlu topraklar arasına yerleştirdim ve elimden geldiğince savunmaya devam ettim. Aynı anda başta yenilgiye uğrayanların bir kısmı toparlandı ve yardımıma geldi. Bunlar askerlikteki ustalıklarıyla meşhur Facir b. Şüleyveyh, Hubeylîs eş-Şeybâni, Fehd el-Arrâfe b. Suûd gibi süvarilerdi. Ayrıca bazı şerifler de gelmişti. Derken Şerif Şakir b. Zeyd de bana katıldı. Osmanlı güçlerini zor durumdan kurtarabilmek için tek yapabileceğimiz şey sebat etmekti. Sonuçta, üç tabur-dan yalnızca yetmiş kişi kurtuldu.

Ümmü'd-Debbe'ye yeniden saldırı başlatıldığında yerinden son ayrılan ben oldum. O sırada, İdrisî'nin sağ kanadının komutanı İbn Hayra öldürülmüştü.

Ertesi gün büyük kayıplar vererek Kunfuze'ye ulaştık. İdrisî'nin adamları o gece veya ertesi gece yeniden saldırsalar hepimizi öldürebilirlerdi. Ancak onların kayıpları daha büyüktü.

Kûz Ebu'l-Îr Savaşı ve savaşta Arap destek kuvvetlerinin geri çekilmesi, Miralay Nazif Bey komutasındaki Türk birliklerinin bizim hakkımızda kötü düşünmeleri için başlangıç teşkil etti. Daha önce Yemen, Asîr, Cebel-i Dürûz, Kerek ve diğer yerlerde karşılaştıkları benzer hareketleri unutmuş görünüyorlardı.

On beş gün sonra, yeni gelen kuvvetlerle bir daha saldırıya geçildi. Bu defa bütün kuvvetlerin başında Şerif Zeyd b. Fevvâz vardı. Benim de kendisiyle birlikte saldırıyı idare edecek komutanlardan biri olmam emredilmişti.

Sabahleyin Kunfuze'den çıkıp öğlen Ümmü'd-Debbe'ye vardık. Türk kuvvetleri şunlardan meydana geliyordu: a) Ze-

ki Bey'in komutasında, her biri sekiz yüz elli askerlik üç nizamî tabur, b) Kaymakam İsmail Bey komutasında üç redif taburu ki bunların sayısı bin iki yüz kişiydi, c) Yemen'den getirildiği için Yemen taburu olarak bilinen, Ziyaeddin Bey komutasındaki tabur. Bütün bu kuvvetlerin başında Miralay Nazif Bey vardı. Destek kuvvetleri ise at ve deve sayısı bakımından önceki savaşta olduğu gibiydi.

Öğle vakti harekete geçtik. Ordu ilk savaşın yapıldığı yere geldiğinde vakit gurub saatiyle on bir olmuştu. İdrisî'nin güçleri ilk konumlarını koruyorlardı. Yine ağır bir ateşle ilk saldırıyı başlattılar. Nazif Bey, Şerif Zeyd'e "Ne emredersiniz?" diye sordu. Şerif "Siz bana görüşünüzü bildirmeden ben emrimi söylemeyeceğim. Eğer dikkate alınması gereken uyarılarda bulunursanız bunlara kulak veririm" dedi. Sonra bana döndü ve "Sen ne dersin?" dedi. "Geceyi burada geçirmeli ve sabahleyin saldırmalıyız. Çünkü gece yapılacak askerî harekâtın başarısız olmasından endişe ederim. Burası ormanlık bir arazi ve giriş çıkışını bile bilmiyoruz" dedim. Nazif Bey "'Yedi tabur Osmanlı askeri bir grup bedevi tarafından durduruldu' desinler diye böyle söylüyorsun değil mi?" diye patladı. Ben kendisine "Bu benim görüşümdür, böyle yazabilirsiniz" dedim. Sonra Yüzbaşı Bahaeddin Bey'e dönerek "Sen ne dersin?" dedi. Bahaeddin Bey "Şu güneşin battığı ve gecenin bastırdığı saatlerde atacağınız her adım sizi mağlubiyete daha da yaklaştırır. Ben de Abdullah Bey'le aynı fikirdeyim" dedi. Nazif Bey "O halde geceyi burada geçiriyoruz, emirleri şu şekilde yazın: Zeki Bey'in alayı ön tarafa, Said Bey'in alayı sol tarafa, erzaklar ortaya, Yemen taburu arkaya yerleşsin. Haşimî destek kuvvetleri de sağda dursun" dedi. Emir yazılınca Şerif Zeyd'e arz edildi ve onun da onayından geçti. Benim, Zeki Bey'le öndeki birlikte bulunmam emredildi. Melik Faysal, Haşimî kuvvetleriyle sağa geçti, Şerif Zeyd b. Fevvâz ve Nazif Bey komuta merkezinde kaldılar.

Kurşun yağmuru altında ilerledik. Öncü birlikler iki tabudan oluşuyor, her taburun bir kısmı ihtiyat olarak bekletiliyordu. Üçüncü tabur ise herkes adına ihtiyat olarak duruyor-

du. Dörtlü bir yerleşim planı uygulamıştık: Biz güney tarafında mevzilenirken, Said Bey'in alayı doğu tarafında, Yemen taburu kuzeyde, Haşimî kuvvetleri de batıda mevzilenmişti.

Yerleşimi bitirir bitirmez, Yemenliler üzerimize kırk dakika süren etkili bir saldırı başlattılar. Kuvvetli bir ateşle kendilerine karşılık verilince geri çekildiler. On beş dakika sonra doğu cephesine yeniden saldırdılar ama yine aynı karşılığı aldılar.

Açık taraftan ateşe maruz kalma tehlikesi bulunduğu için, her birimiz önümüze birşeyleri siper etmiş vaziyette yüzükoyun yere yatmıştık. Yemenlilerin saldırıları sona erince bizim sağ cenahta büyük bir gürültü koptu. Çünkü saldırı sırası destek kuvvetlerine gelmişti. Saldırı önce gevşer gibi olduysa da bir kere daha yapıldı, en sonunda tamamen durdu.

Sonra Yemen taburu, genel ihtiyat birliklerinden aldığı destekle saldırıya geçti, ancak bu saldırı da çok sürmedi ve geri döndüler. Artık gece boyunca sabaha kadar saldırı olmadı. Yemenlilerin ne zaman bir el ateş ettiklerini duysam, bizim taraftan binlerce ateşle karşılık veriliyordu. Bu durumlarda bizim cephelerde derhal ateşkes borusu çalıyordu.

Saat dörtten sonra komuta merkezine çağırıldım. Merkezde Şerif Zeyd ve Nazif Bey vardı. Bana "İsabetli kararınız sayesinde kuvvetlerimiz kurtuldu. Geceleyin yola devam etsek kaybımız büyük olacaktı" dediler. Ben "Önceki savaşta edindiğim tecrübe bu kararı almama yol açtı" dedim. "Ön cephede durum nasıl?" diye sordular. "Herşey yolunda, askerler akşam yemeklerini yediler ve her birine iki matara su verildi. Endişeye mahal yok" diye cevapladım.

O gece rahat bir uyku uyuyamadık. Sabah olunca önce kalk borusu çaldı, ardından müezzin sabah ezanını okudu. Her yanda Yemenlilerin tekbir sesleri duyuluyordu. Herkes olduğu yerde namazını kıldı. Sonra askerlerin saf tutmaları emredildi. Bu arada ordu müftüsü Saf suresini okuyordu. Ardından topçularımız ormana doğru, her tarafı dümdüz eden yoğun bir bombardıman başlattılar. Şeyh Baytarî komutasındaki Yemenlilerin sol cenahı, sancaklarıyla birlikte aniden or-

mandan çıkıp açık araziye geldi. Bunu gören Haşimî süvari birliği deniz tarafından saldırdı. Aynı anda topçu birliği de bunların üzerine yoğun bir ateş başlattı. Rüzgârın önündeki yaprak gibi sağa sola dağıldılar ve geriye doğru kaçtılar. Haşimî süvari birlikleri bunları takip için peşlerinden gitti.

Benim de içinde bulunduğum Zeki Bey'in alayı ilerleyip ormana girince birden karşımızda peştamallarıyla Yemenlileri bulduk. Üzerlerinde kılıç kemerleri ve hançerlerinden başka şey yoktu. Her biri askerlerimize bir iki el ateş etti, sonra hançerlerini çekip üzerimize saldırdılar. Bunun üzerine Türk kuvvetleri kendilerine yoğun bir ateşle karşılık verdi ve birçoğunu öldürdü, kalanlarını da yakaladı. Bu arada Said Bey'in alayının bulunduğu taraftan gelen tüfek ve top seslerini duyuyorduk. Ama biz yaklaştıkça sesler uzaklaşıyordu. Durumu fark eden Zeki Bey "Tehlikedeyiz, çünkü düşman bizim sağ, orta ve sol cenahlarımızın arasını açmayı başardı" dedi.

Bu sırada karargâhta iki birlik ve bir top vardı. Şerif Zeyd b. Fevvâz ve Miralay Nazif Bey karargâhtaydı. Zeki Bey "Askerin daha fazla ilerlememesini emrediyorum. Şu büyük ağaç senin için işaret olsun. Karargâha git ve bizimle Said Bey'in kuvvetleri arasında kalmalarını söyle. Said Bey'in şimdi çabucak gelip sol taraftan hizamıza geçmesi gerekiyor. Haşimî kuvvetlerine ulaşmaya artık imkân kalmadı" dedi.

Karargâha vardığım zaman sadece Şerif Zeyd b. Fevvâz'ı gördüm. Yanında yüz elli hecin süvarisi ile yaşlı şeyhler ve şerifler vardı. Nazif Bey'in nerede olduğunu sordum. "İki birliği ve topu alıp Ebhâ'nın yukarısındaki Ka'diye kuyusuna gitti, Melik Faysal da yanında" dediler. "Melik Faysal'ın askerlerine ne oldu?" diye sorunca da "Saldırının başladığı günden beri kendilerini görmedik" dediler.

Hemen emir subayımı, kendisini Ka'diye'ye götürecek bir rehberle birlikte Zeki Bey'e gönderdim. Artık müfreze komutanı ve karargâh oradaydı. Ben de kendi adamlarımı alıp yola çıktım. Beş dakika yol almıştık ki birden çıplak bir araziye çıktık. Buradan Ka'diye'yi görebiliyorduk. Nazif Bey'le iki bö-

lük de oradaydılar. Topları, kısa menzilli çarpışmalar için hazırlanmış Şibra adlı gülleleri atıyordu.

Biz elimizde komutanlık sancağıyla açık alana çıkınca, hecin süvarileri de bizimle birlikte olduğu için Yemenliler Nazif Bey'i bırakıp üstümüze saldırdılar. Hemen develeri çökertip yere indik. Orada, hayatımda gördüğüm en kanlı çarpışmalardan biri yaşandı. Sıcağa dayanamayan Şerif Zeyd'in, zaman zaman burnu kanıyordu. Başında beyaz bir örtüyle ayakta dikiliyordu. Kendisine ne zaman "Amca gölge bir yere geç" desem "Gölgeye geçecek olsam Taif'te kalırdım. Sabredin, birazdan dağılacaklar" diye cevap veriyordu.

Sonra Melik Faysal çarçabuk Miralay Nazif Bey'in imdadına yetişti. Bu sırada biz son derece zor durumdaydık. Tam o esnada levazım birliği ve Yemen taburu çıkageldi. Bu cesur askerler hemen savaş meydanına dağıldılar. Öyle ki, sağ cenahları neredeyse Ka'diye'deki Nazif Bey'in askerleriyle birleşmişti. Uteybe aşiretlerinden es-Sebte'nin önderi Şeyh Cabir b. Hüleyl'le birlikte olan Şerif Zeyd saldırı emri verdi. Bunun üzerine askerler "Haydi saldırın! Haydi, saldırın!" diyerek ileri atıldılar. Biz de develerin olduğu yerden saldırıya katıldık. Haşimî sancağı bu sırada uzun boylu esmer bir adam olan İbn Cünayh'in elindeydi. O gün Yemenlileri mağlup ettik. Derken doğu tarafından gelen silah seslerini duyunca, Said Bey'in geldiğini anladık.

İkindi olduğunda Kûz Ebu'l-Îr'deydik. Karşımıza hiçbir Yemen kuvveti çıkmadı. Darmadağın olmuşlardı ve İbn Harşân Kahba'ya dönmüştü. Akşam namazından biraz önce doktorların raporu karargâha ulaştı: O gün koleradan iki yüz seksen asker hayatını kaybetmişti. Üçüncü gün, askerlerimizin sayısı üçte bire düştü. Aynı gün rahmetli babam da Kûz'a geldi. Çadırımın önünde nöbet bekleyen askerin sanki kurşun yemiş gibi düşüp öldüğünü kendi gözlerimle gördüm. Yedi bin kişilik silahlı Türk gücünden geriye bin yedi yüz kişi kalmıştı. Babam hemen Ebhâ'ya hareket edilmesini emretti. İler-

ledikçe hastalık da azalıyordu. Bârak ve Seniyye'de birtakım küçük çarpışmalar oldu. Sonra meşhur Sâkayn yolundan dağa doğru çıktık. Üçüncü gün dağı aştığımızda Tihâme'nin şerrinden ve vebasından artık tamamen kurtulmuştuk.

Sonra Sedvân ve Esnâ Hureym savaşları oldu. İdrisîlerin komutanı Seyyid Mustafa el-İdrisî ve Seyyid Fisâl'di. Yemenliler artık peş peşe yenilgiler alıyorlardı.

Türk askerlerinin köyleri yakıp masum insanları öldürmek suretiyle işledikleri zulümler, son inkılâbın [1916] ilk sebebidir. Çünkü babam Emir hazretleri olanları görünce "Türklerden Araplara hayır yok" demişti. Kendisine dört ayrı yerde, arka taraflarından sokulup ağızlarından çıkartılan kazıklara oturtularak kızartılmış kişilerin cesetleri gösterilmişti. Esnâ Hureym'de ise, başları kesilmiş ve cinsel organları ağızlarına konulmuş cesetler gösterilmişti. Bunları gören babam Nazif Bey'e "Nazif Bey, bu reva mıdır?" diye sorduğu zaman Nazif Bey "Bunlar da bizim kalplerimizi yakmadılar mı?" diye cevap vermiş, babamsa susmayı tercih etmişti.

Ayaklanmanın Esasları

Hicaz'a döndükten sonra, Şerif [Hüseyin] ayaklanmanın temellerini attı. Asîr'den dönüşünün sebebi, Kumandan ve Mutasarrıf Süleyman Paşa[23] ile arasında çıkan bir anlaşmazlıktı. Süleyman Paşa, Bâbıâlî'den emir almadığı gerekçesiyle babamın emri altına girmek istemiyordu. Ona göre, Şerif ve Liva Mustafa Neşet Paşa'nın yanında gelen nizamî ordular, Bâbıâlî'den durum hakkında bir açıklama gelene kadar kendi emrinde kalmalıydı.

Arapların cesetlerine yapılan saldırıları ve Osmanlı asker ve komutanlarının işledikleri haksızlıkları bizzat görmüş olan babam bu anlaşmazlıktan sonra, Ebhâ'dan ayrıldı ve Haşimî kuvvetleriyle doğu yolundan Hicaz'a döndü. Yolda Şehrân ve Bîşe vadilerinden geçti. Ranye'yi doğusuna aldı ve Türbe Ova-

sı'nın üst kısmından yola devam edip Kerâ Vadisi'ne geldi. Bu vadinin doğu tarafında Türbe köyü ve Mısırlı askerlerin ilk Vehhâbî ayaklanması sırasında mağlup oldukları Ramâdân kalesi bulunur. Daha sonra aynı yerde, benim komuta ettiğim doğu Haşimî askerleri de Türbe savaşında mağlup olmuştur.

Babam daha sonra Kerâ Vadisi'ne yöneldi. Gâmid el-Bedv yöresini sol tarafına aldıktan sonra Hamra'daki tepenin güneyinden çöle girdi. Burası, dağın kenarından başlayan bir ovayla sınırdı. İbnü'l-Hâris, Gâmid ve Uteybe'nin sınırları burada birleşirdi. Taif'ten bizi karşılamaya gelenlerle burada buluştuk. Şerif Abdullah b. Zeyd b. Fevvâz ve Şerif Şeref b. Râcih b. Fevvâz bunlar arasındaydı. Sonraları kabilesine isyan eden Hurmeli Halid b. Lüey de gelmişti. Ayrıca Galib b. Lüey ve bütün diğer kabile reisleri de oradaydı.

Daha sonra batıya yönelip Taif'e doğru ilerledik. Bol ve kaliteli hurmaları olan Nef'a Vadisi'nden geçtik. Yolumuza devam edip Leyye Vadisi'ne ulaştık. Burada bizi vali adına valilik genel sekreteri, Kumandan Münir Paşa adına da Miralay Ahmed Bey karşıladı. Genel sekreter, babamla özel bir görüşme yaptı. Görüşmede söylediğine göre, Gâlib kabilesinin önde gelenlerinden Şerif Nasır b. Muhsin, Osmanlı ordusunun ve Şerif'in mağlup olduğuna ve Şerif'in öldüğüne dair asılsız şeyler uydurup söylentiler çıkarmıştı.

Ertesi gün Taif'e vardığımızda bizi karşılayanlar arasında hükümet heyeti de vardı. Adı geçen Şerif Nasır da heyette yer alıyordu. Babam kendisini görünce çok kızdı ve derhal kovulmasını emretti. Vali babama "Özür dilerim efendimiz, ancak kendisi benimle birlikte gelmiştir..." deyince babam "Ne olmuş seninle gelmişse?" dedi. Bunun üzerine vali "Ben burada Sultan'ın temsilcisiyim, böyle bir muamele Sultan'a saygısızlık anlamına gelir" dedi. Babam hemen şu cevabı yapıştırdı: "Sultan'a saygısızlık etmedik bir şey mi bıraktınız ki? Burada Sultan'ı onlar değil ben temsil ederim."

Babam daha sonra Mekke kadısı ile Kumandan Münir Paşa'ya dönüp hatırlarını sordu. Ardından askerleri teftiş etti ve saraya gitti. Basamakları çıkarken bizimle göz göze geldi ve

"Belki de yaptıklarımdan hoşlanmadınız?" dedi. Kimse kendisine cevap vermeyince "Ben sizin hoşunuza gitmeyecek şeyler duydum, ama zararı yok, bazen hoşunuza gitmeyen şeyler sizin için daha hayırlı olabiliyor" dedi.

Üç gün sonra Sadrazam'dan şöyle bir telgraf geldi:

Sultan hazretleri zat-ı âlinizin, Hicaz valisi Hâzim Bey'in yanında sizi karşılamak üzere canla başla koşup gelen Şerif Nasır b. Muhsin'e gösterdiğiniz çirkin muameleden haberdar olmuşlardır. Sultan hazretleri, adı geçen Şerif'i yüce makamınıza çağırıp gönlünü almanızı arzu etmektedirler.

Babam telgrafa şöyle cevap verdi:

Şerif Nasır b. Muhsin'in kötü muamele görüp huzurumdan kovulmasını gerektiren şeyler şahsî meseleler değildir. Dolayısıyla pişmanlık belirtmemi gerektiren bir durum sözkonusu değildir. Üstelik adı geçen şahsın, benimle birlikte olan askerlerin yenilgisi ve dağılması hakkında çıkarttığı söylentiler burada bir ayaklanma çıkarma amacına matuf olduğundan, gördüğü muameleyi zaten hak etmiştir. Bana bu haberi veren valiliğin genel sekreteridir. Ayrıca bizzat vali de durumdan haberdardır. Bu tür yağdanlık ve fesatçılarla iş tutmak âdetim değildir.

Sadrazam hemen yeni bir telgrafla cevap verdi:

Bâbıâlî, bir önceki telgrafta öğrenmiş bulunduğunuz Sultan'ın arzusuna muhalefet ettiğinizi görmezden gelemez. Bu telgrafla aynı arzuyu teyit ediyor ve Sultan hazretlerinin bir an önce sonucu beklediğini bildiriyoruz.

Babam da acilen şu cevabı gönderdi:

Sultan hazretlerinden sonra bu ülkenin en büyük makamında ben oturuyorum ve bu durum kendime olan saygımı artırıyor. Ayrıca, Sultan hazretlerinin bu kadîm merkezden vazgeçmek arzusunda olduklarını hiç zannetmiyorum. Sultan hazretlerinin zatının nüfuzunu görmezden gelmesine imkân bulunmayan Bâbıâlî nasıl olur da üzerinde hâlâ Sultan için kazandığı zaferden dönüşünün izlerini taşıyan bir adama böyle ağır ithamlarda bulunabilir? Her halükârda, Bâbıâlî yapılması gerekeni yapmakta özgürdür.

Bu telgraftan sonra Bâbıâlî'den bir cevap çıkmadı.

Derken Ramazan ayı geldi. Devlet heyetiyle emirlik yönetimi arasındaki soğukluk ay boyunca sürdü. Arefe gecesi, jandarma kumandanı Osman Bey, Emir'in çocuklarının dairesine geldi ve rahmetli Melik Ali'ye "Vali, Emir'i ziyaret edip özür dilemek üzere bir telgraf aldı. Efendimiz kendisiyle görüşmeyi kabul ederler mi?" diye sordu. "Şüphesiz kabul eder, ancak buyurun bu arzuyu kendiniz ifade edin" dedik. İzin isteyip babamın huzuruna çıkınca Osman Bey "Efendimiz nasıllar? Neden bizden ayrı duruyorlar?" diye sordu. Babam "Devlet, benim kendi hakkımı korumaktan aciz olduğumu bildiğine göre, devletin haklarına hiç riayet edemeyeceğimi de biliyordur herhalde" diye cevap verdi. Osman Bey ileri çıkıp babamın elini öptü ve maruzatını arz etti. Babam "Buyursun gelsin. Vali eski arkadaşımdır. Vaktiyle Şûrâ-yı Devlet'in dâhiliye bürosunda birlikteydik. Yarın bayram namazında buluşalım. Sonra birlikte saraya geliriz. Ayrıca biz de her zaman yaptığımız gibi valilik ve kumandanlığı ziyaret ederiz. Böylesi daha uygun ve güzel olur" dedi. Ertesi gün de her şey istediği gibi gerçekleşti.

Tam bunun akabinde, İtalyanlar Trablusgarb'a saldırdılar. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa gitti, yerine "Şâpur Said" diye bilinen Said Halim Paşa geldi.[24] Babam Sadrazam'a şöyle bir telgraf çekti:

> Sadrazamlık makamı ile emirlik makamı arasında şu tarihlerde yapılan telgraf yazışmalarını incelemenizi rica ediyorum. Ayrıntıları orada bulacaksınız.

Yirmi sekiz saat sonra, Vali Hâzim Bey görevden alınıp Beyrut valiliğine atanmıştı bile. Vali görevden alındığı sırada babam "İsteklerine boyun eğmiş olsaydım, bir daha başımı kaldıramazdım" dedi.

Vali Hâzim Bey'den bahsetmişken, eski Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın kendisini tuttuğunu da söylemeliyim. Babam Kûz Ebu'l-Îr savaşında kendisine yardımcı olmak üzere beni çağırdığı zaman, Hicaz'a dönmeden önce veda ziyareti için ya-

mna gittiğim İbrahim Hakkı Paşa bana şunları söylemişti: "Büyük Britanya elçisi, (el-Arrâfe adıyla meşhur) Suûd b. Abdülaziz b. Suûd'dan ve babanızın kendisine yardımcı olmasından müştekidir. Babanız Şerif hazretlerinin sürekli kendisine yardım etmesi sayesinde Suûd, Necid emiri Abdülaziz b. Abdurrahman el-Faysal'a zarar verebilmektedir. Emir Abdülaziz'in Hint hükümeti ile bağlantıları vardır. Kendisi, adı geçen Suûd'un böylesi girişimlerden uzak durmasını talep ediyor." Sadrazam bunları söyledikten sonra şöyle ilave etmişti: "Babanızın ellerinden öperim. Rica ederim İngilizlerle aramızda yeni problemler çıkarmasın. Ben bu problemlerin peşinden koşturabilecek durumda değilim. Kuveyt meselesi hâlâ herkesin aklındadır..."

İşte, o dönemde işler bu minval üzereydi.

Lord Kitchener İle Görüşmem

Meclis-i Mebusan'da görev yaptığım birinci ve ikinci dönemler benim için, daha çok etrafı tanıma ve ortama ısınma dönemleriydi. Üçüncü dönemde ise, Hicaz valisi ve komutanı Ferik Münir Paşa görevden alındı ve yerine Miralay Vehib Bey, Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra göreve gelen Said Halim Paşa hükümeti döneminde vali ve komutan atandı. Vehib Bey, görev yerine böbürlenerek geldi.

O sırada ben Meclis'e katılmak üzere İstanbul'a gidiyordum. Mısır'a vardığım zaman, Vehib Bey'in kalabalık bir askerî maiyetle Süveyş Kanalı'nı geçip Cidde'ye doğru yol aldığını öğrendim.

Bundan bir yıl önce yine Mısır'da, bir öğleden sonra saat üçte rahmetli Hidiv hazretlerinin huzurundayken teşrifatçıbaşı gelmiş ve Hidiv'e [Horatio Herbert] Kitchener'in [1850-1916] geldiğini haber vermişti. Ben kalkmak için izin isteyince Hidiv "Sizin burada olduğunuzu biliyor, dolayısıyla çıkmanız yakışık almaz. Bekleyin de sizi tanıştırayım" dedi.

Uzun boyuyla Lord içeri girip Hidiv'e selam verdi. Hidiv Lord'a "Bu, Mekke Emiri Hüseyin b. Ali'nin oğlu Abdullah" dedi. Sonra bana dönüp "Bu da Britanya'nın Mısır konsolosu Lord Kitchener" dedi. El sıkıştıktan sonra Hidiv Lord'a "Abdullah babasının sağ koludur. Üstelik bir savaşta yaralanmıştır" dedi. [Lord] boynuna işaret ederek "Bu da benim Sudan savaşında aldığım yaranın izi" dedi. Ben de işi şakaya vurup "Sayın Lordum, sizden çok kısa olmama rağmen o bedevi beni vurduğuna göre, sizin gibi bir hedefin ıskalanmasına herhalde imkân yoktur" dedim.

Sonra izin isteyip çıktım. Bu görüşme Kubbe Sarayı'nda olmuştu, ama ben Abidin Sarayı'nda kalıyordum. Abidin Sarayı'na vardıktan bir buçuk saat sonra teşrifatçıbaşı Ali Şahin Bey geldi ve "Lord Kitchener burada, sizinle görüşmek istiyor" dedi. Bu benim için sürpriz olmuştu. Babamın Türkler hakkında güttüğü siyaset açısından bu ziyaretin iyi sonuç vermeyeceğinden endişe ettim ama bir iyi niyet ziyaretini geri çevirmek de yakışık almazdı.

Lord, Britanya konsolosluğunun Doğu İşleri Sekreteri Mr. Storrs'la (Sir Lawrence Storrs[25]) birlikte biraz sonra içeri girdi. Oturduktan sonra, aramızda tercümanlık yapan Mr. Storrs Lord'un şu sözlerini aktardı: "Sizinle tanışmaktan şeref duydum. Bu vesileyle, yüce İngiliz hükümetinin Hicaz'ın hâlihazırdaki durumunu memnuniyetle karşıladığını bildirmeme izin verin. Hacıların güven ve huzur içinde haclarını yapmaları ve Peygamber'in kabrini ziyaret etmeleri bizim için sevindiricidir. Aziz Şerif [Hüseyin] hazretlerine lütfen bu düşüncelerimizi ulaştırınız. Yüce İngiliz hükümeti Hicaz bölgesindeki herhangi bir değişikliği kabul etmeyecektir." Lord daha sonra kahvesini içti ve kalktı.

Sonraki günlerde Hidiv'in sekreteri bana geldi ve Hidiv'in "Lord Kitchener'in sizi ziyaret ettiğinizi öğrendim. Sizin de iade-i ziyarette bulunmanız uygun olacaktır" dediğini söyledi. Doğrusu bu teklife şaşırmıştım, ama yine de kabul ettim. Sonra derhal Türkiye'nin yüksek komiseri bakan Mehmed Şerif Rauf Paşa'ya[26] gittim ve durumu anlattım. "İade-i ziya-

ret yapmama izin verir misiniz?" diye sorunca "Muhakkak gitmelisiniz, hiçbir sakıncası yok" dedi.

Teşrifatçıbaşı Ali Şahin Bey'den, Lord Kitchener'in büyükelçilikte olmadığı bir vakti gözetmesini istedim. Böylece aniden ziyaret edecek, Lord'u bulamayınca da bir not bırakıp çıkacaktım. Ali Bey "Bu öğleden sonra dışarıda olacak" dedi ve beraberce konsolosluğa gittik. Ama konsolosluğun ana girişine vardığımız zaman, Lord beni kapıda karşıladı. İçeri girip oturduk. Sonra Ali Bey'in dışarı çıkmasını istedi ve bana "Herhangi bir konu hakkında bana ihtiyacınız olursa yardıma hazırım" dedi.

Çaylar içildikten sonra, Türkiye'nin Arap bölgelerinde birtakım köklü değişiklikler yapmayı planladığına dair duyumlar aldıklarını ima etti. Emir'in değiştirilmesinin de bu planlara dâhil olup olmadığını merak ediyordu. Eğer değiştirilirse Emir buna razı olacak mıydı?

Kendisine şu cevabı verdim: "Bizim örfümüze göre Emir bir memurdur. Sultan isterse kendisini değiştirebilir ve bu değişikliğe itiraz edilemez. Ancak Emir hazretleri, vatanın mukaddes menfaatleri icabı hakkını savunmak durumunda kalırsa, bu savunmada Emir'e yardımcı olacak mısınız?"

Lord "Türkiye ile aramızdaki geleneksel dostluk bağları açısından Türkiye'nin içişlerine karışmamız doğru olmaz" dedi. Bunun üzerine "İşleri nasıl da istediğiniz gibi çekip çeviriyorsunuz! Lord, Kuveyt'ten bahsetmeme izin verirler mi? Hint hâkimi, Kuveyt kaymakamı Mübarek es-Sabah'ın talebiyle oranın içişlerine karıştığı zaman Kuveyt Osmanlı'ya bağlı bir bölge değil miydi?" dedim. Lord "Ne kadar da açık sözlüsünüz! Bunları hükümetime aktaracağım" dedi. Ben "Bunları aktarmanıza gerek yok, çünkü sadece kendi görüşlerimi ifade ettim" deyince Lord "Öyle de olsa ben anlatacağım" dedi.

Sadrazam Said Paşa'yla Birlikte

İstanbul'a gidince, gazetelerde Lord Kitchener'le aramızdaki karşılıklı ziyaretler hakkında bir yazı çıktığını gördüm.

Yazı, "Mısır'da Neler Oluyor?" başlığı altında verilmişti ve şunlar söyleniyordu:

> Mekke Emiri Şerif Hüseyin Paşa'nın oğlu Şerif Abdullah Bey, Hidiv'in konuğu oldu. Bu ziyaret sırasında, Şerif'in onuruna Mısır dışişleri bakanının da katıldığı resmî bir öğle yemeği verildi. Yemek boyunca Hidiv'in müzisyenleri önceden belirlenmiş parçalar icra ettiler. Daha önce Lord Kitchener Abdullah Bey'i ziyaret etmiş, Abdullah Bey de iade-i ziyarette bulunmuştu. Bilindiği gibi Hidiv hacca da gitmişti. Acaba hükümetin gözü kulağı önünde neler olup bitiyor?

Yazıyı okuyunca Sadrazam Said Paşa'ya gittim ve gazetelerde çıkan söylentiler hakkında bilgi verdim. Kendisine "Lord'u ziyaret etmeden önce Mısır'da bulunan Osmanlı başmaslahatgüzarı Mehmed Rauf Şerif Paşa'dan izin aldım" deyince Sadrazam "Gazetelerin söylediklerine fazla itibar etme" diye cevap verdi.

Sadrazam Said Paşa hayret edilecek derecede kudretli biriydi. Osmanlılarla İtalyanların Trablusgarb Savaşı sırasında kendisini ziyaret etmiştim. Evine geldiğimi duyar duymaz beni içeri almalarını söyledi. Yaşlılık demlerinde olan Paşa o dönemde suçiçeği hastalığına tutulmuştu. İçeri girip Paşa'ya doğru yönelince durmamı istedi, durdum ama ne demek istediğini bilmiyordum. Tam o sırada Paşa ellerini koltuğunun kollarına koyup titreyerek doğruldu ve tamamen ayağa kalktı. Sonra bana yaklaşmamı söyledi. Kendisine doğru yaklaşınca "Şu illet olmasaydı ellerinizden öperdim" dedi. Sonra oturdu ve bana da oturmamı söyledi. Elbisesinin üzerine koyu siyah bir kürk giymişti ve başında beyaz bir takke vardı. Sakalı bıyığı dağınık ve birbirine girmiş durumdaydı. Ağzındaki takma dişleri çıkarmıştı. Konuşurken ağzından çıkan kelimeler, suya düşen ördeğin çıkardığı seslere benziyordu. Paşa şunları söyledi: "Durum gördüğünüz gibi, arkadaşlarımdan hiçbiri bana yardımcı olmuyor. Parlamenter sistemin yanlışlıklarından biri de budur, sırf seçilmiş olmalarına bakılarak, hiçbir konuda tecrübesi bulunmayan kişiler nazır yapılır." Sonra zile bastı ve müstahdem içeri girdi. Paşa başkâtibin ve ayrıca iki kâtibin gelmesini istedi. Kâtipler gelince, dikte edeceği telgrafları her

birinin not almalarını istedi. Sonra üçüne de yazdırmaya başladı. İlk kâtibe şunları yazdırdı:

Beyrut Vilayet-i Aliyyesine,

Harbiye Nazırlığından öğrendiğime göre İtalyan donanması, Beyrut limanında demirlemiş bulunan Osmanlı topçu gemisi Avnullah'a, tanınması gereken yarım saatlik uyarı müddeti dolmadan önce saldırıp top ateşine tutmuştur. Saldırı sonucunda, sözkonusu topçu gemisi ve onunla birlikte Berk-i Satvet muhribi imha edilip batırılmıştır. Beyrut şehri ve belediye sarayı da saldırıda hasar görmüştür. Yerli halktan yaralanan ve ölenler olmuştur. Birtakım başıbozuk taifesi de askerî depolara saldırıp silah ve mühimmatı yağmalamıştır. Şehirde şu anda bir kargaşa durumu hâkimdir. Şu halde sizlerin dost ülkelerin konsoloslukları ile derhal toplantı yapmanız ve merkez komutanlığı ile haberleşmeye geçmeniz gerekmektedir. Merkez komutanlığı, Şam'da bulunan müşirliğe haber göndermeli ve güvenliğin ivedilikle sağlanabilmesi ve yağmalanan silah ve mühimmatın geri alınabilmesi için beş redif taburu istemelidir. Durumun hakikati anlaşılana kadar, olan bitenin sorumluluğu size ait olacaktır. Öğrendiğim kadarıyla Dâhiliye Nazırlığının olanlardan hiç haberi yoktur, bu durum üzüntümüzü daha da artırmaktadır.

İkinci kâtibe şunları yazdırdı:

Hariciye Nazırlığına,

İtalyan donanması, Beyrut limanı içinde bulunan Osmanlı topçu gemisi Avnullah'a ve Berk-i Satvet muhribine, kendilerine tanınması gereken yarım saatlik uyarı müddeti dolmadan önce saldırmış ve bunları batırmıştır. Sözkonusu bombardıman sırasında, korunmasız durumda bulunan Beyrut şehri de zarar görmüştür.

Osmanlı hükümet-i seniyyesi Lahey Konferansı kararları gereğince, bu kanuna aykırı girişimi dost hükümetler nezdinde protesto eder. Bu protestoyu, büyük devletlerdeki Osmanlı elçilerine ulaştırınız. Ayrıca büyük devletlerin burada bulunan elçilerine de ulaştırmanız gerekmektedir.

Üçüncü kâtibe de şunları yazdırdı:

Harbiye Nazırlığına,

Beyrut'taki hadiseyi süratle haber verdiğiniz için teşekkür ederim. Güvenliğin yeniden sağlanması ve ordunun depolarından çalınan

silah ve mühimmatın geri alınması için, Suriye'deki müşirliğe beş redif taburu hazırlayıp Beyrut'a sevk etmesini emrediniz.

Said Paşa üç telgrafı üç ayrı kâtibe aynı anda yazdırıyordu. Öyle ki, kâtipler cümlenin birini bitirince hemen diğerini yetiştiriyordu. Hasta olmasına rağmen Paşa telgrafları böyle dönüşümlü olarak yazdırıyordu. Daha sonra üç emri eline alıp imzaladı ve kâtiplere "Birer nüshasını çıkartın" dedi.

Bir süre sonra Hariciye Nazırı Asım Bey'in kapıda beklediğini söylediler. Paşa izin verince Asım Bey geldi ve "Efendimiz, birtakım maruzatlarım var" dedi. Bu arada konuşmanın gizliliğini anlatmak istercesine bana bakıyordu. Said Paşa "Sayın Nazır, Mekke-i Mükerreme mebusu ve Emir Hüseyin'in oğlu Abdullah Bey'i takdim ederim. Kendisi devletin sırlarını sizin ve benim kadar muhafaza eder. Rahat konuşabilirsiniz" dedi. Sadrazam'a teşekkür ettim ve caddeye bakmak ister gibi yapıp pencereye doğru yaklaştım. Sonra da sofaya doğru süzülüp Sadrazam'la Asım Bey'i yalnız bıraktım.

Hariciye Nazırı dışarı çıkıp sofada beni gördüğü zaman kızardı ve elimi öpüp "İnşaallah Büyük Dere'deki güzel sarayınızda sizleri ziyaret edeceğim" dedi.

Asım Bey çıktıktan sonra tekrar odaya girdim ve Sadrazam'la görüşmemi tamamlayıp oradan ayrıldım. İşte, o dönemin devlet adamları ve içinde bulundukları durum hakkında birkaç hatıra.

Osmanlı Devleti'nin Hicaz Politikasının Değişmesi

Vali ve Kumandan Vehib Bey Hicaz'a vardığı zaman, ben de Mısır üzerinden İstanbul'a gitmek için Hicaz'dan ayrılıyordum. Gemilerimiz Kızıldeniz'de karşılaştı. Vali, yanında yeni kuvvetlerle geliyordu.

Önceki vali ve kumandan Münif Paşa'nın görevden alınması Osmanlı Devleti'nin Hicaz politikasının değişmeye baş-

ladığının göstergesiydi. Çünkü her yönüyle düzenli bir yönetim gösteren bu valinin görevden alınmasını gerektirecek bir şey yoktu, tabi kendisinin İttihat ve Terakki mensubu olmaması dışında!

Mekke'den ayrıldığım gün Şerif Zeyd b. Fevvâz ölüm döşeğindeydi. Oğlu Şakir her zaman olduğu gibi yine benimle birlikte yola çıkmıştı. Babası hasta olduğu için bu defa yanımda gelmesini istemedim. Ancak Şerif Zeyd oğluna "Git, burada kalmanın bana bir yararı yok, ama gidersen Abdullah'a yoldaş olursun" dedi.

Süveyş'e varınca telgrafla Şerif Zeyd'in durumunu sorduk. Aldığımız cevapta "Allah sizlere uzun ömür versin" denilince Şerif'in öldüğünü anladık.

Şerif Zeyd Hicaz bölgesinin en önemli adamıydı. Vehib Bey'in gelişiyle Şerif Zeyd'in ölümünün aynı döneme rastlaması hayli manidardır. Bu tesadüf, seçkin ve önemli kişilerin dikkatinden kaçmamış ve kafalarda soru işaretleri uyandırmıştır. Vehib Bey'in bu şekilde gelişi, Şerif'in hastalığını tetiklemiş ve ölümüne yol açmıştır.

Şerif Zeyd daha hasta olmadan önce bana "Anladığım kadarıyla yeni vali, hakkımızda pekiyi şeyler düşünmüyor. Ben kendi halinde bir adamım. Ama efendimiz Emir [Şerif Hüseyin] buradan alınacak olursa bir dakika bile yaşayamam. Ne dersiniz, böyle bir şey mümkün mü?" diye sorduğu zaman ben "Endişelenmeyin, gösteriş meraklısı Türkler çok konuşurlar ama hiçbir şey yapmazlar. Şimdi karşılıklı anlayış ve dayanıklılık gösterme zamanıdır. Ben yakında yola çıkıyorum, oradayken olan biteni anlamaya çalışırım" diye cevap vermiştim. Şerif "Gitmenizin bir yararı var mı? Burada kalsanız ve görüşlerinizle babanız Emir'e yol gösterseniz, gerek duyulursa ülke savunması için üstün komutanlık yeteneğinizle yardımcı olsanız bence daha güzel olur. Ben artık herhangi bir saldırıya tahammül edecek gücü bulabileceğim konusunda kendime güvenemiyorum" deyince de "İş oralara varmayacak inşallah" diye cevap vermiştim. Şerif, bunları kendisini

rahatlatmak için söylemediğime dair bana yemin ettirdi. "İçiniz rahat olsun, bunlar benim kendi görüşlerimdir" deyip yanından ayrıldığım sırada yüzü gülüyordu.

Mısır'da birkaç gün Hidiv'in konuğu oldum. O sırada Mısır'daki Türk maslahatgüzarı Mehmed Şerif Rauf Paşa'nın başkatibi İsmail Hakkı Bey ziyaretime geldi ve "Sayın maslahatgüzarın Hariciye Nazırlığından aldığı emre göre, Sadrazam Said Halim Paşa derhal İstanbul'a gitmenizi arzu etmektedir" dedi. "Meclis'in açılmasına daha bir buçuk ay var. Burada tamamlamam gereken bazı işlerim var, onları bitirdikten sonra giderim inşaallah" diye cevap verdim. Bu cevabımı alan başkatip, yanımdan ayrıldı.

Ertesi gün Hidiv'in yanındayken eski sadrazam [Avlonyalı] Ferid Paşa geldi. Beni görünce "Burada ne arıyorsun?" diye sordu. "İstanbul'a gidiyorum" diye cevap verdim. "Vehib, Emir'i görevden almak niyetiyle büyük bir güçle gelmişken, babanı Hicaz'da bırakıp İstanbul'a nasıl gidersin?" dedi. Şöyle cevap verdim: "Zat-ı alinizin de bildiği gibi babam bir devlet görevlisidir. Devlet kendisini görevden almak isterse asker veya güç getirmeye ne gerek var?" Paşa bunları duyunca "Bu kelime oyunlarını bırak, ağzını aradığımı mı zannediyorsun? Unutma ki ben bir Arnavutum. Böyle devlet adamları, ülkemdeki bütün ümitleri yıktı. Aynı şeyi size de yapacaklar" dedi. Kendisine "Şimdi İstanbul'a gidiyorum. İnanıyorum ki babam, ne şekilde olursa olsun, devletin istekleri aleyhine herhangi bir şey yapmayacaktır" diye cevap verdim. Bu arada Hidiv, [sâbık] Sadrazam Ferid Paşa'ya "Abdullah Bey Meclis açılana kadar İstanbul'a gitmeyecek" dedi.

Yanlarından ayrılıp eve geldim ama bu arada büyük bir endişeye kapılmıştım. Aynı gün, [kardeşim] Melik Ali'nin imzasıyla bir telgraf aldım. Telgrafta "Derhal İstanbul'a git!" deniyordu. Çok dikkatli davrandığım için, telgraf ve posta idaresinin Türklerin elinde olduğunu da dikkate alarak bu telgrafın gerçekten de kardeşim Ali tarafından gönderilmemiş olabileceğini düşündüm. Telgrafa şöyle karşılık verdim:

"İşlerim bitince gideceğim. Osmanlı yüksek komiserinin başkatibi İsmail Hakkı Bey de aynı şeyi istedi ama ona da böyle cevap verdim."

Sonradan öğrendiğime göre, valinin uyguladığı umumî baskılar ve vilayetler hakkındaki kanunu Hicaz'da da uygulama isteği yüzünden bölgede büyük bir kriz çıkmıştı. Hicaz kamuoyu bu girişime karşı çıkmış ve halk protesto gösterileri yapmıştı. Sahil bölgeleriyle iç bölgeler ve iki şehir arasındaki bağlantılar kesilince kıtlık ihtimali baş göstermişti. Bütün bunlar üzerine babam valiyi ziyaret etti ve şunlar: söyledi:

"Hicaz halkının, eski haklarının korunması ve Sultan Selim'in halifeliğini kabul ettikleri zaman koyulan şartlara uyulması konusunda ne kadar istekli olduklarını görüyorsunuz. Eğer bu istekleri dikkate almak istemiyorsanız ve elinizde bu bölgede vilayetler kanununun uygulanmasını ve ayrıcalıkların kaldırılmasını isteyen bir emir varsa bunu bize de gösterin. Çünkü biz Bâbıâlî'den bu yönde herhangi bir tavsiye veya emir almadık. Eğer amacınız emiri değiştirmekse, beni Cidde'den alıp ülke dışına götürecek bir vapur gelene kadar burada huzurunuzda bekleyebilirim. Böylece olacaklardan beni sorumlu tutma imkânınız kalmaz."

Valinin odasından caddeye, Emir'in sarayına, Cerûl kışlasına, Ecyâd Kalesi'ne ve diğer caddelere kadar her yer tıklım tıklımdı. Halk Hicaz bölgesinin ayrıcalıklarının kaldırılmasını protesto ediyor ve demiryolunun Medine'den Mekke'ye uzatılmasına karşı çıkıyordu. Bu arada, "Emir çok yaşa!" tezahüratları atılıyordu. Durumu gören Vehib Bey şaşkına döndü ve endişeye kapıldı. "Yok böyle bir şey..." deyip duruyordu. Hemen merkeze durumu ifade eden bir yıldırım telgrafı çekti. Emir "Çok yaşa!" tezahüratları arasında vali konağından ayrılırken, mağlup olduğunu gören Vehib Bey orada yapayalnız kaldı.

Aynı günün akşamı, Defterdar ve Jandarma komutanı Miralay Said Bey Cidde'ye giderken, Hudeybiye'deki aşiretler ta-

rafından yanlarındaki kuvvetlerle birlikte yakalanıp esir edildiler. Cidde ile Mekke arasındaki bütün askerî noktalar kuşatıldı. Etraftaki vadilerde yaşayan halk Mekke'ye meyve-sebze, yağ ve hayvan getirmeyi bıraktı.

Kriz, Sadrazam tarafından Vali'ye cevabî telgraf gönderilene kadar devam etti. Sadrazam telgrafta, Emirliğe ve Hicaz'ın ayrıcalıklarına dokunulmayacağını ve o gün için demiryolunun Mekke'ye uzatılması konusunda devletin ısrarcı olmadığını söylüyordu. Sadrazam'ın telgrafını Mescid-i Haram'da halka tebliğ ettim. Böylece her şey yoluna girdi.

Daha sonra yine Melik Ali'nin imzasıyla, "Derhal İstanbul'a git!" diyen bir telgraf aldım. Buna da "Cumartesinden önce vapur yok" diye cevap verdim.

Yukarıda anlattıklarımın ayrıntısını, Hicaz'dan gelen bir postayla öğrendim. Lord Kitchener tarafından gönderilen Sir Ronald Storrs, İstanbul'daki İngiliz elçisine hitaben yazılmış bir mektupla çıkageldi. Mektupta, "Emir Abdullah İngiliz elçisine tahsis edilen savaş gemisine ihtiyaç duyarsa derhal emrine verin" deniyordu. Sir Storrs "Lord hazretleri bu hizmetini kabul etmenizi ve mektubu elçilik kâtibi Mr. Fitzmaurice'e vermenizi rica ediyor. Fitzmaurice sizi İzmir'deki vapurda karşılayıp mektubu alacak" dedi. Sonra bana "Şunu bilmelisiniz ki, babanız Şerif hazretleri Hicaz'daki haklarını korumak için savunmaya geçerse, dost devletlerin içişlerine karışma gibi bir hakkı bulunmayan İngiliz hükümeti, hac bölgelerinde hâlihazırda var olan barış durumunu bozacak herhangi bir girişimin Türkiye tarafından ortaya çıkartılıp sürdürülmesine destek vermeyecektir" dedi.

O sırada bunları Mekke'ye yazmamı istediğini fark ettim. Kendisine şunları söyledim: "Madem siz bana bu mektubu verdiniz, ben de sizden rica ediyorum şu mektubumu Cidde'de bulunan İngiliz elçisine ulaştırınız. O da oradaki memurlar vasıtasıyla mektubu Mekke'ye göndersin." Sonra mektubu yazıp balmumuyla mühürledim. İçinde ne yazdığını bilmiyordu. Ardından arkadaşlarımla birlikte yola çıktım.

İstanbul'a vardığım zaman, amcamın oğlu Şerif limanda bizi bekliyordu. Mektup ise, daha önce İzmir'de Fitzmaurice'in eline geçmişti.

Said Halim, Talat ve Enver Paşalarla Birlikte

Emir Cemil'in yanında kardeşim Emir Zeyd'in annesinin işlerini yürüten Tahir Efendi isimli biri vardı. Bana "Haydi Sadrazam'ın yanına gidelim" dedi. Gece vakti olduğundan, "Niye şimdi gidiyoruz?" diye sordum, "Sadrazam öyle emretti" dedi.

Bir arabaya binip Bâbıâli'ye gittik ama Sadrazam'm evine gitmek üzere çıktığını öğrendik. Hemen evine doğru yola çıktık, köprüyü yeni geçmişken yolda kendisini yakaladık ve ondan önce evine vardık. Bizi misafir odasına aldılar ama içeride kimse yoktu. Tahir Efendi bana "Rica ederim [babanız] Emir hazretlerine söyleyin, eğer azledilecek olursa Şerif Ali Paşa gibi yapsın ve geç kalmadan Mısır'a gelsin" dedi. Ben "Emir'i azletmek her yiğidin harcı değildir" deyince Tahir Efendi "Aman susunuz, yerin kulağı vardır" dedi. Bunun üzerine "Sözümü sakınacak değilim" diye cevap verdim.

Tam o sırada Sadrazam geldi. İçeri girince bize "Merhaba, merhaba" diye güler yüz gösterdi ve "Burada sana ihtiyacımız var, ama sen Mısır'da oyalandın" dedi. "İşte geldim. Gelmemi bu kadar ısrarla arzu ettiğinizi bilmiyordum" diye karşılık verdim. Paşa oturdu ve "Hem de nasıl? İlk haberi gönderdikten sonra, İsmail Hakkı Bey'le de size bir telgraf gönderdim. 'Emir Abdullah'ın gelişini bekliyorum, lütfen kendisine iletiniz. Emir hazretleri hakkında Mekke'de çıkan söylentilerin aslı astarı yoktur. Sultan hazretlerinin kendisine olan güveni tamdır, eksilmemiştir' diye yazmıştım" dedi. Ben "İşte gecikmemin sebebi bu telgraftır" dedim. "Niçin?" diye sordu. "Çünkü bu telgraf bana, Sultan Abdülhamid'in tahttan indi-

rilmesinden iki gün önce Mahmud Şevket Paşa'nın babama çektiği telgrafı hatırlattı. Mahmud Şevket Paşa, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a doğru ilerlemeye başladığım ve amacının ortalığı yatıştırmak olduğunu, Padişah hakkında çıkan söylentilerin gerçekle alakasının bulunmadığını söylüyordu" dedim. Paşa yüksek sesle güldü ve "Hayır, hayır, hayır. Böyle düşünmeniz gerçeklere uygun değil, ayrıca sizi endişeye sevk ettiğim için üzgünüm" dedi. "Latife ediyorum, işte şimdi buradayım. Babam sizlere selam gönderdi. 'Kâbe'nin koruyucusu Büyük Mehmed Ali Paşa'nın torunu Said Halim Paşa sadrazam oldukça benim şerifliği veya atalarımın makamını korumama gerek kalmayacak' diyor" dedim. Paşa "Emir kendisine sunduğumuz teklifleri kabul eder ve her şey yoluna girerse endişe etmesine niye gerek kalsın ki? Yarın öğleden sonra dörtte sizinle Bâbıâlî'de görüşelim. Öğleden önce de Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ile görüşün" dedi. "Onları görmeye gitmem, çünkü ben bir memur değil Mekke mebusuyum, dolayısıyla kendileriyle bir ilgim yok. Eğer zat-ı âliniz onlarla görüşmemi arzu ediyorlarsa, kendileri tarafından çağırılmayı ve bir randevu ayarlanmasını bekleyeceğim. Duyduğum kadarıyla Talat ve Enver davetsiz misafirlerle görüşmüyorlarmış" diye karşılık verdim. Paşa "Davet edileceksiniz" dedi, sonra odadan çıktım.

Sabahleyin, o dönem Dâhiliye Nazırı olan Talat Paşa tarafından saat dokuzda Bâbıâlî'de beklendiğimi öğrendim. Aynı gün on bir buçukta da Enver Paşa tarafından çağırılıyordum.

Belirlenen saatte gittim. Dâhiliye Nazırlığının merdivenlerini çıkarken omuzuma bir el dokundu ve "Biz sizi Mısır'da ararken siz burada karşımıza çıkıyorsunuz" dedi. Bir de baktım ki Talat Paşa! Elimden tuttu ve merdivenleri ikişer ikişer çıkıp odasına girdik. Beni tam karşısına oturttu. Selamlaşma ve hoş beşten sonra "Hicaz'daki kriz aşıldı. Neler olup bittiğini bana anlatır mısınız?" dedi. "Olan bitenden haberim yok, çünkü Mısır'daydım. Haberler sizde, ancak benim anahatlarıyla bildiğim kadarıyla olan bitenlerin asıl sebebi sizin, yani

İttihat ve Terakki'nin Şerif hakkında takip ettiği politikadır" dedim. "Nasıl yani?" dedi. Şöyle cevap verdim:

"Sizler Hicaz'ın özel durumuna son verip onu diğerleriyle aynı konumda sıradan bir Osmanlı vilayeti haline getirmek istiyorsunuz. Oysa Şerif [Hüseyin], herşeyi olduğu gibi muhafaza etmeye matuf bir politika izliyor. Şerif'e göre devletin tek isteği, ulaşımda emniyet ve huzurun sağlanması ile hacıların güvenliğinin teminidir. Sizler de bunu istemenize rağmen, daha önce de söylediğim gibi Hicaz'ın vilayetler kanununa tabi olmasını arzu ediyorsunuz. Eğer şeriflerin Hicaz'da devlete hizmet etmesini ve İslâm dünyası ile hilafet devleti arasında gerçek bir din kardeşliğinin kurulmasını isteseydiniz, bu politikanın kalbinin Mekke'de attığını ve sözkonusu kalp ile damarların faaliyetlerinin Şerif tarafından düzenlendiğini bilirdiniz. Ayrıca, Hicaz'ın bu haliyle desteklenmesinin, devlet adına vilayetler kanununun uygulanmasından çok daha faydalı olduğunu da bilirdiniz."

Talat Paşa "Baban demiryolu inşasına [Hicaz demiryolunun Mekke'ye kadar uzatılmasına] niçin karşı çıkıyor?" diye sordu. Dedim ki:

"Babam buna karşı çıkmadı. Ancak şunu unutuyorsunuz, Sultan Abdülhamid'in bu demiryolunu kurmasını gerektiren sebepler ile sizin aynı konuda uyguladığınız politika arasında fark var. Sultan, böylesi bir deneyimin kendisi için övünç kaynağı olacağını düşünüyordu. Sizin de bildiğiniz gibi, askerî demiryollarının düşman tehlikesi bulunan taraflara yapılması gerektiği fikrini esas alan Sultan, bu demiryolu sayesinde Rusya'ya gizliden mesaj gönderiyordu. Ruhsatı Almanlara verilen Bağdat demiryoluyla birlikte, güneye doğru giden bu demiryolunun inşası, Osmanlı Devleti açısından tehlikenin Rusya değil İngiltere olduğunu gösteriyordu. Doğu Anadolu demiryolu hattının ihmal edilmesi de yine Rusların isteklerine boyun eğilmesi yüzünden ve onların tepkisine yol açmamak içindi.

"Şerif için önemli olanın, sizin için de önemli olması gerekir. O da Şerif'in yönetimindeki Hicaz'ı merkez alan İslâmî bir politika oluşturmaktır.

"Sözkonusu demiryolunun kurulması, bugün Hicaz'da deve taşımacılığı yapanlara yahut tavaf ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret sırasında hacılara rehberlik ederek geçimlerini sağlayanlara yeni yükler getirecektir. Oysa sözkonusu iş kolları bölgede hâlâ yaygındır. İşte Şerif'in size anlatamadığı, sizin de bir türlü anlamadığınız mesele budur."

Talat Paşa'nın düşünceli olduğu yüzünden okunuyordu. Bana "Yarın saat onbirde Sadrazam'ın evinde görüşürüz. Açıklamalarınız için ayrıca teşekkür ederim" dedi.

Oradan çıkınca, önceden belirlenen saatte Enver Paşa'ya gittim. Seraskerlik merkezinin kapısına geldiğim zaman askerler bir kimlik veya ziyaret kartı istediler. "İkisi de yok" dedim ve "Ama benim kimliğim sarığımdır, üstelik buraya çağırıldığım için geldim" diye devam ettim. Bunları söyleyince askerler yolu açtılar ve içeri girdim. İç kapıda da benzer bir muamele vardı. Önce aşağı yukarı on kâtibin bulunduğu bir odaya çıkarıldım. Kapıda beni gördükleri zaman cübbe ve sarığımdan hoşlanmadıklarını farkettim. "Herhalde yanlış geldiniz, aradığınız yer burası olmasa gerek" dediler. "Evet, aradığım yer burası değil, ama yanlış da gelmedim. Beni bu odaya gönderdiler. Ben Abdullah b. el-Hüseyin'im. Harbiye Nazırı şu saatte randevu verip çağırdığı için buradayım. Kendisine nasıl ulaşabilirim?" dedim. Hemen hepsi ayağa fırlayıp özür dilediler. Sonra başlarındaki subay Enver Paşa'nın yaveri ile telefonda görüştü ve beni alıp kabul salonuna götürdü.

Salonun diğer tarafında Mağribliye benzeyen dört kişi vardı. Kapıya yakın bir yere oturdum. Onlarsa salonun baş tarafında duruyorlar, kendi aralarında fısıltıyla birşeyler konuşuyorlardı. İçlerinden biri yanıma gelip selam verdi ve "Şurada gördüğünüz Abdülaziz Çâviş'tir [1876-1929]. Size selam gönderiyor ve yanına çağırıyor" dedi. "Siz de ona selamımı iletin. Söyleyin, bir isteği varsa kendisi buraya gelsin, benim onunla görüşecek bir meselem yok" dedim. Adam gidip durumu anlatınca Abdülaziz ve beraberindekiler yanıma geldi-

ler. Nezaketen ayağa kalktım ve el sıkışarak oturduk. Daha sonra Abdülaziz:

"Bu Hicaz'ın hali nedir böyle? Devlet ne zaman bir ıslahat projesi uygulamak istese Emir hazretleri çeşitli mazeretler uyduruyor. Demiryolu projesi ve yollardaki güvenlik eksikliği konularında takındığı tavır da aynı şekildedir. Şimdi Medine'de idaresi bana tevdi edilen bir dârülfünûn kurulmak isteniyor.[27] Ama öğrendiğime göre Şerif bu projeye de karşı çıkıyormuş. Bu muhalif tavırlar yüce Halife hazretlerini üzmektedir. Eğer ortada makul bir sebep varsa, devletle babanızın arasındaki anlaşmazlıkları gidermeye hazırım. Seçkin vali ve tecrübeli kumandan Vehib Bey'in önceden kararlaştırılmış ıslahatları yapmasına imkân verilmemesi gibi son dönemde Hicaz'da meydana gelen bazı şeyler, samimiyet sahibi kişileri üzmektedir" deyip sustu.

Sözlerini bitirince "Sözlerinizi tamamladınız mı?" dedim. "Evet" dedi. Tam o esnada Enver Paşa'nın yaveri geldi ve "Özür dilerim, on dakika daha beklemeniz gerekiyor. Mareşal von Sanders Paşa hâlâ Enver Paşa'yla görüşüyor" dedi. "Önemli değil" dedim ve Şeyh Abdülaziz Çaviş'e dönüp şunları söyledim:

"Aracılık yapma niyetiniz için teşekkür ederim ama buna gerek olduğunu sanmıyorum. Şerif hazretlerinin her ıslahat girişimine karşı çıkması hakkında söylediklerinize gelince; bunlar zanna dayalı düşüncelerdir. Güvenlik eksikliği hakkında söyledikleriniz için size şunu sorabilirim: Söyler misiniz? Niçin hilafet merkezinde sıkıyönetim ilan edilmiştir?

"Yolların güvensizliği hakkında söyledikleriniz, aslı astarı olmayan duyumlardan ibarettir. Acaba üstad hazretleri olup bitmiş somut olaylardan örnek verebilir mi?

"Kurulmak üzere olduğunu söylediğiniz dârülfünûn konusuna gelince; nasıl olur da Mekke Emiri böyle bir şeye karşı çıkabilir? Bahsettiğiniz yerler Emir'in değil Sultan'ın bölgeleridir. Üstelik söyledikleriniz hakkında hiçbir şey duymadım. Devlet tarafından Emir'e yazılan herşeyi bilemem, belki böyle bir şey gerçekleşmiştir. Ama belki de Emir, dârülfünûn projesini destekleyen ve dârülfünûnun nasıl kurulması gerektiğini gösteren birtakım tavsiyelerde bulunmuştur.

"Size gelince saygıdeğer üstad, bildiğim kadarıyla sizin bir ilim adamı sıfatınız yok. Siz sadece bir gazete yazarı olarak tanınıyorsunuz. Oysa Hicaz'da her türlü saygıyı hak eden birçok meşhur âlim var."

Bu sözlerim karşısında Abdülaziz Çâviş susup kaldı ve bir şey söyleyemedi. O sırada yaver içeri girdi ve Paşa'nın beni beklediğini söyledi. Oradakilere selam verip çıktım.

Enver Paşa'nın odasına girdiğim zaman ayağa kalkıp beni karşıladı, sonra oturduk. Paşa "Bu da neyin nesi? Bizler tahtadan adam imal edelim de kendi elemanlarımız arasına katalım diye uğraşıyoruz ama Hicazlılar jandarma komutanı ve defterdara yaptıkları gibi güvenlik güçleri mensuplarını öldürüyorlar. Ama Allah'a şükür ki kriz aşıldı. Şimdi sizden ricamız, devletin kendisine güveni hakkında babanızın aklına takılan bütün şüpheleri bertaraf etmek için çalışmanızdır. Kendisine güvenimiz sonsuzdur" dedi.

Kendisine şu cevabı verdim:

"Bunlar nasıl sözler? Siz 'Kahraman-ı hürriyet' ünvanını taşıdığınız halde, sizin yanınıza gelene kadar birçok yere girip çıkmam gerekti. Benden ziyaretçi kartı ve kimlik bile istediler. Daha yakın geçmişte herkes sizi o kadar severken, şimdi bu uygulamalar kamuoyunun sizden memnun olmadığını gösterir.

"Ayrıca bekleme odasında Şeyh Abdülaziz Çâviş'le karşılaştım. Şu anda sayın Nazır'dan duyduğuma benzer sözlerle beni eleştirmeye kalktı. Abdülaziz Çâviş haddini aşıp devletle Şerif arasında aracı olmayı bile teklif etti. Oysa Şerif ile Osmanlı sultanları arasında, Ebû Nümey ve Sultan Selim zamanından beri dostluk hâkimdir. Eğer işler bu kadar tersine döndüyse, istediklerinizin gerçekleşmesine zaten imkân yoktur.

"Hicaz'da olanlar hakkında söylediklerinize gelince; kıdemli ve öncelikli bir yer olan mukaddes bölgelere gönderilen ve buraya tanınan haklara tecavüz eden Vehib Bey gibi birisinden başka ne beklenir ki? Bu adamı buraya kasıtlı olarak gönderdiniz. Bildiğim kadarıyla Vehib Bey bir zamanlar, Nakib Seyyid Talib'den korktuğu için Basra valisi olmayı kabul

etmemişti. Kendisi, şairin şu sözlerindeki adama ne kadar benziyor:

Barış zamanı aslan kesilip üzerime atılır.
Savaş borusunu duyunca devekuşu gibi
Korkudan bembeyaz kesilip yerinden zıplar.

Bunları işiten Enver Paşa da şaşaladı. Sonra kendini toparlayıp şunları söyledi:

"Fesubhânallah! Bu adam niye haddini bilmez ki? Rica ederim olanları üstünüze almayın. Burada gördüğünüz güvenlik tedbirleri benim fikrim değildir. Ancak Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın başına gelenlerden sonra emniyetten sorumlu kişiler bazı şeylerin önüne geçebilmek için böyle yapmak zorunda kaldılar, yine de özür dilerim.

"Bizler her zaman Şerif hazretlerinin tavsiye ve işaretleri doğrultusunda iş yapmak istemişizdir. Vehib Bey'e gelince; onun Hicaz valisi olmasını ben istemedim. Kendisinin komutan tayin edilmesini teklif ettiğimiz zaman Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, daha az masraflı olur diye aynı zamanda vali olmasını teklif etti. İşin aslı budur. Her fırsatta sizinle bir araya gelmek isterim."

"Biraraya gelmek gerçekten faydalı olabilir" dedim ve izin isteyip çıktım.

Ertesi gün saat on birde Sadrazam'ın evindeydim. O günün Dâhiliye Nazırı, Dünya Savaşı sırasında sadrazam olan Talat Paşa da oradaydı. Ancak bu defa ikisinin de tavırları önceki günkü gibi değildi. Kızgın görünüyorlar ve zaman zaman sertçe bakıyorlardı. Talat söz aldı ve:

"Dinleyin! İstesek her ay bir vali değiştiririz. Ancak bizim asıl istediğimiz Medine'den Mekke'ye, Cidde'den Mekke'ye ve Yenbu'dan Medine'ye demiryolu hatları döşemek. Babanız bu konuda üzerine düşen sorumlulukları yerine getirirse her istediğini yaparız. Ancak kabul etmezse dostluğumuz baki değildir. Şerif'e sunduğumuz teklif şudur: Demiryolu hattının gelirinin üçte birini dilediği gibi harcayabilir. Ölünceye kadar kendisi, öldükten sonra da onun soyundan gelenler emir ola-

cak. İşlerini yürütebilmesi için yeterli bir kuvvet emrine verilecek. Devlet bu konuda kendisinden gelecek teklifleri dikkate alacak. Ayrıca kabilelere harcanmak üzere iki yüz elli bin cüneyh emrine verilecek. İlk vapurla yola çıkın ve bu teklifi iletin. Cevabınızı bekliyor olacağız. Eğer kabul cevabını bize ulaştırırsanız, siz Medine-i Münevvere'ye gidin. Şeyhülislam Hayri Efendi orada sizi bekleyecek ve demiryolu hattının temelini beraber atacaksınız. Eğer Emir tekliflerimizi reddederse, kendisinden başka kimseyi suçlamasın" dedi.

"Cevap verebilir miyim?" diye sordum. "Bunlar devletin kararlarıdır" dedi. Bunun üzerine şöyle dedim:

"Teklifinizi babama ileteceğim. Ama eminim ki reddedecek ve bu sözleri bir rüşvet ve hakaret sayacaktır. Babamın derdi emirlik yahut para değildir. Kendisinden sonra çocuklarının veya başkalarının emir olmasını da umursamaz. Ancak ya benimle yahut başkasıyla kendisine haber gönderin de, demiryolu hattının kurulması ve bunun için gerekenlere dair düşüncelerini size bir mektupla iletsin. Göreceksiniz, size en güzel tavsiyelerini gönderecektir."

Talat Paşa, konu hakkında bir komisyon kurulacağını söyledi. O sırada bir Fransızdan (herhalde Napoleon'du) şöyle bir söz aktardı: "Bir işin olmamasını istiyorsan komisyona havale et!"

Sonra ayağa kalktılar. Sadrazam bana "Ne zaman yola çıkıyorsun?" diye sordu. "İlk vapurla" dedim. Bir gün sonra, Rachel Carol adlı Romen vapuruyla yola çıktım.

Babamla Buluşmak Üzere Hicaz'a Dönüşüm

Söylediğimiz gibi, Dâhiliye Nazırı'nın isteği üzerine sözkonusu kışkırtıcı şartlarla birlikte yola çıktık. Cidde'ye vardığım zaman babam hazretlerinin Taif'te olduğunu öğrendim ve hemen o tarafa gittim. Yolda Mekke-i Mükerreme'ye uğrayıp umre yaptım. İhramdan çıktığım günün ertesinde, arkadaşlarımla birlikte Kerâ yoluyla hareket ettik ve sağ salim Taif'e vardık.

Meseleyi ayrıntılı olarak babama anlattığım zaman doğal olarak "Bana rüşvet mi teklif ediyorlar?" diye tepki gösterdi. "İnsan başkalarını kendi gözünden değerlendirir" diyen ne doğru söylemiş! Babam daha sonra aynen şu telgrafı çekti:

> Oğlum Abdullah vasıl oldu. Hicaz hattı hakkındaki tensîbât ve mukarrerât-ı aliyye-i sadâret-penâhîlerini tebliğ etti. Zât-ı hazret-i hilafet-penâhînin ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin bu gibi mukarrerât-ı nâfia ve hayriyyesini bu mukaddes vatanda kuvveden fiile çıkarmak ehemm-i vecâib-i sadâkattir. Dâîlerine hiç düşünülecek bir sebeb mevcud değildir. Niam-i şâhâne ile mütena'im bilâd-ı mukaddese-i İslâmiyye aşâir ve sekenesinin medâr-ı maîşet ve iştigâllerine dokunmayacak vechile şimendifer hattının ne suretle yapılması lazım geleceği hakkındaki mütâlaât ile ve ilk fırsatta Abdullah'ı göndereceğim.[28]

Babam daha sonra, dinlenmek ve gezinti için Merrân'a gitti. Bu Merrân, Mekke ile Medine arasındaki doğu yolunun yarım konak doğusuna düşer. Meşhur Harre-i Merrân oradadır. Arap şiirlerinde sıkça bahsedilen "*Merrân'ın iki hurması*" da buradadır. Merrân dağın yanındaki bir ovanın ucunda, tatlı suyu bulunan güzel bir konak yeridir.

Babam oradayken Devasir kabilesiyle savaşmamı emrederek beni savaşçıların başına getirdi. Savaştan sonra Mekke-i Mükerreme'ye döndüğüm zaman babam da dönmüştü ve beni İstanbul'a çağıran telgraflar art arda geliyordu.

İstanbul'a Gidiş Dönüşüm

Yola çıkıp önce Mısır'a uğradım, oradan İstanbul'a gittim. O dönemde Cidde mebusu olarak İstanbul'da bulunan kardeşim Faysal beni karşıladı. Limanda beni karşıladığı zaman, babamla Bâbıâlî arasındaki problemler yüzünden biraz sıkıntılı olduğunu gördüm. "Geç kaldığın için sana kızgınlar" diyordu. "Dert etme" diye cevap verdim.

Daha önce polis vapuru basmış ve arama yapmıştı. Baskın sırasında geminin makina dairesinde ateşçi tayfası olarak çalışan bazı Ermenileri tutuklamışlardı. Bunlar Mısır'daki Hürriyet ve İtilaf Partisi tarafından Enver, Talat ve Cemal paşaları öldürmek üzere gönderilen fedailerdi. Sözkonusu parti ile bu mesele konusunda görüşmüşlüğüm vardı. Bu yüzden doğal olarak canım sıkıldı ve endişeye kapıldım ama olan olmuştu bir kere.

Ertesi gün Sadrazam'a gittim ve şunları anlattım: "Babam sizlere selam gönderdi. Şöyle diyor:

'Bendeniz Halife hazretlerinin hizmetçisiyim. Kendisinin yapılmasını uygun gördüğü bir hususta ona karşı çıkmam ve derhal uygulamaya girişirim. Ancak, eğer Sultan hazretlerinin ve hükümetin isteği hem demiryolunu yapmak hem de kabilelerin gözetimini ve geçimini temin etmekse, bunun için oğlum Abdullah'ın bana söylediği miktarın dörtte biri kadar bile masraf gerektirmeyen araçlar bulunabilir. Bu araçlar, projelerin üretilmesi için gereklidir ve benim -yani Emir'in-başkanlık edeceğim bir heyetin araştırma ve kararına bırakılmalıdır. Bu komisyonda, devletli Şeyhülislam hazretlerinin veya herhangi bir nazırın bulunması da uygun olacaktır. Her halükarda demiryolunun inşa edilmesi düşünülüyorsa, iki şehir arasındaki bütün su kaynakları, köyler ve demiryolu hattı boyunca bir fırka askerin bütünüyle görevlendirilmesi şarttır. İşe ancak bundan sonra başlanmalıdır.'

Babam size bunları iletmemi istedi."

Sadrazam Said Halim Paşa şöyle cevap verdi: "Bundan sonra söylenecek bir şey yok. Önümüzdeki iki gün içinde Talat Paşa'yla birlikte sizinle görüşmek için haber göndereceğim."

Bu arada, İstanbul'a varmadan bir gün önce, Avusturya veliahdı ve karısı Saraybosna'da öldürüldü [28 Haziran 1914]. Rusya ve Avusturya arasındaki siyasî ilişkiler gerginleşti ve iki devlet birbirlerine karşı seferberlik haline geçtiler. İmparator II. Wilhelm, Baltık Denizi'ne yaptığı seyahati yarıda kesip Berlin'e dönmek zorunda kaldı.

Aynı günlerde ben de babama verilecek cevabı öğrenmek üzere Sadrazam'a gittim. Sadrazam, Yunan başbakanı Venizelos'la buluşmak ve iki devlet arasındaki bazı meseleleri çözüme kavuşturmak amacıyla Lahey'e gideceğini söyledi ve dönüşünü beklememi istedi. Sadrazam'a "Allah önünüzdeki her zorluğu kolaylığa çevirsin, ama Avrupa bu haldeyken gidebileceğinizi zannetmiyorum" dedim. Sadrazam "Avrupa milletlerinin bir adam ve kadın öldürüldü diye harp ilan edip kan dökeceklerini ve ülkeleri tahrip edeceklerini mi zannediyorsun? Böyle bir şeyi asla yapmazlar" dedi. İzin alıp dışarı çıktım. Ertesi gün, Rusya ile Avusturya arasında son ültimatomlar da verildi ve son büyük savaşın meşalesi tutuşturuldu.

Sonra Bâbıâli'de Sadrazam'ı yeniden ziyaret ettim. "Tahminin doğru çıktı, savaş yüzünden gidişimi erteledim" dedi. Ben "Hicaz'dan buraya geliş sebebimle ilgili neticeyi öğrenmek istiyorum" dedim. Telefonla Dâhiliye Nazırı'nı arayıp benim hakkımda konuştu ve Nazır'ın beni beklediğini söyledi.

Dâhiliye Nazırı'nın odasına gidip ne yapılması gerektiğini sorduğum zaman "Şimdi demiryolu inşaatını düşünmenin sırası mı? Savaş patlak verdi, ray, lokomotif ve inşaat malzemesi nereden bulunacak? Artık senden isteğimiz, derhal Hicaz'a gidip gönüllü toplamandır. Devlet, savaşa girmeye mecbur kalabilir. Arabama bin, Enver Paşa'ya git ve meseleyi bir de onunla görüş" dedi.

Enver Paşa'ya gittim ve "Anlaşılan savaş Devlet-i Aliyye'yi de sarıp sarmalayacak, demiryolu projesi de savaştan sonraya bırakılacak" dedim. "Gayet tabiî" dedi ve "ancak savaşa katılmaları için Arap gönüllüler arıyoruz" diye devam etti. Ben "İki tarafımızda da düşman var, nerede savaşacağız?" diye sordum. Paşa "Kafkaslar'da kaybettiğimiz toprakları ve Mısır'ı geri almamızı istemiyor musun?" diye sordu. "Düşmanı Edirne'nin ötesine kovmak isterim. Ama hem Kafkaslar'da savaşmak zor, hem de orası orduya yardım ulaştırılamayacak kadar uzak bir yer. Ayrıca, Mısır'ın özel bir statüsü varken orayı nasıl geri alacaksınız?" diye karşılık verdim. "İngilizleri oradan çıkartarak" dedi. "Bu daha doğru bir ifade oldu" dedim. Paşa

"Hicaz'dan muhtemelen ne kadar gönüllü çıkar?" diye sordu. "Vallahi bilemem" dedim. "Kaç kişiye giyecek ve yiyecek temin edebilirsiniz, onu söyleyin?" dedi. "Onu da bilemem" dedim ve "Peki bu gönüllüler hangi cephelere gidecek?" diye sordum. Paşa "Düzenli birlikleri Rumeli ve Mısır cephelerine sevk edeceğiz. Ayrıca bütün gönüllüleri, Erzurum'da bulunan askerlere ek olarak Kafkas cephesine göndereceğiz" dedi. Ben "Arap gönüllülerin Mısır'da savaşmaları gerekir, soğuk bölgeler onlar için ölümcül olacaktır. Bulgaristan, Avusturya ve Almanya Osmanlı Devleti'nin müttefiki olduğuna göre Rumeli cephesinde kime karşı savaşılacağını anlamış değilim" dedim. "Sırplar ve Romenler" dedi. "Bundan şu anlaşılıyor ki, sizler düzenli birliklerle müttefiklerinize yardım etmek niyetindesiniz" dedim. Paşa kıpkırmızı kesildi ve "İlk vasıtayla gönüllü toplamak ve bu kutsal vazifeyi üstlenecek birilerini bulmak üzere gitmeniz gerekiyor" dedi.

Dışarı çıkarken davullar çalınıyor ve tellallar seferberlik ilan edildiğini duyuruyordu. Herkesin asker alma dairesine gidip, doğum tarihi ve sınıfını söyleyip kayıt olması isteniyordu.

Bâbıâlî'ye dönüp Sadrazam'a duyduklarımı haber verdiğim zaman çok şaşırdı ve "Şimendifer meselesinin erteleneceğini mi söylediler?" dedi. "Evet, ayrıca gönüllü toplamak için hemen yola çıkmamı istiyorlar" diye cevap verdim. Sadrazam "Çok şey!" dedi. Yani "Çok garip!" demek istiyordu. "Ben gidiyorum" deyince "Yolunuz açık olsun, Şerif'in ellerinden öpün ve kendisine yorgunluk verecek işin ertelendiğini söyleyin" dedi.

Geri dönüyordum ki birden Bâbıâlî çıkışında Hidiv Abbas'a saldırı düzenlendiğini duydum.[29] Hemen Çubuklu'daki Hidiv Kasrı'na gittim. Kendisini tedavisi yapıldıktan sonra görebildim.

İki gün sonra tekrar Hidiv'i ziyaret ettim. Taştan yapılma bir kalemle, çocukların okuma yazma öğrenirken kullandıklarına benzer taştan bir levha üzerine yazarak meramını anlatıyordu. Bana "Saldırıdan kimi sorumlu tutuyorsun, kim teşvik etmiş olabilir?" diye sordu. "Hidiv hazretleri Mısırlıları ben-

den daha iyi tanır, saldırgan da bir Mısırlı" dedim. "Azmettirenlerin burada olduklarını düşünmüyor musun?" diye sordu. "Saldırının amcanızın oğlu Sadrazam [Said Halim Paşa] tarafından tertip edildiğini mi düşünüyorsunuz?" dedim. "Ben sana soruyorum" diye cevap verdi. "Evet ya da hayır diyemem, Mısır'ın zaten bir veliahdı varken, Sadrazam bundan ne kazanç sağlayabilir ki?" dedim. Bir cevap vermedi. "Hidiv hazretleri, Mısır'a ne zaman gideceksiniz?" diye sordum, "İki üç gün sonra" dedi. "Bence hemen bugün yola çıkmalısınız" dedim. "Niçin?" dedi. "Buradaki idareciler İngiltere ve Rusya'ya savaş ilan edecekler. Eğer burada kalırsanız, İngilizler sizden şüphelenebilirler. Kendi ülkenizde bulunmanız şu anda hem sizin hem Mısır'ın yararına" dedim. "Ama doktor buna izin vermez" dedi. "Vapurunuzda her türlü konfor mevcut, bana sorarsanız İstanbul'dan bu gece ayrılmalısınız" dedim. Gözleri yaşardı ve "Her şey Allah'ın takdir ettiği gibi gelişir" dedi. "Haklısınız" dedim. Ağzından ve dilinden yaralandığı için cevaplarını yazarak veriyordu, konuşması yasaklanmıştı. Hidiv'e veda edip çıktım ve ertesi gün Hidiv'e ait İsmailiyye vapuruyla yola koyuldum. Yanımda rahmetli kardeşim Faysal, Şeyh Hasan eş-Şeybî ve diğer arkadaşlar vardı.

Çanakkale Boğazı'na varınca Türk muhripleri vapurumuzu durdurdu. Sonra geminin baş tarafını İstanbul'a çevirerek, gelecek emri beklememizi istediler. On beş dakika sonra yola çıkma işareti verdiler ve onları takip etmemizi istediler. Vapurumuz mayın tarlalarının arasından geçerek diğerini takip ediyordu. Böylece Çanakkale açıklarına çıktık.

Ertesi sabah İzmir'e vardık. İzmir'de İngiliz konsolosu gemiye gelip kaptanla konuştu ve hareket emri verilene kadar orada kalmasını istedi. O gün vakit hayli geçtikten sonra tekrar geldi ve yola çıkmamızı söyledi. Pire'ye doğru yola çıktık. Gemide birçok Mısırlı vardı; kimisi yazlığa, kimisi Hidiv'in yaralanması üzerine ziyarete gelmişti.

Ertesi gün öğleden önce Pire'ye vardık. Almanlara ait Goeben savaş gemisi ve Breslau kruvazörü Akdeniz'de olduğu için gemimiz bir süre burada bekletildi. O sırada Hidiv vapur

şirketi, İskenderiye'ye gitmek için hesaplanan süre geçtiği için gemiden ayrılmamızı istedi. Mısırlı yolcularla görüştükten sonra, hep birlikte bir Yunan gemisi kiralayıp ona geçtik. Yola çıktıktan sonra bir de ne görelim: İsmailiyye vapuru yolda bizi geçti ve bizden önce İskenderiye'ye vardı.

İskenderiye'ye ulaşıp Mısır'a girdikten sonra her zaman olduğu gibi Abidin Sarayı'na konuk olduk. Vapur Süveyş'ten Cidde'ye dört gün sonra hareket edecekti. Sarayda beni ilk ziyaret eden başbakan Hüseyin Rüşdi Paşa oldu. Hidiv'in sağlık durumunu ve ne zaman geleceğini sordu. "Sağlığı yerinde, ancak yaraları iyileşene kadar gelemeyeceğini söyledi. Kendisine hemen yola çıkmasını tavsiye ettim, ama gördüğüm kadarıyla hemen yola çıkmak yerine kalmayı tercih etti. Oysa bu onun yararına değil, eğer derhal gelmesi için baskı yapabilirseniz bu hem sizin hem Mısır'ın iyiliğine olur" dedim. "Bunu yaptım ama hiçbir karşılık alamadım. Hidiv'in özel kalem müdürlüğünden duyduklarım beni çok şaşırttı: Hidiv hazretleri gizli bir telgraf gönderip özel mücevheratını, altın eşyalarını ve kendisi tarafından işlenmiş metal sandıkları istetmiş. Bunlar, buraya gelmeye niyetli olmadığım gösteriyor. Allah sonumuzu hayır etsin!" dedi ve çıktı. Kapıya vardıktan sonra geri dönüp "Zât-ı âlinizin sağ salim buraya vardığınızı ve Hidiv hazretlerinin mümkün olduğunca çabuk buraya dönmesini istediğinizi telgrafla Hidiv'e bildireceğim, izin verir misiniz?" dedi.

Çok sonra Hidiv hazretleri Amman'da ziyaretime geldiği zaman gerçekleri öğrendim: İngiliz elçisi, yaralı olduğu dönemde Çubuklu'daki kasrında Hidiv'i ziyaret etmiş ve İngiliz hükümetinin Hidiv'e, derhal İstanbul'dan ayrılıp Roma'ya gitmesini ve Mısır'a dönmemesini tavsiye ettiğini bildirmiş. Hidiv "Londra'ya gideyim" demiş ama elçi "Şu an en iyisi sizden istenileni yapmanızdır" diye karşılık vermiş. Hidiv "Benim İtalya ile hiçbir alıp vereceğim yoktur, eğer vatanıma dönemeyeceksem, ben de olduğum yerde kalırım" demiş. Bunun üzerine elçi "Takdir Hidiv hazretlerinindir. Ancak şahsım adına, size tavsiye edileni yerine getirmenizi salık veririm" demiş ve çıkmış.

Hidiv hazretlerine "Keşke bu engellemeyi bana haber verseydiniz. Roma'ya ulaştığınız zaman aranızın düzeltilmesi için aracılık yapma sorumluluğunu üstlenebilirdim. Çünkü onlar sizin Türkler ve Almanlara yakınlık gösterdiğinizi ve Roma'nın Alman müttefiki değilse bile tarafsız bir yer olduğunu düşünüyorlardı. Eğer Roma'ya gitmiş olsaydınız, ya Türkiye'nin kendilerine karşı savaşa girmediğini görüp rahatlayana kadar sizi gözetleyecekler, ya da Türkiye savaşa girse bile yenilmesini bekleyecekler, sonra da sizi ülkenize göndereceklerdi. Böylece siz de ezelî düşmanınız Lord Kitchener'in kuruntularını basiretinizle boşa çıkarmış olacaktınız" dedim. Hidiv "Allah'ın takdiri böyleymiş, pişman değilim. Yirmi beş yıldır yönetimdeyim, artık yoruldum. Şimdi de amcam benim mücadele ettiğim şeylerle karşı karşıya. Kim o makama gelirse gelsin, vatandaşları razı etmesine ve işgali bitirmesine imkân yoktur. Çünkü orada İngilizler hâkim pozisyonda ve bizim durumu değiştirmeye takatimiz yok. Tek üzüntüm İslâm diyarından uzakta kalmak, minareleri görememek ve ezan seslerini duyamamak. Orada ölüp gurbet elde toprağa verileceğim diye korkuyordum. Ama artık Türkiye'yi ve diğer İslâm ülkelerini yakın zamanda ziyaret edebileceğim. Sevgili amcam bu düşüncelerimi bilse herhalde benden bu kadar endişe etmezdi. Çünkü geçmiş, gözümde korku ve sıkıntılarla dolu. Aynı şeyleri bir daha yaşamak istemiyorum" dedi. Allah rahmet eylesin, Hidiv hazretleri haklı çıktı: Avrupa'da vefat etti [1944] ve oraya defnedildi.

Şerif Hüseyin'den Sultan Mehmed Reşad'a Mektup

Hicaz'a döndüm ve olayların iç yüzünü babama anlattım. Babam, Sultan Mehmed Reşad hazretlerine hitaben bir mektup yazıp Mabeyn-i Hümâyûn'a gönderdi. Mektupta Avrupa'nın durumunu, ikili ittifakı (Rusya-Fransa), üçlü anlaşmayı (Almanya-Avusturya-İtalya) ve İngiltere'nin Fransa ve Rusya'nın yanında savaşa girmesiyle oluşan üçlü ittifakı anla-

tıyordu. İngiltere, bağımsızlığını garanti ettiği ve toprakları üzerinde garantörlük yaptığı Belçika'nın Almanya tarafından saldırıya uğraması üzerine savaşa girmişti.

Babam mektubunda şunları söylüyordu:

> Sultan hazretleri, Balkan Savaşı'nın ne şekilde sona erdiğini iyi bilmektedirler. Devletin ihtiyaç duyduğu teçhizatı henüz tedarik edemediği ve hazırlıklarını tamamlayamadığı da malum-i âlileridir.
>
> Almanya'nın yanında savaşa girmek büyük bir tehlikeyi beraberinde getirecektir. Çünkü devletimizin kullandığı silah ve teçhizatm tamamı Almanya'dan gelmektedir. Osmanlı top ve silah fabrikaları, orduyu gereği gibi teçhiz edecek yahut savaşta kaybedilmesi muhtemel silah ve mühimmatın yerine yenisini yetiştirecek durumda değildir.
>
> Buna ek olarak, devletin güney bölgeleri, mesela Basra, Yemen ve Hicaz, her an saldırıya hazır bekleyen düşman devletlerin deniz kuvvetleri tarafından kuşatılmış durumdadır. Böylesi saldırılar, sözkonusu bölgeleri çok zor durumda bırakacaktır.
>
> Herhalde devlet ülke savunması için halkının vatanseverliğine güveniyor. Ancak sivil vatandaşlar düzenli ordular gibi silahlı olmadığından, Avrupa'nın düzenli ordularına karşı koyabilecek durumda değildir.
>
> Sultan hazretleri, Allah aşkına savaşa girmeyiniz! Bana kalırsa, Almanya'nın yanında savaşa girmemizi isteyen herkes ya ne söylediğinin farkında değildir, yahut büyük bir ihanet içindedir.

Bu mektup, savaşın ilanından önce Sultan'a ulaştı. Ramazan ayında Vali Vehib Bey Emir'i Taif'te ziyaret etti ve "Dâhiliye ve Harbiye Nezaretlerinden aldığım telgraflarda, Rusya ve İngiltere'ye savaş ilan edilmesi konusundaki görüşlerinizi öğrenmem emrediliyor" dedi. Babam "Böyle şifahî bir soruya hiçbir şekilde cevap vermek istemem. Bu soru, imzalı bir telgrafla elime geçerse ben de imzalı bir telgrafla cevap veririm. Ancak soylu bir asker olarak size şunu söyleyebilirim: Ben, devletimizle uzaktan yakından alakası olmayan bu savaşa girilmesini tavsiye edecek kadar hain değilim. Bizler burada büyük devletlerin deniz kuşatması altındayız. Sizler de

Mısır'da Rus ve İngiliz ordularıyla mücadele edeceksiniz. Üstelik müttefikiniz Almanya ile kara bağlantınız bile yok, çünkü arada Sırbistan ve Romanya gibi düşman ülkeler var" diye cevap verdi. Vehib Bey sakalını sıvazlayarak "Bu, masaya atacağımız son kartımız" dedi. Babam "Ne kadar şaşırtıcı! Milletle kumar mı oynuyorsunuz?" diye tepki gösterdi. Sonra Vehib Bey yanımızdan ayrıldı.

Yirmi dört saat sonra Sadrazam'dan ve Harbiye Nazırı Enver'den aynı soruları ihtiva eden telgraflar geldi. Babam cevabında, konuyla ilgili görüşlerini Sultan hazretlerine ayrıntılı bir raporla bildirdiğini söyledi. Ayrıca Rusya, Fransa ve İngiltere karşısında savaşa girilmemesi yönündeki tavsiyelerini yineledi. Bunun hem büyük bir beceriksizlik, hem de emanete hıyanet olacağını söyledi ve Osmanlı'ya bağlı hiçbir ülkenin, sözkonusu devletler karşısında savaşa girmeyi kabul etmeyeceğini bildirdi. Sadrazam ve Harbiye Nazırı'na, savaşa girmeye kesin karar vermeleri halinde, savaş başlamadan önce Yemen'deki Beşinci Ordu'ya üç yıl yetecek erzak tedarik etmelerini ve savaşçı ihtiyat kuvvetleri hazırlamalarını tavsiye etti. Aynı şeyin, Asîr ve Hicaz'daki askerî güçler için de yapılması gerektiğini söyledi. Savaş başlayana kadar geçecek süre içinde, bu vilayetlerdeki askerler için en az beş yıllık erzak depolanması gerektiğine işaret etti. Bunu yapmadıkları takdirde, sözkonusu bölgeleri çok zor durumda bırakacaklarını ve hiç hoş olmayan sonuçların doğabileceğini anlattı.

Gelen cevap telgraflarında, devletin herşeyi düşündüğü ve Emir hazretlerine kıymetli görüş ve tavsiyeleri için teşekkür edildiği söyleniyordu.

Zilkade ayının sonlarında babam Mekke'ye gitti. Bayramın ilk günlerinde gelen telgraflarda, Rusya Anadolu topraklarına saldırdığı için Rusya ve müttefiklerine savaş açıldığı duyuruluyor ve Osmanlı donanmasının Rus topraklarını topa tuttuğu bildiriliyordu. Aslında ilk saldırıyı Türkler deniz yoluyla yapmıştı. Türkiye'nin savaşa girmesi için Almanya tarafından Osmanlı donanmasına hediye edilen Goeben ve

Breslau zırhlılarındaki Alman Amiral Souchon Türk donanmasına komuta ediyordu.

Talat ve Enver dışında, ne Sultan'ın, ne Sadrazam'ın ne de diğer nazırların durumdan haberi vardı. Hatta Fransa taraftarı olan kana susamış Cemal'in bile haberi yoktu! O gün, aralarında Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmud Paşa'nın da bulunduğu dört nazır istifa etti. Sadrazam Said Halim Paşa da istifa etti ancak istifası kabul edilmedi. İşte o dönemde meydana gelen olayların iç yüzü bundan ibarettir. Devlet, sonuçta parça parça olacağı bir savaşa girdi.

Emir Hüseyin bu olanlar üzerine bir telgraf gönderip Yemen, Asîr ve Hicaz için yeterli para yardımı gönderilmesini istedi, ancak hiçbir cevap alamadı.

İttihat ve Terakki hükümeti bundan sonra Arap vilayetlerine hiçbir ilgi göstermedi. Tek önem verdikleri husus, bir kısım İngiliz askerini Mısır'da, bir kısmını Irak'ta muhasara altında tutmaktı. Böylece, bu askerlerin batı cephelerinde savaşma imkânı bulmalarını önlemek istiyorlardı. Batı cephesi savaşın esas kızıştığı yerdi, orayı kazanan savaşı da kazanmış sayılacaktı.

Türkler kışı Mısır'a saldırı hazırlığı yaparak geçirdiler. Kafkas cephesine de büyük miktarda asker sevk etmişlerdi. Irak'ta düzenli ordu bırakmadılar ve burası için yedek askerlere güvendiler.

İngilizler Basra'ya saldırınca karşılarında hiçbir mukavemet görmediler ve Basra düştü. İngiliz ordusu Kurne'ye doğru ilerlemeye başladı. Araplar, Irak vatandaşlarından oluşan düzenli orduların Türk bölgelerini savunmak için gönderildiğini fark edince şaşkına döndüler. Çünkü bu askerlerin kendi bölgelerinde savaşacaklarını düşünmüşlerdi.

Yaz gelince Emir her zaman olduğu gibi Taif'e giderken, İngiliz orduları da Irak içlerine doğru ilerlemeye başladı.

Ahmed Cemal Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından o dönemde gerçekleştirilen Mısır saldırısı ise, bilindiği gibi Osmanlı ordusunun ağır yenilgisi ile sonuçlandı.

Notlar

1 Muhammed b. Avn'ın Mekke emirliği 1827-1851 ve 1856-1858 tarihleri arasındadır.

2 Kitapta "*melik*" (kral) ünvanı çoğu yerde, sonraki durum dikkate alınarak kullanılmaktadır. Yazarın babası ve kardeşleri için bu ifadeyi, henüz "*emir*" (prens) oldukları dönemleri anlatırken de kullandığı unutulmamalıdır. Sözkonusu Ali b. Hüseyin (1881-1935), Kral Abdullah'ın ağabeyi olup, babası Şerif Hüseyin'in tahttan feragat etmesi üzerine 5 Ekim 1924-17 Aralık 1925 arasında "Hicaz Kralı" ünvanını taşımıştır.

3 Hüseyin aslında amcası Avnürrefik'in, Hicaz'dan uzaklaştırılması talebi doğrultusunda İstanbul'a sürgün edilmiştir, bk. Süleyman Musa, *el-Hüseyn b. Ali*, Amman 1992, s. 22.

4 1309 yılı Şubat ayı 1892 yılına tekabül etmektedir. Ancak Şerif Hüseyin'in 1309 yılında İstanbul'a çağrıldığı ve çocuklarının da onunla İstanbul'da bir yıl sonra buluştuğu bilindiğinden bunun 1893 Şubatı olması daha doğru olmalıdır. Nitekim bazı kaynaklarda da Şerif Hüseyin'in üç oğlunun Cidde'den İstanbul'a Şubat 1893'te hareket ettiği belirtilir, bk. Mary C. Wilson, *King Abdullah, Britain and the Making of Jordan*, Cambridge 1987, s. 12.

5 Mekke Emiri Avnürrefik'in hacılara yaptığı zulümler o dönemde ayyuka çıkmıştı. Arap Yarımadası'nın çeşitli yerlerinde idarecilik yapan Mahmud Nedim Bey hatıralarında, Avnürrefik'in Hicaz'ı tapulu çiftliği haline getirdiğini, kendisinin orada görev yaptığı esnadaki hesaplarına göre Avnürrefik'in hacılardan gayrimeşru bir şekilde fakat kitabına uydurarak topladığı yıllık paranın en azından bir milyon altın lira olduğunu söylemektedir, bk. *Arabistan'da Bir Ömür. Son Yemen Valisinin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?*, haz. Ali Birinci, İstanbul 2001, s. 73. Avnürrefik'in zulümleri Arap basınında da gündeme gelmiştir. Örneğin Halil Mutran, hacıların Mekke Emiri'nden rahatsızlıklarını dile getirmesi ve onu azletmesi talebinde bulunmalarına karşın Sultan Abdülhamid'in, Türk halifesinden memnun olmayanlara Arap halifenin zulmünün nasıl olacağını göstermek maksadıyla Avnürrefik'i bilhassa görevden almadığı şeklinde bir rivayet aktarır. Muhammed Reşid Rıza bu tür bir rivayeti tuhaf bularak eleştirmektedir, bk. "el-Hilâfe- evi't-Türkü ve'l-Arab", *Mecelletü'l-Menâr*, VII/1[2] (18 March 1904), s. 71. Reşid Rıza Abdülhamid'in dikkatini Hicaz'daki zulümlere çekerek, orada güvenliği sağlayamamanın kendisinin hilafet iddiasını zayıflatacağı şeklinde aba altından sopa göstermeyi de ihmal etmez, bk. "Re'yun fî selbi'l-emn mine'l-Hicâz", *Mecelletü'l-Menâr*, VII/3 (17 April 1904), s. 105-108.

6 Kral Abdullah, babasının Mekke Emiri olmasının İttihatçıların muhalefetine rağmen Sultan Abdülhamid tarafından gerçekleştirildiği iddiasında bulunmakta ve babasının İttihatçılarla öteden beri sorunlu olduğunu ima etmektedir. Ancak bu durumda Abdülhamid'in uzun yıllar adeta göz hapsinde tuttuğu bir kimseyi II. Meşrutiyet ilanından sonra neden Mekke Emiri yaptığını izah etmek güçleşecektir. Oysa yaygın kanaat bunun tam aksi yönündedir. Buna göre Sultan Abdülhamid ısrarla Şerif Hüseyin'i Hicaz'dan uzak tutmaya çalışırken, II. Meşrutiyet'in ilanından son-

ra "acemi" İttihatçılar onu emirliğe getirmiştir. Şerif Hüseyin'i ve çocuklarını İstanbul'dan tanıyan ve Arap Yarımadası'nın çeşitli yerlerinde (Cidde, Yemen) uzun yıllar idarecilik yapan Mahmud Nedim Bey'in anlattıkları da bu yaygın kanaati teyit etmektedir. Buna göre İttihatçılar Şerif Hüseyin'in Mekke Emiri olmasını sağlayınca Abdülhamid, Sadrazam Kamil Paşa'ya "Bu adamı oraya göndermeyiniz... siz onu tanımazsınız, fakat ben bilerek söylüyorum ki, bu Şerif Mekke'de rahat durmayacak, muhakkak devletin başına işler açacaktır!" demiştir, bk. *a.g.e.*, s. XI. Mahmud Nedim Bey keza Şerif Hüseyin'in Hicaz'a hareket edeceği gün kendisine, hareminin Sadrazam Reşid Paşa'nın torunu olmasının, İttihatçılarla dostluğuna yardımcı olduğunu söylediğini de aktarmıştır, *a.g.e.*, s. XII. Öyle anlaşılıyor ki Kral Abdullah babasının 1916'da Osmanlı Devleti'ne değil İttihatçı yönetime isyan ettiği yönündeki söylemi haklılaştırabilmek için, babası ile İttihatçılar arasına başından itibaren bir mesafe koyma ihtiyacı hissetmiştir.

7 Buhari, *Menâkıb*, 25. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 319; Hakim *el-Müstedrek* IV, 523 [-çev.-].

8 Hasan Hayrullah Efendi'nin hal' fetvasının tam metni şu şekildedir (imlaya müdahale edilmemiştir): "Emirülmüminîn olan Zeyd muhtellişşuur ve umuru siyasiyeden bîbehre olup emval-i miriyeyi mülk ve milletin takat ve tahammül edemeyeceği mertebe mesarıfı nefsaniyesine sarf ve umuru diniye ve dünyeviyeyi ihlal ve teşviş ve mülk ve milleti tahrip edip bekası mülk ve millet hakkında muzır olsa, hal'i lazım olur mu? Elcevap olur", bk. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VII, 3. bsk., Ankara 1983, s. 108.

9 Midhat Paşa'nın hükümdarlığı Osmanoğullarının elinden alarak devleti "Âl-i Midhat" şeklinde isimlendirmek ya da Cumhuriyet şekline dönüştürmek ve hilafeti de dünyevî bir otoritesi olmamak kaydıyla sadece ruhanî bir anlamı bulunan bir makam olarak Kureyş'ten birine vermek için çalıştığı söylenir. Reşid Rıza Sultan Abdülaziz'in hal'ini müteakip devletle hilafetin arasını ayırmak ve onun Şerif Abdülmuttalib'i, Mekke'de, haricî siyasetinde padişaha tâbi bir halife yapmak istediğinden söz eder, bk. "el-Inkılâbu'd-dinî es-Siyasî fi'l-Cumhûriyyeti't-Türkiyye", mm, XXV/4 (30 Ramazan 1342/4 May 1924) s. 276. Midhat Paşa 1877'de Sultan Abdülhamid tarafından gönderildiği Avrupa'da (Brindizi), kendisinin güya Cumhuriyet ilan edip, cumhurbaşkanı olmak istediği şeklinde haberler uyduran bazı kimselerin padişahı aldattığından söz eder, bk. İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, 3. bsk., İstanbul 1982, c. I, s. 374. Midhat Paşa'nın oğlu hatıralarında, Sultan Abdülhamid'in babasını Taif'te bir an evvel öldürmeye sevkeden sebepler arasında, Şerif Abdülmuttalib'in İngiliz nüfuzu altında hareket ederek, Midhat Paşa ile gizli muhaberelerde bulunduğunun zannedilmesi olduğunu ve Şerif Abdülmuttalibin bu nedenle tevkif edildiğini zikreder, bk. Ali Haydar Mithat, *Hâtıralarım 1872-1946*, İstanbul 1946, s. 133. Emir Abdülmuttalib'in İngilizlerle muhaberesi ve daha sonra Hicaz Valisi Osman Paşa tarafından görevden alınması için bk. Azmi Özcan, "Osmanlı Hilafetinin Son Döneminde Araplar Arasında Hilâfet Karşıtı Faaliyetler (1877-1909)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 12, s. 84-86.

10 Metinde iki farklı ayet bir ayetmiş gibi ve hatalı şekilde (*ve lezehebe küllü ilâhin*) birleştirilmiştir.

11 Metinde Ahmet Rıza Bey'den "İngiliz Ahmed Rıza" şeklinde söz edilmesi, bu zatın İngiliz taraftarlığına işaret etmek için olmalıdır.

12 Buharî, Medine, 5; Müslim, Hac, 88 (487, 489), Malik, *Muvatta*, Medine, 7 [-çev.-].

13 Şerif Hüseyin'in Hicaz'a 1908 yılı Aralık ayında ulaştığı bilinmektedir. Bu durumda yukarıdaki hicri 1328 rakamı 1326 olmalıdır.

14 Hicaz'ın pınarları ve hurma ağaçları ile ünlü Zahrân Vadisi'ndeki bir mevki.

15 Metinde hadis olarak zikredilen bu söz aslında bir deyimdir, bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs*, I, 401; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-hadîs*, II, 32; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, III, 415, XII, 124 [-çev.-].

16 Muhammed ibn Abdülvehhab tarafından temsil edilen Vehhâbîlik yaklaşımı, Hz. Peygamber'in kabrinin başında ya da başka kabirlerde dua edilmesini, şefaat dilenmesini şirk olarak kabul etmektedir.

17 Abdurrahman el-Yusuf Paşa ve Alaeddin ed-Derûbî Bey gibi Suriye'deki milliyetçi akıma muhalif eşraftan bazıları 20 Ağustos 1920'de Havran'da öldürülmüşlerdir, bk. Philip S. Khoury, *Syria and the French Mandate, The Politics of Arab Nationalism, 1920–1945*, Princeton, New Jersey 1987, s. 98-99. Muhammed Kürd Ali de, Kral Faysal'ın Şam'dan ayrılırken işgalcilerden ve onlarla işbirliği yapanlardan intikam alma çağrısı yaptığından söz eder, bk. *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*, trc. İbrahim Tüfekçi, İstanbul 2006, s. 159-160.

18 Sözkonusu olay 1909 yılında *İkdam* gazetesinde bir subayın Halil Hâmid imzasıyla Yemen üzerine yazdığı bir yazıda Araplardan "para karşılığında namuslarını bile satacak kimseler" şeklinde söz etmesiyle patlak vermiştir. Olayın Arap dünyasındaki yansımaları için bk. Muhammed Reşid Rıza, "el-Arab ve't-Türk", *Mecelletü'l-Menâr*, XII/11 (13 December 1909), s. 818-832; XII/12 (13 January 1910), s. 913-932.

19 Mısır Hidivi II. Abbas Hilmi 1912'de İstanbul'da bulunduğu sırada İngilizler tarafından tahttan indirilmiş ve 1944 yılında İsviçre'de ölmüştür.

20 Halley kuyruklu yıldızının 1912'de dünyaya çarpacağı söylentisi ve bu söylentinin İstanbul'un günlük hayatına yansıması Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın bir romanına konu olmuştur: *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*, İstanbul 1328.

21 Asıl metindeki ifade şu şekildedir: "Bunlara Anadolu tarafında Beylerbe, Rumeli tarafında Beylerbeyi denirdi".

22 1909'da Arap Yarımadası'nın Asîr bölgesinde Osmanlı Devleti'ne isyan eden Seyyid İdrisî'den (1876-1923) söz edilmektedir. İdrisî isyanı ve Şerif Hüseyin ve oğullarının ona karşı düzenledikleri seferler hakkında daha geniş bilgi için bk. Cabir Duysak, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Asîr'de Seyyid Muhammed el-İdrisî İsyanı ve Sonuçları (1908-1918)*, Marmara Üniversitesi, Yakınçağ Bilim Dalı, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, 262 s.

23 Sözkonusu kimse Mayıs 1909-Eylül 1912 tarihleri arasında Asîr mutasarrıflığı ve kumandanlığı yapmış olan Süleyman Şefik Paşa'dır. Süleyman Paşa yaşadıklarını hatıratında anlatır: *Hatıratım, Başıma Gelenler ve Gördüklerim, 31 Mart Vak'ası*, İstanbul 2004.

24 Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın yerine sadarete Said Halim Paşa değil Küçük Mehmed Said Paşa (1838-1914) geçmiştir. 31 Aralık 1911-16 Temmuz 1912 tarihleri arasındaki bu sadaret, Said Paşa'nın dokuzuncu sadaretidir. Said Halim Paşa'nın sadareti ise 1913'teki Mahmud Şevket Paşa suikastından sonradır.

Diğer taraftan "*şapur*" kelimesi Türkçe "*çopur*"un Arapçalaşmış hali olmalıdır. Ancak bu şekliyle Türkçede de kullanılmıştır. Mahmud Celaleddin'e ait *Mi'rât-i Hakikat*'in -Yıldız Evrakı içinde görülen ve bazı cümleler tayy edildiği için basılmayan- müsveddelerinde Mehmed Said Paşa'nın, yüzünün çirkinliğinden (*su-i sîret*) dolayı "Şapur Çelebi" lâkabı ile tezyif edildiğinden söz edildiği aktarılmaktadır, bk. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.*, c. II, s. 997.

25 İki ayrı ismin bu şekilde beraber zikredilmesi ya zühulden kaynaklanmaktadır ya da aradaki "ve" bağlacı düşmüş olmalıdır. Zira İngilizlerin Kahire'deki Arap Bürosu'nda Doğu İşleri Sekreteri olarak çalışan Storrs'un tam adı Sir Ronald Henry Amherst Storrs (1881-1955)'dur. Diğeri ise aynı büroda görevli ve 1916 Arap Ayaklanmasında önemli rolü olan Thomas Edward Lawrence (1888-1935)'dir. Lawrence o yıllara ait hatıralarında arkadaşı Storrs'dan "Yakındoğu'daki en parlak İngiliz" şeklinde söz eder, bk. *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, trc. Bilal Çölgeçen, İstanbul 2001, s. 86. Sözkonusu Ronald Storrs da o yıllara ait hatıralarını yayınlamıştır: *Orientations*, London 1937. Adı geçen Arap Bürosu hakkında daha fazla bilgi için bk. Bruce Westrate, *The Arab Bureau British Policy in the Middle East 1916-1920*, The Pennsylvania State University 1992.

26 Mehmed Rauf Paşa, 1909'da Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nm yerine Mısır Yüksek Komiserliğine atanan ve bu görevde bulunan son Osmanlı devlet adamıdır. Dönemin Mısır Hidivi II. Abbas, kendisini otorite ve zerafetten yoksun bulur, bk. *The Last Khedive of Egypt: Memoirs of Abbas Hilmi II*, translated & ed. Amira Sonbol, London 1998, s. 99.

27 O dönemde İttihatçılar tarafından ittihad-ı İslâm politikasının gereği olarak Medine'de bir İslâm Dârülfünûnu kurulması teşebbüsü gündeme gelmiştir. Çâviş'in yanı sıra Şekib Arslan ve Abdülkadir el-Mağribî gibi kimselerin vazifelendirildiği bu tebeşebbüs için bk. Emir Şekib Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları*, trc. Halit Özkan, İstanbul 2005, s. 67-69.

28 Kitapta telgraf metni Osmanlıca aslı ile birlikte verilmektedir.

29 25 Temmuz 1914 günü düzenlenen bu suikast girişimi için Mısır Hidivi'nin kendi hatıralarına bakılabilir: *The Last Khedive of Egypt: memoirs of Abbas Hilmi II*, translated and edited by Amira Sonbol, London 1998, s. 307-314.

Büyük Arap İsyanı

McMahon İle Yazışmalar

[Osmanlı Ordusunun Kanal Harekatında yenildiği günlerde] Ali el-Bezzâr Efendi adlı bir Mısırlı Taif'e geldi ve benimle görüşmek istedi. Kendisini kabul ettim. Bu şahıs, -hatıratta kendisinden daha önce de bahsettiğim- İngiltere'nin Mısır başkonsolosluğunda görevli Doğu İşleri Sekreteri Mr. Storrs'tan bir mektup getiriyordu. Mektupta şunlar söyleniyordu:

> Osmanlı Devleti, Büyük Britanya ile kadîm dostluğunu rafa kaldırıp Britanya'nın düşmanı Almanya'nın safına geçmiş olduğundan, Britanya da Türkiye ile arasındaki kadîm dostluk bağlarını koparma hakkım kendinde görmektedir. Siz ve saygıdeğer babanız, Araplarm tam bağımsızlığa kavuşmalarıyla sonuçlanacak girişim hakkında önceden sahip olduğunuz görüşünüzü muhafaza ediyor musunuz? Eğer siz ve saygıdeğer babanız hâlâ bu görüşteyseniz, Büyük Britanya Arap Ayaklanmasını desteklemek için kendisine ihtiyaç duyulan her alanda yardım etmeye hazır olduğunu bildirir.

Pek tabiî ki bu mektup beni rahatsız etti. Çünkü varlığı anlaşılırsa, güvenilmez birisinin eline geçerse ya da mektubu getiren kişi kendisini satıp ağzından bir şeyler kaçırırsa mektubun bizi çok tehlikeli yerlere götüreceği kesindi. Bu yüzden, gelen adama "Kendini tehlikeye atıyorsun ve üstelik bu yaptığın haddini aşmaktır. Eğer bir elçi olmasaydın, buraya gelişine hiçbir şekilde sevinemeyecektin" dedim ve mektubu babama

arz ettim. Babam gülerek "Mektubun ulaştığını ve hâlihazırda Arapların haklarını talep etmek için yeterince hazır olmadığımızı bir mektupla bildir" dedi ve adamı güler yüzle ve güvenle geri gönderdi. Dediğini yaptım, adam mektubu alıp gitti.

Bir ay sonra, yani bir gemi gidip yerine yenisi gelecek kadar vakit geçtikten sonra, aynı adam Sir Roland Storss'tan bana ikinci bir zarf getirdi. Zarfın içinde, Sir Henry McMahon'dan babama yazılmış bir mektup daha vardı. Mr. Storrs mektubunda, diğer mektubu babama ulaştırmamı rica ediyordu. Ben de istenileni yaptım. O mektupta selam faslından sonra, yine Britanya'nın Araplara duyduğu iyi niyet ifade ediliyor, ayrıca Britanya'nın Türkiye ile geleneksel dostluk bağlarını kopardığı vs. söyleniyordu. Babam benim vasıtamla Storrs'a sadece şu cevabı verdi: "İş işten geçti!"

Daha sonra babamla McMahon arasındaki meşhur yazışmalar gerçekleşti. Yazılanlar özetle şunları ifade ediyordu: Büyük Britanya bağımsızlık savaşında Arapların Türkleri ve Almanları Arap bölgelerinden çıkarmak için ihtiyaç duydukları her şeyi temin edecekti. Babam, Suriye'deki Hizbu Arabiyyeti'l-Fetât'ın merkez komitesinin kararlarına uygun olarak Arap ülkesinin sınırlarını şöyle belirlemişti: İskenderun'dan güneye doğru Refah'ta Mısır sınırı ve Tih çölü, Kızıldeniz ve batıya doğru Babü'l-Mendeb, doğuda Maskat ve Umman, sonra kuzeye doğru Bahreyn ve Kuveyt, daha yukarıda Basra vilayeti ve İran sınırı, yine kuzeyde Arap bölgelerinin Kürt bölgeleriyle birleştiği yerler, sonra batıya doğru Cizre ve Musul'u içine alarak Halep'i güneyde bırakan ve İskenderun'a varan sınır.

McMahon, hükümeti adına yazdığı mektuplardan birinde, bu bölgeler bağımsızlığına kavuşturuluncaya kadar İngiliz hükümetinin birlikte mücadele ve destek sözü verdiğini bildirdi. Aynı mektupta, İngiliz hükümetinin Arapların hâkimiyeti altındaki hiçbir bölgeyi bu plan dışında tutmayacağı söyleniyordu. Tek istisna, İran Körfezi ve Hint Okyanusu tarafındaki emirliklerdi. Çünkü buraların eskiden beri Hint

hükümetiyle bağlılık anlaşması vardı. Sözkonusu emirlikler; Emir Abdülaziz el-Abd er-Rahman el-Faysal Âl-i Suûd'un emirliği, Kuveyt ve Bahreyn emirlikleri, Maskat ve Umman sultanlıkları, Hadramut kabileleri ve Lahic sultanlığıydı.

Ayrıca Adana, Mersin ve Suriye vilayetinin batısı -bununla tabiî ki küçük Lübnan kastediliyordu- tamamiyle Arap bölgeleri olmadığı için yine plandan hariç tutuluyordu. İngiltere "Bu bölgelerde müttefikimiz Fransa hak sahibidir" diyordu.

McMahon sonraki mektuplarından birinde, Filistin'deki mukaddes bölgelerin Arap hâkimiyeti altına girmesi halinde nasıl yönetileceğini sordu. Babam cevabında, bu bölgenin üç dine hürriyet verilmesi esasına bağlı olarak yönetilmesi gerektiğini bildirdi. McMahon buna bir teşekkürle karşılık verdi ve İslâm halifeliğinin yeniden Haşimî ailesine geçmesi halinde Büyük Britanya'nın bunu hoşnutlukla karşılayacağını söyledi.

Ayaklanmanın İlk İşaretleri

Daha sonra, rahmetli kardeşim Faysal vasıtasıyla Suriye bölgesindeki Arap gruplarıyla haberleşmeye başladık. Ayaklanmanın başlayacağı zamanı belirleme işi Araplara bırakıldı.

Yaz gelince emirliğin yönetimi yine Taif'e taşındı. Bu arada, Emir Faysal Suriye'den, Emir Ali de Medine'den gelmişlerdi. Taif'te herşey olması gerektiği gibi planlandı ve sonraki kış geçince ayaklanmanın başlatılmasına karar verildi. Ardından Emir Faysal Suriye'ye, Emir Ali Medine'ye döndü.

O süre boyunca Arap kamuoyu ayaklanmaya hazır hale geldi. Çünkü denizden gelen gelirler kesilmiş, herşeyin fiyatı yükselmiş ve bolluktan eser kalmamıştı. Ayrıca kamuoyu şunu da fark etti ki Araplar Osmanlıların emrinde savaşa devam etseler bile bunun tek sonucu olacaktı: İster Türkler ve Almanlar ister Fransızlar ve İngilizler galip gelsin, Araplar yine başkaları tarafından yönetilecekti. Dolayısıyla, Arap Ayaklanmasını başlatmak ve böylece savaş boyunduruğun-

Emir Ali b. el-Hüseyin

Emir Faysal b. el-Hüseyin

dan ve başkalarının hükmüne boyun eğme çaresizliğinin sonuçlarından kurtulmak gerekiyordu.

İstanbul yönetimi, Yemen valisi ile Asîr mutasarrıfının para yardımı taleplerini daha önce geri çevirmişti. Aynı şeyi Hicaz'a da yaptı. Sonrasında İngiliz askerleri Irak'a girdi ve Basra'yı geçip Bağdat'a doğru ilerlemeye başladı. Bu arada Ahmed Cemal Paşa da Mısır'daki Süveyş Kanalı harekâtında mağlup oldu.

İngilizlerle herhangi bir işbirliğine karar vermeden önce rahmetli babam, Emir Faysal aracılığıyla Cemal Paşa'ya haber gönderip Arap bölgelerine baskı yapılmamasını istemiş ve Suriyelilerin devletten talep ettikleri adem-i merkeziyet yönetiminin kendilerine bağışlanmasında bir sakınca olmadığını söylemişti.

Ahmed Cemal Paşa bu isteklere burun kıvırdı ve Hicaz bölgesinden gönüllü asker talep etme ısrarını sürdürdü. Daha sonra, Emir Faysal'ın Suriye'de bulunduğu sıralarda, Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa Suriye ve Filistin'i ziyaret etti, ardından Medine'ye geldi. Rahmetli kardeşim Melik Faysal, babam adına Enver ve Cemal Paşalara birer murassa kılıç hediye etti. Kılıçların üzerinde hediyeyi alıp veren tarafların ismi yazılıydı. Paşalar hediyeleri sevinçle kabul ettiler ve Suriye'ye döndüler.

Derken yaz geldi ve Hicaz bölgesinden yine asker talep edildi. Mekke yönetiminden, Rusya, İngiltere ve Fransa'ya halife adına cihad ilan edildiğinin mukaddes bölgelerde duyurulması isteniyordu. Emir bu isteğe şu cevabı verdi:

> Cihad ilan edilmesi ve asker gönderilebilmesi için, öncelikle Arapların istedikleri hakları elde edecekleri konusunda ikna edilmeleri gerekir. Bunun için öncelikle siyasî suçlular hakkında genel af çıkarılmalı ve Suriye ile Irak'ta adem-i merkeziyet yönetimi ilan edilmelidir. Mekke'deki şeriflik yönetiminin, Sultan Selim zamanından beri kabul edilip miras yoluyla aktarılan hakları yeniden tanınmalı ve şerifliğin babadan oğula geçeceği benimsenmelidir.
>
> Bunlar yapıldığı takdirde Arap milleti üzerine düşeni sadakatle yerine getirecek, Suriye'de bulunan Emir Faysal'ın yanına yeni asker-

ler gönderilecektir. Ayrıca Emir Hüseyin, Hicaz'ın doğusundaki her türlü düşman hareketine son verdikten sonra, oğullarından bir tanesini Irak cephesine gönderecektir. Bu arada devletin İbn Reşîd'i cihada katılması için teşvik etmesi lazımdır.

Bu şartlar yerine getirilmediği takdirde, daha önce girilmemesi ve ilan edilmemesi için tavsiyede bulundukları bir savaşa Arapların katılması beklenmemelidir. Bu durumda Arapların tek yapacağı, devletin galip gelmesi için dua etmek olacaktır.

Sadrazam Said Halim Paşa'dan ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'dan bu telgrafa şöyle bir cevap geldi:

Savaş ve Araplar hakkında ifade ettiğiniz şeyleri söylemeye hakkınız yoktur. Suriye'deki suçlular hak ettikleri cezalara çarptırılacaklardır. Yaptığınız açıklamalar yüzünden elde edeceğiniz netice sizin için sevindirici olmayacaktır. Bu sebeple, söz verdiğiniz gibi cepheye asker göndermediğiniz takdirde bir daha oğlunuz Faysal'ı göremeyeceksiniz. Bunu yapmayacak olursanız, daha önce söylediğimiz gibi hakkınızdaki sonuç hayırlı olmayacaktır.

Şifreleri çözüldükten sonra bu telgrafı babama ben getirdim. Babam o gece Mekke'deki Harice'de kalıyordu. Elimde bir mumla yanına girdiğim zaman "Mektubu oku" dedi. "Ben okumayayım" dedim. Bunun üzerine gözlüklerini taktı ve mektubu alarak okudu. Sonra bana bakarak "Tehdit ediyorlar ha?" dedi ve şu şiiri okudu:

Hele toz duman bir dağılsın
Ata mı bindin eşeğe mi anlarsın.

Ardından "Sadrazam'a ve Başkomutan vekiline şu cevabı yaz" dedi:

Son telgrafımdaki tavsiyelerime ekleyecek sözüm yok. O telgrafta, bazı şartlar altında Arapların sizin saflarınıza gönüllü olarak katılacağını garanti etmiştim. Oğlum Faysal hakkında söylediklerinize gelince; ben onu sizin yanınıza gönderirken bir daha kendisini göreceğime kesinlikle inanıyordum, yine de istediğinizi yapmakta serbestsiniz.

İki gün sonra Sadrazam'dan şöyle bir cevap geldi:

Düşünüp taşındıktan sonra cevabınız için siz Emir hazretlerine teşekkür etmeye karar verdik. Askerlerinizi Suriye'ye göndermeniz halinde, siyasî suçlular hakkında oğlunuz Şerif Faysal'la görüşmesi için Cemal Paşa'ya işaret verdik.

Babam şöyle cevapladı:

Lütfedip cevap verdiğiniz için minnettarım. Ancak buradaki askerler Suriye'ye gitmek için Faysal'ın gelip kendilerini almasını şart koşuyorlar. Eğer gerçek niyetiniz buysa Faysal'ı gönderin de askerlere eşlik etsin.

Derhal aşağıdaki cevap geldi:

Şerif Faysal, askerlere eşlik edip Suriye'ye getirmek maksadıyla Medine'ye gelecektir. Sizden ricamız, vali ile arasında problemler bulunan oğlunuz Şerif Ali Bey'i Medine-i Münevvere'den alıp Mekke-i Mükerreme'ye göndermenizdir.

Babam hemen şu cevabı verdi:

Şerif Faysal Bey gelir gelmez Şerif Ali Bey Medine-i Münevvere'yi terk edecektir.

Kardeşim Faysal Medine'ye geldiğinde, seferî kuvvetler komutanı Fahreddin Paşa da emrindeki askerlerle Medine'ye gelmiş ve şehirdeki Arap kuvvetleri hazırlıklarını tamamlamıştı. Bundan sonra Şerif Ali Bey Mekke'ye çağırıldı. Ali Bey, Fahreddin Paşa ve Vali'yle vedalaşıp Mekke yolu üzerinde bulunan Bi'ru'l-mâşî'ye doğru yola çıktı. Yanında kendisini uğurlamak üzere gelen kardeşi Faysal da vardı. Bi'ru'l-mâşî'ye vardıklarında, babam Cemal Paşa'ya aşağıdaki telgrafı çektî. Tarih Şaban ayının sekiziydi (9 Haziran 1916):

Arapların bazı makul istekleri Osmanlı Devleti tarafından reddedilmiştir. Savaş için hazırlanmış olan askerler, Araplara ve İslâm'a hizmet dışında bir maksatla canlarını feda etmek istememektedirler. Mekke Şerifi tarafından ileri sürülen şartlar yerine getirilmediği takdirde,

Arap ve Türk milletleri arasındaki her türlü bağın koparılacağını söylemek bile zaiddir. Ayrıca bu mektup elinize ulaştıktan sonraki yirmi dört saat içinde, iki millet arasında savaş ilan edilmiş sayılacaktır.

Telgraftan sonraki birkaç saat içinde, Suriye-Medine demiryolu hattına saldırılar başlamıştı.

Ayaklanma

Şaban ayının dokuzuncu günü (10 Haziran 1916), Mekke, Taif, Cidde, Yenbu, Vech ve diğer Hicaz şehirlerinde Arap Ayaklanmasının başladığı ilan edildi. Ayaklanma hakkındaki duyuru, Şerif el-Hüseyin b. Ali hazretleri tarafından yapıldı.

Böylece Arap halkları, sorumluluklarına sahip çıkmaya ve kendi silahları ve evlatlarının mücadelesiyle hürriyetlerini kazanmak için çalışmaya başladılar. O dönemde Araplar artık buna güç yetirecek hale gelmişti. Bütün Suriye bölgesi ile Irak bölgesi, askerî, idarî ve adlî açılardan gayet düzenliydi. O dönemde Arap ileri gelenleri tıpkı Türkler gibi her türlü makam ve mevkiye gelebiliyorlardı. Tek ulaşamadıkları makam nazırlıktı, çünkü orada her zaman Türkler çoğunluktaydı.

Beşinci Ordu'nun merkezi Şam, çoğunluğu Araplardan oluşan Dördüncü Ordu'nun merkezi Bağdat'tı. Araplar bu iki ülkede böyle bir hayat tarzını seçmişler, başkasının emrine girmek yerine buralarda görev almayı tercih etmişlerdi.

Kültürel açıdan bakılınca görülen de şuydu: Suriye ve Lübnan'da eğitim alanındaki gelişmeler Osmanlı Türkiye'sindekine göre her bakımdan üstündü. Çünkü Türk bölgelerindeki Osmanlı okulları, tek amacı memur yetiştirmek olan mülkî ve askerî okullardı. Hukuk ve tıp okulları da aynı durumdaydı. Bu okulların diğer eyaletlerdeki şubeleri lise (sultanî) düzeyinde kalıyordu. Ancak Araplar Surîye ve Lübnan'daki yabancı okullarında eğitim görüyorlardı. Hatta bazıları tahsil için Avrupa ve Amerika'ya gitmişlerdi. Bu yüzden

Arap şehir ve köylerindeki okuma yazma oranı, Anadolu'daki Türk şehir ve köylerindeki okuma yazma oranından yüzde on daha yüksekti. Aynı şey Rumeli şehir ve köylerine kıyasla da geçerliydi.

Bu değerlendirmeleri, o gün ile bugün arasındaki fark anlaşılsın diye aktarıyorum. O dönemlerde, böylesi bir farklılığı meydana getiren bir düzenlemenin varlığında şüphe yoktur. Daha önce bahsettiğimiz gibi, çeşitli yollarla gerçekleştirilen kişisel eğitimle birlikte Osmanlı okullarında alınan resmî eğitim, o dönemdeki Araplara, sadece sömürgecilik süzgecinden geçmeyi başarabilen şeylerin öğretildiği bugünkü eğitim sistemi karşısında üstünlük sağlıyordu. Bugün, Amerikan ve Cizvit misyoner okulları ile laik okullarda yapılan düzenlemeler, bu okullardaki müfredata göre eğitim gören kişilerin tarihleri ve milliyetleri hakkında hiçbir şey öğrenmeden mezun olmalarına sebep olmaktadır.

Bu mesele çok iyi incelenmeli ve sonuçları dikkatle gözden geçirilmelidir. Sömürgeci ülkeler, işgal ettikleri ülkelerin sömürge bağlantılarından kurtulmaları için kendileriyle kültürel ve ekonomik anlaşmalar yapmalarını şart koşuyorlar. Kültür ve ekonomi çok hayatî öneme sahiptir, çünkü milletler onlar sayesinde ya bağımsızlıklarını kazanırlar ya da -Allah korusun- adet ve inançlarını kaybederler. Bu günlerde, benzer bir anlaşmanın Fransa ile Rusya arasında yapılacağı söyleniyor.[1] Allah bizi hırs ve tamahtan muhafaza buyursun. Kişisel menfaatleri milletin inançlarının ve ülkenin iyiliği için yapılması gerekenlerin önüne geçirmekten de korusun!

Hicaz'daki ayaklanmaya dönecek olursak; Araplar Mekke-i Mükerreme'deki Türk karakollarını ilk günden ele geçirdiler. Osmanlı askerleri Cirval kışlası ve Ecyad kalesinde mahsur kaldı. Ecyad kalesindeki bazı askerler Mekke'ye top atışı yapıyorlardı. Güllelerden bir tanesi Hacer-i Esved'in tam üzerinden Kabe'ye isabet etti. Bu atışın tesiriyle Kabe'nin örtüsü tutuştu ama hemen söndürüldü. Bir başka gülle de revakların oradaki bir direğe isabet etti. Ne garip tesadüf ki bu gülle tam Hz. Osman b. Affan'ın isminin üzerine gelmiş ve onu yok et-

mişti. Bu atış, Osmanlı Devleti'nin yok olacağını gösteren işaretlerden biriydi.

Ayaklanmanın üçüncü günü Cidde ele geçirildi. Dokuzuncu gün Cirval kalesi düştü ve oradaki bin iki yüz asker ile subayları esir alındı. Ecyad kalesi ise, komutan Yüzbaşı Kamil Efendi'nin Kabe'ye topla saldırma cüretinde bulunmasından sonra yapılan karşı saldırıda zorla ele geçirildi.

Cidde'deki İngiliz donanması Osmanlı kışlalarına yapılan saldırılarda sindirme maksatlı atışlarla Araplara destek veriyordu.

Taif'te vali ve kumandan General Galib [Pasiner] Paşa'nın idare ettiği düzenli bir Osmanlı tümeni vardı.[2] Kuşatmayı gerçekleştiren Arap güçlerini ise bu hatıraların yazarı yönetiyordu.

Burada biraz ayrıntıya girmek isterim: Şaban ayının dokuzunda ayaklanmanın başlatılması kararlaştırıldığı zaman, bu ayaklanmadaki en önemli görevi yerine getirmek için Taif'e gitme emri almıştım. Görevim, ayaklanmanın merkezi, şeriflik yönetiminin karargahı ve İslâm dünyasının başkenti olan Mekke-i Mükerreme'deki Osmanlı güçlerine en yakın güç konumunda bulunan Taif'teki Osmanlı birliklerini kuşatmaktı.

Şaban ayının ilk günü Taif'e vardığım zaman yanımda yetmiş hecin süvarisinden başka kuvvet yoktu. Çünkü Haşimîlere ait bütün kuvvetler Emir Ali ve Emir Faysal'la birlikte Medine'ye gönderilmişti.

Mutad vechile vali beni karşıladı. Kendisine, Bakkûm kabilesini cezalandırmak üzere geldiğimi ve Emir'in daimi sayfiyesi olan Taif'e ne zaman geleceğini henüz belirlemediğini söyledim.

O dönemde Taif'in başında Şeref b. Racih b. Fevvâz b. Nasır vardı. Yardımcısı da Cûdullah sülalesinin şeriflerinden Hüseyin el-Cûdî idi.

Taif'teki Osmanlı birliklerini kuşatıp esir alabilmek için yerel aşiretlerin yardımına güveniyordum. Bunlar; Uteybe-i Beni Sa'd (Hz. Peygamber a.s.'ın sütannesi Halime bu kabiledendir. Bu kabile ile ona bağlı Sebte kabilelerinin reisi Şeyh Türkî

b. Hüleyl'dir), sonra bunların en yakın ikinci kabilesi Batneyn, Hüzeyl eş-Şefâ yani Serât, Sakif-i Âl-i Sâid ve Âl-i Mansur, Nümûr aşiretleri, Harreli Rûka aşiretleri ve Medine'deki Haşimî kuvvetlerine katılmayan Kesme'li Uteybe aşireti ile Sebteli Cevâzî aşiretleri, Rukbeli Asrame ve Nef'a aşiretleri, Vakdân ve Semâle aşiretleri, Bukkûm ve İbnü'l-Hâris aşiretleri, Hurma'lı Sübey' ve Ranyeli Sübey' aşiretleri ve ileri gelenleriydi.

Ayaklanmadan birkaç gün önce yapılan bir toplantıya, Şerif Şeref'in yaptığı ön hazırlıklar sayesinde büyük eşraf ve şeyhler katıldı. Toplantıya katılanlardan sadece iki tanesini ikna etmekte zorlandım: Şerif Hamza el-Fi'r ve Âl-i Sa'd'a bağlı Âl-i Batneyn'in reisi. Bu ikisi, ayaklanmaya şiddetle karşı çıkıyor ve kötü sonuçlara yol açacağını söylüyorlardı. Gizli saklı kalması gereken şeylerin açığa çıkma tehlikesi olmasa, neredeyse ikisinin de yakalanıp tutuklanmasını emredecektim.

Taif valisi sur dışındaki Karvâ'da oturuyordu. Böbreklerinden rahatsız olduğu için kendisini iki defa ziyaret ettim. Fırka kumandanı Miralay Ahmed Bey her gece ziyaretime geliyordu. Askerlerin en zorlusu Binbaşı Süleyman Bey'di. Uzun süredir Hicaz'da bulunduğu ve insanların arasına çok girip çıktığı için birşeylerin olacağını farketmişti. Söylendiğine göre fırka kumandanı Ahmed Bey ile Süleyman Bey beni görmeden önce neredeyse silahlarına davranmak üzerelermiş, ama beni görünce şüpheleri bertaraf olmuş ve sakinleşmişler.

Şaban ayının sekizinci günü Bakkûm kabilesi üzerine gitmek bahanesiyle çıkıyordum ki Vali beni çağırttı. O sırada yanımda Şerif Şeref b. Racih ve Mekke-i Mükerreme müftüsü Şeyh Abdullah Serrâc vardı. Bana "Gitmeyin, sizi tutuklamalarından endişe ediyoruz" dediler. Ben "Hayır gideceğim. Gitmezsem o korktuğunuz şey olur. Ayaklanma zamanı henüz gelmedi" dedim. Yanıma şu dört kişiyi alıp valiye gittim: Rûka kabilesinin meşhur savaşçılarından Facir b. Şelyeveyh, yine aynı kabilenin reisi ve güvenilir adamlarımdan biri olan Şeyh Hûsân b. Asây, yakın adamlarımdan Hûsân b. Affâr el-Mukâtî ve emirlik şemsiyesini taşıyan Ferec.

Vali'nin Karvâ'daki evine Taif'teki kışladan geçerek gittim. Bu hareketim hem Türkleri hem de Arapları şaşırtmış ve "Söylentiler doğru olsa buradan böyle geçmezdi" demelerine sebep olmuştu.

Vali'nin evine gelince Ferec'e "Sen atların yanında kal" dedim. Hûsân b. Affâr'a merdivenlerin başını tutmasını söyledim. Fâcir ve Şeyh Hûsân'a da "Benim gireceğim odanın kapısında durun. Eğer Türkler bizi tutuklamak isterlerse, ben odada valiyi öldürürüm. Siz de merdivenlerden gelenleri öldürürsünüz, böylece dışarı çıkarız" dedim. "Allah'a güvenin" diye karşılık verdiler.

İçeri girip oturdum. Merhabalaştıktan sonra Vali "Nereye gidiyorsunuz?" diye sordu. "Bildiğiniz gibi Bakkûm kabilesine bir ders vermek için emir aldım" dedim. "Şimdi bunun için uygun vakit değil, gidişinizi biraz erteleseniz daha güzel olur. Şehirdeki söylentiler sizin de kulağınıza gelmiş olacak. Halk bir ayaklanma çıkacağından bahsediyor. Gördüğünüz gibi Taifliler çocuklarını ve eşyalarını kurtarmak için şehir dışına çıkıyorlar" dedi. "Gitmelerini sorun etmeyin. Ancak eğer ben kararlaştırılmış bir savaşı ertelersem, bu erteleme diğer endişeleri arttırır. Bu sefere çıkarsam endişeler bertaraf edilecek ve halk yerlerine dönecektir. Olayların sebebi, insanların bazı Türklerden duydukları söylentilerdir. Söylentilere göre şerif değiştirilecekmiş ve Şerif Haydar b. Cabir Medine'ye geliyormuş. Bu söylentileri çıkaranlardan biri de Süleyman Bey'dir" diye karşılık verdim. Vali "Ne diye Mekke'den ayrılıp Taif'e geldim sanki? Keşke gelmeseydim!" dedi. "Üzülmenize gerek yok" diye cevap verdim.

Sonra Vali odada bulunan bir mushafı eline aldı ve bana "Bunu tanıdınız mı?" diye sordu. "Evet tanıdım, Allah'ın kitabı. Babama onu ben hediye etmiştim, Kufi hatla yazılmıştır. O da zat-ı âlînize hediye etmiş" dedim. "Müslüman olduğumdan şüpheniz var mı?" diye sordu. "Estağfirullah! Dış görünüşünüze bakılırsa siz çok iyi bir Müslümansınız, ama içinizi Allah'tan başkası bilemez" dedim. Elini mushafın üzerine koydu ve "Vallahi ben sizinle birlikteyim, size düşman deği-

lim. Nedir bu söylentilerin aslı?" dedi. "Ayaklanma söylentilerini mi kastediyorsunuz?" diye sordum. "Evet" dedi. Şöyle cevap verdim: "Bu konuda üç ihtimal var; ya söylentiler yalandır, ya hem sizin hem bizim aleyhimize bir ayaklanma olacaktır, ya da Şerif ve halk size karşı ayaklanacaktır. Eğer sonuncusu doğru olsaydı ben şimdi huzurunuzda olmazdım, çünkü şu anda bana istediğinizi yapabilirsiniz."

Tam bu sırada fırka kumandanı Ahmed Bey ve Süleyman Bey içeri girdiler ve Vali ile kenara çekilip bir süre gizlice konuştular. Ne konuştuklarını duyamıyordum ama Vali kendilerini azarladı ve odadan çıktılar. (Sonradan hepsini esir aldığımız zaman, bu ikisinin o gün beni tutuklaması için Vali'ye baskı yaptıklarını öğrendim.)

Ayağa kalkıp Vali ile vedalaştım. Uğurlama sırasında Vali "Benimle irtibatı koparmayın" dedi. "Mekke ile telefonla görüşmüyor musunuz?" dedim. "Evet" dedi. "Bu yeterli" diye cevap verdim ve "Taif kaymakamından, halka emniyette olduklarını bildirmesini ve herkesin evine dönmesi için duyuru yapmasını isteyeceğim. Bu, söylentiler için yeterli bir yalanlama olur" diye ekledim. Vali "İyi fikir, ben de aynı duyuruyu yapacağım" dedi.

Dışarı çıkınca sofada Ahmed Bey ve Süleyman Bey'le karşılaştım. Yanlarında eski Asîr mutasarrıfı Miralay Haydar Bey de vardı. Birbirimizle selamlaşmadan yolumuza devam ettik.

Atlarımıza bindik ve Şabra Sarayı'na doğru yola çıktık. Haşimî sancağı ve birlikleri oradaydı. İkrimiyye'de daha önce kararlaştırdığımız gibi Şerif Hüseyin el-Cündî beni bekliyordu. Şerife "Şimdi Vali'ye git ve halka emniyette olduklarını bildirmek için benden emir aldığını söyle. Sonra geri dön ve Mu'aşşî ile Kürr arasındaki telgraf hatlarını kesecek birilerini bul. Bu arada Mekke'ye gitmek isteyen kim olursa olsun hemen öldür" dedim. Sonra askerlerimi Haşimî ayaklanmasının merkezine doğru yola çıkardım. Sevâka dağının yamacındaki merkez, Urfiyye tarafından Mekke'ye giden yolun soluna düşüyordu.

Aynı gece, Vali Galib Paşa'dan şöyle bir not aldım:

Şerif Abdullah Bey hazretlerine,

Sizin ziyaretinizden sonra Mekke ile Taif arasındaki telgraf hatları kesildi. Hatları tamir etmeleri için gönderdiğimiz görevliler de dönmedi. Telgraf hatlarına saldıranların, görevlileri hapsettikleri söylentileri dolaşıyor. Bu yüzden hemen Taif'e dönmenizi rica ediyorum. Bakkûm aşiretinin yola getirilmesi konusu, içinde bulunduğumuz şartlar muvacehesinde hiçbir önem taşımamaktadır.

Ben de şu cevabı gönderdim:

Sayın Taif Valisi ve Kumandanı,

Notunuzu gece aldım. Telgraf hatlarında olan bitene dair bana hiçbir haber ulaşmadı. Taif kaymakam vekili her isteğinizi yerine getirmek üzere emrinize amadedir. Ben inşallah Pazar günü orada olacağım.

9 Şaban günü Taif dışındaki bölgelerde Hicaz ayaklanması başladı. Bazı eksiklikler yüzünden Taif saldırısı 11 Şaban'a kaldı. Ayın 11'ine denk gelen Cumartesi gece yarısı, benim idaremde yapılan saldırı kuzey cephesinden başlatıldı.

Türkler şehrin surlarını tamir etmişler, meyva bahçelerinde hendekler kazmışlardı. Hendek doğudan batıya doğru, Mu'aşşî denilen yere kadar uzanıyor, buradan güneydeki Ümmü's-Sükârâ tepesine yöneliyordu. Orada Türklerin sağlam merkezlerinden biri ve iki top vardı. Hendek burada yeniden doğuya yöneliyor ve Burc-i Galfe hizasına kadar geliyordu. Sonra kuzeye çıkıp Vec Vadisi'ne karışıyor, oradan önce doğuya sonra güneye inip Dekkâkü'l-levz denilen kayalığa ulaşıyor sonra yeniden batıya yönelip yukarıda bahsettiğim esas hendekle birleşiyordu. Büyük hendeğin dört tarafı, aradaki küçük hendeklerle birbirine bağlanıyordu. Küçük hendekler, içinde yürüyenlerin görülmesini engelleyecek biçimde zikzaklı yapılmıştı.

Saldırı çok şiddetli oldu. Merkez kuvvetlerinin kuzey tarafından Bevarideli özel nişancı birliği saldırdı. Bunların başında Râkî b. Affâr vardı. Ardından es-Sebte el-Cevâzî, el-Kesmetü'l-Gaşâşime, er-Ravâniyye ve Beni Sa'd saldırdı. Bunların tamamı Şerif Sultan b. Racih'in komutasındaydı.

Bu saldırılar sonunda birkaç Türk askeri esir alındı ve bazı ganimetler kazanıldı.

Güneş doğarken, Türk topları en şiddetli saldırılarından birini başlattı ve üzerimize ateş yağdırdı. Türk kumandanın, bu topçu ateşini niçin piyade birlikleriyle desteklemediğini anlamış değildim. Bu saldırı yüzünden Beni Sa'd askerleri hedeflerine ulaşamadı ve Şubrâ taraflarına geri dönmek zorunda kaldı. Daha sonra bazıları emre itaatsizlik edip dağıldı ve evlerine döndü. Başlarında bulunan Şerif Sultan durumu bana haber verdiği zaman, onlara bir şey yapmamasını söyledim.

Asıl dikkatimi, Akramiyye'de ve Şarkûk'un (Meserre ile Şubrâ arasında bir dağ) alt taraflarında sıkıştırılmış vaziyette kalan özel nişancı birliklerinin kurtarılmasına verdim. O sırada yanımda Şeyh Facir b. Şelyeveyh ve Şerif Hamza el-Fi'r vardı. Tam bu esnada Türkler Yedi Saray'ı ateşe verdiler. Yanımdakilere "Endişeye kapılmayın! Türkler bununla sizi korkutmak istiyorlar. Eğer söylendiği kadar güçlü olsalardı bize karşı saldırı başlatırlardı. Allah'ın izniyle bu evler en kısa zamanda yeniden inşa edilir" dedim.

Çarpışmalar uzayınca zaten yetersiz olan mühimmatımız iyice azaldı. Bütün askerlere, hedefi görüp iyice nişan almadıkça ateş etmemeleri emredildi. Öğleden sonra özel birliklerimin susuzluğu iyice arttığı sırada, Şerif Fehd b. Şakir batı ve güney taraflarından Nümûr, Hüzeyl ve Beni Süfyan kabileleriyle bir saldırı başlattı. Tekbir ve çığlıklarını işitebiliyorduk. Topçu ateşi bunlara doğru yöneldiği için, özel birliklerim sağsalim geri dönmeye muvaffak oldular.

Daha sonra Şarkûk Dağı'ndaki siperlerin tahkim edilmesini istedim. Şabrâ kalesinde yeterli miktarda asker bırakıp, geri kalan genel kuvvetleri Sevâka'ya götürdüm. Bu arada mühimmatımız tamamen tükenmişti. Taif'teki Türk birliklerinin Mekke'ye yönelmesini engellemek maksadıyla, Şerif Fehd'e acil bir emir gönderip kuvvetlerini geri çekmesini ve Kerâ tepesi yoluna dönmesini istedim. İlk amacım, Türklere ait bu birlikleri kuşatmaya alıp yenmekti. Ancak Taif gibi

müstahkem bir kalede bulunan düzenli bir fırkayı, bu kadar kısa sürede mağlup etmek kolay değildi.

Şerif Fehd isteğimi yerine getirdi. Eğer Taif'teki Türk komutan ve vali askerlerini şehirden çıkarıp Mekke'ye doğru yola çıksa, sağsalim oraya varırdı. Çünkü harp mühimmatımız tamamen tükenmişti.

O zaman, daha önce evlerine dönen kabilelere mektuplar yazdım ve Hüzeyl, Sakif ve Nümûr kabilelerinin saldırıları sayesinde durumun düzeldiğini, yeniden düşmana saldırıp kuşatma başlattığımızı haber verdim. Yeni silahlarını almaları ve ganimet defterine isimlerini yazdırmaları için bir hafta sonra gelmelerini istedim. Bu arada kabile reislerine ve adamlarına verilecek özel hediyeleri de belirleyip haber verdim. Bütün kabileler çağrıma olumlu yanıt verdi.

O gece, Taif'e bakan bütün tepelerde ateşler yaktırdım. Kahramanlık nidaları her tarafı sarmıştı ve davullar çalınıyordu. Tüfeklerle sabaha kadar kuru sıkı atış yapıldı. Bütün bunları gören Türkler, Arap kabilelerinin biraraya geldiğinden endişe etmişlerdi.

Hafta başında yeni silahlar geldi. Japon malı olduğu söylenen ama Estir fabrikası mallarına benzeyen bu piyade tüfeklerinin menzili çok uzundu ve isabetli atış yapılıyordu. Dolayısıyla bunu kullananlar hedefini şaşırmıyordu. Tek kusuru, bazılarının çabucak infilak etmesiydi.

Şansımız varmış ki Türkler, Dekkâkü'l-levz, Şihâr ve Havâye taraflarına silahlar dağıtıldıktan sonra saldırı başlattılar. Amaçları, savunma birliklerini yerleştirmeyi düşündükleri harman yerlerini ele geçirmekti. Tam bu sırada, yeni silahlarını almış olan Hüzeyl ve Beni Süfyan kabileleri karargâhtan dönüyorlardı ve Türklerin saldırısı, Dekkâkü'l-levz ile Kamle'deki Vakdân kabileleri üzerineydi. Yapılan çarpışma sonunda bu saldırı püskürtüldü ve Türkler ağır kayıplar verdi.

Aynı gece Beni Süfyan ve Hüzeyl kabileleri Ümmü's-sükârâ tepesine saldırıp oradaki Türk karakolunu ve yine Türkle-

re ait iki topu ele geçirdi. Baskın son derece korkunçtu, tek bir kurşun bile atılmamış, süngü ve hançerler kullanılmıştı. Türklerden hiç kurtulan olmadı. Bu saldırıdan sonra Türkler Ümmü'ş-Şeyh'ten ve daha önce zorla ele geçirdikleri Şarkûk'tan ayrılıp Ebu Safha dağındaki eski siperlerine çekildiler. Böylece Arap kuvvetleri, saldırıyı ilk başlattıkları günkü mevkilerine yeniden ilerlemiş oldu.

Tam o sırada öncü birliklerimiz, Taif'teki Türk komutanından Mekke'deki Türk komutanına gönderilen bir haberci yakaladılar. Habercinin üzerinden, Medine'deki destek kuvvetleri komutanı ile diğer komutanlara yazılmış mektuplar çıktı. Mektupta Şerif Hüseyin'in isyan başlattığı; Taif kalesindeki Türk fırkasının, Şerif'in ikinci oğlu Abdullah'ın komutasındaki Arapların saldırılarına karşı cesaretle mukavemet ettiği ve isyandan Şerif Hüseyin ve oğullarının sorumlu olduğu yazılıydı. Mektup şöyle devam ediyordu.

> Şam ve Medine'den destek kuvvetleri gelene kadar, kendi merkezinizde cesaretle direnmeye devam edin. Bu asiler nasıl savaşıyorsa siz de öyle savaşın ve atalarınız olan Âl-i Osman'ı hatırlayın. Emirlerinin uğrunda ölümü göze alarak saldıran şu baldırı çıplak Arapların saldırıları sizi korkutmasın. Sultan ve millet adına bunlarla savaşın. Yeşil, kırmızı, siyah ve beyaz renkli sancaklarını gördüğünüz zaman, toprak altına gizlenmiş yılan gibi Arapları ezin ve hiçbirini sağ bırakmayın.

Mekke'den dağ bataryaları gelene kadar, kuşatma bu şekilde iki taraf için de sonuç alınmadan devam etti. Daha sonra, yarı süratli dört dağ topu ile birlikte Mısır müfrezesi geldi. Başlarında Miralay [Aziz] Ali [el-Mısrî] Bey vardı. Başlangıçta dağınık halde duran bu kuvvetler kısa sürede intizam altına alındılar. Bir süre sonra yarı batarya havan topları da geldi ve bizim taraf böylece düşmana üstünlük sağladı. Sonuç belli olduğu için gereksiz yere ateş edilmesini istemiyordum. Her iki tarafın da mümkün olduğunca az kayıp vermesini sağlamak benim için önemliydi.

Aziz Ali el-Mısrî

Ronald Storrs Şerif Hüseyin'le Cidde'de, 12 Aralık 1916

Zilkade ayının onuncu günü Komutan-Vali'den şu mektubu aldım:

Şerif Hüseyin Paşa'nın oğlu Şerif Abdullah Bey'e,

Doğu'nun üstün özelliklerini Batı'ya gösterebilmemiz için, burada kuşatılmış bulunan Türk güçlerinin, bütün silahlarıyla birlikte, subay aileleri ve Türk toplumundan kendilerine katılmak isteyenleri de alarak Medine-i Münevvere'ye gitmelerine izin vermenizi teklif ediyorum. Teklifimi uygun bulmanız halinde cevabınızı bekliyor olacağız. Cevabınıza göre gerekli nakil araçları ve deve sayısı hakkında size bilgi verilecektir.

Mektuba şöyle cevap verdim:

Söylediklerinizi yapmaya yetkili değilim. İçinde bulunduğumuz şartlar, bahsettiğiniz güçlerin sağsalim Medine'ye varmasına elverişli değildir. Hep birlikte teslim olmanız kendi menfaatiniz icabıdır. Daha sonra uygun bir yere gidebilirsiniz.

Bu mektuba herhangi bir cevap gelmedi.

Bu arada Fahri [Türkkan] Paşa'nın güçleri Emir Ali ve Emir Faysal'ı zor durumda bırakmış, birincisini Rabiğ'e, ikincisini Yenbu el-Bahr'a gitmeye mecbur etmişti. Bana da Taif'in bir an önce düşürülmesi maksadıyla merkez komutanlığına yoğun top ateşi açılması için kesin emirler geliyordu. Çok geçmeden Komutan-Vali bana aşağıdaki mektubu gönderdi. Mektup gecenin ilerleyen saatlerinde elime geçmişti:

Doğu Arap orduları komutanı Şerif Abdullah b. Hüseyin'e,

Henüz bol miktarda mühimmat ve erzakımız olmasına rağmen, kan dökmeye son verilmesi gerektiği kanaatindeyim. Bu sebeple, uluslararası savaş hukukuna göre teslim şartlarını görüşmek üzere tarafımızdan gönderilecek bir heyetin kabulünü ya da lutfedip bize bir heyet göndermenizi rica ediyorum.

İmza: Kuşatılmış Osmanlı Kuvvetlerinin Komutanı Ferik Galib

İsteklerini kabul ettim ve heyeti onların göndermesini istedim. Vali, Kumandan Süleyman Bey ile Türk Erkan-ı Harp reisi Nazım Bey'i, başlarına eski Asîr kumandanı ve kaymakamı Miralay Haydar Bey'i de katıp gönderdi. Heyet Şerif Fiten b. Muhsin'in Müleysâ'daki sarayına geldi. Arap heyetinin başında Kumandan Said el-Medfaî vardı, diğer üyeler Reis Fuad ile Mülazım Ahmed Hilmi'ydi.

Teslim şartları şu şekilde belirlendi:

1. Vali-Komutan ile diğer yöneticiler ve binbaşı rütbesine kadar olan subaylar bu gece Şubrâ Sarayı'na gideceklerdir.
2. Taburların idaresi yüzbaşılar ile mülazım-ı evvel ve mülazım-ı sânîlere bırakılacaktır.
3. Geceyarısı olunca bu taburlar merkez karargâhına dönecek, kapılarda sadece nöbetçiler bırakılacaktır. Aynı saatte Arap süvarileri Şerif Fehd b. Şakir, Şerif Sultan b. Racih ve Şerif Hüseyin el-Cûdî komutasında harekete geçip şehrin kapılarından içeri girecekler, güvenlik ve asayişi sağlayacaklardır.
4. Tan yeri ağarırken, Kumandan Said Bey ile, isimleri teslim şartnamesinde yazılı olmak kaydıyla yanında bulunan kişiler, mevcut silah ve toplara el koyup depolara yığmak ve depoların kapılarını mühürlemek üzere geleceklerdir.
5. Türklerin iaşe ve diğer masrafları Arap komutanlığı tarafından karşılanacaktır.
6. Teslim olan heyetin üç aylık maaşları ödenecektir.
7. Gidilmesi gerekli görülen yere derhal yola çıkmak üzere emir beklenecektir.

Herşey çok sakin biçimde ve güvenlik içinde gerçekleşti. Sonra da birçok kabileye, kısa süre sonra geri dönmeleri şartıyla izin verdik.

Ertesi gün, kaledeki Osmanlı bayrağı resmî bir törenle indirilip yerine Arap bayrağı takıldı. Her iki bayrak da resmî

kurallara uygun olarak selamlandı. Etkileyici bir manzaraydı, biraz önce indirilen bayrak düne kadar bizim de bayrağımızdı, oysa bugün artık başka bir bayrak vardı. Bizler, dün de bugün de aynı kişilerdik. Ama bu durumdan sorumlu olanlar, İslâm ve Doğu kimliğinden sıyrılıp Frenk ve Batı sahasına koşturanlardı. Ne yazık ki bu ayrılış, korktuğumuzun başımıza gelmesine engel olmadı, hatta daha kötüsü meydana geldi. Türkler her istediklerini yaptılar, fakat her durumda Türklüklerini korudular. Bizlerse farklı farklı gruplara ve fırkalara ayrıldık. Her birimiz başımıza ayrı birer yönetici seçtik, her kafadan farklı bir ses çıkar oldu.

Tekrar Taif'in düşmesini anlatmaya devam edelim: Uluslararası şartlara göre teslim işlemlerini tamamladıktan sonra, Kumandan-Vali ve askerlerini, her türlü konforu sağlayıp Mekke-i Mükerreme'ye gönderdik. Bu arada üçer aylık maaşlarını da ödedik.

Vali Galib Paşa ile ilk karşılaşmam çok garip oldu. Şiddetli bir baş ağrısına yakalandığım için ilk gece Vali ile görüşmek istemedim. Kendim Müleysâ'da kalıp Mekke-i Mükerreme müftüsü Şeyh Abdullah Serrâc hazretleri ile Şerif Şeref b. Racih'i Vali'ye gönderdim. Vali kendisini görmeye gelenler içinde beni bulamayınca şüphelenip endişeye kapıldı ve Şeyh Abdullah'ı bana gönderip gelmemi rica etti. Ben de kalkıp geldim. Vali beni görünce sevindi ve endişesi geçti. Şubrâ Sarayı'nın büyük kabul salonunda oturduk. Vali'nin yanında en küçük rütbeden albay rütbesine kadar çeşitli kademelerden yetmiş beş subay vardı. Ferik rütbesinde olan tek kişi Vali'nin kendisiydi.

Üç dakika veya daha fazla süren bir suskunluktan sonra Vali "Bu bir facia! Önceleri kardeştik, şimdi düşman olduk!" dedi. O anda kendisine olan saygımın ve hürmetimin kaybolduğunu hissettim ve şöyle karşılık verdim: "Doğrudur, şimdi efendi efendilik makamına dönüyor ve karanlıktan aydınlığa çıkardığı kişilerin elinde esir olmaktan kurtuluyor. Kötülüğün cezası kötülüktür, üstelik bir kötülüğü ilk başlatan her za-

man daha fazla suçludur" dedim. Vali'nin yüzü bembeyaz kesildi ve "Arapların gün gelip bizden ayrılacaklarından kuşkum yoktu. Ancak ayrılığın bu şekilde ve bu kadar hızlı olacağını beklemiyordum" dedi. "Haklısınız, hızlı hareket ettik. Ancak hızlı hareket etmek bizim iyiliğimizeydi. Ayrılığın şekli hakkında söylediklerinize gelince, mutlak hilafet yönetimini sürdürseydiniz size karşı çıkmazdık. Ancak sultan ve millet üzerinde hakimiyet kurmak maksadıyla icad ettiğiniz şu meşrutiyet yönetimi[3] bizim bu kadar acele etmemizin en büyük sebebidir. Hem şimdi ne diye bunlardan bahsediyoruz ki? Buyrun biraz meyve yiyin. Çoktandır kuşatma altındaydınız, birçok nimetten mahrum kaldınız" diye karşılık verdim. Sonra onları, mükellef bir gece yarısı yemeğinin hazırlandığı yemek salonuna aldım. Sofrada geceleyin yenilebilecek her türlü lezzetli yiyecekten vardı: Üzüm, şeftali, ayva ve nar. Bir süre sonra başımın ağrıdığını söyleyip odama çıktım.

Vali ertesi sabah Mekke'ye doğru yola çıktı. Cidde'ye vardığı zaman yabancı bir subayın eline geçmesin diye kılıcını bana gönderdi. Bu son derece asil bir davranıştı!

Taif'te işleri yoluna koyduktan sonra Mekke'ye gittim. Taif'in idaresini Şerif Şeref'e vekaleten Şerif Hüseyin el-Cûdî üstlendi. Rahmetli babam daha sonra Taif'in başına Şerif Hammûd b. Zeyd b. Fevvâz'm geçmesini istedi.

Mekke'de Suriye ve Lübnan'ın önde gelenlerinden şu kişileri gördüm: Şeyh Kamil el-Kassâb, "Hayye'ş-Şerif ve Hayye'l-Beyt ve'l-ulemâ" şiirinin yazarı Şeyh Fuad el-Hatib, Seyyid Muhibbuddin el-Hatib, Seyyid Nesib el-Bekrî ve kardeşleri.

Nuri Said Paşa ve diğer subaylar kardeşim Melik Ali'nin kumanda ettiği Rabiğ karargâhındaki birliklere katıldılar. Diğer bir kısmı ise kardeşim Emir Faysal'ın kumanda ettiği Yenbu el-Bahr'daki karargâha katıldılar. Kardeşim Zeyd de Emir Faysal'ın yanındaydı.

Ayaklanmaya katılan ordu son derece sıkıntılı ve tehlikeli bir durumdaydı. Çünkü Türk seferî kuvvetlerinin komutanı Fahreddin Paşa, küçük kardeşimiz Zeyd'i Bi'r-i Said'de, rah-

metli Melik Faysal'ı da Yenbu en-Nahl Vadisi'nde yenilgiye uğrattıktan sonra bunları Yenbu el-Bahr'a çekilmeye mecbur etti, Emir Ali'yi de Rabiğ'e sürdü. Diğer yandan, Rabiğ şehrinin önderi olan ve Arap davasına ihanet eden Şeyh Hüseyin b. Mübeyrîk'i ise Hucr şehrine göndermişti. Böylece; el-Gayir düzlüğünün alt tarafındaki Bi'r-i Kayzî'den Hulays ve Usfân'a, oradan Mekke'ye kadar bütün yollar kendisine açılmış oldu.

Emir Faysal Alman uçaklarının bedeviler üzerindeki etkisinden çok şikayetçiydi. O dönemde Medine'de bulunan Şerif Ali Haydar Paşa b. Cabir b. Şerif Abdülmuttalib b. Galib,[4] Sultan Mehmed Reşad tarafından Mekke emiri tayin edilince, Medine-i Münevvere'ye yakın yerlerde yaşayan Harb ve Cüheyne gibi birçok kabilenin reisleri Şerif Ali Haydar'a gelip eman dilediler. Melik Faysal "Türklerin elindeki uçaklara karşılık verecek uçaklar bize temin edilmediği takdirde, bizim tarafımızda hiçbir bedevi kalmayacak" diyordu. Endişesini telgraflarından ve raporlarından anlamak mümkündü.

Râbiğ'deki Emir Ali'nin yanında bazı Arap subayları ve askerler vardı. Yeni yöntemlere uygun olarak düzenli askerlik eğitimi almış olan bu askerler, bize karşı çarpışırken esir alınmışlardı. Daha sonra götürüldükleri İngiliz kamplarında, Arap Ayaklanması saflarına katılmak istediklerini söylediler. Bunların birçoğu bize katılınca Rabiğ'de hatırı sayılır bir düzenli kuvvet oluşturuldu. Bu düzenli kuvvetler ordunun üç temel sınıfından oluşuyordu: Piyadeler, topçular ve makinalı tüfek birlikleri. Ayrıca mühendisler ve istihkam taburları da vardı. Tek eksikleri süvari birlikleriydi. Bu eksikliği de Arapların elindeki süvari birlikleri giderebilirdi.

Bu şekilde toplanan asker sayısı üç bin ile dört bin beş yüz arasındaydı. Bunun yanı sıra Yenbu'daki kuvvetler vardı. Bu iki kuvvet, Mekke-i Mükerreme'ye gitmek isteyen herhangi bir düşman kuvvetinin önünde engel teşkil ediyordu. Dolayısıyla, Fahreddin Paşa Mekke-i Mükerreme'ye gitmekte kararlıysa önce askerlerinin önemli bir kısmını bu iki şehri ku-

şatmak için ayırmak zorunda kalacak, sonra elinde kalan kuvvetlerle Mekke'ye gidecekti ki, bunun ne kadar zor olduğunu herkes biliyordu.

Cidde'de Storrs ve Lawrence'la Birlikte

Babam, Taif kuşatmasından sonra benimle kalan askerlerle derhal Cidde'ye gidip kendisiyle buluşmamı ve yeni emirlerini almamı istedi. Bu arada, İngiltere'nin Mısır başkonsolosluğunda Doğu İşleri Sekreteri olan Mr. Storrs ve Yüzbaşı Lawrence Cidde'ye gelmişlerdi. Daha sonra babamın Cidde'yi teşrif etmesini gerektiren bir şey olmadığı anlaşılınca, yola çıkmadan önce bu şahıslarla görüşmemi ve Erkan-ı Harp Reisi Aziz Ali el-Mısrî Bey tarafından hazırlanan askerî ihtiyaçlar listesini kendilerine vermemi istedi.

Babamdan, Cidde'den önce Mısır'a gitmem gerektiği konusundaki düşüncelerimi dinlemesini rica ettim. Sir Henry McMahon ile aramızda yapılan yazışmaları resmî bir anlaşma haline getirmek için Mısır'a gitmem gerektiğini düşünüyordum. Eğer babam Mısır'a gitme isteğimi kabul ederse, dönüşte doğu yolunu kullanıp Hanâkiye'ye uğrayacağımı söyledim. Burası Medine-i Münevvere'nin kuzeydoğusuna düşen önemli bir mevkiydi. Buradan, Hicaz demiryolu boyunca ilerleyip Vadi'l-Ays'a geçecek ve Haremeyn (Mekke ve Medine) arasındaki bölgelerde süren ayaklanmayı Medine ile Şam arasındaki şehirlere taşımış olacaktım. Rahmetli babam bu isteğimi kabul etti.

Rahmetli kardeşlerim Ali ve Faysal'a, kendi kuvvetleri emniyette olduğu sürece Fahreddin Paşa'nın Mekke'ye doğru ilerlemesinden endişe etmeye gerek olmadığını yazdım. Çünkü Fahreddin Paşa, kardeşlerimin elindeki kuvvetlerin kendisi ile Medine-i Münevvere arasındaki yolu keseceğinden endişe ediyordu. Kardeşlerime "Ben doğu yolunu kullanacağım. Çünkü bu hem düşmana daha fazla zarar verecek, hem de do-

ğudaki bütün kabileleri yanımıza almamızı sağlayacağından ayaklanma için daha elverişli olacak" dedim.

Ardından, yukarıda adı geçen İngilizlerle görüşmek üzere Cidde'ye gidip Kündera ve es-Sebil arasında bir yere çadırımı kurdum. İngilizler, yanlarına Cidde kaymakamı Şeyh Abdullah Şîbî ve belediye başkanı Şeyh Süleyman Kabil'i de alıp geldiler. Kendilerine gereği gibi ikram yapıldı.

Aynı gün Fransız birliklerinin komutanı Albay Brémond da ziyaretime geldi. Yanında Cezayirli bir Müslüman olan Albay Kâdî vardı. Bir Müslüman olmasına rağmen bu rütbeye ulaşması büyük bir başarıydı, çünkü Müslümanların bu kadar yükselmeleri kolay değildi.

Ertesi sabah, Cidde'deki İngiliz maslahatgüzarı Albay Wilson (Liva Wilson Paşa)'nın konağında İngilizleri ziyaret ettim. Yanımda Aziz Ali el-Mısrî Bey vardı. Aramızdaki konuşmaları maslahatgüzarlığın tercümanı Hüseyin Ruhi Efendi çeviriyordu.

Oturup hal hatır sorduktan sonra Storrs şunları söyledi: "Ben ve arkadaşım Yüzbaşı Lawrence, elimizden gelen bütün hizmeti seve seve sunmak üzere buradayız. Ancak ne yazık ki dün gece aldığımız bir telgraf bizim için büyük bir şok oldu. Arapçaya çevirttiğimiz bu telgraf, şimdi zat-ı alinize okunacak. Eğer lutfedip dinlerseniz niçin bu denli üzülmemize sebep olduğunu anlayacaksınız."

"Buyurun okuyun" dedim. Uzun bir telgraftı. Özetle şunlar anlatılıyordu: Arap Ayaklanmasına dair haberler Hindistan'da öfkeyle karşılanmıştı. Oradaki Alman ve Türk temsilciler, bunu fırsat bilip İtilaf devletlerinin mukaddes bölgeleri işgal ettikleri söylentilerini yaymışlardı. Bu sebeple, Hindistan'da yeni problemler çıkmasını istemeyen İngiliz hükümeti, Hindistan'dan Hicaz bölgesine gönderdiği bütün Müslüman askerleri geri çekmeye karar vermişti. Üstelik, Fransız askerleri de çekilecekti. Ancak İngiliz hükümeti, silah, mühimmat ve para yardımı gibi konularda desteğini sürdürecekti. İngiliz hükümeti, Arap Ayaklanmasının herhangi bir yabancı devlet-

ten destek almadan yalnız Araplar tarafından gerçekleştirilmesinin Arapların geleceği açısından daha uygun olacağını düşünüyordu.

Bu telgraf Aziz Ali Bey ve benim için büyük bir şok oldu. Uçağa, topa, makinalı tüfeğe ve mühendislere ihtiyacımız vardı. Üstelik bunları ancak eğitim görmüş kişiler kullanabilirdi ve bizim bu konularda eğitimli askerlerimiz yoktu. Ben "Rica ederim şu telgrafı bir daha okur musunuz, iyice anlamak istiyorum" dedim. Böylece düşünüp karar verebilme fırsatı bulacaktım. Telgraf tekrar okunduktan sonra "Dediklerinizi tamamen anladım" dedim ve ayağa kalkıp veda ettim. Şaşırmışlardı, beni saygıyla uğurladılar ama endişeleri yüzlerinden okunuyordu.

Oradan çıkınca hemen Yüzbaşı Brémond'un evine gittim. Beni kapıda karşılayan Yüzbaşı, uzunca boylu, geniş omuzlu, uzun kırçıl sakallı biriydi. Oturduktan sonra "Bu ne hal! Türkler Bir-i Kâzî'ye ulaştılar!" dedi. Ben "Asıl bu ne hal! İngiliz maslahatgüzarlığı ve temsilcileri bana sizin de dahil olduğunuz askerî birlikleri çekmeye karar verdiklerini söylediler. Artık ayaklanmaya yalnız silah, mühimmat ve para yardımı yapacaklarmış. Oysa benim uçağa, topa ve Arap askerlerinin henüz tam kullanamadığı bir sürü şeye ihtiyacım var" dedim. Brémond "Benim bu karardan haberim yok, demek durum çok ciddi. Ne yapacaksınız?" diye sordu. "Tek yapabileceğimiz barış imzalamak. Türkler, Alman imparatorunun kefaletiyle isteklerimizi kabul ettiler. Ben hemen geri döneceğim ve şu an dışişleri bakanı olduğum hükümet istifa edip yerine barış yanlısı yeni bir hükümet kurulacak. İstediğimizi aldığımıza göre herhalde iyi bir sonuç çıkartırız. Müttefiklerimiz bu konuda bizi hiçbir şekilde suçlayamazlar, çünkü isteklerimizin neler olduğunu bildikleri halde bunları kabul etmediler" dedim. Brémond'un yüzünün rengi attı. Kahvelerimizi içtikten sonra kampa geri döndüm.

Kampa ulaştıktan yaklaşık yarım saat sonra jandarma komutanı İngiliz maslahatgüzarından bir not getirdi. Notta, Sir Ronald Storrs ve Yüzbaşı Lawrence'ın saat dörtte çaya gelmek istedikleri yazıyordu. İsteklerini kabul ettim. Beklenen vakit-

te geldikleri zaman bana "Efendimiz! Yüzbaşı Brémond'a ne söylediniz?" diye sordular. "Size ne aktardıysa onu. Hükümetinizin kararını bana bildirdikten sonra, durumu Emir [Şerif Hüseyin] hazretlerine iletip gerekli açıklamaları yapmak için geri dönmeye karar verdim. Bizden sonra Türkiye ile barış taraftarı olan bir hükümet kurulabilmesi için, üyesi olduğum hükümetin istifa etmesi gerektiğini düşünüyorum. Yeni hükümet, Alman imparatorunun kefil olması hususunda Türklerin yaptığı teklifi kabul edebilir. Böylece biz de savaşın sıkıntılarından kurtulmuş oluruz. Bu konuda bizi suçlayamazsınız" dedim. "Niçin?" dediler. "Sizler bir bahaneyle desteğinizi kestiğiniz için amacımıza ancak bu şekilde ulaşabiliriz" dedim. "Ama siz, hükümetimize yazdığımız mektubu göstermemizi beklemeden yanımızdan ayrıldınız. Şu anda, talepleriniz hakkında hükümetimizin vereceği cevabı bekliyoruz" dediler. Ben "Askerlerinizi çekmeye karar verdikten sonra mektup yazdığınızı söylüyorsunuz. Bu mektubun ne kıymeti var?" dedim. Fikrimi değiştirmem için çok ısrar ettiler. "Fikrimi zerre kadar değiştirmem. Ancak yola çıkmak için on iki saat daha bekleyebilirim. Eğer içinde bulunduğumuz şartların gereklerini anlayıp Emir Faysal'ın talepleri doğrultusunda askerleri burada tutmayı ve uçak göndermeyi kabul ederseniz biz de şimdiye kadar olduğu gibi hareket etmeye devam ederiz" diye karşılık verdim. İsteğimi kabul ettiler ve çay içtikten sonra gittiler.

Sonra Zâf ve Mükesser dağlarını sağıma alıp Birimân ve Fecc üzerinden Mekke'ye gittim. Geceyi Lihyan köylerine yakın bir yerde geçirdim. O gece Lihyan kabilesi bizi çok güzel ağırladı. Sabahleyin tekrar yola koyulduk ve Hamime'ye giden bir yola girdik. Hamime'de mola verdikten sonra, öğle üzeri yeniden yola çıkıp Mekke önlerine geldik. Mekke'ye Ecyâd yolundan değil, Cuhûn yolundan girdik. Mekke'ye girdiğimiz sırada karşımıza şöyle bağıran bir dilenci çıktı:

Ey şu kral gibi köleyi satın alan kişi!
Bil ki bu köle kendisini satın alanı memnun eder.

Bir de ne görelim: Şeyh Facir b. Şelyeveyh daha önce kararlaştırdığımız üzere cepheye gitmek üzere beni bekliyor!

Mekke'ye girdim ve Kurtarıcı'nın [Şerif Hüseyin] huzuruna çıkma şerefine erdim. Hemen bana şunları söyledi: "Ey Abdullah, çok iyi bir iş yapmışsın. İngiliz maslahatgüzarından bir telgraf aldım. Diyor ki: 'Cepheden gelen bütün istekler, hiçbir gecikme olmaksızın karşılanacaktır.'" Babam bunları söyleyince hedefi vurduğumu anladım. İngilizler, benim imkan dahilinde gördüğüm barış yerine ayaklanmanın devam etmesini tercih etmişlerdi. Babama konu hakkında hiçbir şey söylememiştim, ancak Aziz Ali [el-Mısrî] Bey'in meseleyi babama anlattığını sonradan öğrendim.

Arap Bölgelerinde Bağımsızlık İlanı

Sonraki günlerde, bütün Arap bölgelerinde bağımsızlık duyurusu yapılması ve babama "Arap Kralı" sıfatıyla biat edilmesi gerektiğini farkettim. Çünkü o dönemde Türklerin gözünde birer asi, Türklerin düşmanlarının gözündeyse birer devrimciden başka bir şey değildik. Bu durum, Arap halkının geleceği açısından ciddi tehlikeler taşıyordu. Cephede bulunan Emir Ali ve Emir Faysal dışındaki bakan arkadaşlarımla konuyu görüştüm. Sözkonusu arkadaşlarım şunlardı: Kadılkudât ve başbakan vekili Şeyh Abdullah Serrâc, Nafia vekili Şeyh Yusuf Kattân, Evkaf nazırı Hafız Muhammed Emin Efendi, Arap orduları erkan-ı harp reisi Aziz Ali el-Mısrî Bey, Mekke alimleri ve müftüleri, Suriye ve Irak'tan gelen seçkin zevat (Şeyh Kamil el-Kassâb, Seyyid Muhibbüddin el-Hatib, Âlü'l-Bekri, Hariciye muavini Şeyh Fuad el-Hatib, Âlü'd-Dâ'ûk ve Iraklı subaylar... Bu arkadaşlara konuyu açtığım zaman hepsi benimle aynı görüşü paylaştılar ve kararın bir an önce uygulanması için ısrar ettiler.

Babamın yanına gidip durumu arz ettiğim zaman şiddetle karşı çıktı ve "Ben krallık derdinde değilim, bu teklifinizi

kabul etmeyeceğim" dedi. İleri çıkıp dizini öptüm ve "Bu teklif Hicaz'ın önde gelenleri ve diğer Arap bölgelerinden buraya gelenler tarafından yapıldı, şu anda kendileri arzularının kabul edilmesini bekliyorlar" dedim. Babam "Söylediklerime ekleyecek bir şeyim yok" deyince ben "Teklifimiz kabul edilmediği takdirde hiçbirimiz Arap devrimi için çalışma taraftarı değiliz. Kabul etmezseniz bizden başka kiminle isterseniz onunla çalışın" dedim. Babam "İş bu raddeye vardı mı?" diye sordu. "Evet" dedim. Beklememi emretti ve yukarıda adı geçen zatların tamamını huzuruna istedi. Herkes geldiği zaman babam "Oğlumun söyledikleri doğru mu?" diye sordu. Oradakiler "Hiç kimse, aslı olmayan bir teklifi Melik hazretlerine sunmaya cesaret edemez" dediler. Babam "Teklifinizi kabul etmezsem Arap devrimi için çalışmayı bırakma kararınızda ciddi misiniz?" diye sordu. "Evet, hepimiz vazgeçeceğiz" dediler. Babam "O halde sorumluluk sizde olmak kaydıyla istediğinizi yapın. Gönül rızasıyla değil ama sadece kararınıza uymak maksadıyla teklifinizi kabul ediyorum" dedi. Oradaki zevat "Öyleyse Allah yardımcınız olsun. Biat merasimi 1 Muharrem 1335 [28 Ekim 1916] Pazartesi günü Mescid-i Haram'da gerçekleştirilecektir" dediler. Babam "Allah yardımcımız olsun" dedi.

O gün umumî bir biat yapıldı. Kuşluk vaktinden öğle ezanı okunana kadar, yani tam dört saat boyunca insanlar babama biat ettiler. Biat merasiminden sonra kraliyet sarayına dönüp özel odasına çekilince, tebrik etmek için babamın yanına gittim ve "Bugünkü açıktan yapılan biattı. Ama bir de Türkler buradayken yapılan gizli biat var. Ben Mekke'deyken onbir bin kişi, kendilerini Allah'ın ve Resulü'nün emirlerine uygun olarak yönetecek bir Haşimî kral seçme yetkisi vererek bana biat etmişlerdi. Bunu da sizin izninizle yapmıştım" dedim. Babam "Hatırladım, hatırladım" dedi. "Ben de şimdi Ebu Müslim el-Horasanî'yi hatırladım, Allah'tan dileğim odur ki sonunuz onun sonuna benzemesin" dedim. Babam "Rezil Acem soyu!" dedi.

Bu konuşmanın ardından, Hariciye nazırı sıfatıyla, İtilaf devletleriyle tarafsız devletlerin Hariciye nazırlarına telgraf çekip durumu bildirdim. Öğleden sonra başladığımız bu iş, geceyarısından sonraya kadar devam etti. O gün benimle birlikte Şeyh Fuad el-Hatib samimiyet ve adanmışlıkla çalıştı, emeklerini inkar edemem.

Ertesi gün, İngiliz maslahatgüzarı Wilson ile Fransız maslahatgüzarı Brémond benimle görüşmek istediler. Olan bitenden dolayı beni tebrik edecekler zannetmiştim. Fakat tam tersine, "Müttefiklerinize danışmadan böyle bir şeyi niçin yaptınız?" diyorlardı. Ben de şöyle cevap verdim: "Doğrusu söylediklerinize şaşıyorum. Bizler Allah yolunda, onun sözü üstün olsun ve milletimizin hakkı yerine gelsin diye kılıçlarımızla savaşıyoruz. Bu uğurda kim bize yardım eder ve destek olursa o dostumuzdur, kim bize sırtını döner ve azmimizi baltalarsa o bizim hakkımızda iyi düşünmüyor demektir. Bizler burada boşuna ve haksız yere kan dökmüyoruz. Eğer yanlış yaptığımızı düşünüyorsanız, içinizdekileri olduğu gibi dışa vurmuyorsunuz demektir. Ben sizin şahsî görüşlerinizi değil, hükümetinizin resmî cevabını bekliyorum. İnanıyorum ki bugün Türkler ve müttefikleri yaptığımızı onaylayacak ve istediğimiz barışı teklif edeceklerdir." Elçiler "Melik hazretleri samimiyetimizden şüphe mi ediyor?" dediler. "Hayır, ancak kendi adımıza nasıl hareket etmemiz gerektiğini biz daha iyi biliriz" dedim.

Ertesi gün, Çarlık Rusyası dışişleri bakanı Mr. Stürmer'den bir cevap aldım. Çar II. Nikola'nın babama ve kendisinin bana ve hükümetimize saygılarını ifade eden Stürmer, Arap bölgelerinin bağımsızlığını tanıyor ve babam Hüseyin b. Ali'nin Arap Kralı olduğunu kabul ediyordu. Müttefiklerimize bu telgrafı okuyarak tebliğ ettim. Albay Wilson "Emir hazretleri bunu bir tanınma mı sayıyor?" dedi. "Tanınma daha nasıl olacak ki?" diye cevap verdim. Wilson "Şu halde lütfen şahsî tebriklerimi kabul buyurunuz. Ayrıca hükümetimden resmî tanıma yazısını aldıktan sonra resmî tebriğimizi de sunacağım" dedi.

Daha sonra yeniden Doğu Arap Orduları komutanlığına getirildim ve sefer hazırlıklarına başladım. Bu ordunun temel gücü, iki adet eğitimli hecin süvari alayı ve Haşimî güçleriydi. Ayrıca atlı süvari birliğiyle dağ topları ve Uteybe, Mutayr, Harb ve Hüteym aşiretlerinin askerleri vardı.

Cüheyne bölgesine varıp hazırlıkları tamamladıktan sonra Safer ayının yirmisinde yola çıkıp Leymûn Vadisi'ne geldik. Rabiğ ve Yenbu'daki emirlerin kuvvetleri Fahreddin Paşa'nın yoğun baskısı altındaydı. Rabiğlilerin lideri Şeyh Hüseyin b. Mübeyrik, Hucr (Rabiğ'in doğusunda, Huls ve Usfan yolu üzerindeki Va'ra'da bir yer) bölgesindeki bazı aşiretlerle birlikte Türklere katılmıştı. Bu sebeple Fahreddin Paşa'nın önündeki yolda hiçbir engel kalmamış ve yol tamamen açılmıştı.

Süratle hareket edip el-Bereke'ye (doğu yolundan gelen hacıların konakladığı bir yer) varınca, başkomutan Emir Ali b. el-Hüseyin'den, Yenbu'daki Emir Faysal'ın çok zor durumda olduğunu haber veren bir emir aldım. Kendisi de Fahreddin Paşa'nın her an üzerine saldırmasını veya Huls yolunu kullanıp Mekke'ye gitmesini bekliyordu. Bu yüzden, benim Mekke'ye dönmemi ve oradan süratle Usfan'a gidip Mekke'yi savunmak maksadıyla yeni bir cephe açmamı emrediyordu. Eğer bu emri yerine getirmezsem, dönüş hattımın muhtemelen kesileceğini ve askerlerimin hiçbir yararlılık gösteremeden dağılacağını söylüyordu.

Ama bu emri yerine getirirsem aşiretlerin dağılacağını çok iyi bildiğim için şöyle bir yol izlemeye karar verdim: Şerif Fevzân el-Haris'i bin beşyüz kişilik redif hecin süvarisiyle yola çıkardım ve ertesi gün sabaha kadar Hucr'u ele geçirip Hüseyin b. Mübeyrik'i yok etmesini emrettim. Ayrıca Rabiğ'deki Melik Ali'ye haber göndermesini ve Türklerin elinde Hucr diye bir yerle İbn Mübeyrik diye birisinin kalmadığını, Melik Ali'yi Hucr'da beklediğini söylemesini emrettim.

Benzer sayıda bir kuvveti Medine'de bulunan Şerif Abdullah b. Sevvâb el-Harisî'ye gönderdim ve Vaira ile Uhud dağlarında bulunan Türk karakollarına baskın yapmasını emret-

tim. Ayrıca, dağlarda ve tepelerde çok miktarda ateş yakmasını, bol bol nara atılmasını ve odun toplamak için veya başka bir maksatla Medine'den çıkanları ve oraya gidip gelen tüccarları yakalamasını emrettim. Medine'ye dönenlerin kimlik tespiti yapıldıktan sonra serbest bırakılmasını söyledim ve Türklere yahut Şerif [Ali] Haydar'a katılan Medine'nin batısındaki aşiretlere ulaştırılmak üzere bunlara bazı mektuplar verilmesini istedim. Eğer bunlar Yenbu ve Rabiğ'de bulunan iki emire katılmazlarsa tehdit edilmelerini söyledim. Ayrıca, kendisinin Doğu Orduları öncü birliği reisi olduğunu ve aldığı emri yerine getirdiğini söylemesini de istedim. Böylece Hucr belirlenen vakitte ele geçirilmiş gibi gösterilecekti.

Ben de asıl kuvvetlerle Hanâkiye'ye (Medine'nin kuzey doğusunda meşhur bir yer) gittim. Orada kaldığım üç gün zarfında bütün Hüteym ve Harb aşiretleri bana katıldı. Yaklaşık yirmi bin kişilik bir süvari gücü olmuştuk. Ebu Na'm ve Hediyye istasyonları arasından Hicaz demiryolunu geçmek maksadıyla kuvvetlerimi batıya yönlendirdim.

Yolda giderken, Harre'de neredeyse Türklere esir düşüyordum ama Allah'ın yardımıyla kurtuldum. Yanıma iki hecin süvarisi alarak o günkü havanın ve çölün sıcağından bir an önce kurtulmak için önden gidiyordum. Birdenbire, içinde büyük bir ağaç ve güzel bir akarsu bulunan minik bir vaha karşımıza çıktı. Gözcülerimiz bize yetişene kadar burada kalıp kahve içmek için mola verilmesini emrettim. Bu arada beni gören herkes orada mola veriyordu. En sonunda, kuvvetlerimizin ve yüklerin gelmesi geciktiği için öğlen molasının orada verilmesini istedim. O sırada yanımda Şerif Şakir b. Zeyd, Halid b. Lüey ve Harb aşiretleri başreisi Şeyh Nahis ez-Züeybî vardı.

Bu şahıslarla otururken Vild aşiretinin reisi Muhammed Reca b. Hulvî çıkageldi. Benimle konuşmak istediğini ima edince dışarı çıktım. Beşyüz metre kadar uzağımızdaki bir tepeyi gösterip "Şu tepeyi görüyor musunuz?" diye sordu. "Evet" dedim. "Orada bir Türk birliği var" dedi. "Nereden biliyorsun?" dedim. "Şu delikanlıyı bir dinleyin" dedi. Aniden yanı-

başımızda kurnazlığı gözlerinden belli olan bir delikanlı peydah oldu. Delikanlı bana "Efendimiz! Şu Türklere baskın yapın! Şu Türklere bakın!" diyordu. "Nasıl yani?" diye sordum. Delikanlı şunları anlattı: "Ben ve kardeşim, Şeyh Reca b. Hulvî'nin yanında bulunuyorduk. Ot toplamak için önden gidelim demiştik. Türkler bizi yakaladılar. Komutanları bizim ve peşimizden gelenlerin kimliğini sordu. Ben hemen lafa girdim ve arkamızdan gelenlerin Hüteym kabilesi olduğunu, başlarında Semrân b. Semure'nin bulunduğunu ve bizim de aynı kabileden olduğumuzu söyledim. Şerif Abdullah'ın Hanâkiye'ye geldiğini duyunca Semrân'ın yolunu değiştirdiğini ve Hayber'e doğru gittiğini söyledim. Komutan 'Yalan söyleme!' dedi. 'Ne diye yalan söyleyeyim ki? İstersen kardeşimi rehin alıp beni serbest bırak da sana Semrân b. Semure'yi getireyim' dedim. O da kardeşimi rehin alıp beni serbest bıraktı. Efendimiz! Ne olursunuz Türklere baskın yapın!" Delikanlıya "Kaç kişi olduklarını farkettin mi?" diye sordum. "Kalabalıklar ama biz daha kalabalığız. Müsaade edin de yol göstereyim" dedi.

Hemen bir kenara çekilip süvari birliklerimi üçe ayırdım: Orta kısmın başına Şeyh Hûsân b. Affâr'ı, sağ kanadın başına kardeşi Şeyh Râkî b. Affâr'ı ve sol kanadın başına Şeyh Abdullah b. Müsfir'i getirdim. Bunlara, arkadan dolanıp düşmanı kuşatmalarını ve vaziyeti öğrenmelerini emrettim. Bakalım düşmanın yardımcı kuvvetleri var mıydı, yoksa hepsi bu kadar mıydı?

Süvariler yola çıktıktan hemen sonra, aşiretlerin sağ kanattaki piyade birliklerini Şerif Halid b. Mansur'un öncülüğünde gönderdim. Hüzeyl aşiretlerini Şerif Faiz b. el-Haris öncülüğünde, Sakif aşiretlerini, İbnü'l-Haris ve Hüzeylü'ş-Şam aşiretlerini de Şerif Şakir b. Zeyd öncülüğünde soldan gönderip süvarileri takip etmelerini istedim. Birkaç dakika sonra şiddetli bir çarpışma başladı. Türklerin makinalı tüfeklerinin sesleri ve bombalarının patlamaları göğü inletiyor, patlama sesleri çölün tepelerinde yankılanıyordu. Hiç kimse yerinde duramadı ve herkes tüm gücüyle baskına katıldı. Türkler tamamen etkisiz hale getirildi ve kumandanları Mi-

ralay Eşref [Kuşçubaşı] Bey esir alındı. Toplar, makinalı tüfekler ve sayısız ganimetle birlikte Emir İbn Reşîd, Emir İbn Suud ve Yemen İmamı'na gönderilen hediyeler de ele geçirildi. Ganimetler içinde 38.000 cüneyh Osmanlı altını ve kurutulmuş yiyeceklerle bisküvi de vardı. Tuza bile muhtaç duruma düşen bizlere bu yiyecekler günlerce yetti.[5]

Bir Türk gücü gelip de öldürücü çölde bekleyen bizleri engellemeden önce demiryolunu geçmek için hiç mola vermeden yola devam ettik. Demiryolunun batısındaki Ebu'l-Hulv kuyularına kadar uzanan Hediyye ve Ebu Na'm arasındaki hattı yanımızda bulunan kuvvetlerle ele geçirdik. Sekiz hat boyunca geçişimiz dört buçuk saat sürdü. Sonra telgraf direklerini söktük ve demiryolunun raylarını çıkarttık. Eşref Bey, durum hakkında yazdığı bir raporu sarıp sarmalayarak telgraf direklerinden birinin tepesine koymayı başarmıştı. Ben de Fahreddin Paşa'ya bir mektup yazıp Eşref Bey ve birliğinin başına gelenlere üzüldüğümü, ayrıca ayaklanma halindeki bir ülkede bu kadar kıymetli eşyayı bir birliğe teslim ederek göndermelerine şaştığımı söyledim ve ayaklanmanın Şam ile Medine arasına sıçradığını haber verdim.

Bunları duyan Fahreddin Paşa derhal Yenbu en-Nahl, Vadi's-safrâ ve Bi'r-i Said'den ayrılıp Bi'r-i Derviş'e geldi. Birliklerinin sağ cenahında yer alan ve Emir Faysal'a karşı savaşan kuvvetler ise, Bi'r-i Kazî, Sathü'l-gâyir, Berâm ve Abûd'dan Gadîr-i Miciz ve Meczân ile Âbâr-ı Ali mevkilerine döndü. Bu arada, Emir Ali ile çarpışmakta olan sol cenahtaki askerler de geri döndü.

Yoluma devam edip Rubeyân'daki Vadi'l-Ays'a geldim. Buradaki demiryolu hattına gece gündüz defalarca saldırdım. Bu arada yola çıkan Melik Faysal'ın kuvvetleri sahil yolundan ilerleyip hâlâ Türklerin elinde bulunan Vech'e ulaşmıştı. Vech kazası kaymakamı, Kudüslü meşhur Kemal sülalesinden arkadaşımız Aziz Abdüsselam Kemal Bey idi. Kendisi Türkleri çok tutan bir Osmanlı taraftarıydı. Görevinin gerekliliğine inandığı için bu durum onun açısından övülecek bir meziyetti. Aziz Bey'in yanında, düzenli Osmanlı birliklerinin komu-

tanı Miralay Ahmed Bey bölge komutanı olarak bulunuyordu. Bu birlikte bir sahil topçusu ve bir dağ topçusu ile, bin iki yüz kişilik bir tabur vardı. Bunların yanında jandarma kuvvetleri de vardı. Ayrıca Necd bölgesindeki Ukayl kabilesinden gelen sekiz yüz kişilik hecin süvari birliği de bunlara ek olarak Vech'de bulunuyordu.

Vadi'l-Ays'a vardığım zaman bu kabilelere mektup yazıp Arap Ayaklanmasına katılmalarını tavsiye ettim, aksi takdirde ölüm cezasına çarptırılacaklardı. Onlar da tavsiyemi kabul ettiler. Maaşlarını aldıktan sonra silahlarını olduğu yerde bırakarak Osmanlı saflarından ayrıldılar ve birer nefer sıfatıyla ayaklanma saflarına katıldılar. Onların bu özellikleri de övgüye değer bir şeydi.

Melik Faysal sahil tarafından ilerleyip Emlec'i ele geçirdikten sonra İngiliz donanması Vech'i bombaladı. Melik Faysal'ın öncü birlikleri şehre ulaştığında kaymakam ve miralay kuvvetlerini Ulâ'ya çektiler. Melik Faysal'ın güçleri dikkate değer bir direnişle karşılaşmadan Vech'e girdi.

Daha sonra, Şeyh Ferhan el-Eydî ve Şeyh Şihab el-Fakîr yönetimindeki Aneze aşiretlerine mektup yazdım. Bu arada, Vech'in lideri ve Belî'nin önde gelenlerinden biri olan İbn Rifâde kuzeye kaçtı ve Ahmed Cemal Paşa'ya katıldı. Aneze aşireti liderlerine gönderilen mektubun metni şöyleydi:

Abdullah b. el-Hüseyin'den Şeyh Ferhan el-Eydî ve Şeyh Şihab el-Fakîr'e,

İmdi, Eşref Bey'i Harre'deki Cenbele'de mağlup ettikten sonra Hicaz demiryolu hattını geçip Vadi'l-Ays'ta mola verdiğimiz malumunuz olmuştur. Bu mektup, haklı Arap Ayaklanmasına en fazla on gün içinde katılmanız için size gönderdiğim bir davettir. Bu süre dolmadan önce isteğimizi kabul edin ve bizim tarafa geçin. Demiryoluna saldırıp esir ve ganimet almanız bu konuda delil sayılacaktır. Eğer süre geçtiği halde bunu yapmamış olursanız Allah'ın izniyle size baskın yapmamız halinde bizi suçlamaya hakkınız olmayacaktır. Kendini koruyan kurtulur.

On günlük süre dolmadan önce Şeyh Ferhan el-Eydî davetimizi kabul etti ve yanımıza geldi. Bize gelmeden önce de-

miryolundaki el-Bağle istasyonuna baskın yapıp oradakileri esir almış, ganimet olarak da iki dağ topu kazanmıştı. Bu başarıları kazanan Şeyh Ferhan, Cüheyne'den el-Fakîr'e kadar olan yerlerdeki Aneze topraklarına komutan tayin edildi.

Şihâb el-Fakîr ise, mektubum oraya vardığında yerinde olmadığı için kardeşi Şeyh Mütâb el-Fakîr onu temsilen davetimizi kabul edip geldi. Şeyh Mütâb, Şeyh Şihab Suriye'den dönünce Fakre cephesinde de saldırıların başlayacağına söz verdi. Şeyh'in kardeşinin bu sözünü kabul etmedim ve "Verilen söz süre dolana kadar geçerlidir. Şihâb Türklerin yanında bulunduğu sürece sorumluluk altında olmayacaktır. Ama sizler bu uyarıdan sonra gereğini yerine getirmezseniz sorumluluk kabul etmiyoruz" dedim. Şeyh Mütâb kalkmaya hazırlanırken, Şihâb'ın aşiretine geri döndüğü ve davetimi kabul edip saldırılara katılacağı haberi geldi.

Doğu Ordusu manevralarına böylece başladı ve bütün dikkatleri üzerine çekti. Eşref [Kuşçubaşı] Bey'in esir edilmesi Mekke'de, Rabiğ ve Yenbu'daki karargâhlarda ve İngiliz mahfillerinde büyük sevinç uyandırdı. Çünkü Eşref Bey kahramanlığıyla meşhur biriydi. Balkan Savaşı sırasında Bulgar prensi Morris'in birliğine baskın yapıp darmadağın eden oydu.

Daha sonra Ebu Na'm ve Hediyye istasyonları arasındaki mesafeyi katettik ve Medine-i Münevvere'deki Bi'r-i Urve'nin kıyısında Cuma günleri pusu kurmaya yetecek kadar adam ayırdık. Amacımız, her Cuma günü öğleden sonra oralarda gezintiye çıkan Emir Şerif [Ali] Haydar'ı kaçırmaktı. Sözkonusu birlik pusu için ayarlanan yere vardığında, muhtemel bir Medine kuşatmasında esir düşmesinden endişe edildiği için Şerif'in Medine'den alınıp Lübnan'a götürüldüğünü öğrendik. Diğer yandan rahmetli Şeyh, kendisini ziyarete gelen her şeyhe şunları söyleyerek Arap davasına hizmet ediyordu: "Gidin ve ne zaman Mekke'ye yolunuz düşerse benimle buluşun." Ayrıca yine güvendiği bazı şeyhlere "Emirinize yardımcı olun, eğer girişiminiz başarısızlıkla sonuçlanacak olursa, cezanızı hafifletmeye çalışacağım" diyordu.

Böylece ben doğu yoluna doğru girdiğim zaman Arap Ayaklanması başarıyla tanışmış oldu. Medine kuşatması hazırlıkları da yavaş yavaş tamamlanıyordu. Melik Ali ile aşağıda isimleri verilen düzenli ordu komutanları tarafından idare edilen Rabiğ'deki esas Haşimî ordusu harekete geçmişti: Nuri es-Said Paşa, Ali Cevdet el-Eyyûbî Bey, Hamid el-Vâdi Paşa ve İbrahim er-Râvi Bey. Bu orduda yer alan aşiretler; Harb, Beni Sa'd, Süleym, Hüzeyl ve el-Eşraf'tı. Hedefleri, Bi'r-i Derviş ile, Miciz ve Meczân'da bulunan Türk birlikleriydi. Ordunun sağ tarafına Emir Zeyd hazretleri komuta ediyordu. İki taraf arasında üç gün süren savaşm sonunda Arap ordusu Bi'r-i Derviş, Miciz ve Meczân'da galip geldi ve Fahri Paşa Cefr ve Âbâr-ı Ali'ye çekildi. Askerlerine yazdığı raporda Paşa şunları söylüyordu: "Artık size denk ve düzenli bir güçle mücadele ediyorsunuz. Şu andan itibaren bir çeteyle veya eşkıya grubuyla karşı karşıya değilsiniz."

Durum bu şekilde bir süre devam etti. Bu arada Fahri Paşa savunma hattını küçülttüğü gibi hendekler kazıp kaleleri de tamir ettirdi. Medine'de, Tebük sınırına kadar savunma yapan bir buçuk fırkalık seferî birliği vardı. Benim idaremde Ays'ta bulunan Doğu Ordusu, Hicaz demiryolu hattını tahrip etmek suretiyle, seferî kuvvetlerinin bağlantılarını süresiz olarak kesmeye çalışıyordu. Daha sonra Melik Faysal Vech'ten Ceyde'ye (Beli topraklarında el-Ulâ'nın karşısında bir yer) ilerledi ve Vech sahil şehrini kendisine merkez karargâh yaptı. Bu arada, Melik Faysal'ın idaresindeki Kuzey Ordusu'nun Zat-ı Hacc'a yaptığı saldırılar da sürüyordu.

Lawrence!...

Ays'a vardıktan bir hafta sonra, Kuzey Ordusu'ndan yirmi beş bin kişilik bir hecin süvari birliği ile Yüzbaşı Lawrence geldi. Lawrence'ı, demiryollarının tahribinde gerekli teknik çalışmaları idare etmesi amacıyla Melik Faysal göndermişti. Kendisinin tutucu aşiretler arasındaki olumsuz tesirini bildi-

ğim için gelişine pek sevinmedim. Vehhâbî akidesine bağlı İbn Lüey bir keresinde bana şöyle demişti: "Almanlar Türkleri etki altına aldı diye Türklerle savaşıyorsunuz. Peki ya bu adam kim oluyor? Almanlar Türklerin dostuysa, bunlar da sizin dostunuz, o halde ne diye savaşıyorsunuz?"

Nahis ez-Züveybî de şöyle demişti: "Şu kızıl surat da kim oluyor ve ne maksatla buraya geldi?" Lawrence'ın demiryolunu tahrip etmek için geldiğini ve bir mühendis olduğunu, aynı zamanda dostumuz ve müttefikimiz İngiltere'yi temsil ettiğini ve durumun kendilerinin zannettiği gibi olmadığını söyleyerek durumu izah ettim. Düşmanlarımıza karşı birlikte hareket etmek üzere anlaştık. O dönemde bizim düşmanımız Türkler, onların düşmanı Almanlardı. Bu şeyhlere şöyle dedim: "Düşmanımızın içine düşmesini ümit ettiğimiz hale düştüğünü görmemiş olsalar, İngilizler bize silah, erzak ve para yardımı yapar mıydı? Bunu ancak cahiller umar."

Bu sözlerim bir yere kadar etkili olsa da, Lawrence'ın varlığından duyulan rahatsızlık çok açıktı. Lawrence aşiretlerle bağlantı kurmaya çalıştıysa da üzerindeki sıkı gözetim yüzünden başarılı olamadı. Türkler Lawrence'ın canına kastederek bizimle İngilizlerin arasını bozmak için aramıza birilerini gönderir korkusuyla Lawrence gözetim altında tutuluyordu. Lawrence Melik Faysal'ın ordusunda serbest hareket hakkı kazandığı zaman, güney aşiretleri de kuzey aşiretleri gibi birçok malî yardım aldı. Ayrıca Lawrence, harcadığı paralar ve yaptığı konuşmalar sayesinde Arapların taçsız kralıydı ve ayaklanmanın gerçek lideri sayılıyordu. "O olmasaydı, Araplar hiçbir şey elde edemezdi" diye düşünenler bile vardı!

Aslında Lawrence kendini beğenmiş ve garip huylu biriydi. Babamın inatçı oluşunu ve görüşünden vazgeçmeyişini gerekçe göstererek Hicaz Meliki olan kendi babama karşı beni kışkırtmak üzere planlar yapıp adam gönderecek kadar ileri gitmişti. Lawrence tarafından bana gönderilen ve halen hayatta olan bu adama dedim ki: "Söyle arkadaşına, babam

hem efendim hem kralımdır. Ondan sonra büyük ağabeyim gelir, daha sonra oğlu gelir. Ben son günlerime kadar bu lakabımla yetineceğim."

Aslında Lawrence, babamın inatçı ve görüşünde ısrar eden biri olduğunu söylemekle bana ve Araplara en büyük hizmeti yaptı. Çünkü bu sözünden anladığımız kadarıyla İngilizler, kendisine ait hiçbir görüşü olmayan ve Lawrence'ın her istediğini yapmasına izin verecek birisini arıyorlardı.

Suriye'nin akıbetini gördük! Burada olanlar, haksızlığa uğramış rahmetli kurtarıcımızın, yani devrimin önderi olan babamın devre dışı bırakılma fikrinin çok eski olduğunu gösteriyordu. Anlaşılan Britanya'nın İbn Suud'a desteği son derece iyi planlanmıştı. Oysa İngiltere, İbn Suud'un veya Hint hükümetiyle bağlantısı bulunan herhangi bir emirin Arap devrimine karşı çıkmayacağını garanti etmişti. Hint hükümetlerine bağlı olmaları gerekçesiyle diğer emirlerin, devrimi yapanlar tarafından Arap hareketine katılmayacakları da garanti edilmişti. Ama İbn Suud vahşi Vehhâbîlerle kutsal Hicaz bölgesine saldırdığı zaman İngiltere hemen tarafsızlığını ilan etti. Ayrıca Irak ve Doğu Ürdün bölgelerini bu tarafsızlığı benimsemek zorunda bıraktı. Ama Doğu Ürdün, devrimin merkezi ve vahyin indiği yer olan Mekke'yi (Ümmü'l-Kurâ) kurtarmak için elinden geleni yaptı. Irak ise görevini yapmadı. Bütün bu olan bitende, Haşimî ailesine karşı faaliyet yürüten Lawrence'm parmağı vardı.

Şimdi içinde bulunduğumuz hatıralar bağlamında bu olayların anlatılmasına gerek yoktu. Fakat sözkonusu olaylar Lawrence Ays'a geldikten sonra meydana geldiği için, hakkında bildiklerimize dair bir başlangıç olsun diye bu bahsi açtık.

Ebu Na'm, Cedâa, Vakr ve Hediyye istasyonlarını tahrip etmek ve Türkleri kovmak üzere bir birlik göndermiştik. Lawrence de bu birliğin yanında gidip patlayıcı yerleştiren ekibin içindeydi. Ekip döndüğünde Lawrence durumdan hoşnut görünmüyordu. Daha etkili bir saldırı yapılması mümkün olduğu halde askerlerin acele ettiğini söylüyor ve birlik hakkında ileri geri konuşuyordu. Oysa o gün bir loko-

motif havaya uçurulmuş, bütünüyle bir tren tahrip edilmiş ve aşağı yukarı on bir kilometrelik demiryolu yerle bir edilmişti. Bu bile Lawrence'ın hoşuna gitmemişti, çünkü işler kendi istediği gibi yürümüyordu.

Derken, Şerif [Ali] Haydar Medine'den Lübnan'a gitti. Daha önce anlattığım gibi bu olay, Bi'r-i Urve'ye yaptığı gezi sırasında kendisini yakalamamızdan önce ve sözkonusu saldırıdan hemen bir hafta sonraydı. Aynı dönemde Lawrence'ın vücudunda kendisini çok rahatsız eden yara ve kabarcıklar çıktığı için izin alıp geri döndü. Lawrence'ın yardımlarını hep takdir ettim ve kendisine sürekli iyi davrandım, ancak kendisini ilgilendirmeyen işlere burnunu sokmasını da hiç kabullenmedim.

O Dönemde Tanıdığım Bazı İngilizler

Demiryoluna yaptığımız baskınlar aralıksız devam ediyordu. Baskınlar yüzünden, 1916 ve 1917 yılındaki sevkiyatlarda sorun çıktığı için Türk kumandanlığı Medinelileri Suriye'ye göndermeye başladı. İlk gönderilen de, Arap Ayaklanmasının başladığı sırada Sultan tarafından Mekke emiri ilan edilen Şerif [Ali] Haydar b. Cabir oldu.

Daha önce söylediğimiz gibi Emir Faysal'ın komuta merkezi Vech'teydi. Faaliyet alanıysa Ceyda mevkii ve çevresiydi. Onlar da kendi taraflarında, Ulâ'dan Suriye tarafına doğru yetişebildikleri her yerde demiryoluna baskın yapıyorlardı.

Benim komutamdaki Doğu Ordusu daha sonra harekete geçirildiği zaman, bir İngiliz binbaşısının komutasındaki teknik tahrip ekibi de bize katıldı. Davenport adlı bu subay sonradan terfi edip albaylığa yükseldi. Bu adam kendi işinden başka bir şeyle ilgilenmeyen, kibar ve ahlâklı biriydi. İngilizlere nisbetle değilse de Araplara göre uzun boylu, geniş omuzlu, kızıl sakallı, kestane rengi saçlı ve mavi gözlüydü. Savaş yüzünden sakallarını uzatmıştı.

Davenport'un yanında bulunan bir başka İngiliz, Yüzbaşı Garland'dı. Bu adam Arapları gerçekten seviyor ve Arap davası için samimiyetle çalışan Araplarla birlikte hareket ediyordu. Kendisini aldatanın başkasına faydası olmayacağını unutarak şahsî çıkarı hesabına çalışan ve kendi milletinden başka herkesi aldatan tiplerden değildi.

Yine temiz tabiatlı ve samimi gördüğüm bir İngiliz de Yüzbaşı Goldie idi. Zayıf, uzun boylu, ince yüzlü, yeşil gözlü ve şen şakrak bir adamdı.

1916-1917 yıllarında tanıdığım bir başka İngiliz hâlâ hayatta olan Albay Newcombe'dur. Her yerde Araplara dostluk gösterisinde bulunan bu adam, çok dostu olduğu için vazifesinde kalmıştı.

Bir başka İngiliz tanıdığım da Yüzbaşı Joyce, Albay Joyce veya Joyce Bey'dir. Kendisi, İngiliz ve Arap davasına en samimi biçimde bağlı bulunan kişilerden biridir. Lawrence'a nisbetle hem daha fazla hizmet etmiş, hem daha fazla sıkıntı çekmiştir. Hicaz'ın sıcak günlerinde vazife icabı gidip gelirken birçok zorlukla karşılaşmıştır. O dönemdeki İngiliz dostlarım hakkında söyleyebileceklerim bunlardan ibarettir.

Demiryolu

Türklerin demiryolu hattını koruyabilmelerinin en büyük sebebi, bizim askerlerimizin eğitimli nizamî askerler olmayışı ve Türklerin savunma yapacak güce sahip olmalarıydı. Teçhizata gelince; Doğu Ordusu'na piyade tüfeğinden başka bir şey verilmiyordu. Kale ve istihkamlara karşı kullanılan top ve benzeri silahlardan Doğu Ordusu hiçbir şey alamamıştı. Oysa Melik Ali'nin ordusunda kıymetli sahra ve havan topları vardı ve bu sayede Türklere üstünlük sağlayabiliyordu.

Teçhizat yardımı ise Melik Faysal'ın idaresindeki Kuzey Ordusu'na yapılıyordu. Kuzey Ordusu'nda zırhlı araçlar, dağ, sahra ve kuşatma topları vardı. Bütün Arap gönüllü ve subay-

ları bu orduya gönderiliyordu. Cafer [el-Askerî] Paşa ve Nuri [es-Said] Paşa gibi isimler burada örnek verilebilir. Doğu Ordusu'nun büyük çoğunluğu ise daha çok Türk ordusundan kaçıp bize katılan Arap askerlerinden ve küçük rütbeli subaylardan oluşuyordu.

Ben önce demiryolunu ele geçirmek, sonra Medine-i Münevvere'yi üç Arap ordusuyla (Güney, Doğu ve Faysal'ın idaresindeki Kuzey Ordusu) işgal etmek taraftarıydım. Ancak biz Arapların sanşsızlığı, Türkler üzerinde baskı kurmak amacıyla gücümüzü bütün hat boyunca yaymak zorunda kalmamızdı.

Sonra Melik Faysal'ın ordusu ilerleyerek Akabe'yi ele geçirdi ve oradan Maan'ı sıkıştırmaya başladı. Oysa Medine-i Münevvere 1917 yılında düşmüş olsaydı, üç Arap ordusu birlikte hareket ederek Suriye'yi fethetme ve Irak savaşlarına katılma fırsatı bulacaktı. Ancak diğer liderler yukarıdaki planı uygulamayı münasip gördüler.

Lord Allenby'nin ordusu Nasıra'da Türkleri mağlup ettiği zaman Kuzey Arap Ordusu'na bağlı bazı müfrezeler Ezrak ve Ezruât yönünde ilerleyip Şam'a girdiler. Şam'da Eyyûbî Paşa'nın sayesinde ve meşhur Türk komutanı Ahmed Cemal Paşa'nın onayıyla, Arap bölgelerinin bağımsızlığını kabul eden bir irade-i seniyye de geldikten sonra Arap bayrağı göndere çekildi.

Bu arada, Maan'ı savunan Osmanlı güçleri hâlâ şehirdeydi ve kendilerine dokunulmamıştı. Bunların durumu, son savaşta [İkinci Dünya Savaşı] Avrupalı müttefiklerle yapılan çarpışmalar sırasında Fransa'da kalan Alman askerlerinin durumundan farksızdı!

Fahri Paşa

O dönemde bu bölgede böyle şeyler olurken, Fahreddin Paşa Medine müdafaasını ısrarla sürdürüyordu. Doğu Ordusu'nun Vadi'l-Ays ve Cüheyne bölgesinde beklemesine artık gerek kalmamıştı. Melik Ali hazretleriyle haberleştikten son-

ra, Doğu Ordusu'nu Medine-i Münevvere'nin yirmi kilometre kadar kuzey batısına düşen Cefr'e götürdüm. Orada bir süre baskı kurulduktan sonra, kuşatma altındakilerin gücünün kalmadığını gösteren hareketlenmeler oldu.

Bu esnada, İngiltere'nin o dönemdeki Mısır maslahatgüzarı olan Sir Reginald Wingate, Fahri Paşa'ya şöyle bir mektup yazdı:

> Türkler yenildiler ve Şam ele geçirildi. Teslim olmadığınız takdirde bundan sonra akacak kanların sorumluluğu yalnız size ait olacaktır.

Fahri Paşa bu mektuba Türkçe olarak şöyle bir cevap verdi:

> Mısır'daki General Reginald Wingate hazretlerine,
>
> Ben Osmanlıyım, Muhammed ümmetiyim, Bali Bey'in oğluyum ve bir askerim.

Sonra da mektuba tarih atmıştı.

Daha sonra, aralarında Erkan-ı Harb reisi Albay Muhyiddin Bey'in de bulunduğu bazı subaylar firar etti.[6] Bunun üzerine Fahri Paşa Melik Ali hazretlerine bir mektup yazdı ve bu uzun savaştan sonra savunma için artık bir sebep kalmadığını söyledi. Miralay Ali Necib Bey, Miralay Sabri Bey ve Erkan-ı Harb yüzbaşısı Kemal Bey'i, Medine'nin boşaltılması ve Tebük'ten Medine'ye kadar uzanan hatta bulunan askerlerin Hicaz demiryolunu kullanarak Medine'den çekilmesi şartlarını görüşmek üzere gönderdiğini ilave etti. Bu arada Melik Ali hazretleri telefonla beni Cefr'den çağırtınca hemen gittim.

Adı geçen Ali Necib Bey, Mekke'deki Hicaz fırkasında alay komutanıydı. Bu alay, meşhur vali ve kumandan Vehib Bey'le birlikte Cemal Paşa'nın yanında Mısır fethine katılmak üzere yola çıkmıştı.

Kral Ali'nin kumandanlık çadırı önünde attan indiğim zaman Ali Necib beni karşıladı ve şehadet kelimesi getirdi. Kendisine "Sizin Müslüman olduğunuzu biliyorum" dedim. Sonra rahmetlinin huzuruna girdik ve Necib Bey derhal müzakerelere geçilmesini istedi. Kral hazretleri batı kanadının

başına beni, Güney Ordusu'nun başına güney fırkası komutanı Nuri el-Küveyrî Bey'i getirdi. Nizamî fırkalar komutanı Miralay Seyyid Hilmi Bey'i de Doğu Ordusu'nun başına getirip bunların yanma komutan Çorbacı Bey'i verdi.

Görüşmeler başlayınca Ali Necib Bey Türk askerlerinin silahlarıyla birlikte Yenbu el-Bahr'a ve Vech'e gitmelerine izin verilmesini istedi, ancak doğal olarak bu istek reddedildi ve şu kararlar alındı:

1. Fahri Paşa bizzat teslim olacak.
2. Cephelerdeki bütün alaylar olduğu gibi teslim olacak ve Arap ordusunun gözetiminde kafileler halinde yerlerinden alınıp sahile ulaştırılacak.
3. Aynı şekilde Medine'deki bütün kuvvetler de kendi karargâhlarında teslim olup dışarı çıkacaklar.
4. Ulâ ve Tebük'te bulunan kuvvetler olduğu yerde teslim olacak ve kafilelerle önce Vech'e oradan Zabâ'ya götürülecek. Subaylar özel eşyalarını satabilecekleri gibi, isterlerse yanlarında götürebilecekler.
5. Teslim edilen hafif ve ağır silahlar koruma altındaki defter ve sicillere kaydedilecek.
6. Teslim işlemleri derhal gerçekleştirilecek.

Şartname hazırlandıktan sonra iki taraf da imzaladı ve Türk subaylar Medine'ye döndüler.

Müzakerelerin ertesi günü, Kral Ali hazretleri Nuri el-Küveyrî Bey'i ve Harb kabilesinin şefi Şerif Ahmed b. Mansur'u çağırdı ve şartlar gereğince Fahri Paşa'yı teslim almaya gönderdi. Akşama kadar dönmelerini bekledik ama geri gelmediler. Güneş battıktan yarım saat kadar sonra, Melik Ali beni çadırına çağırdı ve Ahmed b. Mansur ile Nuri el-Küveyrî'nin yalnız döndüklerini söyledi. Söylediklerine göre, Necib Ali Bey şunu anlatmıştı: Fahri Paşa ilk şartı öğrenince Hz. Peygamber'in kabrinin bulunduğu yere girmiş ve "Beni buradan zorla çıkarmak isterseniz, Mescid-i Nebevî'deki bütün cephaneyi havaya uçururum" demiş. (Türkler uçaklardan korktukları için patlayıcıları Mescid-i Nebevî'ye koymuşlardı.) Bu

durumda kendisini oradan zorla almak mümkün olmamıştı. Ancak Türkler diğer şartları yerine getirmeye hazırdı.

Melik hazretleri tereddütlüydü. Ben "Bırakalım orada kalsın" dedim. "Orada kaldığı müddetçe ne kendisi ne de biz güvendeyiz" dedi. Durum gerçekten sıkıntılıydı. Yemek vaktine kadar hiç konuşmadık. Yemek vakti gelip de sofraya oturduktan sonra yemeği yarılamıştık ki büyük bir gürültü oldu. Sanki bir şey patlamış veya havaya uçmuş gibiydi. Rahmetli ayağa kalktı ve "Melun herif Mescid'de bomba patlattı! Hemen bir ata bin ve Cüleycüle'ye gidip ne olduğunu öğren. Her ne şartla olursa olsun o adamı yakala getir!" dedi. "Başüstüne!" dedim ve atımın hazırlanmasını emrettim.

Yemeği yedikten sonra Cüleycüle'ye doğru yola çıktım. Türklerin birinci alayının merkezi orasıydı. Üç saat kadar gittik. Yanımda Şerif Şeref b. Racih, Abdullah el-Mudâyifi, Doğu Ordusu süvari birliği komutanı rahmetli Şeyh Hûsân b. Affâr, Doğu Ordusu nizamî birlikler komutanı Mirliva Seyyid Hilmi ve on yedi atlı vardı.

Cüleycüle dağlık bir yerdi. Oraya varınca istihkam kapısının önünde ışık görünce şaşırdım. Tam o sırada nöbetçi "Kim o?" dedi. Yanımdakilerle birlikte atımı üzerine sürünce korktu ve kendisini yakaladık. Nöbetçiye "Alay merkezi neresi?" diye sorduk. "Şurası, şu da Miralay İsmail Şükrü Bey" dedi. Oradan biri çıktı, gerçekten de İsmail Şükrü Bey'di. Kendisine "Ben Emir Abdullah" deyince şaşkına döndü. "Sakin olursan korkmana gerek kalmaz. Telefon santrali neresi? Beni oraya götür ve Ali Necib Bey'i bağla" dedim. Bizi içeri aldı ve Ali Necib Bey'i bağladı. Ali Necib Bey telefonda "Kiminle konuşuyorum?" diye sordu. "Emir Abdullah b. el-Hüseyin'le" dedim. "Nasıl olur? Nereden konuşuyorsunuz?" diye sordu. "Tabiî ki Cüleycüle'den" dedim. "Alaya ne oldu?" diye sordu. "Alay bana teslim oldu" dedim. "Fesubhanallah!" diye karşılık verdi. Ben "Bu Allah'ın bir lütfudur. Fakat Fahreddin Paşa nerede? Şartlara göre bugün teslim olması gerekiyordu" dedim. Ali Necib Bey "Şerif Ahmed b. Mansur ve Nuri el-Küveyrî Bey'in söylediği gibi, Hz. Peygamber'in hücresine girdi ve

zorla çıkarmaya çalışırsak orayı havaya uçuracağını söyledi" dedi. "Buna inanmıyorum" dedim. "Hz. Peygamber'in hücresinde cinayet işlenmesini mi istiyorsunuz?" diye sordu. "Tabiî ki istemiyorum. Tek istediğim, şartların yerine getirilmesidir. Sizin imzanıza hiç saygınız yok mu?" dedim. "Oraya girip kendisini almak isteyenleri öldürmesini mi istiyorsunuz?" dedi. "Günahı onun üzerine olur. Hz. Ömer de Mescid'in minberi ile Hz. Peygamber'in kabri arasında öldürülmedi mi?" dedim. "Mescid'in havaya uçurulmasını mı istiyorsunuz?" dedi. "Tarihte Mescid iki defa yandı. Hz. Peygamber zaten Yüce Dost'uyla birlikte. Eğer dediğiniz gibi bir şey olursa bunu siz Türklerin aleyhinde kullanırız. Şu anda düşmanınızla konuşuyorsunuz. Eğer şartları yerine getirmezseniz durumunuz çok daha zorlaşacak. Çünkü Medine'de bulunan her Türk askerinin öldürülmesine karar verilecek" dedim. "Bana yarım saat izin verin" dedi.

Yarım saat sonra beni yeniden aradı ve "Yaptığımız görüşmeler sonunda Fahri Paşa'nın yarın sabah saat onbirde muhakkak oradan çıkartılmasına karar verdik" dedi. Sabaha kadar bekledik. Kararlaştırılan vakit geldiğinde yine beni aradı ve "Allah'ın izni, Hz. Peygamber'in ruhaniyetinin yardımı ve kıymetli arkadaşlarımın gayretleriyle, Fahri Paşa herhangi bir hadise olmadan dışarı çıkartıldı. Miralay Sabri Bey'in ve muhafızların gözetimindeki bir arabayla şu anda size gönderiliyor. Bir çeyrek saat sonra orada olur" dedi.

Dediği vakitte Fahri Paşa Cüleycüle'ye geldiğinde, ben komutanlık merkezindeydim. Hilmi Paşa ve Şerif Şeref, Paşa'yı arabadan indiği yerde karşılayıp bana getirdiler. Sabri Bey Paşa'yı bana takdim ettikten sonra, "Bu, Emir Abdullah" dedi. Paşa, dervişler gibi elini göğsüne koyarak beni selamladı. Ben de aynı şekilde karşılık verdim ve kendisini içeri aldım. Sinirli ve sıkıntılı bir vaziyette oturdu. Hemen söze girdim: "Savaşta ve kuşatma sırasında sizi kahraman bir asker olarak tanıdık. Şimdi şu esaret imtihanını da sabırla karşılarsanız bizi sevindirirsiniz." Ellerini oğuşturdu ve "Arap hükümeti bile kurulsa

Medine müdafii Fahreddin (Türkkan) Paşa Emir Abdullah'a (arkası dönük olan) ve Emir Ali'ye teslim oluyor, Medine'nin dışı, 1919

artık itiraz etmem" dedi. Ben "Zamanında karşı çıktınız, ama artık itiraz vakti geçti. Şu anda Veliahd Emir Ali hazretleri bizi bekliyor. Çay içip dinlendikten sonra izniniz olursa gidelim" dedim. Sonra onbaşı İbrahim er-Râvi'yi yanında bırakıp odadan çıktım. Duyduğum kadarıyla Paşa İbrahim'e "Sen de bizimle miydin?" diye sormuş, İbrahim de "Melik hazretleri Arap beldelerinin bağımsızlığını ilan edene kadar sizinle birlikteydim, sonra kendi milletime katıldım" karşılığını vermiş.

Geri döndüğüm zaman çayını bitirmişti. Kapana kısılmış bir kaplan gibi etrafına bakıyor, ama bir çıkış yolu bulamıyordu. "Haydi yola çıkalım" dedim ve ayağa kalktık. Aşağı indiğimizde kendi arabası da oradaydı. "Siz arabanıza binin" dedim ve atıma doğru yöneldim. Paşa "Olmaz, siz de yanıma gelin" dedi.

Arabaya bindik ve Medine'ye doğru yola çıktık. Süvariler etrafımızı kuşatmışlardı. Cüleycüle'yi geçtiğimiz zaman birden karşımıza siperler çıktı. "Bunlar sizin ön hatlarınız mıydı?" dedim. "Çok zaman geçti, unuttum" diye cevap verdi. Kendi kendime sorduğum sorunun aptalca ve çok ağır olduğunu düşündüm, Paşa bu arada susuyordu. Şaka yapmak maksadıyla "Medine'ye geldiğiniz zaman kardeşlerim Ali ve Faysal'a birer dürbün hediye etmiştiniz. Hani benim dürbü-

nüm?" dedim. Hayıflanır gibi ellerini birbirine vurdu ve arkasındaki paltosuna uzanarak dürbününü aldı ve bana verdi. Çok utanmıştım, yanımdaki saati hatıra olarak kabul etmesi şartıyla dürbünü aldım. Bunun için teşekkür etti, ben de saatimi Paşa'ya verdim. Saat kıymetli ve zarif bir parçaydı. Kıymetliydi, çünkü babam kral hazretleri tarafından bana hediye edilmişti. Zarifti, çünkü çok ince işlemeli ve altın kakmalıydı. Kılıfı mavi minelerle süslenmişti. Üst tarafındaki renk, güneşin gurub vaktinde aldığı rengi andırıyordu. Bir yüzünde güzel bir nesih hatla ve altın kakma harflerle "Sen'den başka ilah yoktur, Sen'i tenzih ederim, ben kendime zulmettim" [Enbiya 21/87] ayeti, diğer tarafında da "Beş şeyim var ki onlarla cehennemin kızgın ateşini söndürürüm: Mustafa, Murtaza, onların iki oğlu ve Fatıma" yazıyordu. Bunları görünce çok sevindi. Sonradan öğrendiğime göre Paşa Bektaşî-meşrepmiş - malum olduğu üzere Bektaşîler Şiîdir-.

Bu hediyeleşme faslından sonra Paşa üzerindeki sıkıntıyı attı ve benimle daha rahat konuşmaya başladı. Derken arabanın lastiklerinden biri patladı. Tamir için beklerken, Bi'r-i Derviş'teki pazardan dönmekte olan iki bedevi yoldan geçiyordu. Biri diğerine "Bunlar kim?" diye sordu. Öbürü "Şu, kralımızın oğlu Abdullah, diğeri de Fahri Paşa olsa gerek" diye cevap verdi. Sonra hemen bize doğru geldiler. Beni selamladıktan sonra ikisi birden "Bu Fahri Paşa mı?" diye sordular. Ben "Ta kendisi" deyince biri Paşa'ya döndü ve "Sen Fahri Paşa mısın?" diye sordu. Paşa "Evet" diye cevap verince bedevi "Uzat da bir elini sıkayım. Sen bizi aylar boyu Medine'ye sokmayan kahraman ve cesur adamsın" dedi. Paşa elini uzattı ve el sıkıştılar. Paşa daha sonra bana dönüp "Benimle hiçbir alakası olmayan ve benden hiçbir menfaat beklemeyen şu iki adamın söyledikleri, aldığım en büyük ödüldür. Çünkü söyledikleri tamamen gerçektir ve bu şeref bana aittir" dedi. Bu arada gözleri yaşla dolmuştu. Paşa'ya "Bunlar Araptır ve Araplar insanların kıymetini takdir eden asil bir millettir" dedim.

Arabanın tamiri bitince yola devam ettik. Derken karşımıza iki yüz elli kişilik düzenli bir katır süvari birliği çıktı. Başın-

da Şükrü eş-Şurbacı [Çorbacı] Bey'in bulunduğu birlik hizaya girmiş vaziyette selamlamak üzere bizi bekliyordu. Orada olduğumuzu Şeyh Abdullah b. Müsfir el-Medâyifi'den öğrenen Emir Ali hazretlerinin emriyle bizi karşılamak üzere Bi'r-i Derviş'ten gelmişlerdi. Fahri Paşa yanımıza geldiği zaman, Paşa'nın artık elimizde olduğunu Emir Ali'ye haber vermesi için Şeyh Abdullah'ı ben göndermiştim. Paşa süvarilere baktı ve "Bunlar Arap mı?" diye sordu. "Evet" dedim. Hemen üstünü başını düzeltti, paltosunun düğmelerini ilikledi ve askerlerin selamına yine askerî usulle karşılık verdi. Sonra da "Herşey olmuş bitmiş" dedi. Gördükleri çok hoşuna gitmiş gibiydi. Doğrusu bu garip bir tecelliydi, çünkü Paşa vaktiyle Arapların kendilerine çeki düzen verebileceklerine inanmıyordu.

Yola devam ettik ve öğleden önce saat beşte Bi'r-i Derviş'teki Haşimî karargâhına ulaştık. O dönemde Arap saat sistemi kullanılıyordu. Hemen arabadan inip Emir'in çadırına yöneldik. Herkes Fahri Paşa'yı görmek için toplanmıştı. Paşa "Konuğunuz olarak kabul edilmekten çok memnunum" diyerek elimi sıktıktan sonra içeri girip Melik hazretlerine doğru ilerledi. Onu önceden tanıyordu. Buluşmaları biraz ayıplama, biraz düşmanlık ve açık bir soğukluk havası içinde gerçekleşti. Dışarı çıktım ve Bi'r-i Derviş'te benim için hazırlanan çadıra gittim. Daha yüzümü yıkamadan tekrar Emir (Melik Ali) hazretlerinin huzuruna beklendiğimi söylediler. Geri gelince Emir "Paşa hazretleri sizden ayrılmaya razı olmadılar" dedi. Ben de "Siz biraraya geldiniz diye çıktım, yerim çok uzakta değil" dedim.

Bu arada kahveler geldi. Çadırda askerî erkan, şerifler ve müttefik devletlerin askerî birliklerinin komutanları gibi ileri gelenler vardı. Bir süre sonra el-Medâyifi geldi ve "Konuğun çadırı hazır" dedi. Fahri Paşa ayağa kalktı ve "Umarım çadırım Emir Abdullah'ın çadırına yakın bir yerdedir" dedi. "Evet" cevabı verildi. Paşa'yla birlikte dışarı çıktım ve "Paşa hazretleri, daha önceden tanıdığınız subaylardan görüşmek istediğiniz varsa çağıralım" dedim. Paşa "Bırak şu hainleri,

hiçbirini görmek istemiyorum" dedi. Bunun üzerine ayrıldık ve herkes kendi çadırına çekildi. Kardeşim Melik Ali hazretleri daha sonra beni çağırıp alnımdan öptü ve "Bu hizmetiniz asla unutulmayacak" dedi. Ben de elini öptüm.

Bir süre dinlendikten sonra öğle yemeği vakti geldi. Paşa yemeğe davet edildi ve sanki hiçbir şey olmamış gibi afiyetle yemeğini yedi. Bu arada çok iyi Türkçe konuşan birkaç Arap subayı, Paşa'ya yaver olarak tahsis edildi.

Paşa hemen yola çıkmak istediği için ertesi gün arabasıyla Yenbu'a gitti. Oradan da özel bir hücumbota bindirilip Mısır'daki toplama merkezine götürüldü.

Ben daha sonra Cefr'deki karargâhıma döndüm ve teslim işlemlerinin anlaşma şartlarına göre yapılmasıyla ilgilendim. Bir süre sonra Emir Melik Ali beni çağırdı ve Medine-i Münevvere'ye gidip teslim işlemleriyle ve bozulan aşayişin sağlanmasıyla ilgilenmemi istedi. Bi'r-i Derviş'te bir gece kaldıktan sonra, gerekli yerleri zaptetmek ve asayişi sağlamak için Doğu Ordusu'ndan yanıma yeterli miktarda asker alıp Medine'ye doğru yola çıktım.

Medine'ye sabahleyin girdim ve hemen Mescid-i Nebevî'ye gittim. O an içinde bulunduğum ruh halini anlatmaktan acizim. Daha sonra Osmanlı karargâh merkezine gittim. Nöbetçiler hep Türktü ve günün her öğününde onlarla aynı sofraya oturuyordum. Hem teslim olan hem teslim alan tarafın sorumlu komutanı olmuştum. Aramızda sanki hiçbir şey olmamış gibiydi.

Teslim işlemleri tam belirlenen gün, saat ve dakikada gerçekleştirildi. İç bölgelerdeki Osmanlı askerleri, belirli vakitlerde ve büyük bir dikkatle sahil taraflarına taşınıyordu. Bütün askerler rahat ve huzur içinde gittiler.

Hicaz'daki Arap askerlerinin, savaştan sonra da askerlik hizmetini sürdürmeleri için çabaladığımı hatırlıyorum. Askerlerin memleket özlemleri baskın çıkıp da yola çıkmaya hazırlandıkları zaman kendilerine şöyle demiştim: "Memleket-

lerinize en kısa zamanda dönebilmeniz için tek yol, Haşimî Arap ordusuna katılmanızdır. Eğer orduya katılmazsanız toplama kamplarına gönderileceksiniz. Toplama kamplarından ne zaman çıkabilirseniz memleketinize o zaman dönersiniz. Ama bunun ne zaman olacağı hiç belli olmaz." Bu sözlerimi duyan Araplar yola çıkmaktan vazgeçtiler ve memleketlerine dönmek için usulüne uygun olarak başvurdular. Daha sonra da demiryoluyla önce Maan'a, oradan Şam'a gönderildiler.

Genel asayişi bozacak çok önemli bir şey olmadı. Ne var ki bazı hırsızlar, Osmanlı yönetimi tarafından başka yerlere gönderilen kişilere ait bazı evlerin kapılarını kırıp birşeyler çalma cüretinde bulundular. Bu şahıslar suçüstünde yakalandılar ve derhal yargılanıp ölüm cezasına çarptırıldılar. Bundan sonra da hiçbir vaka ortaya çıkmadı. Zaman içinde yönetimde düzen sağlandı ve herşey yoluna girdi. Emir Ali b. el-Hüseyin (Melik Ali) hazretleri Medine-i Münevvere emiri ve Harem-i Şerif-i Nebevî idarecisi ve başkomutanı seçildi.

Vehhâbîlik ve Vehhâbîler: Savaş ve Mukadderat

Vadi'l-Harmâ'daki Şerif Halid b. Lüey'i yola getirmek için, idarem altındaki Doğu Ordusu'yla Taif'e dönmem emredildi. Vehhâbî inancını benimseyen sözkonusu şerif, Harmâ kadısını kovmuş ve suçsuz insanları katletmiş, aynı zamanda ana baba bir kardeşi olan Şerif Buaycân'ı da kendi bozuk inancını benimsemediği için öldürmüştü. Bunlar yetmezmiş gibi, Hicaz Haşimî krallığına bağlı olan ve Vehhâbîliği kabul etmeyen aşiretlere baskınlar yapmaya başlamıştı.

Rahmetli babam daha önce, Şerif Hammûd b. Zeyd'i Harmâ'ya gönderip Şerif Halid'i cezalandırmak istemişti. Ancak Şerif Hammûd başarılı olamamış ve yenilmişti. Sonra bir daha gönderilmesine rağmen yine yenildi ve yaralandı. Ben Vadi'l-Ays'tayken, rahmetli Şerif Şakir b. Zeyd komutasındaki yeterli miktarda askeri Şerif Hammûd'a yardımcı olarak gön-

derdim. Şerif Şakir, Merran Vadisi'nde bir süre oyalandıktan sonra Harmâ'ya gitti ve aynı vadinin doğusunda karargâh kurdu. Fakat daha çadırından çıkmadan Vehhâbîlerin baskınına uğradı ve Şerif Hammûd gibi o da yenildi. Bunun üzerine rahmetli babam, Şerif Emir Abdullah Paşa b. Muhammed b. Abdullah b. Avn komutasında yeni bir güç hazırlayıp gönderdi. Bu birlik, Hadan'da kaldı. Hadan "Kim Hadan'ı görürse Necid'e varmıştır" hadisinde[7] geçen meşhur dağın adıdır.

Benim de derhal hazırlık yapıp Medine'den doğruca Harmâ'ya gitmem emredildi. Çeşitli sebepler yüzünden bu emri yerine getirmemek ve kabul etmemek için uğraştım. En büyük sebep, insanların Türklerle yapılan savaşlar yüzünden duydukları bıkkınlıktı. Ayrıca paralı askerlerin şu anda paraya ihtiyacı yoktu, çünkü çok para kazanmışlardı ve cepleri doluydu. Dolayısıyla, savaş veya döğüşe katılmaya istekli değillerdi. Bu yüzden, yüklerimizi ve ağır silahlarımızı Taif'e göndermek ve Melik hazretlerinin elini öpmek bahanesiyle, Taif'in kuzeyindeki Aşire'ye gitmek için izin istedim. Burası çokça tatlı su kuyusu bulunan bir dağın kenarındaki ovada yer alıyordu. Babam isteğime olumlu cevap verdi.

Aşire'ye geldiğimde babam da oradaydı. Üç gece boyunca babamı bu plandan vazgeçirmeye ve amacımıza ulaşabilmek için Emir Abdullah ve Şakir'i geri çağırmaya ikna etmeye çalıştım.

Cidde'deki İngiliz maslahatgüzarının sır katibi Hüseyin Ruhi Efendi de babamın hizmetindeydi. Hüseyin Ruhi Efendi bana şunları söyledi:

"Britanya, Vehhâbîlere savaş açılmamasını tavsiye ediyor ve propagandaya propagandayla karşılık verilmesi gerektiğine inanıyor. Britanya, Vehhâbîlerin elinde dinç ve mutaassıp kuvvetlerin bulunduğunu ve bunların akıl yoluyla mağlup edilmesi gerektiğini düşünüyor. Şerif Hammûd'un son iki defadır başına gelen ile Şerif Şakir'in son savaşta yenilmesi bu düşünceyi doğrulamaktadır. Sayın Kral hazretlerinin, Suriye ve Irak gibi Arap bölgelerinde, başka şeylerle ilgilenmeyi bırakmasını gerektiren daha önemli işleri vardır."

Ben bu bildirinin ne anlama geldiğini biliyordum. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın benim vasıtamla -o dönemde Mekke şerifi olan- babama yaptığı ricayı daha unutmamıştım. Paşa, babamın Vehhâbîlerle ilgilenmemesini ve Suud b. Abdülaziz b. Suud el-Arrâfe'ye amcasının oğlu Abdülaziz b. Suud karşısında yardım etmemesini istemişti. Çünkü Britanya hükümeti, Babıâli'yi bu konuda uyarmıştı. Paşa şunları söylüyordu: "İngiltere'nin korumasına mazhar olan İbn Sabah olayını unutmamalıyız. Osmanlı Devleti, şu anda Basra'nın güneyinde ve Doğu Hicaz'da çıkacak problemlerle ilgilenebilecek durumda değildir."

Medine'de kısa süre kaldıktan sonra Hicaz'a gittiğimi daha önce söylemiştim. Gitmeden önce Necid Emiri Abdülaziz b. Abdurrahman Âl-i Suud'a (Melik Abdülaziz) bir mektup yazıp, Medine-i Münevvere'de kazandığımız zaferi ve Türklerin buradaki hakimiyetinin sona erdiğini haber vermiştim. Kendisine saygılarımı sunmuş ve Şerif Halid b. Lüey'i yola getirmek maksadıyla derhal Hicaz'a gitme emri aldığımı söylemiştim. Başka bir amacımın olmadığını ve kendisiyle babam arasında arkadaşlık ve dostluk oluşması için çalıştığımı da ifade etmiştim. Bu sözlerimin, iyi niyetimi göstermeye yeterli olduğunu düşünmüştüm. Kendisinin Vehhâbî hareketini benimsemesi ve Arapları bu mezhebe katılmaları için teşvik etmesi ile, babamın bu sapık gruba düşmanlığı ve onu yok etmek istemesi gibi konular çerçevesinde, mektubumdaki tek bir cümlede bile haddimi aşmamıştım. Sadece babamla onun arasında dostluğun pekişmesi için çalıştığımı ifade etmiş ve Arapların ikiye bölünerek, bir taraf hurmalar, diğer taraf paralar benim olsun diye birbirlerine düşman kesilip savaşmalarının kimseye yarar sağlamayacağını ve Allah katında hesap vereceklerini söylemiştim.

Olan biten bundan ibaretti. Askerlerimle Aşire'ye vardığım zaman rahmetli babam da oradaydı. Getirdiğim askerleri ve yapılan hazırlıkları görünce sevindi. Gelmeden önce babama bir mektup yazıp, daha fazla gözlem ve araştırma yap-

mak için harekatı biraz ertelemek gerektiğine inandığımı bildirmiştim. Babamın gönderdiği cevaptan bu işe ne kadar kararlı olduğu anlaşılıyordu:

> Bu bozguncu hareketi yok etmek için Harmâ'ya gitmen gerekiyor. Emrindeki kuvvetlerle bütün Araplara karşı savaşsan yine galip gelirsin.

Babam benim bildiklerimi bilse farklı düşünürdü. Araplarla savaşmak Türklerle savaşmaya benzemiyordu. Çünkü Türkler yavaş hareket ediyorlardı ve taşıma vasıtaları yoktu. Ne zaman istesek onlara saldırabiliyor, korktuğumuz zaman da geri çekilebiliyorduk, çünkü kendi ülkemizdeydik ve kolay hareket edebiliyorduk. Ayrıca daha önce söylediğim gibi paralı askerlerin cepleri dolu olduğundan hiçbir şeye ihtiyaçları kalmamıştı ve savaşmak istemiyorlardı. İnançları gereği, öldürüldüğü zaman cennete gideceğini düşünen Vehhâbî askerleri ise son derece hırslıydı. Bu sebeplerle babamı kararından vazgeçirebileceğimi ümit ediyordum. Kendisiyle yalnız kalıp fikrimi söylediğim zaman çok kızdı ve "Bu bir fikir mi, yoksa isyan mı?" dedi. "Günahtan ve isyan çıkarmaktan Allah'a sığınırım. Ben sadece tavsiye ediyorum, çünkü her iki tarafın da ruh halini biliyorum" dedim. Babam "Eğer söylediğimi yapmazsan krallığı bırakırım" dedi. "Allah korusun, sizin isteğiniz için canım feda olsun. İsteğiniz üzerine yola çıkıyorum" dedim ama bir yandan da adamlarımın öldürüleceğini gözümle görür gibiydim. Şunu da ekledim: "Emrinizi hemen yerine getireceğim. Allah'tan askerleriniz için zafer, kendim için şehitlik diliyorum."

Rahmetli babam Mekke'ye döndü, bense yanımdaki askerlerle Bedî'e (Bakkûm Dağı civarında, Hadan yakınlarında bir yer) doğru yola çıktım ve Emir Abdullah b. Muhammed ve Emir Şakir b. Zeyd'in derhal yerlerinden ayrılarak Bedî'e gelmelerini istedim.

İki gün sonra Bedî'e vardım. Burası, dağın ortasında bir yerdi. Sağ tarafı Hadan'ın güneyi, sol tarafı da kuzeyiydi. Düşmanla burada karşılaşmak istemiştim, çünkü sadece tek taraftan girişi olan muhkem bir merkezdi. Eğer burada kalemi

kurup dışarıya müfrezeler göndersem ve düşmana ait hurmaları kökleyip saka develerini ele geçirsem çekilmeye veya teslim olmaya mecbur kalacaklardı. Vehhâbîler biraraya gelip bana hücum etseler, burada kalenin içinde savunma yapmak daha kolay olacaktı. Çünkü benim suyum vardı ve düşman susuzluktan dolayı uzun süre dayanamayacaktı.

Bedî"e yerleştim ve düşman hakkında bilgi toplamak için etrafa adamlar gönderdim. Tam o sırada, hemen yola çıkmamı isteyen bir emir aldım. Eğer bu emri derhal yerine getirmezsem sorumluluk bana ait olacak ve emrin ulaşmasından sonraki sekiz gün boyunca bize erzak gönderilmeyecekti. Babamın düşmanı yok etmek için ne kadar ısrarlı olduğunu anladım ve emre karşı çıkmanın kötü sonuçlara yol açacağını düşündüm. Babama hem manevî hem maddî bakımdan itaat etmek gerekiyordu, bu yüzden istenileni yapmaya karar verdim. Samimiyetine güvendiğim bazı komutanlarla görüştükten sonra, Ramadan'daki Türebe şehrini ve meşhur kalesini zaptetmeye karar verdim. Burası, ilk Vehhâbî hareketi döneminde Mısır ordusunun bozguna uğrayıp son neferine kadar yok edildiği yerdi ve o dönemde Vehhâbîlerin kontrolü altındaydı.

Orduyu sabahleyin yola çıkarıp akşama doğru Türebe'ye yakın bir yere getirdim. Ertesi gün çadırımı ve karargâhımı kurdum. Orada, Emir Abdülaziz Âl-i Suud'dan bir mektup aldım. Bu defaki mektup bir hafta önce gönderdiğinden farklı içerikteydi. Şöyle diyordu:

> Toplarını ve askerlerini sürüyüp getirdiğini (bunlar kendi ifadeleri) ve Necid'de bizimle çarpışmak istediğini duydum. Necid'de sadece bize ve ailelerimize yetecek kadar gölge var. Senin de çok iyi bildiğin gibi, en kuzeydekinden en güneydekine kadar bütün Necidliler seninle çarpışmak üzere geldiler, üstelik kadınları çarpışmaya erkeklerinden daha istekli. Ben de yola çıktım ve Suhha'da (Necid'de bir su kaynağı) konakladım. Şu halde kendi dairene geri dön (yani Hicaz'a geri dön diyordu, oysa ben zaten Hicaz'daydım). Eğer dediklerimi yaparsan, kardeşlerimin sana saldırmalarına engel olurum. Aksi takdirde ayağını denk al.

Derhal şu cevabı verdim:

> Mektubunu aldım. İlk mektubundan çok farklı olduğunu görünce şaşırmadım. İkinci mektubundaki tehditler ilk mektubundaki dostluk ve sevgi yeminlerinle uyuşmuyor. İnsanların kadınlı erkekli benimle dövüşmek için geldikleri hakkında söylediklerine gelince; kimmiş bunlar? Eğer Uteybe kabilesiyse, onlar Hz. Peygamber (s.a.v.) ile sütannesi Halime es-Sa'diyye zamanından beri komşu ve reayamızdır. Eğer söylediğin gibi onlar bizi yenerse bunda senin için övünülecek bir şey olmaz, çünkü savaşı onlar kazanmış olacaktır. Eğer Allah bizim galip gelmemizi dilerse de yemin ederim ki onlar adına üzüleceğini ve bu yüzden bir şey kaybedeceğini zannetmiyorum. Geri dönmemi isteyişine gelince; böyle bir şey benim gibi birisinden istenmez. Ben kuru gürültüye pabuç bırakmam. İstersen Mekke'deki Emir'le [Şerif Hüseyin] yazışırsın. Ben Allah'a tevekkül edip işime devam ediyorum.

Bu minvaldeki mektubumu, bana gelen elçi ile gönderdim. Birkaç gün sonra, Vehhâbî güruhlarının Harmâ'ya geçtiklerini ve bize doğru geldiklerini gördüm. Süvari birliklerinin bizim otlaktaki süvarilere saldırmasıyla meydana gelen çarpışma sonunda bizimkiler Allah'ın yardımıyla diğerlerini kovdular.

Üç gece sonra hepsi birlikte yeniden geldiler. Bu sefer taş ve dikenlerle gelmişlerdi. Bunlar Mutayr ed-Devîş aşiretleri, Necid'li Harb aşiretleri, "Sultanü'd-din" diye tanınan Sultan b. Beccâd'ın önderliğindeki Uteybe aşiretleri, Devâsir aşiretleri, Kahtân aşiretleri, Necid ve ovalarda yaşayan bütün Sübey' aşiretleri ile vadilerde yaşayan Sübey' aşiretleri idi ki sayıları 25.000'e yaklaşıyordu.

Benim tarafımda hatırı sayılır miktarda ateşli silah vardı. Sayımıza gelince; beş yüz kişilik nizami bir birliğin yanında Hicazlı askerler ile sekiz yüz elli kadar kayıtlı askerimiz vardı.

Düşman askerleri Harmâ'da bize baskın yaptılar. Çarpışma çok şiddetli oldu. Bizim tarafımızda elli üç şerif hayatını kaybetti. Nizamî birlikten sadece üç subay kurtuldu: Miralay Sabri Bey, onbaşı İbrahim er-Râvî ve onbaşı Hâmid el-Vâdî. Hicazlı askerlerden ise yüz elli tanesi kurtulabilmişti.

Karşı tarafa gelince; bizden istedikleri sonucu alabilmeleri için onların da çok kayıp vermeleri gerekti. Bana söylendiğine göre, Artâviyye köyünde dul kalan kadınların sayısı yedi yüz elliydi. Bu sadece bir köyün kaybıydı. Yine duyduğuma göre Ehlü'r-Reyn sancağına bağlı askerlerden sadece üç tanesi geriye dönebilmişti. Düşmanın can kaybı yedi binin üstündeydi. Allah'tan başka güç kuvvet sahibi yoktur. Benim kurtuluşum ise tam bir mucizeydi.

Vehhâbîlik tam bedevilere has bir inançtır. Mezhebin kurucusu Muhammed b. Abdülvehhab [1703-1792], fikirleri için en uygun ortamı bedevilerde bulmuştur. İlk zuhur ettiği zaman birçok şehri dolaşmasına rağmen başarılı olamayınca Necid'e gitmiş ve aradığına orada kavuşmuştur.

İbn Abdülvehhab, Müslümanları şirke düşmekle itham eder. Oysa şirk, güneşe, aya ve yıldızlara tapanların yaptığı gibi, Allah'la birlikte diğer ilahlara tapanların yoludur. Mesela Kur'an'daki ayetlerden de anlaşılacağı üzere İbrahim aleyhisselamın kavmi bunlardan biridir. Yine Arapların İslâm'dan önceki dinleri de böyledir, çünkü Lat, Uzza ve Menat gibi putlara tapıyor ve bunların kendilerine şefaat edeceklerine inanıyorlardı.

Muhammed b. Abdülvehhab, Muhammed ümmetine bu suçlamayı yaptı. Ona göre Müslümanların "Ya Resulallah!", "Ya Rifâî!", "Ya Abdülkadir Geylânî!" demeleri Allah'tan başkasına dua etmek anlamına gelir. Müslümanların "Ya Resulallah!" dediklerini söylerken haklıydı. Müslümanlar "Ya Resulallah!" derler ve onu peygamber olarak çağırırlar. Bir peygamber de ancak emirlerinin insanlara ulaştırılmasını isteyen biri tarafından gönderilebilir. Acaba Muhammed b. Abdülvehhab'a göre Hz. Peygamber, tevhid inancından başka bir şeye mi davet ediyordu? Hz. Peygamber, Müslümanlarla birlikte şirki ortadan kaldırıp putları yıktığı halde, İbn Abdülvehhab bu sonucu nasıl çıkarmış olabilir?

Açıkçası, Kur'an'daki şu ayeti okuduktan sonra herhangi bir kişi, Abdülvehhab'ın Müslümanlar hakkında söylediklerini düşünmeye imkan bulabilir mi: "Allah tarafından kendisi-

ne kitap, hikmet ve peygamberlik verilen hiçbir ademoğlu, 'Allah'ı bırakın da bana kul olun!' diyemez. Sadece şunu söyleyebilir: 'Öğrettiğiniz ve ders verdiğiniz Kitaba göre rabbanîler olunuz.' O 'Melekleri ve peygamberleri kendinize rab edinin' diye emretmez. Bir kere İslâm'a erdikten sonra tekrar kafir olmanızı size emreder mi?" [Âli İmran 3/79-80] İşte Allah'ın kitabı elimizde duruyor! Bunu bildikten sonra, nasıl olur da "Ya Resulallah!" deyince müşrik oluruz!? Üstelik Kur'an bize şirki yasaklar ve müşrikleri öldürmemizi emreder.

Ne üzücüdür ki Vehhâbîler peygamberliğin hakkını vermez ve kıymetini takdir edemezler. Onlar, bir peygamberin yapıp yapamayacaklarını unutmuş gibi görünerek Hz. Peygamber (s.a.v.)'i diğer insanlara benzetirler. Oysa Hz. Peygamber hakkında şu ayet [Nur 24/63] nazil olmuştur: "Onun duasını içinizden herhangi birinin duasıyla bir tutmayın. Böyle yaparsanız hiç farkına varmadan amellerinizi boşa çıkarmış olursunuz." Allah Teala, kulu ve resulü olan Hz. Peygamber'in duasını, insanların birbirlerine ettikleri duadan ayrı tutmuştur. [Ahzâb 33/57-58] Onun duasını diğer insanların duası gibi görmeyi, amellerin boşa gitmesi için bir sebep yapmıştır. Şu ayet-i kerimede Allah, Peygamber'e eziyet etmeyi kendisine dil uzatmakla bir tutmuş ve müminlere yapılan eziyeti iftira ve bühtan saymıştır: "Allah'a dil uzatıp Resulüne eziyet edenlere Allah dünya ve ahirette lanet etmiştir. Onlara can yakıcı bir azap vardır. Mümin erkek ve kadınlara, işlemedikleri şeyleri isnad edip eziyet edenler, büyük bir sorumluluk almakta ve apaçık bir günaha girmektedirler."[8]

Müslümanlar Peygamber'in kıymetini bilirler, onun hakkını yemedikleri gibi, kendisini görmezlikten de gelmezler. Müslümanlar şirkten ve müşriklerden uzak dururlar. Kendi din kardeşlerine şirk veya küfür yaftası yapıştırmazlar. Dünya menfaatine ve nefsanî arzulara ulaşmaktan başka amacı olmayan şu propaganda yüzünden şimdiye kadar akan ve ileride akacak olan kanların sorumluluğu, Muhammed b. Abdülvehhab ve onun mezhebine tabi olanların üzerinde kalacaktır.

Bugün onlar sigara içtikleri gibi, içki de içiyorlar. Gayrimüslimlerin harem bölgelerine girmelerine izin veriyorlar. Başka dinlerin mensuplarına kölenin efendisine hizmet ettiği gibi muamele ederken, İslâm'ı ve Müslümanları küçük görüyorlar. İnsanların Mescid-i Haram'a girmesine müsaade etmiyor, sadece vergi ve haraç ödeyenlerin haccetmesine izin veriyorlar.

Ne yazık ki bunlar yüzünden Arap devrimi can evinden vuruldu ve birlikleri bir daha toparlanmamak üzere dağıldı. Şu anda Araplar bir kargaşa ortamında darmadağın olmuş vaziyetteler. Tefrika bu kadar kök saldıktan sonra Arap Milletler Birliği[9] ne yapabilir ki? Her halde artık her şey darmadağın olur ve yönetim ülke idaresinden anlamayanların eline geçer. Arap dünyası da gece gündüz aciz vaziyette yaşamaya devam eder.

Eğer ben ve beraberimdekiler, Arap devrimi ve milliyetçi ayaklanmanın bu şekilde sona ereceğini bilseydik hiçbir şekilde devrime karışmaz ve devrim taraftarlarıyla ilişkimizi keserdik. Bugün mukaddes bölgeler ne yazık ki, yağma, hırsızlık, soygun, baskın ve kan dökücülükle geçimini sağlayan bir sülalenin eline geçmiş durumdadır. Etraflarında da, Suriye, Mısır ve Irak'tan gelen beş para etmez kimi insanlar var. Yusuf Yasin (meşhur bir Nusayrî), Fuad Hamza (herkesçe bilinen bir Dürzî) ve Hafız Vehbe (Kuveyt'i satan bir tüccar) gibi kişiler siyasetçi ve yönetici olmuşlardır. Oysa bunlar herşeylerini bizim gerçekleştirdiğimiz devrim sayesinde elde ettiler. Allah'tan başka güç kuvvet sahibi yoktur. Allah şahidimizdir ki yaptığımız her işte Arap milletinin iyiliğini düşündük.

Ama bu adamların mukaddes harem bölgelerinde yaptıkları tek şey, Hicaz halkı üzerinde baskı kurmak ve onları aşağılamaktan ibarettir. Gayrımeşru yollarda harcamak üzere hacılardan ve mücavirlerden vergiler topluyor ve insanların paralarını haksız yere alıyorlar. Herşeyin ötesinde, hiç düşünmeden verilen petrol imtiyazları Arap ülkelerinin doğu kapısını ardına kadar açmıştır. Şimdi burada, her türlü askerî tehlikeden daha büyük ahlakî ve dinî tehlikelere açılan bir geçit vardır.

Bütün bunlar, ehl-i hall ve'l-akdin görüşü alınmadan, yahut herhangi bir şer'î ya da umumî meclise danışılmadan yapılmıştır. Olan bitenlerin tek suçlusu var, o da Arapların kendisi!

Türbe ve Harmâ'dan Sonra

Vehhâbîlerin ülkemize nasıl zararlar vereceğini görüp dururken meydana gelen bu yenilgiden ve binlerce kişinin ölümüyle sonuçlanan korkunç olaydan sonra geri döndüm. Babama uygun bir fırsat çıkana kadar Doğu Hicaz'la ilgilenmemesini söyledim. Bu arada bidatçıların gücünü kırıp hadlerini bildirmeye yetecek bir kuvvet de toplayabilirdik. Ancak ne yazık ki tavsiyelerime kulak asılmadı, bu da Allah'ın bir takdiriydi.

Türbe savaşı ile Doğu Ürdün'e gelişim arasında geçen zaman, benim için vatan ve devrim uğrunda çektiğimiz sıkıntılara üzülme ve ızdırap çekme dönemi oldu. Aynı zamanda babam için de üzülüyordum. Türbe savaşından ve Medine'nin fethinden sonra merkeze döndüğüm zaman kendisini bambaşka bir halde buldum: ölümünü hazırlayan hastalık o dönemde başlamıştı. Vücudu çok kasılıyor, unutkanlıklar yaşıyor ve tereddütlere düşüyordu. Etrafındaki güvenilir kişilere artık güvenemez olmuştu. Gerçekten çok sıkıntılı bir durumdu.

Mesela, babam Arap kabilelerinin geçimlerini sağladıkları mallar üzerinde alışveriş yasağı koyulmasının veya sınırlama getirilmesinin, onların Vehhâbîlere katılmalarını engelleyeceğini düşünüyordu. Bu yüzden de bedevilerin istediklerini satın almalarına engel oluyordu. Oysa bedeviler yılın ancak belirli zamanlarında koyun ve develerini satarak elde ettikleri kazançla yıllık ihtiyaçlarını temin ediyorlar, sonra da satın aldıkları malları develerine yükleyip yaşadıkları yerlere dönüyorlardı. Eğer bir kişi ihtiyaç duyduğu şeyleri tek seferde alamazsa, tekrar tekrar buraya gelmeye mecbur kalıyordu. Bu da, mesafelerin uzaklığı yüzünden hem kendisi hem de taşıma vasıtası olan develeri için büyük bir yük demekti.

Babam, herhangi bir haber duyar da bu haber kendi düşüncelerine uygun olursa hemen ona istinaden kararlar veriyordu. Bu yüzden etrafında bir sürü fesatçı toplanmış ve babam üzerinde etkili olmaya başlamışlardı. Sonuçta her zaman Allah'ın istediği olur.

Kalbim kırılmış vaziyette hacca gittim. Babam vaktiyle bana, kendi babasına ait murassa bir kılıç kabzası hediye etmişti. Eğer Türbe'de zafer kazanırsam kılıcın kendisini de hediye edecekti. Zaferi kazanamadığım halde babam yine de sözünde durdu. Yenilginin sebepleri hakkında tahkikat yapılmasını istedim ama bu da yapılmadı.

Hacdan sonra babam, kardeşim Melik Ali'nin yanında gelen askerleri alıp Harmâ'ya gitmemi istedi. Kendi elimle yetiştirdiğim Doğu Ordusu'nun başına gelenleri gördükten sonra bu askerlere güvenemiyordum. Üstelik İbn Suud bir daha Hicaz'a saldırmak isterse İngiltere kendisine engel olmayacaktı. Bu yüzden mazeret beyan edip gitmeyeceğimi söyledim ama rahmetli babam çok kızdı. Kendisinden daha önce hiç duymadığım sözlerle -Melik Ali'nin yanında- beni azarlamasına rağmen sözlerine tahammül ettim ve karşılık vermedim.

Daha sonra Melik Ali hava değişikliği için Taif'e gitmeye karar verdiği zaman, Medine'den getirdiği askerlerini yanına alıp yola çıkarken benim de kendisiyle gitmem için babamdan izin istedi, babam da izin verdi.

Zat-u Irk'a vardığımız zaman ben ve rahmetli kardeşim Ali, babamdan yeni bir emir alma şerefine erdik. Emirde Ali'nin özel kuvvetleriyle Taif'e gitmesi istenirken, benim de diğer askerlerle Harmâ'ya gitmem emrediliyordu. Özür dileyerek bu emri yerine getirmemekte ısrarlı olduğumu söyledim. Sonucu garanti edecek hazırlıklar tamamlanmadan ve gerekmesi halinde savaşçılara yardımcı olacak ihtiyat kuvvetleri oluşturulmadan Necid üzerine herhangi bir saldırı yapılmamasını tavsiye ettim ve şu sözleri ilave ettim:

> Eğer Kral hazretleri sağ olarak dönmemi istemiyorsa, herhangi birinin komutası altında sıradan bir asker olarak gidebilirim. Ancak

önce komutanlık mesuliyetini alıp yenilgiye uğramak, sonra da Necidli vahşileri Hicaz'a çekmek istemiyorum. Çünkü Hicaz'da hiçbir ihtiyat kuvveti yok.

Babam bu mektuba çok kızmıştı.

Bir süre sonra Melik Ali Mekke'ye çağrıldı, ben Taif'te kaldım. Taif'in surları ve burçlarının tamiri ile, meşhur kalesinin inşası için emir aldım. Bütün bunları kendi hesabıma gerçekleştirdim. Böylece Taif, bedevi güçlerince ele geçirilmesine imkan olmayan çok muhkem bir kale haline geldi. Tek eksiği bir garnizon ile, kuşatma sözkonusu olduğunda bu garnizon ve Taif halkına yetecek kadar yiyecek bulunmamasıydı.

Allenby... Catroux...

Kale inşaatı bittikten sonra Lord Allenby Cidde'de babamı ziyaret etti. Ben de bu vesileyle Mekke'ye çağırıldım. Gittiğim zaman, babamın yüzünde bana karşı hoşnutsuzluk işaretlerini görmek mümkündü. Cidde'ye gittik ve Lord ziyaretini gerçekleştirdi. Ancak görüşmeler anlaşmazlıkları artırmaktan başka bir sonuç doğurmadı. Görüşmenin konusu Suriye, Filistin ve Irak'tı.

Daha sonra Melik Faysal, Fransa'ya karşı elinde hazırlık olsun diye topçu bataryaları istemiş ve bunun üzerine kendisine dört sahra topu, dört tane de Avusturya malı seri atışlar yapabilen ve hem dağ topu hem sahra topu gibi çalışan, Türklerin "Kudretli" dedikleri toplardan gönderilmişti.

Aynı gece ileri bir saatte, bugün artık general olan Kumandan Catroux ziyaretime geldi. Kendisi Fransa'nın Cidde temsilcisiydi. Bana bu bataryaların niçin Şam'a gönderildiğini sordu. Konu hakkında bilgim olmadığından "Bundan haberim yok" diye cevap verdim. Catroux "Toplar gönderildi bile" dedi. "Siz niye bunu dert ediyorsunuz ki? İngiliz ordusu neredeyse çekilmek üzere ve bundan böyle Türklerle kendi

başımıza çarpışacağız, belki de hazırlıkların sebebi budur" dedim. Meseleden haberim olmadığına inandı ve "Şam konusunda Fransa'dan destek almanız gerekiyor. Orada Fransa'dan başkası var zannetmeyin" dedi. Şöyle cevap verdim: "Kendi ülkemizle ilgili bir mesele yüzünden Fransa'yı meşgul etmek istemeyiz. Bir devletin elinden kurtulup öbürünün eline düşelim diye bağımsızlık davasına kalkışmadık." Bunları söyleyince yüzünde düşmanca ifadeler belirdi ve "Fransa'nın göz ardı edilmemesi gereken ezelî hakları vardır" dedi. "Bu iddia Türkler döneminde belki geçerliydi, ancak bugün bu ülke artık Araplarındır. Fransa'yla Araplar arasında eşitlik esasına dayalı bir dostluk kurulması mümkündür... Şimdi zaten gece oldu, sizi yarın saat onda bekleyeceğim. Ama daha önce Şam'dan istenen toplar hakkında söylediklerinizi tahkik edeceğim" diye cevap verdim.

Sabahleyin Melik Ali hazretlerinin yanına gittim. O dönemde kendisi Medine emiri ve başkumandanıydı. Durumu arz ettiğim zaman "Böyle bir şey oldu" dedi. "Bana niçin haber vermiyorsunuz?" diye sordum, "Bunlar tamamiyle iç meseleler, Kuzey Ordusu'nun bazı işlerini gizlice yapmaya ihtiyacı var. Bu yapılanların amacı, olağanüstü durumlara karşı hazırlıklı olmaktır. Catroux'yla görüştüğün zaman, Haşimî yönetiminin ülkesinin her bölgesinde dost ülkelerden vefa beklediğini söyleyebilirsin. Eğer ısrar ederse açık bir cevap verme ve meseleyi bakanlar kurulunun görüşüne havale et" diye karşılık verdi.

Bir saat sonra aynı konuyu rahmetli babama da arz ettim. "Catroux bunu nasıl öğrenmiş?" diye sordu. "Askerî birlikler ve irtibat subayları her gün devlet dairelerinden bilgi kaçırıyorlar. Ayrıca Medine-i Münevvere istasyonunda casusları var" dedim. Babam "Çok doğru, o halde kardeşinin söylediklerini yap" dedi.

Ertesi gün Catroux'yla görüştüm. Konuşmalarımda Melik Ali hazretlerinden aldığım talimatların dışına çıkmadım, Catroux da ikna olmuş göründü ve çıktı. Bu Catroux çok zeki, terbiyeli, kültürlü ve kurnaz biriydi.

Allenby herhangi bir sonuç elde edemeden Mısır'a gittikten sonra, iade-i ziyaret yapmam istendi. Kendisini Mısır'da ziyaret ettim. O dönemde [1918] Suriye'de krallık ilan edilmişti. Oysa babam, barış anlaşması yapılıncaya ve Türkiye bölgedeki haklarından Araplar lehine vazgeçinceye kadar bu önemli kararın ertelenmesini istiyordu.

Allenby'i ziyarete gittiğimde, Barış Konferansı'nda benim heyet başkanı seçildiğimi gösteren bir emir de götürmüştüm. Lord Allenby "Heyetin başkanı Emir Faysal'dır" dedi. Ben de "O şimdi Suriye kralı" dedim. "İtilaf devletleri bu durumu henüz tanımadılar" dedi. Ben "Faysal'ı heyet başkanı yapan kişi [Şerif Hüseyin] halihazırdaki durumu bildiği için, onun yerine bir başkasını, yani beni başkan tayin etti" dedim. Allenby "İtilaf devletleri bunu kabul etmez" dedi. "İtilaf devletleri bir memurun göreve tayin edilmesine nasıl karışabilir?" dedim. "Söylediklerimi duydunuz" diye karşılık verdi.

Gördüğüm en sıkıntılı durumlardan biriydi. Meseleyi telgrafla Mekke'ye bildirdim ve sonra Hicaz'a döndüm. Hicaz'da Hariciye nazırlığından istifa etmemi gerektiren şeyler oldu.

Notlar

1 Sözün gelişinden bunun Fransa ile Rusya arasındaki bir anlaşma olması pek mümkün görünmemektedir. Burada muhtemelen Fransa ile Suriye arasındaki benzer bir anlaşma kastedilmektedir [-çev.-].

2 Galib (Pasiner) 1915'te Vehib Bey'den sonra Hicaz vali ve kumandanlığına atanmıştır. Bazı kaynaklar Arap İsyanının gelişmesi ve başarıya ulaşmasında onun ihmalinden söz ederler. Örneğin bu isyan esnasında Hilal-i Ahmer mensubu olarak Medine'de görev yapan Feridun Kandemir, Galib Paşa'nın bu isyanı önlemek için gerekli tedbirleri almadığı gibi isyan hazırlıklarını kendisine önceden haber veren ve bazı tedbirler alan Mekke'deki vali ve komutan vekili Binbaşı Mehmed Ziya Bey'i azarladığından söz eder. Keza Kandemir, Şerif Hüseyin'in her sene mutad olarak yaptığının aksine o yılın yazında Taife gitmemesine karşın Galib Paşa'nın daha Mart ayında Taife gittiğini, ayrıca isyanın hemen öncesinde Paşa'nın Mekke ve Taif'teki askerî güçleri dağıttığını belirtir, bk. *Medine Müdafaası. Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler*, İstanbul 1991, s. 433-445.

3 Metinde "irade" kelimesi geçmekle beraber, "idare"nin kastedildiği anlaşılmaktadır [-çev.-].

4 Osmanlı Devleti'nin son Mekke emiri Şerif Ali Haydar Paşa'nın (1863-1935) hatıratı yayınlanmıştır: George Stitt, *A Prince of Arabia. The Emir Sheeref Ali Haider*, London 1948.

5 Burada Enver Paşa tarafından Yemen'de bulunan ve Şerif Hüseyin'in isyanı nedeniyle kendileriyle irtibatın kesildiği Osmanlı kuvvetlerine para ulaştırmak üzere gönderilen Teşkilat-ı Mahsusa'nın Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü Eşref Sencer Kuşçubaşı'nın 114 kişilik müfrezesiyle yakalanmasından söz edilmektedir. Eşref Bey kendi hatıralarında aynı olayı detaylı bir şekilde anlatır, bk. *Hayber'de Türk Cengi*, Yayına Haz. Philip H. Stoddard-H. Basri Danışman, İstanbul 1997, s. 55-77.

6 Medine'deki Osmanlı kumandanı Fahreddin (Türkan) Paşa, Birinci Dünya Savaşını bitiren Mondros Mütarekesinden yaklaşık iki ay sonra, ancak 7 Ocak 1919 günü Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Ali'ye teslim olmuştur. Arap İsyanı esnasında Medine'de Hilal-i Ahmer görevlisi olarak bulunan ve Medine savunmasını içeriden bir gözle aktaran Fahreddin Kandemir, Mondros Mütarekesine rağmen teslim olmayan Fahreddin Paşa'ya isyan eden "sâbık Erkânı Reisvekili Yarbay Emin Bey"in adını vermektedir, bk. *a.g.e.*, s. 192.

7 Bu hadis için bk. I. Bölüm, 15. dipnot.

8 Metinde ayetin aslı "*İnnellezîne yü'zûnallâhe ve resûlehu lu'inû fid-dünya ve'l-âhire ve lehum azâbun muhîn*" şeklinde yanlış olarak verilmiştir.

9 Metinde "*Cami'atü'l-ümemi'l-Arabiyye*" ifadesi geçmekle beraber kastedilen, bizim Türkçede kısaca "Arap Birliği" olarak kullandığımız, 1945'te kurulan "Arap Devletler Birliği / *Cami'atü'd-düveli'l-Arabiyye*" olmalıdır.

Ürdün Devleti'nin Doğuşu

Doğu Ürdün'e Gelişim

Sonra Şam'daki olaylar oldu. Fransa dostluk haklarını ve anlaşmayı hiçe sayıp Suriye'ye hücum etti ve Melik Faysal'ın Suriye'den ayrılmasını gerektiren felaketler meydana geldi. Sonra Der'â'da Fransız dostu Suriyeli bakanların başına bazı olaylar geldi[1] ve Arap davasına samimiyetle bağlı kişiler, Haşimî ailesinden birinin Melik Faysal'a vekalet etmek üzere Suriye'ye gönderilmesini istediler.

O dönemde herhangi bir görevim yoktu. Babamdan bu işin sorumluluğunu bana vermesini, ancak bunu Hicaz yönetiminin bir memurluğu gibi görmemesini istedim. İzin alınca Mekke'den Medine'ye, oradan da demiryolu ile Maan'a geldim. Demiryolu tahrip edildiği için Maan yolculuğu çok sıkıntılı geçti ve bir ay sürdü. 11 Rebiulevvel 1339 (21 Kasım 1920) günü Maan'a vardım.

Maan ve badiyelerinde yaşayan halk beni coşkuyla karşıladı. Karşılayanlar arasında Miralay Galib eş-Şa'lân Bey (Galib Paşa) da vardı. Kendisi Medine'deki Osmanlı hecin süvari birliklerinin komutanıydı ve askerleriyle Haşimî müfrezeleri arasında uzun çarpışmalar olmuştu. Medine'den ayrılıp Türkiye'ye gitmiş, sonra geri dönmüştü. Bize bağlılığı anlaşılınca terfi etmiş ve Arap ordusunda mirlivalığa kadar yükselmişti.

Orada ayrıca reis Abdülkadir el-Cündî (şimdinin Abdülkadir el-Cündî Paşa'sı), reis Muhammed Ali el-Aclûnî Bey, rahmetli Halef et-Tell Bey ve Ahmed et-Tell de vardı.

25 Rebiulevvel 1339 (5 Aralık 1920)'de aşağıdaki duyuruyu yayınladım:

Bütün Suriyeli kardeşlerimize,

Selam olsun,

Suriyeli vatandaşların, aşağıdaki açıklamalarımızı samimiyet ve ihlasla karşılayacaklarından en ufak bir şüphe duymuyorum.

Suriyeliler şunu bilsinler ki, sömürgeci Fransızların ülkelerine yaptıkları saldırı sebebiyle meydana gelen üzücü kayıplar ile; yine Araplar tarafından ilk defa kurulmuş olan ve bütün milletlere karşı dostluk ve vefa prensibiyle hareket eden yeni yönetimlerini yıkmak için Fransızların feci ve garip bir hızla hareket etmeleri, dünyadaki bütün Arapları derinden etkilemiş ve üzmüştür. Aynı zamanda şunu da çok iyi biliyoruz ki, Suriye'nin asil evlatları Arap soyunun övgüye değer üyeleridir ve Kahtan ile Adnanoğulları mensuplarıdır. Onlar zillete katlanmazlar ve kendi evlerinde kendilerini tahkir etmek isteyenlere boyun eğmezler. Ayrıca, böylesine kritik bir dönemde kendilerine yardım elini uzatmayan soydaşlarını da affetmezler.

Ey Suriye'nin evlatları! Her Arap vatandaşı, çağrınıza uyup koşarak gelsinler diye yardım talep ettiğinizi ve vatanperverlik duygularını harekete geçirmek istediğinizi bilmektedir. Defalarca çağrı yaptıktan ve imdat çığlıkları kulaklarımızı sağır ettikten sonra, işte ben size yardıma gelen ilk kişiyim. Ülkenize saldıranları, vatan aşkıyla dolu kalplerinizle ve Hâşimî-Adnânî kılıçlarıyla kovmak için gerçekleştirdiğiniz şerefli savunmanızda yanınızdayım.

Sizi zelil edip mallarınızı soymak ve bayrağınızı tahkir edip büyüklerinizi küçük göstermek isteyenler bilsinler ki Araplar yek vücuttur, bir organı hasta olsa bu vücudun tamamı rahatsızlanır. Allah bu ümmeti başıboş ve darmadağın vaziyette bırakmaz, onlar batıla aldanmazlar, yalana ve boş söze kanmazlar.

Suriye'nin evlatları bilsinler ki, bu saldırganlar sizleri sömürge boyunduruğu altına aldıkları kişilerden sayıp, Zenci ve Berberilerle bir tutuyorlar. Onlar sizin vatanperver ve ehl-i namus olmadığınızı düşünüyorlar. Emevilerin başkentinin [Şam] Fransız sömürgesi olmasını nasıl kabul edebilirsiniz?! Siz buna razı olsanız bile Hicaz halkı razı olmayacak ve yakında öfkem size ulaşacaktır. Allah bili-

yor ya, bu işe girişmekte tek amacımız var, o da size yardım etmek ve düşmanı vatandan kovmak!

İşte ben, kralınız Faysal'a ezici çoğunlukla verdiğiniz önceki beyatı hiçbir baskı altında kalmadan benim adıma yenilemenizi kabul ediyorum. Eğer ömrüm olur da o günleri görecek kadar yaşarsam, düşmanınızın ülkeyi terkettiği gün ben de vatanıma döneceğim. Buna şerefim üzerine yemin ederim. O zaman kendi kararınızı kendiniz vereceksiniz ve ülke sizin ellerinizde olacaktır. Allah size her zaman şeref, izzet ve refah versin.

Buraya, bazılarının iftira ettiği gibi ülkenizi yıkmak için değil, uğrunuzda canla başla çalışmak için geldik. Allah'a, memlekete ve soyumuza samimiyetle bağlanıp bu uğurda çeşitli tehlikelere katlanmış olmamız, hakkımızda yeterli bir delildir. Şu sömürgecilerin size koydukları ağırlaştırılmış tazminatlar ise düşmanlıklarının eseridir ve başka bir delile ihtiyaç bırakmayan apaçık bir burhandır.

Bu sömürgeciler sizin üç nimetinizi elinizden almak için buradadırlar: Servet, hürriyet ve mertlik.[2] Onlar sizi köle yapmak ve hürriyetinizi elinizden almak istiyorlar, silahlarınızı elinizden alıp mertliğinize halel getirmek istiyorlar, güçleriyle sizi korkutup, Allah'ın hep sizi gözetlediğini unutmanızı ve kendinizi güvensiz hissetmenizi istiyorlar. İşte bu yüzden sizi canlanmaya, birleşmeye ve vatanı savunmaya çağırıyoruz. Azminizi baltalayacak ve vatanseverliğinizi yok edecek hiçbir desiseye kulak asmayın. Giriştiğimiz bu işte Allah size de bize de yardımcı olsun.

Sonra bütün bölgelere, Suriye kral vekili olduğumu bildirdim ve Suriye Kongresi için Maan'da toplanmak üzere üyeleri çağırdım. Aynı şekilde Suriye'nin bütün asker ve silahlı kuvvetlerinden, görevlerini yerine getirmek üzere Maan'a gelmelerini istedim. Ancak kuzeydeki bedevi liderlerinden aldığım cevaplar hiç de iç açıcı değildi. Bazı üst rütbeli Arap subayları, Fransa'ya karşı Suriye'de yapılacak ayaklanmanın başarısız olması halinde, emeklilik haklarının Hicaz Haşimî hükümeti tarafından karşılanması şartıyla gelebileceklerini söylediler. Eğer Hicaz hükümeti bu teklifi kabul etmezse gelmemekte mazur olduklarını söylüyorlardı.

Maan'da bana katılan tanınmış kişiler; Avni Abdülhadi Bey, Kamil el-Bedirî Bey gibi isimlerdi. Bunlar sürekli yanıma gelip gidiyorlardı. Rahmetli Kamil el-Bedirî Bey, istihbarat ve propaganda ofisi kurmak için benden seksen bin cüneyh, Nebih el-Azme ise yüz yirmi bin cüneyh istemişti. Ancak herkesin bildiği gibi benim bu kadar param yoktu ve maddî açıdan hayli zor durumdaydım.

Suriye halkı ise tam bir kahramanlık havası içindeydi. Bütün bunlar bana şunu gösteriyordu: Eğer bu hareket maddî açıdan desteklenmezse onu ayakta tutacak hiçbir şey kalmayacaktı. Oysa önceden, ülkeyi ve milletin şerefini korumak için gerçek vatanseverlik icabı insanların bütün mallarını harcamaları gerekir diye düşünüyordum.

Ama içinde bulunduğum durum böyle iyimser düşünmeye mahal vermiyordu. Doğu Ürdün'deki durumsa tam tersineydi, insanlar bana çok rağbet gösteriyor ve Amman'a davet ediyorlardı. Ben de hep geleceğimi söylüyordum ama o kış soğuk şiddetli geçti ve sarılığa yakalandım.

O dönemde Hicaz'la telsiz vasıtasıyla haberleşiyorduk. Bir gece, Maan telsiz istasyonundan Cidde'yi ararken, aynı hat üzerindeki Diyarbakır'dan bir cevap gelmiş. Buradaki memur, Diyarbakır'daki memura selam vermiş ve akşam 10'da yeniden selamlaşmak için anlaşmışlar. Bunu Galib eş-Şa'lân Bey'den öğrendim. Ertesi gece, Mekke mebusu iken tanıştığım Diyarbakır mebusu arkadaşım Abdullah Bey'den özel bir tebrik mesajı aldım. Oradaki halk, benim Irak kralı ilan edilerek beyat aldığımı ve Diyarbakır'ın da Irak'a katılacağını zannediyorlarmış. Mesajı için arkadaşıma teşekkür ettim.

Galib Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı Yafa'daki Osmanlı taburunda subaylık yaptıkları günlerden bizzat tanıdığını söylüyordu. Benim adıma Mustafa Kemal'i arayıp selam vermek ve Araplarla Türklerin kurtuluşu için iki tarafın birlikte çalışmalarını teklif etmek üzere izin istedi, ben de izin verdim. Mustafa Kemal Paşa, gönderdiği cevapta teşekkür ve minnetini ifade ediyor ve Fırat boyundan güneye doğru inmekte olan Kazım Karabekir Paşa'ya gerekli talimatların verildiğini söylü-

yordu. Ayrıca haberleşme için gerekli şifreler özel bir ulakla gönderilecekti.

Birkaç gün sonra, rahmetli kardeşim Faysal'ın Londra'ya çağırıldığını öğrendim. Faysal o günlerde İtalya'nın Como şehrindeydi. Daha sonra babamdan aldığım bir telgraf sayesinde, Filistin hükümetinin vergi ödemek istemeyen Doğu Ürdün halkından şikayetçi olduğunu öğrendim. Babam, yerel hükümetlerin işlerine hiçbir şekilde karışmamamı istiyordu.

Derken, kardeşim Faysal Londra'dan bir telgraf gönderdi. Kral V. George'la görüştüğünü ve benden bahsettiğini anlatıyor, kralın hakkımda çok şey bildiğini söylüyordu. Kral, -doğal olarak Britanya hükümetinin de rızasını alarak- Arap sorununun yeniden tartışmaya açılacağını söylemişti. Bu sebeple Fransızların tepkisini çekecek şeyler yapmamak gerekiyordu. Bu açıklamadan sonra Faysal, mutedil davranmamı rica ediyor ve gelişmelerden haberdar edeceğini söylüyordu.

Bu arada yakın zamanda İstiklal Partisi'nden Subhi el-Hadrâ Bey ve beraberindeki birkaç kişi gelmişler ve yeterli gücümüzün olmadığı gerekçesiyle çalışmaları yavaşlatmamızı isteyerek Fransızlar aleyhine herhangi bir girişim olmaması için çaba harcamışlardı. Faysal'a verdiğim cevapta, "Şartlar neyi gerektiriyorsa onu yapıyorum, herhangi bir sözle kendimi bağlamıyorum. Eğer başarılı olur da zafer kazanarak buraya dönersen vatandaşlar seni gönül hoşnutluğu ve şükranla karşılayacaklardır" dedim. Doğu Ürdün'e gitmek için hazırlıklar böylece tamamlanmış oldu.

Maan'dayken karşılaştığım ilginç şeylerden biri de Salt mutasarrıfı Mazhar Raslân Bey'in bana gönderdiği telgraftı. Humus eşrafından olan Mazhar Raslân Paşa, bir dönem Doğu Ürdün başbakanlığı yaptı ve son zamanlarda Suriye'de İaşe bakanı oldu. Paşa, telgrafta şöyle diyordu:

> Hükümetimiz, Doğu Ürdün'ü ziyaret etme niyetinde olduğunuzu öğrenmiş bulunmaktadır. Bu ziyaret sadece seyahat amacıyla yapılıyorsa ülkemiz sizi hoş karşılayacaktır. Ancak siyasî amaçlı bir ziyaretse hükümet bu ziyareti engellemek için her yola başvuracaktır.

Mazhar Paşa'ya şu cevabı verdim:

> Doğu Ürdün'ü ele geçirmek amacıyla ziyaret ediyorum. Suriye'deki Arap hükümeti tarafından tayin edildim. Sizin de bilmeniz gerektiği gibi şu anda Melik Faysal hazretlerini temsil ediyorum. Sizin göreviniz, Maan'dan gönderilecek emirlere riayet etmenizdir. Aksi takdirde yerinize başkası atanacaktır.

Cevabımı alan Mazhar Paşa hemen bir trene atlayıp Maan'a geldi ve özür diledi. Paşa, sonradan Doğu Ürdün'deki en sadık adamlarımızdan biri oldu.

O günlerde Maan ve Kerek'te şöyle ilanlar asılıyordu:

> Hicazlı bir grubun, Fransızlarla savaşmak üzere Suriye'ye geldiği Britanya hükümetinin malumu olmuştur. Sözkonusu kişiler, bu girişimi Britanya hükümetinin rızasıyla yaptıklarını da söylemektedirler. Britanya hükümeti, bu gruba katılan hiç kimseyle bağlantı halinde değildir ve halkı bunlara katılmamaları için uyarır.

1 Mart 1921'de Maan'dan Amman'a doğru trenle yola çıktım. Maan'dan ayrılmadan önce istasyonda beni uğurlayanlara şu konuşmayı yaptım:

> Şimdi sizlerden ayrılıyorum. Ama hiçbirinizin kendisini içinde yaşadığı küçük bir bölgeye mensup saydığını görmek istemiyorum. Benim asıl istediğim, hepimizin doğup büyüdüğümüz ve içinden çıktığımız şu Arap Yarımadası'nı vatan olarak görmemizdir. Çünkü her bir Arabın ülkesi, şu Arap bölgelerinin tamamıdır.

O sırada meydana gelen ilginç olaylardan biri, Melik Abdülaziz hazretlerinin sekreteri Şeyh Yusuf Yasin'le Maan ile Amman arasındaki Ziza istasyonunda karşılaşmamızdı. Şeyh bize şöyle demişti:

"Rica ederim Maan'a dönün. Doğu Ürdün'deki Britanya temsilcileri, Ürdün'e gitmeniz halinde Fransızlar sizi çıkarabilsin diye Filistin'e geri döndüler."

Kompartıman penceresinin parmaklıklarına yapışmıştı ve elleri titriyordu. Kendisine "Senin üzülecek, bizim de korka-

cak bir şeyimiz yok" dedim ve tuttuğu yerden elini ittim, adamcağız yere kapaklandı.

Geceyi Ziza'da geçirdikten sonra, 2 Mart 1921 Çarşamba sabahı trenle Amman'a hareket ettik ve aynı gün öğleden hemen önce şehre vardık.

Amman'da beni bütün Tufeyle, Kerek ve badiye şeyhleri karşıladı. Huveytât'tan Hamd b. Câzî, kuzeyli şeyhlerden Miskal el-Fâyiz Paşa ile Suhûrluların ve kuzeylilerin tamamı gelmişti.

Amman'a gelişimin ikinci günü, yani Perşembe günü, aşağıdaki konuşmayı yaptım:

> Gelişimize sevinip bizi hoş karşılamanız ve etrafımızda toplanmanız hiç de garipsenecek şeyler değil. Sizler bizim için, bizler sizin için varız. Hatiplerinizin size yaptıkları konuşmaların hiçbirini kaçırmadım. Vatanseverliğiniz bütün dünyanın malumudur. Aradığınız şey, elde etmek istediğiniz haklarınızdan ibarettir. Şunu söyleyebilirim: Allah sizi bu halde bırakmayacaktır. Diğer milletler gibi sizin de gücünüzü kullanacağınız vakit geldiği zaman, zayıf bile olsanız şerefsiz bir hayat sürmediğinizi anlayacaksınız.
>
> Sizden tek istediğim bana itaat etmenizdir. Buraya sadece vatanseverliğimle ve babamın bana yüklediği ağır sorumlulukla geldim. Yetmiş canım olsa ve hepsini milletim için feda etsem, yine de bir şey yaptım diyemem. Şundan emin olunuz ki canlarımızı ve mallarımızı vatan uğruna harcıyoruz.

Britanya'nın Amman temsilcisi Mr. Kirkbridge de, asker elbisesi giymiş vaziyette o gün beni karşılayanların başında yer alıyordu. Kirkbridge Jr., o dönemde arkadaşım olan maslahatgüzarın küçük kardeşiydi. Doğrusu görülecek gündü!

Amman'a girdikten sonra bütün Ürdün'ü ele geçirdik. Emirleri Amman'dan gönderiyorduk. O dönemde kimse kimseyi ziyaret edemez hale gelmişti. Belkalılar Belkalılardan başkasını, Aclûn ve çevresindekiler Aclûnlulardan başkasını görmüyordu. Kerek ve Tafîle de aynı haldeydi. Bütün bu bölgeleri biraraya getirdik ve anlaşmazlıklara son verdik.

Sonra babamdan şu telgrafı aldım:

İngiliz sömürgeler bakanı Mr. Churchill Kudüs'tedir. Belki Vadi Musa'yı (Petra) ziyaret etmek veya sadece konuşmak için seni Kudüs'e çağırmak isteyebilir. Bunlardan hangisini isterse istesin, arzularım harfiyen yerine getir.

Mr. Churchill'le Kudüs'te Görüşme

Daha sonra Britanya'nın Kudüs yüksek komiseri Mr. Herbert Samuel'den bir not aldım. Kudüs'e gidip sömürge bakanıyla görüşmemi istiyordu. Daveti kabul ettim ve gün ayarlandı.

Salt'a vardığımda Albay Lawrence ile İngiliz hava kuvvetlerinin komutanlarından biri beni karşılamak ve Kudüs'e götürmek üzere orada bekliyorlardı. Eşraftan Yusuf es-Sükker'in evinde mükellef bir akşam yemeği yedik. Geceleyin Lawrence, sömürge bakanının bana söyleyeceklerini özetledi: Melik Faysal'ın Suriye'ye dönmesine imkan yoktu. Aşağıda açıklayacağım üzere, daha başka şeyler de söyledi.

Ertesi gün Kudüs'e hareket ettik. Yolda, Şuayb Nehri'ne atılmış bir Türk topunun yanında mola verip öğle yemeğini yedik. Lawrence'la birlikte, bir çavuş tarafından kullanılan İngiliz askerî aracına binmiştik. Suriye ve Filistin'in bütün ileri gelenleri de kafilede yer alıyordu. Eriha'daki oteldeyse, rahmetli Musa Kazım el-Hüseynî Paşa'nın önderlik ettiği ulema, eşraf, avukatlar ve dinî liderler gibi Filistin'in bütün ileri gelenleri biraraya gelmişti. Burada çok ateşli konuşmalar yapıldı ve sorulara münasip vechile cevaplar verildi.

Sonra uzun bir araba katarıyla yola devam ettik. Ayzeriyye'ye geldiğimizde karşımıza bir motosiklet çıktı. Etrafımızda bir tur attıktan sonra Lawrence'ı tanıyan motosiklet sürücüsü, bizim aracın şöförüne "Ayzeriyye'de sizi karşılamaya gelenlere takılmayın" dedi. Lawrence bana durumu izah edince

"Durmamak hiç hoş olmaz" dedim. "Emir verme yetkim yok" dedi. Sonra araba bizi hızla oradan geçirdi. Ben arabanın içinden halkı selamlıyordum ama halk haklı olarak hayal kırıklığına uğramıştı. Ancak bu selamlamadan başka, arabadan kendimi aşağı atma gibi bir imkanım da yoktu. İnsanların gerçeği öğrenince beni mazur göreceklerini düşündüm.

Tur (Zeytin) Dağı'ndaki bir Alman binasında bulunan hükümet konağına vardığımızda, sancağıyla birlikte bir bando takımı beni karşılayıp selamladı, ben de onları selamladım. Yüksek komiser Sir Herbert Samuel beni kapıda dostça karşıladı. Galib eş-Şa'lân Bey de yanımdaydı. Kabul salonuna geçtiğimizde çaylar hazırlanmıştı ve komiserin hanımı da oradaydı. Tanışma faslı ve meşrubatların içilmesinden sonra, hususî bölümdeki odamı gösterdiler. Çantalarım odamdaydı, aynı zamanda özel emir subayım Muhammed el-Asbelî Bey de orada bekliyordu.

Bu noktada Sir Herbert Samuel'in güzel huyu, terbiye ve nezaketi ile olgunluğundan da bahsetmeliyim. Kendisi son derece saygın ve olgun bir siyasetçiydi. Vehhâbî musibeti ortaya çıktıktan sonra, babamın Akabe'yi terk edip Kıbrıs'a gitmesinin istendiğini bana bildirdiği zaman gösterdiği anlayış ve tatlı dil, asla unutamayacağım bir tutumdu. O zaman, eski maslahatgüzar Albay Cox da yanındaydı ve Sir Herbert'in durumdan çok etkilendiği belliydi, çünkü gözleri yaşla dolmuştu. Bana "İçinizdeki bütün öfkenizi ifade edin lütfen, durumunuzu gayet iyi anlıyorum" demişti. "Lütfen kendinizi sıkıntıya sokmayın, duygularınız için de teşekkür ederim. Bu bir imtihan ve dert dünyasıdır, sabredip katlanacağız" diye karşılık vermiştim. Görev süresi dolup İngiltere'ye döneceği zaman Kıbrıs'a gidip babamı ziyaret etmişti. Babamı, Amman'da görev yaptığı günlerde gerçekleştirdiği Doğu Ürdün ziyaretinde tanımıştı. Bunları bir şükran ifadesi olarak anmam gerekiyor. Yine de asıl şükür Allah'adır.

Akşam yemeği vakti gelince herkes büyük salonda toplandı. Winston Churchill de oradaydı. Tanıştık ve sofraya otur-

Winston Churchill, T. E. Lawrence ve Emir Abdullah Kudüs'te, Mart 1921

duk. Churchill, yüksek komiserin yanında sağdan ikinci sandalyeye oturmuştu. Bense Lady Samuel'in hemen solundaydım. Yemek sırasında sömürge bakanı Mr. Churchill bana "Şecere'de ne oldu?" diye sordu ve "Orada bir grup eşkıya terör estirdi ve birilerini katletti. Hükümetim, bu olayı sizin tesirinizle ilişkilendiren birtakım telgraflar gönderdi. Ancak ben bizzat çalışarak hükümetin protestosunu engelledim" diye ekledi. Ben tebessüm ederek "Zât-ı alinize çok teşekkür ederim, çünkü bu olayı bilmiyordum ve şimdi sizden öğrendim. Ama hiç kimseyle, insanların vatanlarını savunmalarını engelleme anlamına gelecek bir anlaşma yapmadım" diye cevap verdim. Bu arada Galib eş-Şa'lân Bey bana bakıyordu, kendisine olayı bilip bilmediğini sordum, hemen ayağa kalktı ve askerler gibi topuklarını vurarak selam verdi. Sonra da "Bu, hırsızlar tarafından yapılmış nahoş bir şey olsa gerek. Ancak millî heyetler, yapılması gerekenlere dair emirlerinizi beklemektedir" dedi. Söyledikleri tabiî ki sofradakilere tercüme edildi. Bakan Churchill Galib Bey'in söylediklerine çok şaşırmıştı.

Akşam yemeğinden sonra, isteyenlere sigara ve puro dağıtıldı. Ben o zamanlar enfiye çektiğim için, yeşil mine işlemeli altın enfiye kutumu çıkardım. Kutunun üzerinde, kızıl ufukta batan gayet zarif bir güneş resmi vardı. Churchill kutuyu istedi. Kutuda, Türklerin "rende" dediği türden bir Fransız enfiyesi vardı. Bakan, enfiyeden bir tutam çekti ve hapşırdı, sonra da güldü. Ardından, ertesi sabah saat dokuz buçukta görüşmek üzere anlaşıp sofradan kalktık.

Ertesi sabah kararlaştırdığımız vakitte buluştuk. Meclisin İngiliz tarafında sömürge bakanı Mr. Winston Churchill, yüksek komiser Sir Herbert Samuel, Filistin genel sekreteri Wyndham Deedes ve Albay Lawrence vardı. Meclistekileri kaydetmiştim. Arap tarafındaysa benimle Avni Abdülhadi Bey bulunuyordu.

Sömürge bakanı, savaşta Araplarla Britanya'yı biraraya getiren güzel amaçlardan ve bu ruha bağlı ümitlerden, ayrıca savaştaki dayanışmadan bahisle sözü açtı. Sonra Fransızlarla Araplar arasında meydana gelen olayları yatıştırmak için İngilizlerin araya girme çabalarından bahsetti ve şöyle dedi:

"Bu sebeplerle ve ayrıca, Araplarla Fransızlar arasındaki sorunlar karşısında tarafsız durumda bulunduğumuz için (Fransızlarla müttefiktiler), İngiltere Emir Faysal b. el-Hüseyin'in Suriye'den ayrılıp Irak'a gitmesini ve orada krallığa aday olmasını tavsiye eder (bu tavsiyeyi bana tebliğ ediyordu). İngiliz hükümeti, Fransızların hiçbir şekilde Melik Faysal veya Emir Zeyd'le uğraşmadığını bilmektedir. İngiliz hükümeti, Irak tahtında kendisine güvenebileceği birini görmek istemektedir, ancak Irak tahtının pek çok talibi var: İbnü'n-Nakib, İbn Suud, Hazal Han vd. Şimdi sizin bu konuda bize yardımcı olmanız ve bu teklifimizi kabul etmesi için babanızı etkilemeniz gerekiyor.

"Ayrıca, Emir Faysal'ı kral kabul etmeleri için Iraklıları etkilemeli ve bizimle anlaşarak burada, yani Doğu Ürdün'de kalmalı ve insanları Fransızların saldırganlığından koruyarak yönetmelisiniz. Bu yapıldığı takdirde Fransızların konuyu yeniden düşüneceklerini umabiliriz."

Hasıl-ı kelam, Churchill altı ay sonra Şam'ın tekrar elimize geçişi sebebiyle bizi tebrik edebileceğine inanıyordu. Filistin'le ilgili olarak ise sadece Balfour Deklarasyonu'ndaki vaatlere atıf yaptı ve Yüksek Komiser'in yetkisinde olduğu için bu konu hakkında konuşamayacağını söyledi. Churchill'e "Eğer kendisine güvendiğiniz için Emir Faysal'ı Irak krallığına aday göstermek istiyorsanız, Irak krallığını oluşturmak için çalışmaktan mutluluk duyarım, üstelik kardeşim bu işe layıktır. Bu planı kabul etmesi için babamı teşvik edeceğim. Ama Iraklıların isteklerini yönlendirmek için herhangi bir şey yapamam, çünkü şu ana kadar hiçbir Iraklıyla yazışmadım" dedim ve görüşümde ısrar ettim.

Churchill "Eğer bu planı uygulamazsanız herşeyi kaybedeceksiniz. İbn Suud üç günde Mekke'ye gelebilecek durumda ve İngiltere bu konuda artık elinden geleni yapmıştır" dedi. Şu cevabı verdim: "İbn Suud'un üç günde Mekke'ye gelebileceğine dair söyledikleriniz için şunu ifade edebilirim: İbn Suud bunu yapabilir de, yapamayabilir de... Araplar bir hanedanı diğeriyle değiştirmek isterlerse bu onların hakkıdır. Ancak söyler misiniz, bugün İbn Suud'un Britanya'nın gözündeki yeri nedir? Bir kral mı, sultan mı, aşiret reisi mi, yoksa başka bir şey mi?" Churchill sandalyesinden kalkıp pencereye doğru gitti, sol elini göğsüne koydu, Lawrence'a baktı ve "Emir'e söyleyin bakanlığa danışmadan bu soruyu cevaplayamam" dedi.

Ben konuşmaya devam ederek "Benim burada yapmam gerekenle ilgili söylediklerinize düşünce olarak katılıyorum. Fakat ülkenin önde gelen kişi ve gruplarına danışmadan bunu kabul edemem. Bahsettiğim kişiler veya temsilcileri burada yanımda bulunmaktadırlar. Yarın bu saatte size bir cevap veririm. Filistin halkına gelince; onlar Balfour Deklarasyonu'nu kabul etmeyecekler ve Filistin'in Arap ülkesi olduğunda ısrar edeceklerdir. Zaten Filistin gerçekten bir Arap ülkesidir. Dünya Yahudileri yüzünden Filistin halkının yok olmasını kabul edemeyiz. Onlar bir bitki yahut ağaç değiller ki budandıkça daha da gelişsinler. Bu mesele daha ayrıntılı gö-

Emîr Abdullah Şeyh Muhammed eş-Şınkîtî ile satranç oynuyor, Amman, 1945

rüşülmeli" dedim. Churchill "Sizi yorduk, cevabınızı yarın bekliyoruz" diye karşılık verdi.

Yanımda bulunan ve konunun başında isimlerini andığım şahıslarla biraraya gelip durumu ele aldık. Hepsi de söylediklerimi onayladılar. Ertesi gün belirlenen vakitte, kararı İngiliz tarafına ilettim. Bunun üzerine yeni idareyi her yönüyle (ordu, maliye, eğitim, adliye vs.) oluşturmak için Yüksek Komiser'in Amman'a gitmesi kararlaştırıldı.

Doğu Ürdün'deki İlk Hükümet ve Danışma Meclisi

1921 yılı Nisan ayının başlarında, Doğu Ürdün'ün ilk hükümeti kuruldu. "İdarî Sekreter" sıfatını alan başkan, aynı zamanda aşağıdaki isimlerden oluşan Danışma Meclisi'ni de yönetiyordu:

İdarî Sekreter, Danışma Meclisi Başkanı ve Dahiliye Müşaviri Vekili: Reşid Talî' Bey,

Emir Abdullah bazı taraftar ve subaylarıyla, Amman, 1922. Öndeki sıra soldan itibaren: Muhammed Müreyvid, tanınmayan bir kabile reisi, Galib eş-Şa'lân, Emir Abdullah, Mazhar Raslân, Reşid Talî', Emin et-Temîmî

Aşiretler Sorumlusu: Emir Şâkir b. Zeyd,
Kâdilkudât: Şeyh Muhammed el-Hıdır eş-Şınkîtî,
Adliye, Sağlık ve Maarif Müşaviri: Mazhar Raslân Bey,
Emniyet ve Zaptiye Sorumlusu: Ali Hulki Bey,
Maliye Müşaviri: Hasan el-Hakim Bey,
Aşiretler Sorumlu Yardımcısı: Seyyid Ahmed Meryûd.

17 Nisanda Filistin Yüksek Komiseri Sir Herbert Samuel Amman'da bizi ziyaret etti. Yanında Genel Sekreter Mr. Deedes, Albay Lawrence ve Lord Edward Hay de vardı. Ertesi gün Yüksek Komiser şöyle bir konuşma yaptı:

> Emir Abdullah hazretleriyle Filistin ziyareti sırasında Kudüs hükümet konağında görüşmüş olmak benim için bir şereftir. Aynı şekilde İngiliz bakanlardan Mr. Winston Churchill'le görüşmekten de şeref duydum.
>
> Britanya hükümeti, Doğu Ürdün'de Emir Abdullah hazretleriyle birlikte çalışma fırsatı yakalamaktan memnuniyet duymaktadır.

Hükümetimiz, Emir'in iyi niyet ve dostluğundan şüphe duymamaktadır. Hükümetimiz, uzun süre çarkını döndüren ve insan öğüten savaş boyunca ortaya çıkan dostluk ve iyi niyetin kıymetini çok iyi takdir etmektedir. Britanya hükümeti, o zorlu savaş boyunca Arap ordularının sunduğu hizmetleri görüp takdir etmekte ve savaş döneminde temelleri atılan dostluğun, barış döneminde pekiştirilmesini arzulamaktadır.

Yüksek Komiser'in konuşmasına şöyle karşılık verdim:

Zat-ı alinize, bu milliyetçi stratejiniz için teşekkür ederim. Kendi adıma ve burada bulunanları temsilen şunu söylemek isterim: Arap milleti, önüne koyulmuş olan hedeflere ulaşmaya güç yetireceğini ve büyük dostunun [İngiltere] kendisine sunduğu yardımlara layık olduğunu yakında ispatlayacaktır.

1921 Mayısının ortalarında Kura olayları meydana geldi. 5 Temmuz 1921'de, Reşid Talî' Bey'in istifası ve Meclis'i yeniden kurması üzerine, Danışma Meclisi'nde bazı değişiklikler yapıldı. Değişiklikler sonucunda, Hasan el-Hakim Bey'in yerine Mazhar Raslân Bey Maliye Müşaviri, Ali Hulkî Bey'in yerine Rüşdü es-Safedî Bey Emniyet ve Zaptiye Müşaviri oldular. Ayrıca Galib eş-Şa'lân Bey de "Başkomutanlık Müşaviri" sıfatıyla Meclis'e girdi.

Müsteşarlar Meclisi

1921 yılı Ağustos ayının ortalarında Reşid Talî' Bey istifa etti ve yerine Mazhar Raslân Bey geldi. Meclis'in adı da Müsteşarlar Meclisi olarak değiştirildi ve yeni hükümet aşağıdaki gibi kuruldu:

Müsteşarlar Meclisi Başkanı ve Maliye Müsteşarı: Mazhar Raslân Bey,

Aşiretler Sorumlusu: Emir Şâkir b. Zeyd,

Şer'î İşler Müsteşarı: Şeyh Muhammed el-Hıdır eş-Şınkîtî,

Emniyet ve Zaptiye Müsteşarı: Rüşdü es-Safedî Bey,

Başkomutanlık Müsteşarı: Galib eş-Şa'lân Bey,

Aşiretler Sorumlu Yardımcısı: Seyyid Ahmed Meryûd.

Kasım ayında Şer'î İşler Müsteşarlığı ilga edildi. Müsteşarlar Meclisi Başkanı kendisine ayrıca "Kraliyet Müsteşarı" sıfatını verdi ve Şükrü Şa'şâşe Bey'i Maliye Müsteşarı Vekili yaptı.

1922 Şubatı başlarında Ahmed Hilmi Bey Şam'dan geldi ve Maliye Müsteşarlığına atandı.

1922 Martı başlarında [Ali] Rıza Paşa er-Rikâbî geldi ve "Müsteşarlar Başkanı" sıfatıyla ilk hükümetini 12 Mart 1922'de kurdu. Rıza Paşa, eski başkan Mazhar Raslân Bey'i kraliyet müsteşarlığına atadı. Aşiretler Sorumlusu ile Maliye Müsteşarı makamlarını korudular.

1922 yılı Mayıs ayı başlarında, İbrahim Haşim Bey geldi ve Adliye Müsteşarlığına atandı. Ardından, Ağustos 1922'de Şeyh Said el-Kermî Efendi geldi ve Kâdilkudât oldu.

Londra'ya Gidişim

3 Ekim1922 (12 Safer 1341) Salı günü, Rikâbî Paşa'yı da yanıma alıp Avrupa seyahatine çıktım. Daha sonra Başkan'ı orada bırakıp, 1923 yılı Aralık ayının başlarında (14 Cemaziyelevvel 1341) Amman'a döndüm. Dönüşümün ertesi günü, heyetlere aşağıdaki konuşmayı yaptım:

> Konuşmalarımı önce yazıp sonra okumak gibi bir adetim yoktur. Ancak söylediklerimi aktaranların beceriksizliği ve bazılarının sözlerimi tahrif etmesi yüzünden ve konunun ehemmiyetine binaen, sizin de gördüğünüz gibi, konuşmamı kağıttan okumak zorundayım:
>
> Gezim hakkında benden birşeyler duymak istediğinizden şüphem yoktur. Nitekim buna hakkınız da var. Şunu söyleyebilirim: Bu gezi sizin yararınıza yapıldı ve Allah'a şükür sizin yarar ve isteğinize olan herşey elde edildi, özellikle de bölgenizin bağımsızlığı. Bağımsızlık meselesi, ayrıntılarını daha sonra öğreneceğiniz bazı girişimlerin en

önemli parçasıdır. Bahsettiğim ayrıntıları, bazı meseleleri sonuca bağlamak maksadıyla Avrupa'da kalan Müsteşarlar Meclisi Başkanı döndükten sonra öğreneceksiniz.

Ayrıca şunu söyleyebilirim: Allah'ın izni ile, millî hedeflere dayalı Arap Ayaklanmasının işaret ettiği güzel sonuçlara ulaşma ümidiyle yorgun düşmüş vaziyette dönmüş bulunuyorum. Ancak, bu bölgeye ilk geldiğim gün yine buradaki kalabalığın önünde söylediklerimi hatırlayacaksınız: Yetmiş canım olsa ve hepsini vatan ve millet için feda etsem, yine de görevimi yapmış sayılmam.

Vatana hizmetin çeşitli yolları ve bunların her birinin bir sebebi vardır. Şimdi ve daima, bu yollar içinde sonucu en iyi ve zararı en az olanı tercih ederim. Vatan hizmetinin gerek ve icaplarının ağırlığını ve hedeflere ulaşmanın zorluğunu bilerek şunu söylüyorum: Milletimizin basireti ve atalarımızdan devraldığımız üstün akıl sayesinde ve her zaman Allah'a güvenmek suretiyle, bütün bu zorlukların üstesinden gelinecektir.

Şunu da ifade edeyim ki, bu yolculuktan dönerken Britanyalıların dostluklarının işaretlerini de gördüm. Bu dostluğun sürmesiyle önemli faydalar elde edeceğiz. Ayrıca, malum olduğu üzere şu anda sevgili vatanımızın kuzey bölgesinde varlığını sürdüren büyük Fransız cumhuriyetinin de, millî davamız hakkında herhangi bir kin beslemediğini umuyorum. Allah'ın izniyle ve bu iki büyük müttefikimizin yardımları sayesinde çok yakında bütün ülkemizi kalkındırıp, millî ve mukaddes emellerimizi istediğimiz şekilde gerçekleştireceğiz.

Sözlerimi bitirmeden önce, yokluğumuz sırasında kendilerine emanet edilen işleri hakkıyla yerine getiren hükümet adamlarımızdan övgüyle bahsetmeme izin veriniz. Aynı şekilde, hükümetin emirlerine itaat ederek, hem kendilerine hem de ülkeye fayda sağlayacak işlerinin başına dönen vatandaşlarımıza da vatanseverlikleri için teşekkür ederim.

Bu ülkeyi bir sükunet ve emniyet yurdu yapma azmimi, burada kesin bir dille tekrar ifade ediyorum. Bu yurttaki güzel idareden her bölge memnun kalacak ve ne vatandaşları ne de komşuları ondan şikayetçi olacaktır. Bu sözlerimle, vatanseverlerin ve onun adına iyilik isteyenlerin düşüncelerini ifade ettiğimi umuyorum.

Başarıya ulaştıran ve doğruya eriştiren Allah'tır. es-Selâmu aleykum ve rahmetullâhi ve berekâtuh.

İki Önemli Olay

Rikâbî Paşa 16 Ocak 1923'te Avrupa'dan döndü fakat aynı ayın sonunda istifa etti. Rikâbî Paşa döneminde meydana gelen iki önemli olaydan bahsetmek yerinde olacaktır: Birincisi, 1922 yazında Kûre'nin yola getirilmesi ve yine isyan eden Küleyb cemaatinin itaat altına alınmasıdır. İkincisi ise, Vehhâbîlerin 13 Ağustos 1922'de Beni Sahr kabilesine saldırmalarıdır. Savaş o gün tan yeri ağarırken başladı ve ertesi gün kuşluk vaktine kadar sürdü. Sayıları 1500 kadar olan saldırganlar en az 300 kayıp verdiler.

İkinci Raslân Hükümeti

1 Şubat 1922'de Mazhar Raslân Paşa ikinci hükümetini şu şekilde kurdu:

Müsteşarlar Meclisi Başkanı: Mazhar Raslân Bey,

Aşiretler Sorumlusu: Emir Şâkir b. Zeyd,

Kâdilkudât: Şeyh Said el-Kermî Efendi,

Maliye Müsteşarı: Ahmed Hilmi Bey,

Kaza (Adliye) Müsteşarı: İbrahim Hâşim Bey.

Doğu Ürdün'ün Bağımsızlığının İlanı

15 [25] Mayıs 1923'te (9 Şevval 1341) Filistin hükümetinden gelen heyetlerin de katıldığı resmî bir törenle Doğu Ürdün'ün bağımsızlığı ilan edildi. Yüksek Komiser Sir Herbert Samuel ve General Clayton da aynı maksatla Kudüs'ten gelmişlerdi.

Törende aşağıdaki konuşmayı yaptım:

Aziz halkım,

Allah'a hamd, Resulüne selam olsun,

Allah teala, Muhammed'i gönderdiği zaman Araplar cehaletin karanlıklarına batmış vaziyette iç savaşlara devam ediyorlardı. Kalple-

rini kin ve nefret bürümüştü. Hz. Peygamber onların birliklerini sağladı, aralarını düzeltip anlaşmazlıkları giderdi ve Arapları karanlıktan çekip aydınlığa çıkardı. Böylece onları kendileri için en doğru yola eriştirdi ve istemedikleri halde dünyayı onların emrine verdi. Bazen insanları cennete götürmek için iteklemek gerekir. Bir peygamber ümmetini en iyi nasıl bırakırsa o Arapları öyle bıraktı. Allah Araplar için yaptıklarının karşılığını ona tastamam versin.

Hz. Peygamber kendisinden sonra en hayırlı halefleri olan Hulefa-yı Raşidin'i bıraktı. Onlar Hz. Peygamber'in yolunu takip ederek ülkeler fethettiler ve Arap devletinin temellerini atıp saraylar gibi şehirler inşa ettiler. Allah hem Peygamber'den hem de halifelerinden razı olsun. Arapların hem maddî hem de manevî anlamda birçok övünç kaynağı vardır ve onlar varlığın kandilleri ve kainatın lambaları olmuşlardır. Her biriniz, Emevî, Abbasî, Endülüs ve Fatımî devletlerinin mazisini biliyorsunuz. Bütün bunlar, Hz. Peygamber'in öğretilerini esas almak, teori ve pratikte birliğe sımsıkı sarılmak ve yönetimin başında bulunan, emanetin kendisine teslim edildiği kişilerin emirlerine uymak sayesinde gerçekleşmiştir.

Sonra Allah'ın takdiriyle ve ezelî hikmet icabı Arapların talihi tersine dönünce başlarına türlü bela ve musibetler geldi. Çaresizlik iyice üzerlerine çöktü ve darmadağın oldular. Aralarında kargaşa çıktı, sonra da en önemli merkezleri ve yönetimleri yabancıların eline geçti. Abbasî devletinin başına gelen felaketler yüzünden Araplar kazanmış oldukları bütün güzellikleri yitirdiler. Hepinizin bildiği gibi, Dünya Savaşı sırasında Allah Araplara eski şereflerini kazanmak için uyanış ve çalışma aşkı lutfedene kadar bu durum sürdü. Arap Ayaklanması, Allah tarafından başlarına getirilen bir komutanın önderliğinde gerçekleşti. Bu komutan herkesi gerçekleri görmeye davet etti ve uykuya dalanları uykularından uyardı, çukura düşeceklerin gözlerini açtı. Savaşın en şiddetli ve riskli dönemlerinde Allah'a ve milletine güvenip tehlikelere atıldı. Bu kişi, savaş boyunca Arapların tek yönetim altında toplanıp bir elden hareket etmesi için yaptığı her işini başarıyla taçlandırdı. Zafer Allah'ın bir lütfudur.

Ateşkesten hemen sonra ortaya çıkan ve ayrılık işaretleri veren aceleci tavra da burada işaret etmek gereği duyuyorum. Bu tavır, bizi vatanımızın en sevgili köşesinde vurmuş ve istediğimiz sonucu al-

Sir Herbert Samuel Amman'da güvence veriyor, Mayıs 1923. Samuel'in solundakiler: Emir Abdullah, Şerif Şakir b. Zeyd ve Peake Paşa (kûfiye ve üniformalı olan)

mamızı geciktirmiştir. Şimdi ve bundan sonrası için sözkonusu durumdan ders çıkartıp dikkatli davranmalı ve bundan böyle tek bir görüş etrafında toplanmalıyız. Bütün olanlar Allah'ın takdiridir. Allah, gazabından ve hoşuna gitmeyecek işlerden bizi korusun.

Şu anda, Allah'a şükretme vazifemi yerine getirdikten sonra, Haşimî Kralı ve Britanya'nın haşmetli imparatoru arasında yapılan ve her isteğimizi yerine getiren bir anlaşmadan sizi haberdar etmek isterim. Arap diyarının bu bölgesinin bağımsızlığının, Londra'da bulunduğum sırada Büyük Britanya hükümetince tanımasından sonra şu toplantıya katılmaktan kıvanç duyuyorum. Hiç şüphe yok ki bu başarı, Büyük Britanya hükümetinin yardımları ile burada izlenen basiretli siyasetin bir sonucudur.

Ayrıca, burada bulunan ve sözkonusu basiretli stratejiyi izlememde bana yardımcı olan müsteşarlara ve diğer zevata teşekkürlerimi sevinçle ifade ederim. Vatanseverlik bağlarına, hakedilmiş ümitlerine ve dosdoğru gidişata sımsıkı yapışan, yöneticilerine itaati elden bırakmayan ve yöneticilerin başarıyla sonuçlanarak taçlanan makul faaliyetlerine güvenen halkıma da teşekkür ederim. İnanıyorum ki halkım, dün olduğu gibi bugün de aynı yolda sebatla yürümeye devam edecektir. Kendilerine müjdelemek isterim: Hükümetimiz bölgemiz için bir anayasa hazırlama ve seçim kanununu ülkenin ruhuna uygun biçimde düzenleme çalışmalarına hemen girişecektir.

Bu münasebetle Büyük Britanya hükümetine teşekkür etmeden geçemeyiz. Onlar Arap Ayaklanmasının başlangıcından bugüne kadar, Arapların dostu ve güçlü siyasî destekçisi olmuşlardır. Hiç şüphe yok ki Araplar her durum ve şart altında, büyük dostlarına bağlılık ve sadakatlerini ispatlamışlardır. Ayrıca, bütün Arap ülkelerinin bağımsızlıklarını tanıdığı ve söz verdiği gibi Arapların birliklerini sağlamada destek olduğu için İngiltere'ye medyun-i şükran olmaktan başka çareleri de yoktur.

Şunu da ümit etmekten kendimi alamıyorum: Yüce Fransız devleti kutsal Arap davası ve sevgili vatanımızın kuzey bölgeleri [Suriye] hakkında yeni bir tavır içine girmelidir. Fransız Devriminin evlatları böyle bir tavır takınarak, diğer ülkelerin özgürlük ve bağımsızlıklarına saygı duyduklarını açıkça göstermelidirler.

Bu arada, hem sayın Yüksek Komiser hazretlerinin hem de başmaslahatgüzar Mr. Philby hazretlerinin bu bölge adına şahsen yaptıkları yardımlar ne kadar övülse azdır. Bu övgüye değer yolda yürürken, bölgede iki yıl boyunca bize destek ve yardımcı olan millî heyetleri, şeyhleri, önde gelenleri ve bu uğurda çalışanları da anmak durumundayız. Dost düşman herkes, bu yardımların hayırlı sonuçlarını görmüş ve takdir etmiştir.

Umarım bu gün, halkımız için sevinç ve coşkunun ifade edildiği mutlu bir bayram günü olur. Allah'tan bize yardımlarını sürdürmesini ve Emirulmüminin Efendimiz el-Hüseyin b. Ali b. Muhammed b. Avn'ı başarıya ulaştırmasını dileriz. Tevfik Allah'tandır.

Benden sonra söz alan Yüksek Komiser [Sir Herbert Samuel] hazretleri de şu konuşmayı yaptı:

Kral V. George ve hükümeti adına, Emir Abdullah hazretlerine ve Doğu Ürdün halkına, ama aslında tüm Araplara bu sevinçli bayram vesilesiyle en içten tebriklerimi sunmak isterim.

Bugün, devletlerin büyük tarihinde son derece önemli yeni bir devre giriyoruz. Araplar idarî, sanatsal ve bilimsel açıdan ön plana çıktıkları şerefli bir dönem yaşadıktan sonra, aralarına sonradan karışan ve terakki etmemiş bir devletin [Osmanlı Devleti] baskıları altında gerilediler. Ancak Büyük Savaş Araplara kendilerini özgürleştirmeleri için bir fırsat sundu. Büyük Britanya'nın orduları, Mekke-i Mükerreme şerifinin oğulları tarafından yönetilen Arap ordularıyla

yardımlaşarak, Osmanlı kuvvetleriyle uzun süren bir savaşa giriştiler. Türkler karşısında yapılan Arap Devrimi, müttefiklerden alınan destek sayesinde tam bir başarı ile sonuçlandı. Şimdi artık, yaygınlaşması ve önemi yine Araplara bağlı olan Arap atılımı için herşey hazır durumdadır.

Bu bölgelerin Osmanlı topraklarından ayrılması, medenî dünyanın çoğunluğunun görüşlerini temsil eden kıymetli bir topluluk olan Milletler Cemiyeti karşısında Büyük Britanya'nın omuzlarına ağır bir sorumluluk yüklemiştir. Savaş sırasında Kral Hüseyin hazretlerine verilen sözler yerine getirilecektir. Bu planların bir gereği olarak, Mekke Şerifi bağımsız bir kral olarak tanınmıştır. Melik Faysal da Irak kralı olarak belirlenmiş ve bu gücü fiilen eline almıştır. Yakınlarda Kral Hüseyin'le de bir anlaşma yapılmış olup, anlaşmanın metinleri kısa zamanda açıklanacaktır. Bu anlaşma, Arap Ayaklanmasının yeni bir döneme girdiğini göstermektedir.

Şu anda burada, Emir Abdullah hazretlerinin Kral V. George'u ve Britanya hükümetini ziyareti sırasında yaptığı bir anlaşmayı kutluyoruz. Sizin de bildiğiniz gibi sözkonusu anlaşmaya göre V. George hükümeti, Milletler Cemiyeti'nin de onay vermesi şartıyla, Doğu Ürdün'de Emir Abdullah hazretlerinin idaresinde bağımsız bir devletin varlığını tanımış bulunmaktadır. Diğer bir şart da Doğu Ürdün yönetiminin anayasal bir yönetim olmasıdır. Böylece Kral V. George hazretleri uluslararası platformlarda bu bölgeler hakkında vermiş olduğu sözleri yerine getirme imkanı bulacaktır. Bu da ancak iki hükümet arasında yapılacak bir anlaşmayla mümkün olacaktır.

Emir hazretlerinin Doğu Ürdün'ün idaresini ele almasından sonraki iki yıl içinde, ülke kargaşa ve düzensizlik halinden kurtulup barış ve sürekli artan bir ilerleme ortamına girmiştir. Bu yeni düzenden hem şehir ve köylerdeki halk, hem de çiftçiler ve bedeviler kendi konumları nispetince yararlanmışlardır. İlerlemenin çok daha fazla sonuçlar doğuracağına dair ümitlerimiz hayli güçlüdür. Bu gelişmenin altında da yine Emir hazretlerinin seçtiği müsteşarların emeği vardır. Bunlar arasında özellikle Mazhar Raslân Paşa'yı anmak ve yeni eriştiği bu rütbe sebebiyle kendisine en içten tebriklerimi sunmak isterim.

Britanya hükümeti, bu ilerleme yolunda Emir'in hükümetine maddî ve manevî destek vererek ortaklık etmekten övünç duymaktadır. Yeni hükümete aynı zamanda, düzenli motorize birliklerini ve genel asayişi sağlayacak emniyet kuvvetlerini oluşturmak için gerekli maddî yardım da yapılmıştır. İhtiyaç halinde kullanılmak üzere

uçaklar ve zırhlı araçlar da hükümetin emrine verilmiştir. Yine gerek duyulması halinde siyasî ve askerî danışmanlar da temin edilecektir. Kral V. George'un hükümeti aynı zamanda, Emir hazretlerinin yönetimine müdahil olmamak için de gayret göstermektedir, çünkü Emir'in yönetimi gerçek anlamda bağımsız bir yönetim haline gelmiştir.

Burada, şahsımla Emir hazretleri arasında kurulan ve güçlendirilen kişisel dostluğu oluşturmak için gösterilen gayreti çok takdir ettiğimi belirtmeme de izin veriniz. Ayrıca, ister Doğu Ürdün'ün bağımsızlığıyla alakalı olsun, isterse Hicaz'la yapılan anlaşmadan kaynaklansın, son dönemde gerçekleşen ilerlemeleri bizzat desteklemiş olmaktan da mutluluk duyuyorum.

En samimi duygularımla şuna inanıyorum: Emir hazretlerinin yönetiminde görülen siyasî kararlılık ve hoşgörü ile, idarî işlerin düzenlenmesindeki ustalık Allah'ın izniyle uzun süre devam edecektir. Bu düzen hem Emir hazretlerinin yolunu aydınlatacak, hem de yönetimi altındaki halkın iyilik ve başarısının devamını sağlayacaktır.

Vekiller Meclisi

11 Haziran tarihinde yayınladığımız bir kararla, Müsteşarlar Meclisi başkanının adını "Vekiller Meclisi Başkanı", Kâdilkudât'ın adını "Şer'î İşler Vekili", Maliye Müsteşarı'nın adını "Malî İşler Vekili" ve Kaza Müsteşarı'nın adını da "Adlî İşler Vekili" olarak değiştirdik.

Bakanlar Kurulu

Udvan olayından (5 Eylül 1923'teki Idveyr ayaklanmasından) sonra, Mazhar Paşa hükümeti istifa etti ve Hasan Halid Ebulhüda Paşa, 5 Eylül 1923'te (24 Muharrem 1342) yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Bu arada Vekiller Meclisi'nin adı "Bakanlar Kurulu" olarak değiştirilmişti. Hasan Halid Paşa yeni hükümeti aşağıdaki gibi kurdu:

Başbakan: Hasan Halid Paşa
Aşiretler Sorumlusu: Emir Şâkir b. Zeyd,
Kâdilkudât: Şeyh Said el-Kermî Efendi,
Maliye Nazırı: Ahmed Hilmi Paşa,
Adliye Nazırı: İbrahim Haşim Bey,
Maarif Nazırı: Ali Hulki Bey.

İlk Hükümet Programı

O dönemdeki şartlar, daha önce işaret ettiğimiz gibi bir program hazırlanmasını gerektiriyordu. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu aşağıdaki programı yayınlama kararı aldı:

1. Doğu Ürdün hükümeti ile İngiltere ve Fransa arasındaki dostluk ilişkilerinin ve ekonomik bağlantıların teyit edilmesi.
2. Genel asayişin sağlanması ve sükuneti bozan herkesin toplum yararı ve kanunlar gereğince cezalandırılması.
3. Ekonomik durum göz önüne alınarak, maaşların ve harcamaların mümkün olduğunca azaltılması ve gereksiz memuriyetlerin kaldırılması.
4. Vergi toplama ve harcama usullerinin hem hazinenin hem de halkın yararına olacak biçimde ıslah edilmesi.
5. Memur atamalarında, yeterli vasıfları haiz Ürdün vatandaşlarına öncelik verilmesi.
6. Eğitimin yaygınlaşması ve iletişimin kolaylaşması için okul ve yol inşaatı yahut tamirine önem verilmesi ve diğer imar faaliyetlerinin yapılması.

Büyük Kurtarıcı'nın Amman'a Gelişi ve Kendisine Halife Olarak Biat Edilmesi

18 Ocak 1924'te (11 Cumâdâ es-Saniye 1342) Büyük Kurtarıcı Kral Hüseyin Amman'ı ziyaret etti.

11 Mart 1924'te (5 Şaban 1342) Kral Hazretleri "Halife" oldu ve kendisine biat edildi. Sonra da aşağıdaki duyuru yayınlandı:

Bismillahirrahmanirrahim,

el-Hüseyin b. Ali,

Alemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun. O din gününün sahibidir. Yalnız Sana ibadet eder, yalnız Sen'den yardım isteriz. Bizi sırat-ı müstakime eriştir. Kendilerin nimet verdiklerinin yoluna. Gazabına uğrayanların veya yolunu şaşıranların yoluna değil.

Salat ve selam onun kulu ve resulü olan efendimiz Muhammed'e olsun. Ayrıca bütün nebi ve resullere de selam olsun.

Allah'ın kullarına şefkat, rahmet ve başarı lutfetmesini dilerim. Bizleri doğru yolu bulanlardan eylesin, yolunu şaşıranlardan değil. Çünkü o hem merhametlidir, hem de bol bol ihsan eden kerem sahibidir.

İmdi, İmamet-i Kübra ve Hilafet-i Uzma ümmetin düzenini sağlayan ve ayakta tutan destektir. Onun gelişim ve mahiyetini ve üzerinde yapılan tartışmaları, kıymetli din hocalarımız sayesinde öğrendik. Asr-ı saadetten sonra halifelik hakları ve yetkisi ve sair muameleler hakkında bugüne kadar yapılan tartışmalar, İslâm tarihi ve siyer kitaplarında açıkça anlatılmaktadır.

Ankara hükümetinin bir şekilde bu aziz makam üzerinde gerçekleştirdiği tasarruflar,[3] Harem-i Şerif, Mescid-i Aksa ve çevre bölgelerdeki din adamları arasında söz sahibi ve ehl-i hall ve'l-akd olan kişilerin bize gelip imam ve halife sıfatıyla biat etmek istemelerine yol açmıştır. Onlar bu davranışlarıyla dinî şiarları ayakta tutmak ve en açık şeriat olan şer-i mübini korumak istemişlerdir. Çünkü Ömer el-Faruk'un şura meclisine yaptığı tavsiyeden de anlaşıldığı gibi, Müslümanların üç günden fazla halifesiz kalmaları caiz değildir. Üstelik bu halifeliğin şekil ve suretinin önemi yoktur.

Binaenaleyh, Haşimî diyarı ve mübarek Hicaz bölgesi, İslâmın beşiği ve doğduğu yerdir. Bu bölge hem geçmişte hem de bugün Allah'ın yardımı sayesinde koruma altındadır. Sadece bu bölgede Allah'ın kitabının hükümleri ve Hz. Peygamber'in sünneti bütün genel ve özel şekilleriyle uygulanmaya devam etmiştir. İçinde bulunduğumuz dönemde, biat eden ve edilen kişiler hakkındaki meşruiyet şartlarının başka bir bölgede tam anlamıyla bulunması mümkün

değildir. Bu sebeple, Allah'a güvenip onun peygamberinin ruhaniyetinden yardım diledikten sonra bu meşru ve dinî talebi kabul etmeyi üzerimize bir vazife sayıyorum.

Bu yüzden, Allah'a tevekkül edip ondan yardım diledikten sonra biatı kabul ediyoruz. Allahu tealanın ezelî hikmet ve takdiriyle gerçekleşmesini istediği bu işin, "Bir topluluk kendisini değiştirmedikçe Allah onları değiştirmez" ayet-i kerimesine [Ra'd 133/11] uygun düşmesini ve selef-i salihin yoluna tabi olarak bizlerin ilhamını artırmasını diliyoruz.

Ayaklanmanın gerçekleştiği dönemlerde bu yüce makamla ilgili tartışmalara girmediğimiz doğrudur. Hatta Ankara hükümetinin bu yüce makam üzerinde bir şekilde cüretkâr karar almasından hemen önceye kadar da bu konu üzerinde durmadık. Çünkü İslâm düşmanlarının bu yüce makamın şerefi hakkında ileri geri konuşmalarına sebep olacak tefrika ve ihtilafların çoğalmasından çekiniyorduk.[4] Ayrıca, "De ki: Herkes kendi yolunda çalışır, Rabbin kimin en doğru yolda olduğunu en iyi bilendir" ayeti [İsrâ 17/84] fehvasınca, başkalarının kendilerine vazife olarak görmediği bir şeyi onlara yüklemek de istemiyorduk.

Bununla birlikte hilafet makamı biatı, en alt seviyede yer alan Müslümanlar ile en üst makamda bulunanların arasını birleştiren bir eksen haline getirmekle yükümlüdür. Müslümanların hem kendi din kardeşleri olan komşularıyla, hem de diğer semavî dinlerden olan vatandaşlarıyla güzelce geçinmelerini de yine bu biat sağlayacaktır. Bunu da "Hak ve vazife bakımından onlarla aynı şeyleri paylaşırız" emri gereğince, şeriatın kendilerine öğrettiği ve uygulanmasını istediği şeylere riayet ederek ve yasaklananlardan kaçınarak yapacaklardır. Bu arada, Allah tarafından ferdî ve toplumsal anlamda farz kılınan şeyleri güzelce yerine getirmeleri insanlardan, özellikle de bütün İslâm dünyasındaki ulema ve seçkinlerden umulacaktır.

Osmanoğulları sülalesinin İslâm'a ve Müslümanlara yaptıkları hizmetler ve kazandıkları başarılar inkar edilemez. Bu sülale hakkında verilen son [sürgün] kararı Müslümanların yüreklerini dağlamış ve kalplerini kırmıştır. Bu yüzden, bu ailenin ihtiyaçlarını karşılamayı ve geçim sıkıntısı çekmelerini engellemeyi İslâm kardeşliğinin bir gereği sayıyoruz. Karşılığı büyük olan bu işe katılmak isteyen saygıdeğer ve gayretli kişilerin, Mekke-i Mükerreme'de bulunan heyet-i vükelamıza arzularını bildirmeleri gerekmektedir.

Hicaz Kralı Hüseyin (sağda) ve Filistin Arap İcra Komitesi başkanı Musa Kazım el-Hüseynî Paşa (ortada), Amman, 1924

Şanı yüce ve kudreti büyük Allah şahidimdir ki bu işteki tek amacım, İslâm'a ve özelde Arap Yarımadası'nda yaşayan soydaşlarıma, genelde bütün Müslümanlara hizmet arzusudur. Eşi benzeri bulunmayan Allah'tan, bize ve bütün Müslümanlara katından bir dost ve yardımcı göndermesini diliyoruz. Yardım ancak O'ndan istenir, başarıyı O verir. O'ndan başka hiç kimsenin güç ve kudreti yoktur. Salat ve selam, mahlukatın en hayırlısına ve onun ailesi ile tüm ashabına olsun.

İkinci Rikâbî Hükümeti

Babam 20 Mart 1924 (14 Şaban 1342) Perşembe günü Doğu Ürdün'den ayrılıp Mekke'ye gitti. 1924 yılı Nisan ayı başlarında İngiliz Yüksek Komiseri Albay Cox geldi ve çalışma-

larına başladı. 3 Mayıs 1924'te (29 Ramazan 1342) Rikâbî ikinci hükümetini aşağıdaki gibi kurdu:

Başbakan: [Ali] Rıza er-Rikâbî Paşa,

Aşiretler Sorumlusu: Emir Şâkir b. Zeyd,

Maliye Nazırı: Hasan Halid Ebulhüda Paşa,

Kâdilkudât: Şeyh Said el-Kermî Efendi,

Adliye Nazırı: İbrahim Haşim Bey.

Rikâbî hükümet programında, samimiyet ve doğruluk prensiplerine riayet edeceğini, kararlı ve gayretli olacağını, adaleti halkın bütün fertlerine ulaştıracağını, iktisadî prensiplere dikkat edeceğini, memurluğa atama ve harcamalarda liyakata bağlı kalacağını, fesad tohumlarını kurutacağını ve kötülüklerin üzerine şiddetle giderek bölünme ve gruplaşmalara izin vermeyeceğini, memleketin ıslahı için gerekli işlerde ve ülkenin kötülüklerden korunmasında dayanışma ve yardımlaşmayı esas alacağını ve halkın anayasal yönetime alışmasını sağlamak üzere bir meclis oluşturmak için çalışacağını söylüyordu.

Gelişme ve İlerlemeler

27 Haziran 1924'te (24 Zilkade 1342) Amman'dan Hicaz'a gittik ve 19 Ağustos 1924'te (19 Muharrem 1342) geri döndük. Biz dönüş yolundayken 14 Ağustos 1924'te Vehhâbîler Doğu Ürdün'e yeniden saldırdılar, ancak bu sefer de 500 ölü ve birçok yaralı bırakıp püskürtüldüler.

Yokluğum sırasında Suriye sınırı taraflarında emniyet ve huzuru bozan birtakım olaylar meydana gelmişti. Britanya hükümeti olaylar üzerine bir uyarı göndermiş ve malî kontrolün kayıtsız şartsız uygulanmasını, sınırdaki olayları teşvik etmekle suçlanan kişilerin bulunup teslim edilmesini ve Aşiretler bakanlığının kapatılmasını istemişti. Ülkeye döndükten bir gün sonra, hükümet üyelerine ve devlet adamlarına aşağıdaki konuşmayı yaptım:

Hacdan dönüşümüz vesilesiyle samimiyet duygularını ifade eden halkımıza öncelikle bu duyguları için teşekkürlerimi sunar, sonra da sizi tekrar görebilme şansını bahşeden Allah'a şükrederim.

Yolculuğumuz sırasında bu bölgede iki önemli olay meydana geldi: Birincisi Vehhâbî saldırısıdır ki Allah'ın yardımı ve halkımız ile kabilelerin gayreti sayesinde şiddetli bir karşılık alıp kovulmuşlardır. Bu savaş sırasında İngiliz zırhlılarının ve uçaklarının bize yaptıkları yardımları unutamayız. İkincisi de Güney Suriye taraflarında meydana gelen ayaklanmalardır. Bu olaylar sonucunda İngiliz güçlerinin bir kısmı sözkonusu bölgeye yerleşmiştir.

Hepinizin bildiği gibi bu ülkeye geldiğimiz zaman, ülkeye hizmet ve onu güzelleştirme adına hiçbir gayretten kaçınmadık. Bütün yaptıklarımızın tek bir gayesi vardı: Hepimizin isteği olan tam bağımsızlığa basiret ve düzen içinde ulaşmak.

Hiç şüphe yok ki milletler hedeflerine ancak akıl sayesinde ulaşırlar. Akıl düzen sayesinde işler, düzen ise hedefe ulaştıran şeydir. Kargaşa çıkarmak isteyenler ve işlere tersinden girişenler doğruluk ve düzen yolundan ayrılmışlardır. Bunlar yaptıklarını ne kadar güzel göstermeye çalışırlarsa çalışsınlar ülkeleri için tehlike teşkil etmektedirler.

Kendi ülkemize sahip olmak maksadıyla Dünya Savaşı'ndan çıktığımız doğrudur. Ancak diğer milletlerle savaş için hazırlık yapmakta olduğumuzu kim söyleyebilir? Ülkeye kötülük getirecek olan savaş, ancak bir suç olabilir. Gerçek cesaret, insanın kendini tanıması ve doğruluk ve basiret yolundan giderek, herşeyden önce kendisini bir kişi yahut millet yapmak için çalışmasıdır.

Ben Allah'a, ve bana teslim edilen emanete hıyanet edemem, sadece herkes duysun diye gerçekleri haykırıyorum. Suriye ve Filistin'de asayişi bozmak ve bu güvenli bölgeyi kendi emellerine alet etmek maksadıyla kullanmak için uğraşan herkesi isyancı olarak göreceğimizi söylüyoruz. Çünkü boş işlerle uğraşan bu kişilerin yanlış hareketleri yüzünden ülkemizin başına kötülük gelmesini istemiyoruz. Sizlere sözüme kulak vermenizi ve bana itaat etmenizi tavsiye ediyorum, çünkü itaat varlığımızı korumanın gereğidir.

Ülkeye döndükten sonra, İngiliz süvari birliklerinin ve dört zırhlının niçin Amman'a geldiğini sordum ve bunların Vehhâbîlere karşı hava kuvvetlerine yardımcı olmak maksadıyla geldiklerini öğrendim. Biz gerekli açıklamaları yaptıktan sonra İngiliz Yüksek Komiseri üstlerine haber gönderip sözkonusu kuvvetlerin burada beklemesine gerek kalmadığını bildirdi. İrbid'e giren ikinci kuvvet ise,

gelmesini gerektiren sebeplerin ortadan kalktığını gördüğü zaman kendisine lüzum kalmadığını anlayıp geri dönecektir.

Hepinizin bildiği gibi, Araplara yardım etme sorumluluğunu üstlenen devletler İngiltere ve Fransa'dır. Bu ülkelerle yardımlaşabilmek için samimiyet, dostluk ve basiret yolunu takip etmekten başka çaremiz yoktur. Kendinize güvenir ve meşru prensipler çerçevesinde diğer milletlerle birlikte hareket ederseniz, haklarınızı tamamen kazanır ve isteklerinize ulaşırsınız.

Ben korkak değilim, bir felaket gelip çattığında öleceksem ölürüm. Ama şu anda kırklı yaşlardayım ve milletime daha fazla hizmet edebilirim. Kendimi düşüncesizce feda etmek ve sözkonusu iki devleti Araplar aleyhinde kışkırtmak istemiyorum. Size şunu söylemekle yetiniyorum: Milletlerin haklarını kazanmalarını sağlayan genel uyanış ve temayül, sizin de hakkınızı almanızı sağlayacaktır. Çünkü bütün milletler ilerleme yolunda yürümektedirler.

Bu bölgede haydut çetelerini teşvik edenler veya onların korumalarını kabul edenler, hem kendilerine hem ülkelerine ihanet etmektedirler. Bizler başkaları için tehlike teşkil etmek istemiyoruz. Dünya tek bir eve benzer. Medenî milletler, tek bir aile haline gelmek için ortak çıkarlarını belirlemiş ve birleşmiştir. Eğer burada düzen bozulacak olursa dünyanın diğer bölgelerinde de bozulur.

Bizler meşru yoldan hayat hakkımızı istiyoruz. Arap dünyasının bu sevgili bölgesinde kendim için herhangi bir şahsî çıkar peşinde değilim. Adı üstünde yerel olan bu dava, sizin vatan ve milletinizin davasıdır.

Benim Hicaz, Suriye, Filistin, Yemen, Necid ve bütün Arap ülkeleri için yaşayan ve çalışan bir kişi olduğum doğrudur ve öyle de kalacağım. Allah şahidim olsun ki Arapların başına gelen her felaket benim için üzüntü sebebidir. Bu yüzden, tavsiyelerimin can kulağıyla ve basiretle dinlenmesini isterim. Hakikatin muhakkak dile getirilmesi ve herkes tarafından görülebilmesi için gün gibi parlaması gereklidir. Ben, yüce Fransız hükümetinin bu bölge hakkında duyacağı her türlü şüphenin giderilmesi için gayret göstermek istiyorum. Şerefimizle yaşamak istediğimizi ve tek amacımızın hayat hakkımızı elde etmek olduğunu bütün dünyaya ispatlayacağız.

Allah'a hamd ederek şunu söyleyebilirim ki bugüne kadar bu ülkenin bedevilerinden de hadarilerinden de hep güzel şeyler gördüm. Sizlerle tekrar biraraya gelip ülkenin menfaatleriyle ilgili konuşmalar yapmak istiyorum.

Ayrıca, efendimiz Emirulmüminin [Şerif Hüseyin] hazretleri sizlere selam etmektedir. Allah'a şükür, kendisi bu yıl hac farizasını sağ salim yerine getirmiştir. Dünyanın diğer bölgelerinden gelen hacılar tam bir güven içinde babama biat etmişlerdir. Yüce Kral hazretleri diğer müttefikleriyle dostluk bağlarını güçlendirmek için çalışmalarına devam etmektedir. Allah'tan dileğimiz bizi başarıya ulaştırması, başarısızlıklardan koruması ve katından bize yardım ihsan etmesidir.

Hüseyin'in Tahttan Çekilmesi

1343 yılı Safer ayı (1924 Eylül ayı) ortalarında Vehhâbîler Taif'e hücum edince Hicaz ile Necid arasındaki savaş başladı. 5 Ekim 1924'te (5 Rebiulevvel 1343) Büyük Kurtarıcı hazretleri tahttan çekildi ve [oğlu] Melik Ali b. el-Hüseyin hazretlerine kral olarak biat edildi. Aynı ayın son on günü içinde, Kral Hüseyin hazretleri Akabe'ye geldi ve sekiz ay kadar burada kaldı. Sonra, 17 Haziran 1925'te (26 Zilkade 1343) buradan da ayrıldı. 24 Haziran 1925'te (3 Zilhicce 1343) aşağıdaki duyuruyu yayınladık:

Mukaddes Hicaz bölgesinin Haşimî Kralı Ali el-Muazzam hazretlerinin (Allah kendisini ve zaferlerini daim etsin) emirleri üzerine Maan ve Akabe vilayetleri krallığımıza (Ürdün) katılmıştır. Sizleri durumdan haberdar etmek için böyle bir irade yayınlamamız icab etmiştir. Saygıdeğer Haşimî Kralı'na kendimiz, halkımız ve hükümetimiz adına sonsuz saygılarımızı sunarız.

Ertesi gün, yani Perşembe günü başbakanla birlikte Maan'a gittik. Resmî katılım töreni yapıldı ve Ürdün bayrağı göndere çekildi. 25 Haziran 1925, resmî katılım tarihi olarak belirlendi.

İkinci Halid Hükümeti ve Yürütme Meclisi

26 Haziran 1926 (16 Zilhicce 1344)'te Hasan Halid Ebulhüda Paşa ikinci defa hükümet kurdu. Kabinesindeki arka-

daşlarının listesini bana sunarken, kendi başkanlığında bir yürütme meclisi kurulmasını ve bu meclisin bakanlar kurulu yerine geçmesini, ayrıca sözkonusu meclisin yetkilerinin kendinde toplanmasını teklif etti. Biz de teklifi kabul ettik. Yürütme meclisi şu üyelerden kuruldu:

Başbakan ve Dahiliye Nazırı: Hasan Halid Ebulhüda Paşa

Kâdilkudât ve Adliye Nazırı: Şeyh Hüsâmüddin Cârullâh Efendi,

Genel Sekreter: Arif el-Arif Bey,

Eski Eserler Muhafızı: Dr. Rıza Tevfik [Bölükbaşı] Bey,

Nafia Müdürü: Abdurrahman Garib Bey,

Maliye Müsteşarı: Kirkbridge Bey.

Programda, hükümetin herşeyden önce bütün vatandaşların -hükümetin kendisi gibi- kanuna itaat etmesini sağlamak adına çalışacağı söyleniyordu. Halkla hükümet arasında güven oluşturmak için bunun yeterli bir garanti olacağı belirtiliyordu. Hükümetin bütün işlerinde doğruluk, açıklık ve samimiyet prensiplerini esas alacağı ve vatandaşların işlerine itina gösterilip yararlarının gözetileceği ifade ediliyordu. Hükümet vatandaşların siyasî işlere müdahil olmaktan kaçınmalarını istiyor ve vatandaşların hak ve ödevlerini belirleyecek özel bir nizamname hazırlamakta kararlı olduğunu söylüyordu. Asayiş, malî ve iktisadî işler, eğitim ve sağlık gibi konulara büyük önem vereceğini anlatıyordu. Komşu ülkelerin hükümetleriyle dostluk bağları kurup anlaşmalar imzalamak için çalışacaktı. Halkın bütün kesimlerini temsil ederek yasama işiyle meşgul olacak ve anayasa tarafından belirlenen yetkiler dahilinde içişlerinde hükümete yardımcı olacak bir yasama meclisi kurmak için de özel gayret gösterecekti.

Hükümet programı bu özette temas edilen konulara dair birçok ayrıntısı olan uzun bir programdı. Hükümet programında belirtildiğine göre, Yürütme Meclisi'nin Bakanlar Kurulu'nun yerini alması gibi, önceki hükümetlerin programlarında çeşitli vesilelerle anılan Millet Meclisi'nin yerini bu hükümette bir Yasama Meclisi alacaktı.

Maliye müsteşarının Meclis'teki varlığı uzun sürmedi. 11 Eylül 1926'da İngilizler tarafından yapılan girişimler sonucu Maliye Müsteşarı hükümetten ayrıldı ve yerine Maarif Müdürü Seyyid Edib Vehbe geldi. 17 Nisan 1927 tarihinde, Filistin hükümetinden ödünç alınmış bir görevli olan Nafia Müdürü Meclis'ten çıkarıldı ve yerine o dönemde Hazine Müdürü olarak tayin edilen İbrahim Haşim Bey geldi. Bir süre sonra Dr. Rıza Tevfik'in yerine Tevfik Ebulhüda Yürütme Meclisi'ne girdi. Tevfik Ebulhüda bir yıl sonra yine Filistin hükümetinden getirilmiş olan Genel Sekreter'in yerine geçti ve Genel Sekreter Filistin'deki görevine döndü.

Lord Plumer ve Hasan Halid Paşa tarafından 20 Şubat 1928'de Kudüs'te imzalanan Ürdün-Britanya anlaşmasının metni, 26 Mart 1928'de açıklandı. 19 Nisan 1928'de Doğu Ürdün'ün anayasası ilan edildikten sonra Yasama Meclisi üyelerinin seçimi hakkındaki kanun yayınlandı.

Yasama Meclisi, yukarıda adı geçen anlaşmayı incelemek ve onaylamak üzere 2 Nisan 1929'da (22 Şevval 1347) toplandı. Anlaşma iki ay incelendikten sonra, 4 Haziran 1929'da onaylandı.

Yasama Meclisi Kasım 1929'da olağan dönemini başlatmadan önce, "Reisü'l-vüzera" lakabıyla çağrılan Hasan Halid Paşa, anayasa gereğince mecliste hiçbir yabancı hükümet görevlisinin kalmaması gerektiğine -Şeyh Hüsam Carullah Efendi ve Dr. Halim Ebu Rahme hâlâ meclisteydiler- ve Yasama Meclisi'ne seçilmiş iki üyenin aynı zamanda Yürütme Meclisi'ne da katılmasına karar verdi. Hasan Halid Paşa, bu esaslara uygun yeni bir hükümet kurmak için istifa etti ve yeni hükümeti kurdu. Ancak Yasama Meclisi'nden seçilecek iki üyeden yararlanma girişimi başarılı olmadı. Bu iki üyeye hükümette yer verildi ve bunlar Yasama Meclisi'ndeki görevlerinden istifa ettiler. Sonra yerlerine iki yeni üye seçildi.

Hasan Halid Paşa hükümeti yaklaşık beş yıl görevde kaldı. Daha sonra, bütçe kanununu incelemeyi ve hükümetin taleplerini yerine getirmeyi kabul etmeyen Yasama Meclisi'nin dağılması üzerine hükümet de istifa etti.

Serrâc Hükümeti

22 Şubat 1931'de (5 Şevval 1349) Şeyh Abdullah Serrâc Efendi hükümet kurdu. Başbakanlık yanında kâdilkudâtlığı, ayrıca Dahiliye ve Maliye nazırlıklarını da bizzat üstlendi. Başkanlık ettiği Yürütme Meclisi'ni de şöyle kurdu:

Genel Sekreter Tevfik Ebulhüda Bey,

Adliye Nazırı Hikmet Bey,

Hazine Müdürü Şükrü Şa'şâa Bey,

Eski Eserler Müdürü Edib el-Kâyid Bey,

Genel Vekil Avde el-Kusûs Bey.

Bu hükümet ayrıntılı bir program da yayınladı. Programın en önemli maddeleri şu şekildeydi:

1. Anayasa gereğince hükümet üyelerine verilen sorumluluk ortaklaşa paylaşılacaktır.
2. Anlaşmanın imkan ölçüleri dahilinde ve mutedil biçimde düzeltilmesi için gayret gösterilecektir.
3. Serbest seçim yetkisi Yürütme Meclisi'ne verilecek, eski meclis dağıtılacak ve yeni meclis her türlü kanunsuz müdahaleden korunacaktır.
4. Anayasa ve diğer kanunlarla belirlenen haklar, anlaşma tarafından belirlenen sınırlar dahilinde sonuna kadar ve hiçbir kısıtlama olmadan kullanılacaktır.
5. Önceki hükümetlerde olduğu gibi, imar ve iskan alanlarında ıslah ve güzelleştirme çalışmaları yapılacaktır.

Birinci İbrahim Paşa Hükümeti

18 Aralık 1933'te (1 Şaban 1352) İbrahim Haşim Paşa hazretleri ilk hükümetini kurdu. İbrahim Paşa başbakanlık yanında Adliye nazırlığı ve kâdilkudâtlık makamlarını da üstlendi. Yürütme Meclisi şu şekilde kuruldu:

Başbakan, Adliye Nazırı ve Kâdilkudât: İbrahim Haşim Paşa,

Hazine Bakanı: Şükrü Şa'şâa Bey,

Genel Vekil: Avde el-Kusûs Bey,
İdarî Müfettiş: Said el-Müfti Bey,
Eski Eserler Müdürü: Haşim Hayr Bey,
Yasama Meclisi Üyesi: Haşim el-Hindâvî Bey.

Özetle söylersek bu hükümetin programı, isteğimize uygun olarak her türlü sorumluluğu üstlenmeyi ve memleketin beklenti ve yararlarını gerçekleştirecek şekilde planlar uygulamayı içeriyordu. Aynı zamanda ekonomi ve imar meselelerine de önem verilecek ve genel asayişin korunması için gayret gösterilecekti. Ayrıca ülkenin anayasal isteklerini yerine getirmek için her türlü anayasal yola başvurulacaktı.

2 Haziran 1934'te (19 Safer 1352) Ürdün'den ayrılıp İngiltere'ye gittik ve 20 Temmuz 1934'te (8 Rabiussânî 1353) ülkeye döndük. 22 Temmuz 1934'te İngiliz kralı ile aramızda yapılan anlaşmanın maddeleri ilan edildi. Bu anlaşma, 20 Şubat 1928'de yapılan anlaşmaya ek mahiyetindeydi ve Doğu Ürdün lehine düzeltilmiş bazı maddeleri içeriyordu.

1937 yılı Nisan ayı sonlarında, taç giyme törenlerine katılmak üzere Ürdün'den bir kere daha ayrılıp İngiltere'ye gittik ve 13 Haziran 1937'de ülkeye döndük.

Tevfik Ebulhüda Paşa Hükümetleri

28 Eylül 1938'de (3 Şaban 1357) Tevfik Ebulhüda Paşa kabinesi kuruldu. Yürütme Meclisi şu üyelerden oluşuyordu:

Başbakan ve Hariciye Nazırı: Tevfik Ebulhüda Paşa,
Kâdilkudât: Seyyid Ahmed es-Sekkâf,
Hazine Müdürü: Abdullah el-Hammûd Bey,
İdare Müfettişi: Halef et-Tell Bey,
Genel Vekil: Nikola Ganmâ Bey,
Eski Eserler Müdürü: Haşim Hayr Bey.

Bu hükümetin programı da özetle, Kral'a çok yakın bağlantısını ifade ediyor ve ülkenin, diğer Arap ülkelerininkine

benzer bir konuma sahip olması için çalışacağını söylüyordu. Bunun için de temel esasları Büyük Kurtarıcı tarafından belirlenen Arap davasının prensiplerine bağlı kalınacağı söyleniyor ve böylelikle, Arapların ulaşmak istedikleri hedef olan millî birliğin kolayca elde edileceği umuluyordu.

Hükümetlerin programlarında söylenmesi adet olduğu üzere burada da, genel asayişe dikkat edileceği, ekonomik çıkarların gözetileceği, darlık zamanlarında mükelleflerin sırtındaki yükün hafifletileceği, eğitime ve bütün imar işlerine özen gösterileceği, ayrıca hükümet dairelerinde tam bir düzenin uygulanacağı ifade ediliyordu.

Yürütme Meclisi'nin Yerini Bakanlar Kurulu'nun Alması

1939 yılı başlarında, Londra'ya gitmesi ve Filistin sorununu ele almak üzere toplanacak olan konferansta bizi temsil etmesi için Başbakan'ı görevlendirdik. Kendisini Ürdün-Britanya anlaşmasındaki maddelerin düzeltilmesine dair taleplerimizi yerine getirmek üzere görüşmeler yapması için göndermiştik. Ancak sonuçta Ürdün lehine başka birtakım düzenlemeler yapıldı. Ayrıca anayasanın birçok yerinde değişiklikler yapılması konusunda anlaşıldı ve Yürütme Meclisi, anayasal yönetimle idare edilen ülkelerde olduğu gibi Bakanlar Kurulu'na dönüştürülerek bana karşı sorumlu hale getirildi.

9 Ağustos 1939'da anayasadaki düzenlemeler tamamlandı. Bu anayasa gereğince Ürdün Kralı "Askerî Kuvvetler Başkomutanı" sayıldı. Yine anayasa gereğince bir Bakanlar Kurulu oluşturulmasına karar verildi ve bu kurulun yetki ve sorumlulukları belirlendi. Sonra anayasal teamüller gereğince hükümet istifa etti ve yeni dönemin ilk kabinesi aşağıdaki gibi kuruldu:

Başbakan, Hariciye ve Adliye Nazırı: Tevfik Ebulhüda Paşa,

Kâdilkudât ve Maarif Nazırı: Seyyid Ahmed Alevi es-Sekkâf,

Dahiliye ve Savunma Nazırı: Reşid el-Medfaî Paşa,

Maliye ve Ekonomi Bakanı: Abdullah en-Nimr Bey,

Ticaret ve Ziraat Bakanı: Nikola Ganmâ Bey,

Ulaştırma Bakanı: Ali el-Kâyid Paşa.

Hükümet programında, Arap davasının prensiplerine bağlı kalacağını ve bu davaya samimiyetle inananlarla, ümmet hedefine ulaşıncaya ve birlik sağlanıncaya kadar işbirliği yapacağını söylüyordu. Diğer Arap ülkeleriyle, her türden yararlı konuda güçlü kardeşlik ve dayanışma bağlarının korunacağını belirtiyordu. Ayrıca hükümet, Kral tarafından takip edilen en güzel strateji ve basiretli idare ile aziz halkın buna gösterdiği bağlılık ve samimiyet sayesinde, güzel bir adım attığını da ifade ediyordu.

Britanya Hükümetinin Doğu Ürdün Hükümetinin İsteklerine Verdiği Cevap

(İngiliz Yüksek Komiseri'nin 16.06.1944 Tarihli Mektubuyla Birlikte Gelmiştir)

Kral hazretlerinin hükümeti, Doğu Ürdün'ün gelecekteki durumuyla alakalı 4 Kasım tarihli mektubunuzu son derece ciddiye almakta ve anlayışla karşılamaktadır.

Britanya hükümeti, başında Emir hazretlerinin bulunduğu hükümetinizin ve halkınızın sarsılmaz dostluk ve yardımlarını çok iyi takdir etmektedir. Britanya hükümeti son yirmi yıl içindeki birçok zorluk döneminde, özellikle içinde bulunduğumuz savaşın en şiddetli günlerinde, bütün Doğu Ürdün yönetiminin ve halkının elinden geldiğince gösterdiği yardım ve dayanışmaya hiçbir tereddüt duymadan güvenebildiğini de şükranla anmaktadır.

İngiliz kralının hükümeti, Ürdün halkının bölgedeki diğer halklarla eşit konumda bulunması gerektiğine dair isteğini hakkıyla anlayabilmektedir. Bu yüzden, Britanya hükümeti Doğu Ürdün ile 1928 anlaşması şartlarına olabildiğince uygun biçimde yeni bir anlaşma imzalanması fikrini hoş karşılamaktadır.

Ancak bazı teknik engeller yüzünden, böyle bir anlaşmanın görüşmelerini yapabilmek için savaşın sonunu beklemek gerekmektedir. Diğer yandan, Britanya hükümeti ile Doğu Ürdün hükümeti arasın-

daki resmî ilişkilerin savaş bitene kadar şu anda olduğu gibi sürdürülmesi gerekse de, Britanya hükümeti bu ilişkileri bahsedilen niyetine uygun biçimde yorumlamak amacını güdecektir.

Britanya hükümeti, konuyla ilgili olarak meydana gelen gecikmeden duyduğu üzüntülerini ifade eder. Bu gecikme hiçbir şekilde Doğu Ürdün hükümetine yönelik bir nezaketsizlik ifadesi değildir. Gecikmenin tek sebebi, Britanya hükümetinin şu anda çok büyük bir meşguliyet içinde bulunmasıdır.

Rifâî Hükümeti

Tevfik Ebulhüda Paşa emrimiz gereğince birkaç defa hükümet kurduktan sonra 14 Ekim 1944'te istifa etti. Yerine Semir er-Rifâî Paşa geçti ve yeni kabineyi aşağıdaki gibi kurdu:

Başbakan, Hariciye ve Savunma Nazırı: Semir er-Rifâî Paşa,

Kâdilkudât ve Maarif Nazırı: Şeyh Fehmi Haşim Efendi,

Dahiliye Nazırı: Said el-Müftî Bey,

Maliye ve Adliye Nazırı: Müslim el-Attâr Bey,

Ulaştırma Bakanı: Haşim Hayr Paşa,

Ticaret ve Ziraat Bakanı: Nikola Ganmâ Bey.

Yeni hükümet, programında şunları söylüyordu: Önceki hükümetin uyguladığı temel program -şimdiki başbakan o hükümetin bir üyesiydi- ve gerçekleştirdiği güzel uygulamalar, savaş yılları boyunca ve en tehlikeli dönemlerde bu ülkenin istikrarının garantisi olmuş ve tarafımızdan da kabul görmüştür. Bu sebeple, aynı program yeni hükümet tarafından da takip edilecektir.

İkinci İbrahim Paşa Hükümeti

18 Mayıs 1945'te Semir Paşa istifa etti. Ertesi gün İbrahim Haşim Paşa önceki hükümetin üyeleriyle yeni bir kabine kurdu. Tek istisna Haşim Hayr Paşa'ydı. Haşim Paşa'nın kabine-

deki yerini, Tevfik Ebulhüda Paşa hazretleri aldı ve Hariciye Nazırı oldu.

Yeni hükümetin programında savaştan bahsediliyordu. Avrupa'daki savaş bitse bile, barış günlerinin çok çaba ve gayret gerektireceğinden ve savaşın zorluk ve sıkıntılarından nihai anlamda kurtulabilmek için tam dayanışma ve işbirliğine ihtiyaç duyulacağından bahsediliyordu. Aynı dayanışma ve işbirliği, hükümetin üstlendiği ıslahat projelerinin gerçekleşmesi ve milletin dört gözle beklediği tam bağımsızlığın kazanılmasıyla hedeflenen millî birliğe ulaşılması için de gerekliydi.

Hükümet, yapmaya kararlı olduğu imar çalışmaları için bir program sunma gereği görmediğini ve yapılacak icraatların bu konuda yeterli delil olacağını söylüyordu. Ayrıca hükümet, Arap Birliği'ne bağlı devletlerle tam işbirliğini ve Büyük Devrim [Arap Devrimi] tarafından belirlenen hedeflere ulaşmayı kendine amaç edindiğini ifade ediyordu.

Hükümetler ve Maslahatgüzar

İbrahim Paşa'nın ilk kabinesiyle ilgili olarak bahsetmem gereken bir mesele daha var: Şeyh Abdullah Serrâc istifa ettikten sonra ve hükümet kurma görevini İbrahim Paşa'ya vermeden önce eski maslahatgüzar Sir Henry Cox bana Şeyh'in yerine kimin geçeceğini sormuştu. Rahmetli Hasan Halid Paşa'nın Şeyh'in yerine geçeceğini söylediğim zaman maslahatgüzar hemen "Rica ederim, rica ederim, kendisiyle çalışamam..." demişti.

Hasan Halid Paşa'nın adını maslahatgüzara söylememin tek sebebi, İbrahim Paşa'dan hoşnut olmadığını göstermesini engellemekti. Çünkü bazı kişiler kanalıyla kendisinden duyduğum kadarıyla iki kişinin başbakanlık için en uygun isimler olduğuna inanıyordu. Bunlardan bir tanesi Tevfik Ebulhüda Paşa hükümetinde Dahiliye ve Savunma bakanlıkları yapmıştı. Diğeriyse bu bahsettiğim birincisinin kopyası gibi bir adamdı.

Cox, İbrahim Haşim Paşa'nın hükümetin başına getirilmesine itiraz etmedi. İbrahim Paşa hükümette şevkle çalıştı ve zorbaların çıkardıkları engelleri aştı. Yabancıların bıktıran engellemeleri yüzünden ümidini kaybedene kadar da çalışmaya devam etti.

Başbakanlarımın sabık maslahatgüzarın haksız müdahaleleri yüzünden çektikleri sıkıntıları hiçbir zaman gizlemediğim halde, İngiliz hükümeti bundan haberdar değildi. Ben de durumu Yüksek Komiser Sir Chancellor'a ve Sir Arthur Wauchope'a haber verdim. Nihayet Sir Henry Cox'un görevi Sir McMichael döneminde sona erdi ki bir maslahatgüzarın Doğu Ürdün'e yaptığı en büyük hizmet buydu. Bunu söylerken Sir Henry Cox'un kadrini alçaltmak niyetinde değilim. Bilakis kendisi beni çok sever ve insanların kabalıklarına rağmen onlara hayrı dokunsun diye işini samimiyetle yapardı.

Sonra İbrahim Paşa istifa etti ve yerine Tevfik Ebulhüda Paşa geldi. Albay Cox'un kendisiyle işbirliğini kabul edeceğini umuyordum ama tam tersi gerçekleşti. Anlaşma maddelerinin düzeltilmesini görüşmek üzere Tevfik Paşa'yı Londra'ya göndermek istediğim zaman Cox itiraz etti ve bu görev için İbrahim Paşa'yı atamamı tercih etti. Ben görüşümde ısrar edince Sir McMichael'ı çağırarak beni ikna etmesini istedi. McMichael geldi ve görüştük ama söylediklerini uygun bulmadım.

Tevfik Paşa yola çıkacağı zaman Maslahatgüzar bana "Tevfik Paşa güvenilmez bir adam haline geldi" dedi. Ben "Ne ilginç!... Bunu kimden duydunuz? Kendisi benim çok güvendiğim bir kişidir" diye cevap verdim. Ertesi gün adı geçen paşa Maslahatgüzar'la birlikte geldi. Kendisine "Paşa! Artık yola çıkınız! Biliniz ki büyük küçük her meselede size güvenim tamdır" dedim. Yanımdan ayrıldıkları zaman Maslahatgüzar Paşa'yı ziyaret ederek kendisinden özür dilemiş ve onu sevdiğini söyleyip gerektiği gibi yardım edeceğine söz vermiş.

Tevfik Paşa yola çıkacağı zaman Maslahatgüzar'la birlikte Gûr'daydık. Maslahatgüzar bana "Emir hazretleri izin verirlerse Tevfik Paşa'nın resmini çekmek istiyorum. Kimbilir, belki de İngiltere'den dönmezler" dedi. Bunu duyan Tevfik Paşa

"Resmimi çekebilirsiniz. Ancak belki ben dönerim de sizi burada bulamam" dedi. Gerçekten de zaman Tevfik Paşa'yı haklı çıkardı, o döndüğünde Maslahatgüzar gitmişti.

Savaş geldi geçti ve Tevfik Paşa savaş boyunca bu yorucu vazifede çok yıprandı. Adı geçen bu Paşa, Arapların gördüğü en iyi devlet adamlarından biriydi. Kendisine güvenildiği zaman çok iyi dost olan, ancak düşmanlık edilirse hiçbir şeyden çekinmeyen adamlardandı.

Sonra Tevfik Paşa istifa etti. İbrahim Paşa hükümet kurma görevini üstlenmek istemeyince Hamid el-Vâdî Paşa'yı görevlendirmek istedim, ancak buna da bazı şeyler engel oldu. Biz de güvenimizi Semir er-Rifâî Paşa'ya teslim ettik. Kendisi Doğu Ürdün'de yetişmiş, Rikâbî Paşa döneminden beri birçok görev alıp bu işlerde pişmiş ve en sonunda başbakan olmuştu. Hem diğer başbakanlara yakındı, hem de bize uzak biri değildi. Ancak hükümeti çok kısa sürdü. Herkesin belirlenmiş bir eceli vardır ve Allah dilediğini yazar, dilediğini bozar, Kitapların Anası onun katındadır.

İçinde iki eski başbakan bulunduran şimdiki hükümetin her işinde, ama özellikle Suriye'nin birliğinin temini konusunda başarılı olmasını diliyoruz. Çünkü Arap dünyasının istikrarını, devamlılığını ve siyasî tehlikeler karşısında bölünme gibi zayıflık ve güçsüzlüklerden kurtulmasını bu birlik sağlayacaktır.

İngiliz Maslahatgüzarlar

Doğu Ürdün'ün idaresi Reşid Talî' Bey yönetiminde bilindiği şekliyle kurulduktan sonra, Mr. Abramson Britanya'nın Ürdün maslahatgüzarı olarak atandı. Göründüğü kadarıyla elli yaş civarında, saygıdeğer ve vakur biriydi. Maslahatgüzarlığı altı aydan biraz fazla sürdü.

Hicaz-İngiliz Anlaşmasını incelemek üzere Haddâd Paşa'yla birlikte Amman'a gelen Albay Lawrence, Mr. Philby

Doğu Ürdün maslahatgüzarı olarak atanana kadar bu görevi vekaleten yürüttü. Kendisi Araplar tarafından görev yaptığı ülkeye samimi duygular besleyen biri olarak tanınıyordu.

Onun hakkındaki hoş hatıralarımdan biri şöyledir: Bir gece otururken mecliste bulunanlardan biri, oradaki herkesin defterine edebî bir cümle yazmasını istemişti. Mr. Philby Ubeyd b. el-Ebras'a ait şu meşhur beyiti yazmıştı:

Bir memlekette yaşadığın sürece onlara yardım et,
Sakın ola kendini yabancı sayma!

Sözlerimin şahidi şudur ki, Mr. Philby'nin Kral Abdülaziz b. Suud'a bağlılığı neredeyse kendi kralına ve ülkesine bağlılığının önüne geçecekti. Londra'ya ilk gidişimde o da yanımdaydı ve vazifesini yerine getirmede kusur etmemişti. Ara sıra, sergilediği kasıntı tavırlar yüzünden dostluğumuz gölgelenir gibi olurdu. Ancak rahmetli babam halife olarak biatları kabul etmek üzere Doğu Ürdün'ü şereflendirdiği zaman, insanları biata teşvik etmişti.

Mr. Philby'nin yerine Albay Cox geldi. Cox'un idarî özellikleri çok güçlüydü. Ancak kendilerinden hoşnut olduğu kişilerle çalışmak isterdi. Cox'un göreve başladığı zamanlar, Doğu Ürdün ve Haşimî sülalesi için zor zamanlardı. Kendisi uzun süre görevde kaldı. Allah bizlere sabır ve basiret vermeseydi, kendisiyle iş yapmak neredeyse imkansız bir şey olurdu.

Son olarak, şu savaştan hemen önce, şimdiki maslahatgüzar Mr. Kirkbridge atandı. Kendisi Arapların kadîm dostlarından biridir, çünkü daha önceki savaş sırasında kardeşim Melik Faysal'ın yanında Kuzey Ordusu'nda yer almıştı. Aynı zamanda benim de en yakın dostlarımdandır. Onun döneminde birçok başarı elde edidi ve Tevfik Paşa'nın bütün kabineleri kendisiyle uyum içinde çalıştı. Bu zor dönemde Semir Paşa ile de aynı uyumu gösterdi. Şimdi de eski dostu İbrahim Paşa ile dayanışma ve onur içinde çalışmaktadır. Önceki maslahatgüzara vekalet ettiği zaman da böyleydi. Kendisine güzel bir gelecek, sağlık ve afiyet dilerim.

Yüksek Komiserler

Sir Herbert Samuel

Filistin'de tanıştığımız ilk komiserden bahsetmiş ve hakkında bildiklerimizi anlatmıştık. Bu şahıs şimdi "Lord" olan Sir Herbert Samuel'di. Sir Samuel, tanıdığım en seçkin bakan ve devlet adamlarından biriydi. Hikmet ve basiretle ülkesine hizmet etmişti. Lady Samuel de çok misafirperver, vakur ve saygıdeğer bir hanımefendiydi.

Lord Plumer

Lord Plumer benim dönemimde Filistin'de görev yapan ikinci yüksek komiserdi. Seçkin, vakur ve cömert biriydi. Kıymetli bir müsteşar ve açık sözlü, hoşsohbet biriydi. İngiltere-Ürdün Anlaşması onun döneminde imzalandı. Arap ordusunun sayısı onun döneminde azaltıldı, topçu birlikleri kaldırıldı ve sınır kuvvetleri oluşturuldu. Bu uygulamaların faydasız olduğunu kendisine söylemiştim, ancak bunlar belki de manda yönetimine has olgulardı. Ülkemiz, Suriye'nin Fransız yönetimi yüzünden çektiği sıkıntılara düşmediği için sonuçta belki de iyi oldu. Lord Plumer'le işbirliği yaptık ve içinde bulunduğumuz sınırlar dahilinde bana yardım etti.

Sir John Chancellor

Üçüncü yüksek komiser, yumuşak huylu ve ince eleyip sık dokuyan biriydi. Onun döneminde Filistin'de millî duygular uyanmaya başladı. Yine onun döneminde ilk gösteri ve ayaklanmalar gerçekleşti ve İngiliz tahkikat komisyonları kuruldu. Burak olayları da aynı dönemde gerçekleşti. Kendisi yakın dostumdu.

Sir Arthur Wauchope

Bu general, askerî yüksek komiserlerin ikincisiydi. Tutuşmuş bir kıvılcım gibiydi. Aynı zamanda iyi niyetli, atılgan ve becerikli biriydi. Filistin'deki malum ayaklanma onun döneminde gerçekleşti ve taksimat talepleri ilk onun zamanında di-

le getirildi. Yeri gelmişken şunu da sormak isterim: Hangi aklı başında kişi Filistin'in Yahudileştirilmesinden bahsedebilir? Şimdiye kadar elde ettikleriyle yetinmesini bilmek hem Yahudilerin iyiliğinedir, hem de onları koruyanların vazifesidir. Artık göçler durmalı ve Filistin Arap toprağı olarak kalmalıdır. Filistin'deki Yahudi toplumu da diğer vatandaşlarla eşit haklara sahip olmalıdır. Bundan başka her türlü çözüm arayışı, büyük musibetlere, tahribatlara ve yıkımlara yol açacaktır.

Sir Harold McMichael

Bu yüksek komiser Filistin'e Arap Ayaklanması bittikten sonra geldi. Çok geçmeden de son [İkinci] Dünya Savaşı çıktı ve insanlar herşeyi unuttu. Aslına bakılırsa bu zor zamanda iyi görev yaptı. Yahudilerin McMichael'e olan düşmanlıkları, Yahudiler nazarında kendisinin nasıl biri olduğunu anlatmaya yeter.

Lord Gort

Cebel-i Tarık ve Malta savunmalarını üstlenmesinden sonra, bu değerli şahsın bu makama getirilmesini bekliyordum. Nitekim olaylar beklentimi boşa çıkarmadı, çünkü kendisi bugün yüksek komiserlik makamındadır. Gort, bu kıymetli makama gelen ikinci İngiliz danışmandır. Kendisi, cesareti başkalarına örnek gösterilen kahraman bir asker ve büyük bir komutandır. Savaşın başında Dunkirk'te gerçekleştirdiği ve İngiliz ordusunu kurtardığı geri çekilme harekatı, Lord Gort'un kim olduğunu yeterince anlatır. Şu anda kendisi, Arapların ve dolayısıyla Müslümanların Siyonist propaganda ile yüz yüze oldukları çok sıkıntılı bir ülkede son derece önemli bir konumdadır. Biz Filistin'de böylesi bir dönemde, onun şahsında iyi bir kişi görüyoruz.

Arap Ordusu

Sir Winston Churchill'le konuşmamızdan sonra Doğu Ürdün yönetimi oluşturulurken, Reşid Talî' Bey ile Filistin

hükümetinin o dönemdeki genel sekreteri olan Sir Wyndham Deedes, ülkenin iç ve sınır güvenliğini sağlayacak bir güç oluşturmak üzerine konuşmuşlardı. O dönemde geçerli olan piyade, topçu ve süvari gibi askerî sınıflardan oluşan düzenli bir birliğin kurulmasını gerekli görmüştüm. Birlik üç alaydan oluşacak, her alayda sekiz yüz askerlik üç tabur bulunacaktı. Ayrıca alaylara dağ topu, sahra topu ve makinalı tüfek gibi silahlar da verilecekti. Bir de, mızrak, kılıç ve filinta, yahut sadece mızrak ve kılıç kullanan 1500 kişilik bir süvari taburu oluşturmayı düşünmüştüm.

Reşid Talî' Bey ile Sir Wyndham Deedes konuştuktan sonra, masrafların yüksekliğini bahane gösteren Britanya hükümeti bu kararı olduğu gibi desteklemedi. Ancak benimle birlikte Maan'dan gelmiş olan iki adet düzenli gönüllü birliğinin seyyar birliklere katılmasına izin verdi. Seyyar birlikler, sonradan ferik olan Yüzbaşı Peake'in komutasında Doğu Ürdün'de bulunan güçlerdi. Ayrıca bu kuvvetlere dağ topu verilmesini ve üç bölgede (Aclûn, Balkâ ve Kerek) jandarma birliği kurulmasını da kabul etmişlerdi. Bunlara ek olarak bir de polis gücü vardı.

Yüzbaşı Peake ordu müfettişi sıfatıyla çalışmalarına başladı. Kendisine Fuad Selim Bey, Abdülkadir el-Cündî Paşa, Muhammed Ali el-Aclûnî Bey gibi Arap subayları yardım ediyordu. Bu gücün süratle oluşturulması ve eğitilmesi, ayrıca üniformaları ve diğer gereçleri gerçekten hayranlık uyandırıcıydı.

Bu güçler, Kûra olayları sırasında görevini hakkıyla yerine getirdi ve Kerek ile Aclûn arasını yaya olarak kırk saatte alacak biçimde süratli hareket etti. Orada Küleyb eş-Şüreyde ve yanındakileri dize getirip kanuna boyun eğmelerini sağladı. Yine meşhur el-Balkâ olayları ve sonrasında da başarılı oldu.

Albay Cox zamanında, (Lord Plumer'in Yüksek Komiser, Mr. Symes'in Genel Sekreter oldukları dönem) yani Ürdün-İngiltere Anlaşmasının hemen öncesinde Arap ordusunun topçu birliği lağv edildi ve yerine sınır kuvvetleri oluşturuldu. Bu düzenlemeler, ilk anlaşmadaki kararlarla uyumlu değildi.

Sınır kuvvetlerinin çöl taraflarında üstlendiği hiçbir işi hakkıyla yerine getiremeyeceği anlaşılınca, [Sir John Bagot]

Kral Abdullah, Glubb Paşa (sağında) ve Semir er-Rifâî Paşa (solunda), 1940'ların sonları

Glubb Bey çöl kuvvetlerinin başına komutan tayin edildi. Glubb Bey'in gayretleri ve bedevilerin harbe olan kabiliyeti sayesinde, övgüyü hakeden bir çöl kuvveti oluşturuldu.

Ordunun komutası şimdiki komutana teslim edildikten, şu an içinde bulunduğumuz savaş çıktıktan ve bizim sözümüzün eri olduğumuz anlaşıldıktan sonra, Arap ordusu büyütüldü ve ülkenin kıvanç kaynaklarından biri haline geldi. Şu anda ordu ağır topçu birliği ve hava kuvvetleri dışında bütün modern silahlara sahiptir. Glubb Paşa'nın bu konudaki girişimleri ve samimi çalışmaları önemlidir. Yaşamakta olduğumuz savaşın sıkıntılı günleri boyunca bu ordu Irak'ta önemli işler başarmış ve Vichy Fransızlarının Suriye'den kovulması sırasında kıymetli yardımlar sağlamıştır. Bu bağlamda, İngiliz komutanlarından gelen aşağıdaki telgraflara yer vermeyi uygun buluyoruz:

Yüce Kral hazretleri,

Glubb Paşa ve Arap ordusu, Irak'ta kısa süren ama zaferle sonuçlanan seferlerini tamamlayıp şu anda Amman'a dönmüş bulunmaktadır. Savaşta kahraman askerlerinizle aynı safta çarpışmaktan dolayı hissettiğim büyük onuru ifade etmeyi kendime bir borç bilirim. Sadece bununla yetinmeyip, onların birer asker olarak gösterdikleri kahramanlıkları da anmam gerekiyor.

Arap ordusu, mekanize birliklerimizin önünde çölü başarıyla geçerek düşmanın haberleşme sistemlerini yok etmiş ve demiryolu bağlantılarını kesmiş, yine bize ait bağımsız hatlardan birinin arkadan hücuma uğramasını engellemek için koruma görevini başarıyla yerine getirmiştir. Bütün bunlardan dolayı, kendilerinin sağlamış oldukları askerî yardımları hakkıyla takdir ediyorum.

Bu askerlerin ilerlemesi, kararlılığı ve birçok durumda gösterdikleri kahramanlıklar, savaş meydanında kendileriyle birlikte olmaktan dolayı büyük sevinç duymamıza yol açmıştır.

Sayın Kral hazretleri, izin verirseniz bu seçkin kuvvetlerin gerçekleştirdiği eylemler sebebiyle sizleri kutlamak istiyorum. Tek arzum, gelecekteki savaşlarda da bu seçkin askerler ve onların meşhur komutanı ile aynı safta çarpışabilme şansı bulmaktır.

Zat-ı Alinizin Sadık Bendesi

Tümgeneral George Clark

Habbâniye Kuvvet Komutanlığı, 1 Haziran 1941.

Emir Abdullah hazretleri, Amman,

Çöl kuvvetlerinin Irak'tan dönmesi vesilesiyle zat-ı alinize en içten tebriklerimi sunmak isterim. Komutan, subay ve idarecilerinin emrinden çıkmayan bu askerler, hürriyetin ve anayasal hükümetin geri kazanılması yolunda çok üstün bir kahramanlık göstermişlerdir.

McMichael, 03.06.1941

Doğu Ürdün'ün Yüce Emiri,

Arap ordusu çöl kuvvetleri ve komutanlarının Irak'ta İngiliz ordusu ve hava kuvvetlerine sağladıkları destekle gösterdikleri yararlı-

lıklar sayesinde ifa ettikleri kıymetli hizmet ve kahramanlıklar için size teşekkür ve takdirlerimi nasıl sunabilirim?!

General Sir H. M. Wilson, 04.06.1941

Emir Abdullah hazretleri, Amman,

Glubb Paşa komutasındaki Ürdün çöl kuvvetleri dün Suhne'de çok önemli bir başarıya imza atarak seksen esir, altı zırhlı araç ve on iki makinalı tüfek ele geçirdiler. Bu kuvvetlerinizdeki çalışma aşkı ve savaşçı kabiliyetler sebebiyle zat-ı alinize en içten ve samimi tebriklerimi sunarım.

General Sir H. M. Wilson, 02.07.1941

Doğu Ürdün Emiri Abdullah b. el-Hüseyin hazretleri,

Sayın Emir hazretleri,

Avrupa'daki savaşın zaferle sonuçlanması vesilesiyle, Doğu Ürdün'ün ve Arap ordusunun ortak davamıza sundukları değerli hizmetler sebebiyle zat-ı alinize önce kendi adıma sonra Orta Doğu'daki İngiliz ordusu adına en samimi teşekkürlerimi sunmayı bir görev bilirim.

Zat-ı alinizin uzun süren bu savaş boyunca iyi ve kötü günlerde gösterdiğiniz kahramanlık ve sebat, Orta Doğu'daki İngiliz komutanların her zaman takdir ve hayranlığını kazanmıştır.

Zat-ı alinizin içinde bulunduğu konum hiç şüphesiz ordunuz ve askerleriniz için ilham kaynağı olmuştur. 1941 yılında İngiltere zor durumdayken Arap ordusu İngiliz müttefiklerinin yanında sadık biçimde durmuş ve ordularınız Irak ve Suriye'de önemli roller üstlenmişlerdir. Ordunuz Irak'ta bize yardım etmese, olayların farklı bir mecraya girmesi mümkündü. Çok eminim ki, zat-ı alinizin ordularının Avrupa'daki askerî operasyonlara girme fırsatı bulamayışı benim kadar sizi de üzmüştür. Her halükârda, Orta Doğu'daki üslerin Müttefiklerin elinde kalması, savaşın kazanılmasındaki en önemli faktörlerden biridir. Zat-ı alinizin orduları, bu hayatî vazifede beş yıl boyunca önemli rol üstlenmiştir.

Arap ordusunun düzen ve intizamı, başlarında bulunan İngiliz komutanların bu ordu karşısında saygı duymalarına yol açmıştır. Arap ordusu İngiliz ordusuyla askerî açıdan her zaman samimi dostluk bağları kurmuştur.

Zat-ı alinizin hükümetinin ve Ürdün halkının ülkede bulunan İngiliz kuvvetlerine karşı gösterdiğiniz dostluk ve yardımseverlik sebebiyle takdirlerimi arz etmekten sevinç duyarım. Savaş dönemi boyunca Ürdün halkı ile İngiliz ordusu arasında var olan sevgi ve dostluk bağları, gelecekte görmeyi ümit ettiğimiz barış yılları boyunca da sürecektir.

Zat-ı Alinizin Sadık Bendesi

Bernard Paget, 8 Mayıs 1945

Irak İsyanı Hakkında

1941 Irak İsyanı sırasındaki o zor zamanlarda aziz Ürdün halkına yapmış olduğum bir açıklamayı buraya koymak istiyorum:

Aziz Ürdün halkına duyuru,

İçinde bulunduğumuz günlerde kardeş ülke Irak'ta meydana gelen üzücü olaylar malumunuzdur. Olaylar, bu aziz bölgede bir grubun yönetimi gasp etmesinden kaynaklanmaktadır. Bunlar, sözkonusu kıymetli Arap ülkesini kargaşa ve fitnelere maruz bırakacak, selamet ve huzuru anarşi ve çalkantılara çevirecek yanlış bir siyaset izlemektedirler.

Bu üzücü olaylardan dolayı üzüntü ve endişeye kapılanların başında ben geliyorum. Çünkü bu olaylar geçmişte ve günümüzde, bütün Arap dünyasının tam bağımsızlık yolunda örnek gözüyle baktığı bir ülkede meydana gelmiştir. Oysa diğer Arap ülkeleri hâlâ bu tam bağımsızlığı kazanmak için millî güçlerini sarfetmektedirler.

Olayların başından beri hüküm süren bilinmezlik ve bunu besleyen fitne fesat çıkarma amaçlı çirkin propagandalar, kamuoyunun yeni ortaya çıkan bu durumdan tam olarak haberdar olmasını engellemektedir. Yine bu durum, Irak'ın bağımsızlık ve hürriyetini yıkan ve bütün Arap dünyasının fikrini zehirleyen propagandacılar tarafından amaçları uğruna istismar edilmek istenmektedir.

Ben, iki ülkeyi birbirine bağlayan samimi kardeşlik duygularından ve yine her iki ülkenin başında bulunan ailenin hizmetlerinden öteye, bu kardeş ülkeye duyduğum şahsî sevgi ve dostluk duygularının bir gereği olarak aziz halkıma şu duyuruyu yapmayı görev saydım:

Şu anda Irak'ta meydana gelen hadiseler ve fitneler yüzünden ortaya çıkan bela ve musibetlerin sorumluluğunu üstlenmek istemeyen sayın Kral [II. Faysal] hazretleri[5] ülkeyi terketmek zorunda kalmıştır. Kral hazretleri Irak halkına yaptığı duyuruda ayrıca, Allah'ın izniyle bir gün bu ülkeye geri dönüp bağımsızlık, yönetim ve huzuru temin etmeye kararlı olduğunu da bildirmiştir.

Ayrıca Büyük Britanya dışişleri bakanı Mr. Eden'ın açıklamalarından öğrendiğimize göre, Britanya hükümeti Irak'ın bağımsızlık ve kendi kendini idare gibi haklarında herhangi bir kısıtlama yapmayı düşünmemektedir. Aynı bakan, devleti ile Irak halkı arasında herhangi bir anlaşmazlık yahut düşmanlık bulunmadığını bildirmiştir.

İki dost ve müttefik ülke arasında durumun normale dönmesi ve dostluğun gerçekleşmesi için bütün gayretlerin harcandığından hiçbir kuşku duymuyorum.

Bu duyuru sevgili halkıma durumu izah etmek ve efkar-ı umumiyeyi aydınlatmak için bu duyuru yapılmıştır.

"Abdullah"

Amman, 16 Mayıs 1941 (19 Rebiulahir 1360)

18 Mayıs 1941'de İrbid'deyken aşağıdaki değerlendirmelerimi gönderdim:

Sn. General Wilson'a,

1. Almanlar Arap ülkelerinde bozguncu girişimlerde bulunmaktadırlar. Acaba bunların üstesinden nasıl gelinecektir?
2. Almanlar Irak'taki propagandalarını gözle görünür biçimde durdurmuşlardır.
3. Sözkonusu propagandalar Suriye, Mısır, Filistin ve Doğu Ürdün'deki okul ve üniversitelerde bütün hızıyla sürmektedir.
4. Sözkonusu propagandalar, işçilerin bulunduğu her yerde yapılmaktadır.

5. Filistin ve Mısır'daki radyo yayınları, Almanlar hakkında birtakım düşünceler yayarak bu propagandalara yardımcı olmaktadır. Mesela düşman uçaklarının Suriye ve Irak'a indikleri söylenmekte, bu da insanların Almanlar herşeyi yapabilir diye düşünmelerine yol açmaktadır.
6. Mümkün olan en kısa zamanda Irak'taki düşmanın belinin kırılması gerekmektedir.
7. Çöldeki İngiliz ordusunun Rutbe ve Fellûce arasında ve Basra'da hiçbir ilerleme kaydetmeden durması kabul edilebilir değildir. Üstelik bu durum düşman propagandasını güçlendirmektedir.
8. Irak'taki durumun ardından Suriye'deki duruma bakalım. Sayın İngiliz Kralı'nın, eski müttefiki Fransa karşısında izlediği politikanın akıllı bir politika olduğunu görebiliyorum. Ancak İngiltere'nin Fransız donanması karşısında Vehrân'da yaptığı şeyin Suriye'de de derhal uygulanması gerektiğine kesinlikle inanıyorum. Bu sebeple ve öncelikle, Suriye'deki yönetim Fransızların elinde bırakılmak kaydıyla bütün tank, zırhlı araç ve uçakların geri çağrılıp İngiliz Kralı'nın ordusuna teslim edilmesi veya İngiliz kuvvetlerinin baskısıyla gözetim altına alınması, ya da Türkiye gibi tarafsız bir ülkeye taşınması gerekir. Fransızlar bunu kabul etmezlerse derhal Suriye'ye girilmelidir. Çünkü Almanya'dan destek alan Irak ve Suriye'nin birleştiklerini ilan edecekleri muhakkaktır. Yine, Alman askerlerinin uçaklarla getirilip Suriye'ye indirileceği ve Âleyh'teki ve diğerlerindeki bütün Fransız silahlarına el koyulacağı da muhakkaktır. Bu gerçekleşirse İngiliz hükümeti burada ve Filistin'de en az Libya sınırındaki kuvvetleri kadar güçlü ve büyük bir kuvvet oluşturmanın zorluklarıyla uğraşmak durumunda kalacaktır.
9. Yukarıda açıklandığı üzere Irak ve Suriye'deki isyancıların hakkından gelinmek suretiyle, Araplarla İngilizler arasındaki dostluk ruhunun derhal yenilenmesi gerekmektedir.
10. Siyasî durum ve askerî manevralar hakkında zamanında bilgilendirilmediğim için rahatsızım. Ayrıca, bu düşman propagandasının vakit geçtikçe ülkeme sıçrama ihtimalinden de rahatsızım. Çok sıradan birisi gibi muamele görüyorum ve sanki ülkemin ve dostlarımın hayrına hiçbir şey yapamazmışım gibi atıl konumda bırakılıyorum. Belki de yardımlarımın ortaya çıkması Arap krallarından birini kızdırabilir. Ancak böyle bir değerlen-

dirmenin, içinde bulunduğumuz zor şartlarda kıymeti olacağını sanmıyorum. Ben, dostlarım için güvenli bir ülke olan vatanımın efendisi olmak ve fırsatlar kaçırılmadan önce görevimi yerine getirmek istiyorum.

11. İrbid ile Sâl ve Mefrak bölgelerindeki istihkamlar hakkında tek söyleyebileceğim şudur: Bu ikisi arasındaki mesafe çok uzundur ve düşmanın bu ikisi arasından bir gece içinde geçip gitmesi mümkündür.

12. Bu istihkamların sonucu bizim lehimize garanti edebilmesi için, Dürûz bölgesindeki dağların İngiliz ordusunun elinde bulunması gereklidir. Eğer bu dağlık kısımlar şimdi olduğu gibi düşmanın elinde kalırsa, düşman Mefrak'm doğusundan Zerkâ, Vadi'l-Ürdün ve isterse Dafafü'ş-Şeria'ya kadar gelebilir, veya Amman'dan yahut Vadi'z-Zerkâ'dan Aclûn Dağı'nın eteklerine kadar ilerler.

Irak ayaklanması bastırılıp aptal elebaşıları defedildikten ve Kral ile naibi makamlarına döndükten sonra, sayın Kral naibinden aşağıdaki telgrafı aldım:

Yüce Emir Abdullah hazretleri, Amman,

Allah'a hamdolsun, yardımlarınız sayesinde bugün bütün sorunlarımızı hallettik. Sayın Cemil el-Medfaî hazretlerinin başkanlığında yeni hükümet kuruldu. Bu telgrafı geç göndermemizin sebebi, herşeyin yoluna girmesini beklememizdir. Çünkü zat-ı alinize vereceğimiz müjde tam olsun istedik. Herkes gibi biz de biliyoruz ki bizi ilgilendiren bir şey herkesten çok sizi de ilgilendirir. Bu başarıları kazanmamızın en önemli sebebi, bir baba konumunda yanımızda bulunmanız ve zorluk ve sıkıntı zamanlarında ailemizin etrafında toplandığı sağlam ve sarsılmaz bir sütun olmanızdır. Zamanın zorluklarını yaşamış ve tecrübeleriyle aydınlığa çıkmış bir kişinin yol göstermesinden faydalanmamızda şaşılacak bir şey yoktur. Sözlerime son verirken efendimize ve bütün Araplara izzet ve şeref dolu günler dilerim.

Abdülilah [b. Ali b. el-Hüseyn], 3 Haziran 1941

4 Haziran 1941'de (9 Cümada el-Ûlâ 1360) Ürdün Arap ordusuna ait güçler Irak'taki başarılı harekatlarını bitirip ülkeye döndü. Askerlere hitaben aşağıdaki konuşmayı yaptım:

Rağdân Sarayı, Amman, 1920'lerin ortaları

Muzaffer güçlere merhaba, itaatkâr güçlere merhaba ve onun asker ve komutanlarına sonsuz teşekkürler.

Çok mühim ve nazik bir görevden döndünüz. Bu görevde Haşimî sülalesine vefa, itaat ve bağlılık örnekleri gösterdiniz. Bu ayaklanmanın bastırılmasında en güzel şekliyle rol aldıktan sonra şimdi ülkenize döndünüz. Ne hayırlı ve güzel bir iş yaptınız!

Kral naibi [Abdülilah] hazretleri gibi siz de ülkenize geri döndünüz, her iki ülke de hem onun hem sizin ülkenizdir. Sizlere şunu duyurmak isterim ki, Irak'tan kovduğunuz kişiler tarafından bozulmak istenen, ama hep bekleyip durduğumuz birleşme yoluna toptan girmiş bulunuyoruz.

Bizim atalarımızla birlikte çalışan atalarınız gibi, sizden istenenleri yerine getirmeye her zaman hazır olun ve fitne çıkarmak isteyen bozgunculardan ve nifak ehlinden uzak durun.

Güleç ve parlak yüzlerinizle ülkenize döndünüz. Döndünüz ve ben sizin yaptıklarınızdan tamamiyle hoşnudum. Sizler bizim övünç kaynağımızsınız ve Allah'tan sonra size güveniyoruz.

Yaşasın Arap ordusu! Yaşasın muzaffer çöl kuvvetleri! Allah'ın inayeti, Resulünün (s.a.v.) yardımları ve dostumuz Büyük Britanya'nın güzel desteğiyle Arap dünyası millî hedeflerine ulaşsın! Dostumuz

Britanya'nın bize verdiği sözleri tuttuğu gibi biz de ona verdiğimiz sözleri tutalım ve dünya çapındaki zor görevinde ona yardım yolunda her türlü gayret ve özeni gösterelim.

Şimdi çöl kuvvetine bağlı sevgili kahramanlara ikinci dereceden üstün hizmet madalyası veriyorum. Madalyayı, daha yücelere ulaştırmanız ve gölgesinde şerefinizi savunmanız için size teslim ettiğim şu bayrağın üzerine iliştiriyorum. Aynı şekilde, hizmetlerinize ve kahramanlığınıza karşılık olarak kumandanınıza hediye edilmek üzere altın işlemeli bir kılıç hazırlanmasını emrediyorum.

Nuri Said Paşa'nın Mektubu ve Buna Cevabım

Efendimiz, mevlamız Emir hazretleri,

Mübarek ellerinizden öpmekle müşerref olduktan sonra, Allah'tan efendimizin ömrünü uzatmasını ve her gün yepyeni sevinçler ve güzellikler vermesini dilerim. Son olaylar süresince Ürdün'de ikamet ettiğimiz sırada Kral hazretlerinin bize bahşetmeyi arzu buyurdukları iyilik ve ikramlarından ne kadar etkilendiğimi, Irak'a döndükten sonra ifade etmeyi bir borç bilirim.

Son dönem boyunca Irak'ı yaralayan bu elim olaylar sırasında efendimiz hazretlerinden gördüğümüz iyilikler aslında, müessif olaylar ve elem ve acılarla dolu son birkaç yıl boyunca kendisinden gördüğümüz iyilikler zincirine eklenen yeni bir halkadır. Bu iyilikler çektiğimiz ızdıraplara en iyi ilaç ve katettiğimiz karanlık konaklar boyunca yolumuzu aydınlatan en güzel kandil olmuştur. Ülkemiz, Haşimî ailesi tarafından belirlenen hedeflere ulaşma yolunda yine bu ailenin önderliğinde ilerlerken karşısına çıkan çeşitli zorluk ve sıkıntılarla yüzleşme konusunda bu yardımlar en büyük destekçimiz olmuştur.

Kalemim, efendimiz hakkında duyduğum minnet ve takdir hislerimi anlatmaktan acizdir. Bu yüzden şükür ve minnet ayetlerini okuması için dilimi serbest bırakıyor ve bütün kalbimle Allah'a dua ederek efendimize en güzel karşılığı vermesini, Arap milleti için ümit ettiği ve uğrunda çalıştığı herşeyi gerçekleştirme fırsatı tanımasını diliyorum. Karanlık ve bilinmezlik bulutlarını üzerinden atmasını, endişesini emniyete, şüphesini yakîne, ümitlerini gerçeğe çevirmesini ve şeref ve kurtuluş yolunu önünde açmasını niyaz ediyorum.

Bu vesileyle, saygıdeğer efendimize sonsuz saygılarımı sunuyor, yüce efendimizin saltanatının devamını diliyor ve Arap milletinin güvencesi ve sığınağı olmasını Allah'tan niyaz ediyorum.

Saygıdeğer efendimiz, lütfen sonsuz saygılarımı kabul buyurunuz.

Sadık bendeniz

Nuri es-Said

Bağdat, 15 Haziran 1941

Azizim Nuri Paşa,

15 Haziran 1941 tarihinde Bağdat'tan gönderdiğiniz mektubu sevinçle aldım. Mektubunuzda yazdıklarınızı hakkıyla takdir ediyorum. Arap Ayaklanması sırasında Hicaz'da gerçekleşen savaşların başından sonuna kadar yer alan biri olarak sizler, her fırsatta ikram görmeye ve övülmeye layıksınız.

Kral naibi hazretlerinin gelişinden önce ve şehrimizde kaldığı süre zarfında sizin buradaki varlığınız, ancak gözü pek ve vatansever kişilerin yapabileceği türden az bulunur bir davranıştır. Allah bu süre boyunca kötü yöneticiler yüzünden Irak'ın başına gelen tahribat ve yıkımlardan sizi muhafaza etti. Bu kötü yöneticilerin kimisi Iraklıydı, kimisi de Filistin ve Suriye bölgelerinden kaçıp gelen ve huzur ve istikrar düşmanı bozguncuların teşviklerine kanan kişilerdi. Allah'tan dileğimiz odur ki hepimizi her türlü alaycı, koğucu, iyilikleri engelleyici, saldırgan ve günahkârlardan korusun.

Rağdân, 24 Haziran 1941

Notlar

1 Bk. I. Bölüm, 17. dipnot.

2 Metinde burada -muhtemelen baskı hatası olarak- bu bağlamda uygun bir karşılığı olmayan "*ed-duktûriyye*" kelimesi yer almaktadır. Kral Abdullah'ın bütün yazı, konuşma ve mektuplarını derleyen bir çalışmada bu kelimenin yerinde "erkeklik, mertlik" anlamlarına gelen "*ez-zükûriyye*" kelimesi yer almakta olduğu için biz de tercümede bunu esas aldık. Sözkonusu derlemede sömürgecilerin Arapların ellerinden almak istedikleri üç nimetin ilki olarak da "servet" yerine "iman" nimeti zikredilmektedir, bk. *el-Âsâru'l-kâmile li'l-Melik Abdillah b. el-Hüseyn*, 3. bsk., Beyrut 1985, s. 158.

3 Hilafetin TBMM tarafından 3 Mart 1924'te ilga edilmesine işaret edilmektedir.

4 Şerif Hüseyin'i 1916'da Osmanlı Devleti'ne isyan etmesinden kısa bir süre sonra Hicaz'da ziyaret eden Muhammed Reşid Rıza'nın bu tarihten, Şerif'in hilafetini ilan ettiği tarihe kadarki tutumuna yönelik değerlendirmesi için bk. Suat Mertoğlu, "Reşid Rıza'da Hilafet Düşüncesi: Bir Kronoloji ve Tahlil Denemesi", *Hilafet Risâleleri*, haz. İsmail Kara, c. V, İstanbul 2005, s. 74-89.

5 Kasdedilen Irak'ın son kralı, yazar Abdullah'ın kardeşi Melik Faysal'ın torunu olan II. Faysal (1935-1958)'dır. Babası Gazî'nin 1939'da ölümü üzerine dört yaşında tahta geçmiş, vesayetini dayısı Abdülilah üstlenmiştir. Kendisi daha sonra 1953'te Irak Kralı ilan edilmiş ve 14 Temmuz 1958 Darbesinde öldürülünceye kadar tahtta kalmıştır, bk. Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, c. V, Beyrut 2002, s. 168.

Arap Ülkelerinin Halihazırdaki Durumuna Bir Bakış

Arap Ülkelerinin Halihazırdaki Durumuna Bir Bakış

Bugün gerçekleştirilen tartışma ve çabalar karşısında ve şu an hakim olan görüşlerin Arapların olgunluğa giden yoldaki yürüyüşlerini durmadan değişikliğe uğratmasından dolayı, Büyük Arap Ayaklanmasının temel prensip ve ölçülerinin bu açıklamada belirlenmesi sorumluluk gereğidir. Böylece Yüce Kral naibi hazretlerinin, Irak başbakanının, Dışişleri bakanının ve saygıdeğer eski başbakanın durumdan haberdar olması umulmaktadır.

Arap Ulusu

Arap ulusunun kendine ait bir tarihi ve şerefli bir geçmişi vardır. Kur'an onların peygamberine inmiştir. Çeyrek asırlık bir dönemde doğu ve batı ülkelerini fethetmişlerdir. Yine bu kısa zamanda insan olmanın gerektirdiği dinî ve dünyevî ıslahatları yapmışlardır. Onlar asla sömürge veya köle olmayan, aksine her zaman kendi başına ayakta duran ve yolunu bulan bir toplumdur. Arapların Arap olmayan bazı Müslüman milletlerin egemenliği altına girmiş olmaları, sözkonusu bu milletlerin İslâm'ın öğretilerine ve Muhammedî kardeşliğe boyun eğmelerinden dolayıdır. Kur'an'ın öğretileri hakim olduktan ve sünnet ile amel edildikten sonra, Araplar için sultanın Arap yahut başka bir ırktan olması arasında fark yoktur. Bu yüzden Arap milletleri İslâm sultanlarına bakarken, Allah'ın sadece Arap olan Resul'e verdiği şerefi görmek isterlerdi.

Araplarla Arap Olmayanların Bağlarının Kopması

Son iki asır boyunca meydana gelen değişiklikler, Araplar ile diğer unsurlar arasındaki bağların sarsılmasına yol açmıştır. Sultan II. Mahmud zamanında ilan edilen Tanzimat Fermanı [!], Kur'an'dan ve Peygamber'in sünnetinden elde edilen İslâmî öğretilerden ayrılarak bizzat bu yolu benimseyenlerin bile anlamadığı Batı tarzı yeni ve garip bir yola girme macerasındaki ilk basamaktı. Bundan sonra işler tersine gitti, anlaşmazlıklar çıktı, ayaklar sürçtü ve işlerde yavaşlıklar görülür oldu. Bunlardan bir tanesi ordunun ve idarenin aniden modernleştirilmesi ve Yeniçeri Ocağı kaldırılıp yerine Nizam-ı Cedid ordusunun kurulmasıdır. Yine Sultanın o dönemde Mısır valisi olan Mehmed Ali Paşa'ya gönderdiği emirle Mısır ordusunun kullanıldığı Mora olayları, Mora'da ve Girit'te meydana gelen facialar, özellikle Osmanlı donanmasının Navarin'de basılması, Muhammed b. Abdülvehhab'ın ayaklandığı günlerde Mısır valisinin Sultan tarafından Arap Yarımadası'na gönderilmesi gibi olaylar da bunlardandır. Mısır valisi yönetiminde Hicaz'a giden Mısır ordusu Hicaz, Necid, Asîr ve San'â'ya kadar olan bölgelerde başarılı oldu.

Ayrılığın İlk İşaretleri

Bu olaydan sonra Mısır valisi Osmanlı Devleti'nin bünyesindeki zayıflığı iyice farketti. Ardından Suriye ve Anadolu'ya saldırıp Osmanlı ordusunu Mısır ordusu önünde o meşhur bozguna uğrattı. Sonra Rusya ve İngiltere duruma müdahale edip Mısır ordusunun Anadolu'yu ve bütün Arap bölgelerini terk edip Mısır'a çekilmesini sağladılar. Mısır valisi, vilayetinde "Mısır Valisi" sıfatıyla kendi soyunun hüküm sürmesine dair bir sultan fermanı almaya razı oldu. Hidiv İsmail'in zamanına kadar durum bu şekilde devam etti. Onun zamanında veraset sistemî Avrupaî tarza uygun olarak kendi nesline geçti ve İsmail "Hidiv" sıfatını aldı.

Bu vakıa, Mısır'da ortaya çıkan ilk Arap bağımsızlık hareketiydi. Ardmdan Şerif Abdülmuttalib b. Galib'in girişimi geldi. Abdülmuttalib, şimdiki Haşimî sülalesinin atası olan

Muhammed b. Avn'dan sonraki Mekke emiriydi ve Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın yakın dostuydu. Şerif Abdülmuttalib "Kırım Harbi" olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşını fırsat bilip ayaklanmak ve Hicaz'a bağımsızlığını yeniden kazandırmak istediyse de başarılı olamadı.

1293 [1876] tarihli Kanun-i Esasî'nin yenilendiği son Osmanlı inkılabı sırasında [1908], sultanın hakimiyeti, kendisinin de mensup olduğu unsurun ön plana çıktığı millî bir hakimiyete dönüştü. Diğer unsurlar ve bölgeler bu yönetici unsura tabi hale geldi. Anayasal yönetime geçen Türkler, diğer unsurların yapısını bozmak ve kendi yönetimleri için tehlike olacak şeyleri bertaraf etmek maksadıyla bir Türkleştirme [*tetrîk*] politikası izlemeye başladılar. Türkler bunu yaparken, İmparatorlukta İslâm'ı kabul eden diğer unsurların kendilerinden kalabalık olduğunu farketmişlerdi. Bundan sonra her millet içinde çeşitli partiler ve kulüpler kurularak hak talebi için mücadeleler başladı. Osmanlı meclis seçimlerinde sadece Türk veya İttihatçı olanların seçilmesi için Türklerin İttihat ve Terakki Fırkası baskı uyguladı. Bu baskılar sonucunda Araplar ve imparatorluğu meydana getiren diğer milletler yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını anladılar. Arnavutluk'ta, Dürzi dağlarında ve Kerek'te ayaklanmalar çıktı. Arap ayaklanmaları meşhur Sami el-Farukî Paşa tarafından bastırıldı. Asîr'deki ayaklanma, Mekke şerifi Hüseyin b. Ali tarafından bastırıldı. Yemen ayaklanması ise önce Müşir Abdullah Paşa, ardından Müşir İzzet Paşa tarafından bastırıldı.

Şerif Hüseyin o dönemde Osmanlı'ya bağlıydı. Osmanlıların üstünlüğünü kabul ediyor ve devletin bekasını, sonucu bilinmeyen bir parçalanmaya maruz kalarak yıkılmasına tercih ediyordu. Bu düşüncesi, İttihatçıların kendini beğenmişlikleri zirveye ulaştığını ve Arapların kendini beğenmiş, haddini bilmez ve kendilerinden başka herkesi hor gören Türklerden ayrılmasının zarurî olduğunu görene kadar devam etti.

Sonra Suriye adem-i merkeziyetçi yönetime geçilmesini istedi, İbn Suud Ahsâ'yı ele geçirdi, Yemen İmamı [Yahya] İt-

tihatçılarla özel şartlarda bir anlaşma yaptı ve Seyyid İdrisî ile Türkler arasındaki ilişkiler özel bir gerginliğe sürüklendi. Bütün bunlar da ayrılığın ilk basamaklarını teşkil etti. Kalpler düşmanlıkla doluydu ve İttihat ve Terakkici devlet adamları aklı başında her Araba diş biliyordu.

Hicaz'a Gelen Heyetler ve Arapların Çalışmaları

Daha sonra Suriye bölgesinden gelen heyetler Hicaz'a akın ettiler ve Mekke Şerifi'ne insanların içinde bulundukları kötü hali ve karanlık geleceği, maruz kaldıkları zulüm, baskı, sürgün ve uzaklaştırmaları anlattılar.

Sonra geçen savaş (Birinci Dünya Savaşı) çıktı ve Cemal Paşa bütün zorbalık ve düşmanlığıyla Şam'a geldi. Koskoca yeryüzü onun zulümleri yüzünden herkese dar geldi ve aziz ya da zelil herkes Paşa'nın gadrinden korkar oldu.

Bütün bunlar olurken Şerif [Hüseyin] ile İttihat ve Terakki'nin önde gelenleri arasında Arap davası hakkında, bazen yazışma yoluyla, bazen de yenilerde Suriye kralı ve sonra Irak kralı olan Emir Faysal b. Hüseyin vasıtasıyla haberleşmeler gerçekleşiyordu. Diğer yandan, Araplar ve Türklerin anlaşmaya varamamaları ihtimaline karşılık, Arapların en büyük hakkı olan bağımsızlığa ulaşma yolunda çözüm üretmesi için Büyük Britanya ile de yazışmalar yapılıyordu.

Sınırların Belirlenmesi

Büyük Britanya, Arap bölgelerindeki tüm insanların Türk ve Alman boyunduruğundan kurtularak bağımsızlık ve özgürlüklerine kavuşmaları için, Mekke Şerifi'nin komutası altındaki Araplara yardım etmeyi kabul etti. Bunun tek istisnası Suriye vilayetinin batı sahilleri, yani Cebel-i Lübnan bölgesiydi. Mekke'de alınan bir kararla, Lübnan'ın razı olmadığı şeye zorlanmaması gerektiği düşünülmüştü. Lübnan kendisi adına her istediğini yapabilme özgürlüğüne tam anlamıyla sahipti. Hangi şekli kabul ederse etsin, Lübnan Arap ülkeleri için her zaman dost konumundaydı.

Daha önceden yapılan sınır çizimlerine göre Halep ve Filistin sahil bölgelerinin Arap tarafında olduğu kabul ediliyordu. Ancak İngiltere, Hint hükümetiyle anlaşmalı olan Arap emirliklerini bu sınıra dahil etmedi. Sözkonusu emirlikler şunlardı:

Necid'deki Al-i Suud emirliği, Kuveyt emirliği, Bahreyn emirliği, Muskat ve Umman sultanlığı, Hadramut ve Lahic sultanlığı, Aden sömürgesi ve bunun komşusu olan altı bölge. Adı geçen bu bölgeler dışında hiçbir yer Arap hareketinden ayrı tutulmadı.

Büyük Britanya, aşağıdaki bölgelerin tamamı bağımsızlığına kavuşmadıkça Türkiye ve Almanya ile herhangi bir barış anlaşması yapmayacağına söz verdi: Yemen, Asîr, İbn Reşîd yönetimindeki Hail emirliği, bütün Irak ve Suriye.

Bu esaslar çerçevesinde, Arap Ayaklanması tek kral tarafından yönetilen ve tek hedefi bulunan bir Arap devleti kurmak üzere tasarlandı. Arap ulusu o dönemde kendi başına ayakta durmak için gerekli özelliklere sahipti. Filistin mutasarrıflığı, Beyrut, Halep, Suriye, Bağdat ve Musul, Basra ve Hicaz vilayetleri Araplara aitti. Bütün bu Arap vilayetlerinde en yüksek makamdan en küçüğüne kadar görev alan Arap mülkî idareciler, adliye mensupları, şeriye kadıları, askerî erkan vs. vardı. Osmanlı Arap ordularının merkezlerinden biri Şam'da diğeri Bağdat'taydı. Hicaz'da ise, milletin samimiyet ve güvenilirliği ile dost ülke Büyük Britanya'nın vefasına itimad ve Allah'a tevekkül ederek bu büyük mesuliyeti üstlenen kişiler vardı.

Sonuçlar

Savaş biter bitmez, vaktiyle İttihat ve Terakki ile yaptıkları anlaşma sebebiyle Türklere hizmet etmiş olan bazı Araplar, bu bölgelere geri dönüp Arap Ayaklanmasına katıldılar ve dizginleri ellerine alıp Suriye ve Irak'ın bağımsızlığı için çalıştılar. Daha sonra [16 Mayıs 1916'da] Sykes-Picot Anlaşması imzalandı ve buna bağlı olarak manda yönetimleri kuruldu. Araplar bu anlaşmayla mücadele ettiler ve Suriye'nin sınırla-

rım başından sonuna kadar belirleyen ve hiçbir şekilde bozulması mümkün olmayan bir millî ant imzaladılar. Derken Fransız müdahalesi ile Kral [Faysal] ülkeden çıkarılıp bayrak gönderden indirildi ve Suriye kıymetli ve yüce merkezini kaybedip yolunu şaşırdı. Ardından da bilindiği gibi şöyle taksim edildi: Suriye ve Lübnan Fransız mandasına, Filistin ve Doğu Ürdün İngiliz mandasına bırakıldı. İşte tek bir ülkenin değişik bölgeleri arasındaki sınırlar bu şekilde ve bu sebeple, yani manda yönetiminin gerçekleşebilmesi için çizildi.

Sonra da Haşimî sülalesinin Hicaz'dan ayrılmasıyla [1924] sonuçlanan Vehhâbî hareketi ortaya çıktı. Bu savaş ve mücadeleler sırasında Haşimî sülalesi mukaddes bölgelere borcunu ödedi ve Arap ulusuna karşı sorumluluklarını yerine getirmek ve haklarını korumak adına, ulusun bütün unsurlarım biraraya getiren bir önderden mahrum kalmaması için çaba sarfetti.

Bilindiği gibi Büyük Britanya, Arap Ayaklanması millî amaçlarına ulaşıncaya kadar, Hint hükümeti ile anlaşma halinde olan Arap emirlikleri veya sultanlıklarından herhangi birinin, bu ayaklanmaya engel çıkarmasına veya muhalif tavır takınmasına izin vermeyeceğini taahhüt etmişti. Hakikaten de Britanya hükümeti Vehhâbîlerin Haşimî bölgelerine yaptıkları saldırıları çok defa engelledi. Ama en sonunda Kuveyt'te yapılan konferansta bir anlaşmaya varılamayınca olanlar oldu ve Hicaz düştü. Hicaz'ın düşmesiyle darmadağın olan Arap davası artık Yemen, Necid, Irak, emirlikler, Suriye'deki cumhuriyetler ve manda yönetimi altındaki Filistin davalarına dönüştü. Oysa insanlar Mekke'de ayaklanmanın önderine [Şerif Hüseyin] "Arap ülkelerinin kralı" sıfatıyla biat ettiklerini unutmamalıydılar. Üstelik bu sıfatla para bile bastırılmıştı. Bunlardan sonra, yukarıda bahsettiğimiz bölünmeler gerçekleşti.

Şimdi bu olayları anlatırken, şu hususun iyice anlaşılmasını istiyoruz: Bölünmenin bu şekilde bağımsız ama küçük ve güçsüz devletler şeklinde sürmesi Arap ulusu adına büyük bir

kayıptır. Çünkü, yeniden birleşip tek devlet haline gelmezlerse bu küçük ülkelerin hiçbiri, fiilî ve iktisadî olarak varlığını sürdüremeyecektir. Bu hakikatleri milletin gözü önüne koyuyoruz, çünkü halihazırdaki durum bu isim altında sürdürülerek vakit geçince, esecek siyaset kasırgası ortalığı darmadağın ettikten sonra, artık pişmanlığın fayda etmeyeceği anda pişman olunmasından endişe ediyoruz. Ayaklanmayı gerçekleştirenler için en büyük kayıp, ayrılma sürecinin şahsî menfaatler uğruna küçük devletlere bölünme şeklinde sonuçlandığını ve ulusun, amacı olan şerefe ve tarihî hakkına ulaşamadığını görmek olacaktır.

Binaenaleyh, Arap Ayaklanmasının gerekçeleri, ortaya çıkışı ve hedefleri hakkında yaptığımız bu kısa açıklamadan sonra, Suriye bölgesinde Mısır sınırından Irak ve Türkiye'ye kadar olan bölgelerde küçük devletlerin kurulmasının Arapların çıkarına zarar veren bir paylaşım olduğunu söylemek istiyoruz. Bu sınır belirleme işlemi, manda yönetimlerince ortaya çıkartılan, ancak vatanımızın karşı çıkıp mücadele ettiği bir durumdur. Eğer bu paylaşımı onaylarsak, ulusumuzun reddettiği şeye boyun eğmiş olacağız. Ayrıca Yahudiler ve destekçileri aynı şeyi Filistin'de isteyecek olurlarsa onlara karşı elimiz çok zayıflayacak.

Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere Irak ve Doğu Ürdün bölgeleri, hâlâ Arap Ayaklanmasının varisleri olan Haşimî sülalesinin ve yandaşlarının elinde bulunmaktadır. Bu iki ülkenin, aşağıdaki gerçekleri göz önünde bulundurarak görmeleri ve itiraf etmeleri gereken birtakım görev ve sorumlulukları vardır:

1. Geçen savaş (Birinci Dünya Savaşı) bittikten sonra, Türkiye ve düşmanları arasında barış anlaşması yapılmadan ve Türk hükümeti bölgedeki bütün haklarından Arap ulusu lehine vazgeçmeden önce Suriye ve Irak'ın bağımsızlığı için yürütülen politikalar çok büyük yanlışlıklardır.
2. Suriye ve Irak'ın bağımsızlığının ve Arap davasından ve birleşik krallıktan ayrılmasının bu bölgelerde manda yönetimi kurulmasına yol açtığı kabul edilmelidir.

3. Hicaz bölgesinin yönetimini üstlenen sülalenin değiştirilmesi ve bunun onaylanması, sözkonusu tek ve büyük ülkenin başındaki tek başlı yönetimin dağıtılması anlamına gelmektedir ve bu durum, tüm Arap ulusunun çıkarına aykırıdır.

Özetle, şu anda birlik için yapılan çağrıların kaynağı ve maksadı bilinmemektedir. Ancak araştırılması ve aydınlatılması gereken birtakım gizli çalışmalar sözkonusudur. Bir Arap birliği ve ittihadı oluşturma meselesi mevhum ve tehlikelidir. Filistin hâlâ Yahudilerin emellerine ulaşmak için yaptıkları ısrarlara konu olmakta ve doğrudan İngiliz yönetimi altında bulunmaktadır. Suriye ve Lübnan'ın tam bağımsızlık ve kendi kendini idare hakkına kavuştuğu ve büyük devletlerin temsilcisi olan bakanların bu ülkelerde bulunduğu söylense de, buralardaki Fransız mandasının teknik anlamda kaldırıldığı iddia edilemez. Bu hayatî meseleleri hiçbir anlamı yoksa bile en azından şüphe uyandırmaktadır. Aynı şekilde Doğu Ürdün'e de diğer kardeşlerinin safına katılması için haklı bir söz verilmiş ve bu sözün gerçekleşmesi savaşın sonuna ertelenmiş olmakla birlikte, Ürdün hâlâ kısıtlı bir bağımsızlıkla yaşamaktadır. Hicaz bölgesi de hâlâ Necid'e ilhak edilmiş vaziyettedir ve bu durum hem Haşimî sülalesi hem de bütün Müslümanlar için hac ve Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret konularında en temel sorundur. Çünkü aziz İslâm aleminin mensupları inançlarının gereğini istedikleri biçimde ifa edememektedirler. Hicaz bölgesini elinde tutan mutaassıp ve işgalci güç [Vehhâbîler] ne geçmişte ne de bugün Müslümanlar nazarında bir üstünlüğe sahip olmuşlardır. Bu hususun asla gözden kaçırılmaması gerekir.

İngiltere ve Mısır arasında, Mısır'ın iki taraf adına Sudan'a girmesi konusu da muallaktadır. Birlik veya birleşme ümitlerinin ne kadar gerçekleşeceğini ve Mısır başbakanının İngiltere ve Amerika'dan aldığı gizli vaatlerin ne olduğunu da bilmiyoruz. Savaştan sonra Arap ülkeleri üzerinde güçlü bir ele sahip olan galip devletler arasında herhangi bir problem çık-

tığı zaman, konferansa katılanlara (Arap Konferansı'nın üyeleri) kararlaştırdıkları şeyleri yürürlüğe koyma hakkı verilecek mi yoksa verilmeyecek mi?

Bu yüzden, Bağdat ve Amman yönetimlerinin ortak bir Haşimî politikası izlemeleri ve Arap davasını prensiplerinden saptırmak isteyenlerin hakkından gelmek üzere çaba sarfetmeleri gerekir. Özellikle de Suudî-Suriye-Lübnan anlaşmasının yapıldığı Suriye bölgesine dikkat etmelidirler. Ayrıca bu bölgede ayaklanmaya destek verenleri yeniden gayrete getirmek ve Haşimî davasını canlandırmak için çalışmak zorundadırlar. Irak ve Ürdün'le ilgili olarak yapılması gerekenler bunlardır. Bu iki ülke [Mustafa] en-Nehhâs Paşa'nın [1876-1965] dikkatini çekmeli ve Arap Konferansı adına Paşa'nın Suudî Arabistan hükümetinden şu taleplerde bulunmasını sağlamalıdır: Hicaz'da bu prensipler çerçevesinde anayasal ve sorumlu bir hükümet kurulmalı, ilerleme garanti edilmeli, savunma için gerekli şeyler hazırlanmalı ve mukaddes bölgelerde mezhep hürriyeti temin edilmelidir. Necid hükümeti bunları yaptığı takdirde İslâm dünyasının güvenini kazanabilecektir.

Arapların birleşmesi veya birliği için çaba gösterenlerin bir diğer görevi de, Yemen'de bazı modern ıslahatların yapılması için gayret sarfetmeleridir. Yemen İmamı'na [Yahya], bu mübarek ülkeyi şimdiki haliyle tertemiz ve güvenlikli biçimde koruduğu için de şükranlarımızı sunmalıyız. Yemen'in bundan sonra diğer kardeş ülkelerle birlikte yürümeye hazır olması için eğitilmesi gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda herhangi bir başarısızlık yaşanmaması adına, Yemen ordusunun yeniden yapılandırılması için askerî, maliyesinin düzeltilmesi için iktisadî ve ayrıca kültürel anlaşmalar yapılmalıdır. Bunun yanında, Hicaz dışarıda tutulmak kaydıyla hukukî anlaşmalar da yapılmalıdır. Ek olarak, bu bölgelerin herhangi birisinde ortaya çıkabilecek tehlikelere karşı savunma anlaşmaları yapılmalıdır. Bütün bu işlemlerin değişimden sonraki birkaç yıl içinde tamamlanması gerekmektedir. Bununla birlikte, ne zaman ve hangi şart altında olursa olsun, yukarıda adı ge-

çen bölgelerden herhangi biri birliğe katılmak veya tamamı ya da bazıları birleşmek isterse buna engel olunmamalıdır.

Arap Birliği Nasıl Parçalandı? Suriye Nasıl Kaybedildi?

Filistin'in Partileri ve Siyonistleştirilmesi Yüzünden Hicaz'ın Kaybedilmesi

Arap birliği manda yönetimleri yüzünden parçalanmıştır. Kanun-ı Esasî'nin ilan edildiği dönemlerde [1908] Suriyeli aydınların çabaları adem-i merkeziyetçiliği elde etmeye yönelikti. Bu amaç uğruna çalışan propagandacıların Avrupa'daki merkezi doğal olarak Paris, doğudaki merkezi ise Mısır'dı. Türklerin baskısı yüzünden bu düşünceler her Arap ülkesinde gözle görülür bir desteğe sahipti. Dünya savaşı çıktığı zaman fırsattan istifade edilerek Arap Ayaklanması başlatıldı.

Arap Ayaklanmasının iyice yayıldığı anlaşıldığı zaman Sykes ve Picot Kral Faysal'la birlikte Cidde'ye geldiler. Orada konuştukları -ve bugüne kadar bana gizli kalan- şeyler, ben Vadi'l-Ays'tayken babamın konu hakkında bana yazdığı mektuptakilerden farklıydı. Babam şöyle diyordu:

> Geldiler ve bize isteklerini bildirdiler. Biz de Allah'ın yardımıyla cevabımızı verdik. Sonra Sykes ve Picot ile kardeşin geri döndüler.

O günden sonra, Kral Faysal'ın idaresindeki Kuzey Ordusu İngiliz ve Fransızların her türlü yardımını elde etti. Hicaz'daki ayaklanmaya katılan diğer ordular ise yardımlardan çok az pay alıyordu. Sonradan anlaşıldı ki bu yardımlar aslında Allenby'nin ordusunu sağından destekleyecek bir kuvvet oluşturmak için harcanmıştı. Ayrıca yine sonradan ortaya çıktığına göre yukarıda sözü edilen buluşma, Hicaz'dan ayrı bir Suriye ve yine Hicaz'dan bağımsız bir Irak devleti kurmak maksadıyla gerçekleştirilmişti.

Osmanlı ordusu Suriye bölgesinden çekilip Halep'in ötesine gittiği zaman açıkça anlaşıldı ki, Emir Faysal'ın barış konferansına Arap heyetinin başı olarak gitmesi sadece bir görünüş-

ten ibaretti. Aslında Faysal, Hicaz'dan bağımsız bir Suriye devleti kurmak için anlaşma yapmak maksadıyla Londra ve Paris arasında gidip geliyordu. Bu son derece açık bir durumdu, Türklerin yenildikleri ilk günlerde Beyrut'taki Arap bayrağının indirilmesi bu iddiamızı destekleyen unsurlardan biridir.

Arapların birliğini ve krallığını parçalayan işte bu politikadır. Parçalanma gerçekleştikten sonra, bir ülke herhangi bir istekte bulunacak olursa, yönetimdekiler bu isteği gerçekleştirmekten, yani ülkenin gerçek bağımsızlığını elde etmekten aciz ve hazırlıksız oldukları için kargaşa ve tereddütler ortaya çıkmaya başlıyor ve çeteler kendilerine ne söylenirse onu yapıyorlardı.

Sonra olanlar oldu, Fransa ülkeye girdi ve başta bulunan sözde yöneticiler kaçtı. Suriye böylece elden çıktı. Şu son savaş [İkinci Dünya Savaşı] çıkana kadar, Fransız yüksek komiserleri gözetiminde ülkeyi yöneten birçok başbakan ve cumhurbaşkanı geldi geçti. Savaşta Fransa yenilip teslim olunca Vichy hükümeti başa geçti ve yönetimi ele aldı. Ayrıca Alman ve İtalyan heyetleri de geldiler. Bunun üzerine herşeyden önce kendi güvenliğini temin etmek isteyen İngiltere müdahale ederek De Gaulle'ü ve yanındakileri yönetime getirdi. Artık İngilizlerin ve Almanların ayrı ayrı Fransa'ları vardı. Bu arada Araplar teslim olmuş vaziyette gidişatı gözetliyorlardı, en sonunda beklenen olmuştu.

Vichy hükümeti Fransa'dan çıkarıldıktan sonra, savaşm Orta Doğu'dan uzaklaştığı ve Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlıklarının tanınarak buralarda anayasal düzenin yeniden kurulmasına engel kalmadığı söylendi. Herkesin bildiği gibi bu işlemler İngiltere'nin garantörlüğü altında gerçekleştirildi.

Daha sonra seçimler yapılarak Suriye Parlamentosu oluşturuldu ve bugünkü cumhuriyet kuruldu. Sonra Suriye Cumhuriyeti'yle Fransa'nın arası bozuldu ve İngiltere güvenliği sağlamak üzere müdahale etti. Fransızların elini kolunu bağlayan İngiltere, sorunu çözmek üzere Londra'da bir konferans yapılması şartıyla bütün ipleri Suriye hükümetinin eline teslim etti. Bu, sorunun hala çözülmeye çalışıldığını gösteriyordu. İki tarafa da yakınlaşmalarını tavsiye eden İngiltere bir

yandan Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlığının yürürlüğe konmasını isterken bir yandan da Fransa'nın bu iki ülkedeki hayatî konumunu inkar etmediğini söyledi.

Filistin ise hâlâ tarafların istekleri uğruna çalkalanmaya devam etmektedir. Araplar gerilerken Yahudiler her gün daha fazla toprak kazanıyorlar. Cenin'den Lüdd'e giderken yolda gördüğüm Yahudi mülkleri beni dehşete düşürdü. Hayfa'dan Yafa'ya kadar olan bütün sahili Yahudiler ele geçirmiş durumdadır. Onlar kumluk arazileri imar ettiler, sular çıkartarak can verdikleri ölü toprakları cennet bahçesi gibi yaptılar ve Arapları kıraç tepelere sürdüler. Arap grupları ise hâlâ ülkenin harap olmasına sebep olan kişileri savunmakla meşguller. Aynı kişiler daha önce de Hicaz'daki Haşimî devletinin yıkılması için yaptıkları çalışmalarla çok etkili olmuşlardı. Bu kişilerin baskısı altında kalan babamın gerçekleştirdiği pasif ve iyi hazırlanmamış direniş en sonunda Hicaz'ın düşmesine yol açmıştı. Bütün bu olan bitende birçok ibretler vardır.

Merkezi Mısır'da bulunan Arap Birliği ise son derece tehlikeli bir şeydi. Büyük bir isim altında kapsamlı bir propaganda sözkonusuydu. Ancak burada toplanan temsilcilerin millî talep ve amaçlarla hiçbir şekilde alakaları yoktu. Bu birlikte yer alan her devlet bir büyük devletle bağlantı halindeydi ve onlara verdikleri sözlerin dışında hareket etme imkanları yoktu. Arap ulusları ve krallarının ise bunlarla bir alakası yoktu. İbret alın ey akıl sahipleri!

Aşağıda, Arap birliği meselesini görüşmek üzere Mısır'a giden Tevfik Ebulhüda ve Semir er-Rifâî Paşalara yaptığımız tavsiyeleri zikrediyoruz:

Arap Birliği Hakkında Başbakan Tevfik Ebulhüda Paşa'ya Verdiğimiz Özel Talimatlar

1. Nuri Paşa hazretleri, Mısır ve Irak devlet başkanları arasında birlik meselesi hakkındaki görüşmelerde esas alınması gereken şey hakkında size bilgi vermiş bulunmaktadır.

2. İki saygıdeğer başkan arasında gerçekleşen görüşmeler hakkında öğrendiklerimize göre, bu çerçevede yapılması mümkün olan herşey yapılmaktadır.
3. Doğu Ürdün bu övgüye değer çalışmaları tüm kararlılığıyla desteklemektedir.
4. Rahmetli Kral Hüseyin Arap ülkesinin sınırlarım şöyle belirlemiştir: Batıda Mısır, Akdeniz ve Kızıldeniz, kuzeyde Türk vilayetleri ve doğuda Hint hükümetiyle anlaşmalı olan emirlik ve sultanlıklar (o günkü İbn Suud emirliği, Bahreyn emirliği, Muskat, Hadramut ve Lahic sultanlıkları) hariç İran sınırıdır. Osmanlı Yemen vilayeti, Asîr mutasarrıflığı, Hicaz vilayeti ve Şemmer vilayeti (merkezi Hail olan er-Reşid emirliği) adı geçen Arap ülkesine dahildir. Bu Arap ülkesinin sınırları içine yalnız Hint hükümetiyle bağlantısı olan ve yukarıda adları sayılan emirlik ve sultanlıklar ile İngiliz sömürgesi olan Aden ve altı bölge girmez.
5. İngilizler tarafından belirlenen sınırlar içinde Suriye bölgesinin Mersin ve Adana gibi batı sahilleri de yer alıyordu. Ancak rahmetli babam Mersin ve Adana'nın yüzde yüz Arap bölgeleri olmadığını kabul etmişti.
6. Filistin ve Suriye bölgeleri hem sahil hem iç bölgeleri itibariyle Arap Ayaklanması kapsamında yer aldıklarından, bu bölgelerden kapsamlı bir birlik yahut anlaşmaya bağlı bir birleşme çıkması beklenir. Birinci anlam esas alınacak olursa, 2 Temmuz 1919'da alınan ve o günkü Faysal hükümeti tarafından ilgili devletlere iletilen Suriye Kongresi kararları uyarınca herkes biraraya gelip tek esasa bağlı bir hükümet kurarlar. İkinci anlam esas alınırsa bölgesel hükümetler olduğu gibi kalır ve, tek bir yönetim şemsiyesi altında belirli işlerde biraraya gelmek üzere parçaların birleşmesi için gerekli çalışmalar yapılır.
7. Bugün Mısır ve Irak merkezli olarak yürürlükte olan birleşme, bütün Suriye bölgesinin (Büyük Suriye) birliği sağlanmadan önce kesinleşmiş sayılmaz. Eğer bu bölgelerdeki manda yönetimleri devam eder ve buradaki ülkeler kendi kendini yönetme hakkına tam olarak ulaşamazlarsa, yahut birbirinden ayrı yerel yönetimler olarak yaşamaya devam ederlerse, Mısır ve Irak'la birlikte hareket etmeleri zayıflıktan ve dayanışma eksikliğinden kaynaklanmış olacak ve bu birlikte kendilerinden bekleneni yerine getiremeyeceklerdir.

8. Şuna inanıyoruz ki İkinci Dünya Savaşının ortaya çıkardığı sonuçlar yüzünden, Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri, Atlantik Anlaşmasından sonra, geçen savaşın yanlışlarını düzeltmeye ve sağlam bir demokrasi inşa etmeye karar vermişlerdir. Bu demokrasi binası Doğu uluslarını bağımsızlık, millî şeref ve eğilimleri bakımından öyle bir makama çıkaracak ki, Afrika'nın bütün kuzey sahili ve Filistin ile Suriye'nin bütün batı sahili boyunca güvenliğin korunması kendilerine emanet edilecek yeterliliğe ulaşacaklardır. Bu yüzden, Suriye birliğinin sağlanması veya birleşmesi için kapsamlı ve ısrarlı bir tutum sergilendikten sonra Irak ve Mısır'da güvenlik ve dayanışma içinde gerçekleşecek olan birlik, İngiltere ve Amerika'ya rağmen Arap birliğini sağlamak için çalışanların karşısında hiçbir zorluk bırakmayacaktır. Fransız mandasına gelince; bizzat Fransa şu andaki konumu yüzünden bir daha böyle bir yükün altına girmesine imkan olmadığını kabul etmektedir. Büyük Suriye'de yaşayan Araplar, ülkelerinde haklarını elde etme konusunda kararlıdırlar. Bu haklar, bağımsızlık, birlik ve birleşmedir. Bu sonuç aynı anda hem Irak, hem Türkiye hem de Mısır için hayatî ve askerî bir zorunluluktur.

9. Filistin sorununa gelince; Büyük Britanya Filistin politikasını *Beyaz Kitap*'ta açıkladı ve bugüne kadar buna muhalif bir şey yapmadı. Filistin'in de Arap birliğine veya birleşmesine katılması bir zorunluluktur. Bu katılım, Filistin sorununu çözmek üzere gönderilen Britanya heyetlerince sunulan hiçbir çözümle veya aynı maksatla kararlarını bildiren herhangi bir Arap konferansının düşünceleriyle çelişmez. Bu konuda Londra Konferansı kararlarına veya Mısır'da yapılan Uluslararası Arap Parlamenterler Konferansı kararlarına güvenilebilir.

Lübnan'a, Arap birliğine katılması veya bir Arap ülkesiyle birleşmesi konusunda tercih hakkı verilmesini engelleyecek hiçbir şey yoktur. Ayrıca Lübnan istediği yönetim şeklini ve biçimini tercih edebilir. Ama unutulmamalıdır ki, Büyük Lübnan sorunu Suriye'nin gözardı edilmemesi gereken haklarından biridir. Sudan ise bilindiği gibi Mısır ve İngiltere'ye bağlıdır. Kuzey Afrika'da Fas Sultanı ile Tunus Beyi arasında bir anlaşma girişimde bulunulması iyi olacaktır. Libya ve Trablus'un durumları zamana bırakılmalıdır. Libya'da bir Arap devletinin var olup olmayacağı şüphelidir. Mısır'a gelince; ülkenin adı Mısır olmasına rağmen burası

Arapların önemli anavatanlarından biri, yani Kinane bölgesidir. Mısır'ın Araplarla çok eski ve millî bağları vardır ki bunları görmezden gelmekten Allah'a sığınırız.

Arap ülkeleri bu aziz bölgelerdeki birleşmeleri sevinçle karşılayacak ve bu hususta çalışanları, özellikle de saygıdeğer liderini hayırla yad edecektir.

10. Doğu Ürdün Emiri Mısır ve Irak'ın çabalarını bütün gücüyle destekler ve Mısır ile Irak'ın diğer herhangi bir Arap bölgesinden önce Suriye'nin birliği yahut birleşmesi için çalışmaları gerektiğinde ısrar eder.

Başkan hazretleriyle görüşmeleriniz bu minval üzere olsun. Bu talimatlarla size ışık tutuyor ve çıkması muhtemel yeni tartışmalarda yetkiyi, bizce malum olan akıl ve tecrübenize havale ediyoruz.

Not: Necid, Hicaz ve Yemen'le ilgili olarak şunu söylüyoruz: Kendileri alışık olmadıkları şeylere zorlanmamalı, ancak Irak'ın, Mısır'ın ve yandaşlarının sır kabul etmediği hususlarda olan bitenden haberdar edilmelidirler.

Rağdân, 24 Ağustos 1943 (23 Şaban 1362)

Azizim Semir Paşa,

Mısır'da yapılacak olan dışişleri bakanları konferansıyla ilgili olarak zat-ı alinize verdiğim talimatlar aşağıdadır:

1. [Ahmed] Mahir Paşa ve [Mahmud] en-Nukrâşî Paşa'ya selamlarımı iletin. Her ikisine de, haklarında en içten sevgi ve kardeşlik duygularımı muhafaza ettiğimi bildirin.
2. Arap kamuoyunun Arap birliği hakkındaki düşüncelerini çok iyi anlıyorum. İskenderiye heyetinin hazırladığı protokolü dikkatle inceledim. Malum olduğu üzere Arap birliği gerçekleştiği takdirde Asya ve Afrika'daki Araplar ile Türkiye, İran ve Afganistan gibi Müslüman ülkeler için çok sağlam bir dayanak teşkil edecektir. Bu birlik sınırsız hürriyet, kendi kendini yönetme yetkisi ve askerî güçle desteklendiği zaman, her türlü sıkıntıyı yaşayan muhtelif demokrasiler için en iyi yardımcı olacaktır. "Demokrasiler" derken kastettiğimiz, halkının çoğunluğu Müslüman olan demokrat ülkeler, yani miladî yedinci asırdan bugüne kadar tarih boyunca varlıklarını sürdürmüş olan yönetimlerdir.

3. Malum olduğu üzere Arap Ayaklanması henüz ilk evrelerini yaşamaktadır. Osmanlı yönetimi zamanında Mısır Hidivliği de dahil olmak üzere bütün Arap ülkeleri tek parça halindeydi. Gümrük kapıları yoktu, ya da pasaportlarla ilgili sorunlar bulunmuyordu. Bu doğrusu öğretici bir birlikti.
4. Osmanlı'da Kanun-ı Esasî ilan edilince [1908] başa geçen İttihat ve Terakki Fırkası, diğer unsurları Türkleştirip [*tetrîk*] millî kimliklerinden uzaklaştırmak istedi ve kolaylaştırılmış Muhammedî şeriatın amaçlarına itibar etmez oldu. Yemen ve Asîr'deki ayaklanmalar ile Suriye'deki adem-i merkeziyetçilik talepleri gibi saikler yüzünden Araplar bu köhne ve zayıf yapıdan ayrılma isteği duydu. Arap Ayaklanması, aslında ikinci Arap hareketiydi. Çünkü bu ayaklanma, aynı maksatla ayaklanarak ordusuyla Konya'ya kadar ulaşan [Kavalalı] Mehmed Ali Paşa isyanını takip ediyordu.
5. Birinci isyanın, Mısır'ın Osmanlı tasallutundan kurtulmasıyla sonuçlanması gibi, ikinci Arap Ayaklanması da bölgede aynı sonucu doğurdu. Ancak bu hareketin, son büyük savaşın [İkinci Dünya Savaşı] bitmesiyle bir dağılma ve tefrikaya götüreceği düşünülmemişti. Öyle bir dağılma ve tefrika ki bugün hepiniz hâlâ bunu toparlamak için uğraşıyorsunuz.
6. Bunlardan da anlaşılacağı gibi mesele son derece nazik ve önemlidir. Ancak bizler herkes hakkında hüsnü zanda bulunuruz. Büyük Mehmed Ali Paşa ile kendisinin dost ve arkadaşı Şerif Muhammed b. Avn'ın tarihleriyle ayrılmaz bağları bulunan bu harekete önderlik eden Haşimî sülalesi, hedeflerini gerçekleştirme yolundaki sorumluluğunu gözlerinizin önüne koymaktadır. Ayrıca, hakikat gözüyle inceleyebilmeniz için taksimatın şu anki durumuna dikkatlerinizi çekmek isteriz. Arap ülkeleri bugün, düşman elinden ve hesaplarından uzakta ve hür değildir. O hesaplar, önceki asırlardan farklı olarak bugün büyük denizlere açılmak gibi kapsamlı hedefler peşinde koştuğundan, bahsettiğimiz doğu bölgesini son derece nazik ve kırılgan bir konuma getirmiştir. Bugün Mısır'daki yönetim ve teşkilat ile Irak'ta gördüğümüz birlik ve hazırlığın benzerini Hicaz, Necid ve Suriye'nin tamamında görmüyoruz. Mısırlılar; Hicaz halkı hakkında yeterince bilgi ve habere sahip olduklarından daha fazla açıklama yapma gereği duymuyoruz. Mısırlılar ayrıca, Yahudi sorunu ve Suriye bölgesindeki manda yönetimi hakkında

da yeterli malumata sahip oldukları için bundan bahsetmeye de gerek görmüyoruz. Ayrıca Afrika ve Asya topluluklarına bağlı her bir ülkede çözümlenmemiş ve muallakta bırakılmış meselelerin varlığı dikkat çekmektedir. Zaman artık şüphe duyma zamanı değildir. Zaman ülkelerimizde tedavi edilmesi gereken yerel yahut dış kaynaklı sorunların bulunduğunu itiraf etmemizi gerektiren soylu bir dayanışma göstermenin ve birleşmenin zamanıdır. Sizler kongreye işte bu yüzden katılıyorsunuz. Hepiniz durumun farkındasınız ve bunun Mısır başbakanlığına ve Dışişleri bakanlığına iletilmesi gerektiğini biliyorsunuz. Mısır'ın insanları iyilik yolunda birleştiren tarafsız bir kardeş konumunda olduğuna inanıyoruz. Bunlar, kardeşiniz Iraklıların da görüşleridir. Selamlarımı sunarım.

Rağdân, 12 Şubat 1945 (29 Safer 1364)

Parçalanmış Bir Suriye Bağımsızlığını Nasıl Sürdürebilir?

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra her türlü manda yönetimini reddeden, birliğini ilan edip kendi yönetim biçimini seçen ve prensiplerine bağlılıkta ısrar ederek bu prensipler uğrunda savaşan, düşman saldırısına uğrayıp işgal edilen ve iki savaş arasındaki dönemde yabancılar tarafından yine yabancı bir ruhla yönetilen, sonra meşhur ayaklanmasını gerçekleştirip güçlü direnişini yapan Suriye'nin, bugün sözkonusu prensiplerine aykırı davranıp bölünmeye razı olması ve içinde bulunduğumuz hali olduğu gibi sürdürmek için çalışması ve geçmişte hissedilen millî şuuru rafa kaldırıp misak-ı millîsini unutması şaşılacak bir şey değil midir? Allah'a and olsun ki bu çok garip bir durumdur!...

Bugünkü bölünme Sykes-Picot Anlaşmasının tam anlamıyla uygulamaya geçmiş halidir. Tek fazlalığı, Fransa'nın Suriye'ye gerçekleştirdiği son saldırı yüzünden bozulan düzeni yerine oturtmak için İngiltere'nin gösterdiği çabadır. Suriye ve Fransız taraflarına birbirlerine kolaylık göstermelerini ve aralarındaki dostluğu koruyarak hem Suriye'ye bağımsızlığını verecek hem de Fransa'nın Suriye'deki öncelik hakkını koruyacak bir anlaşma yapmalarını tavsiye ettiğini duyuran İngiltere, bölgeye gelip Fransa'nın elini kolunu bağladı ve Suriyelile-

rin bağlarını çözdü. Sonra da düzen sağlanana kadar ülkeyi idare etmek için Suriye'ye askerleriyle girdi. Üçlü konferans yapılıp Suriye, Lübnan ve Fransa anlaşana kadar bu durum böyle devam edecek. Ama hiç kimse bu anlaşmanın ne zaman yapılacağını bilmiyor.

Ey insanlar! Parçalanmış bir Suriye yaşayamaz. Ey insanlar! Fertlerin hayatı kısa, ulusların hayatı uzundur. Ey insanlar! Gözlerinizin önünde gerçekleşen olaylardan ders almıyor musunuz? Hitler insanlık tarihindeki en önemli şahsiyet olmak gibi bir hırsa kapılmıştı. Sonra Avrupa'nm en büyük milletini peşine takılması için çağırdı, onlar da kendisine uydular. Ama Hitler ve ulusu, bu haksız kavgada mağlup olup yere düştüler. Hitler'in hırsı ne kendisine ne de bu büyük ulusa yarar sağladı. Çünkü yaptıkları bir zalime yaraşır şeylerdi ve bütün gayreti ile halkı adına değil, kendi adınaydı.

Sayın konferans üyeleri! İçinde bulunduğumuz savaş devam ederken, savaş meydanınm Ortadoğu'dan bir şekilde uzaklaştığı bir dönemde parlamenter hayatı yeniden canlandırmak için toplanmış bulunuyorsunuz. Sizlere sunulan teklifleri, hüküm ve emir sahibi olup sorunları bitirmek maksadıyla ve şahsî hırs ve kişisel arzularla kabul ettiniz. Ancak bu sırada destek almak için ayaklarınızın altına yerleştirilen mızraklar birbirine düşman mızraklardır. Eğer kıpırdayacak olursanız bu mızrakların ucu ta başınızdan çıkacaktır.

Sayın üyeler! Zaten size ait olan şeyi daha elinize almadan niçin kendi bölgelerinize yerleştiniz? O zamanlar birileri size nasihat etmiş ve "Aldatıldınız yahut aldanıyorsunuz" demişti. Ey insanlar, bu kaybedilmiş bir pazarlıktır. Acaba sizin ne yaptığınızı bilen var mı? Fransa'nın imtiyazları var ve İngiltere bunu reddetmediğini söylerken sizler kabul etmediğinizi ifade ediyorsunuz. Hem siz hem de Fransa bugün İngiltere'nin avucunun içine düşmüş durumdasınız. Üstelik İngiltere, iki tarafın da kabul etmediği şey gerçekleşene kadar askerlerini bölgeden çekmeyeceği şartını ileri sürmüştür.

En insanlar! Birliği ilan edip uygulamaya koymadıkça bugünkü krizden çıkmanıza imkan yoktur. Bu uygulama, Suriye bölgesi ülkeleri sorununu iki tarafın ellerine bırakacaktır: Bir yanda hak sahibi olan Araplar, diğer yanda güçlü İngiltere ve savaşı kaybetmiş Fransa gibi iki Batı ülkesi. Oysa bugünün dünyası geçmişin dünyası değildir ve hak sahibine aittir.

Bu hatıratın sahibi Emir Abdullah b. el-Hüseyin'in Doğu Ürdün Yüksek Komiseri'ne yazdığı mektup

Azizim Sir Harold McMichael,

Sizi görmeden Irak'a gitmek bana zor geldi. Ancak şartlar bunu engelledi ve size yapacağım ziyareti İrbid veya Ceraş'a erteledim. Artık sizi oralara yaptığım ziyaret sırasında görme imkanı bulabileceğim. Şimdi size bu mektubu göndermekten sevinç duyuyorum. Allah izin verirse önümüzdeki Cumartesi günü (8 Nisan 1944) yola çıkmaya karar verdim. Orada on beş gün kaldıktan sonra geri dönmeyi planlıyorum.

Azizim Sir Harold,

Dünyadaki kadın erkek bütün Müslümanları ilgilendiren aşağıdaki konuda şahsî fikirlerimi size yazmaya nereden başlayacağımı bilmiyorum. Bu konu beni de onlar kadar, hatta daha fazla ilgilendiriyor. Çünkü mesele benim ve atalarım İsmail ve İbrahim'in mukaddes vatanıyla alakalıdır.

Hicaz'ın Mehdü'z-Zeheb bölgesinde petrol ve maden arama imtiyazının Amerikan şirketlerine verildiği yönünde kamuoyunda söylentiler dolaşıyor. Burası, iki mukaddes şehir olan Mekke ile Medine'nin arasında, doğuya düşen bir bölgedir. Bölgede, Kızıldeniz'le bağlantısı olan yerleşim yerleri ve çalışma alanları vardır. Buna ek olarak bir Amerikan şirketinin, Yenbu'u'l-Bahr-Medine yolu üzerindeki Radvâ Dağı'nın doğusunda altın ve petrol işlemek üzere kamp kurduğunu öğrendik. Cidde'nin doğusunda ve Cidde-Mekke yolunun kuzeyinde yer alan Bureyman'da kamp kuran bir şirketin ise, Hicaz bölgesindeki Taif'in güneyinde yer alan Gâmid ve Zehran mıntıkalarına ulaşım için kullanılmaya elverişli bir yol yapmak amacıyla çalıştığı söylenmektedir.

Bilindiği gibi, Asîr mutasarrıflığı dahil olmak üzere Salih şehrinden Yemen sınırına ve kuzeyden güneydeki Hâyil emirliği sınırına kadar uzanan bölgeler ile, (Teymâ'nın ve Hanâkiye'nin doğusundan uzanıp Keşb düzlüğünden geçerek Şifa Necid'e varan ve Vadi'l-Harmâ, Türbe ve Vadi Bişe'nin doğusundan Hicaz'ı terk eden hat) bu sınıra komşu olan Medayin-i Salih ve deniz sahilindeki Yemen sınırları arasında kalan bölge Müslümanlar için kutsal mekanlar olup hac, umre ve ziyaret gibi ibadetler dışmda iş için veya başka bir

maksatla kullanılmaz. Buralar huzur ve sükunetin hakim olduğu, sıkıntılardan azade biçimde Allah'a ibadetle meşgul olunarak dinî vazifelerin yerine getirildiği yerlerdir. Bu bölgelerin tamamı, İslâm tarihi boyunca hep aynı statüde kalmıştır.

Şunu söylemek istiyorum: Kral İbn Suud hazretleri her ne kadar bu bölgeleri işgal etmiş ve buralara yerleşmiş olsa bile, zat-ı alilerinin buraların kudsiyetini ihlal edip geleneklerini bozma hakkı yoktur. Kral, bu bölgelere kendi dünyevî menfaatleri için çalışan işçileri sokamaz ve buralarda yaşayan halkın ahlakını ifsad edip bu halkın iki kutsal şehre komşuluğun gereği olan vazifelerini yapmalarını engelleyemez. Eğer buralar dünyevî işler için kullanılan birer mekan haline getirilirse, dünyanın çeşitli bölgelerinden buralara gelip sıkıntılarından kurtulmak, dünya telaşesini unutmak ve tevbe ederek günahlarından arınmak isteyen kişilerin huzuru kaçacaktır.

Bunları bir Müslüman ve bir Haşimî emiri sıfatıyla yazıyorum. Hakikatler bu minvaldedir ve umarım sözlerimi sayın İngiltere Başbakanı'na iletirsiniz. Umarım sayın Başbakan Müslümanların ibadet mekanları, kıbleleri ve peygamberlerinin kabri olan bu yerlerde neyin önemli olduğunu anlar. Sayın Başbakan size söylediklerimi öğrendiği zaman, hiç şüphe yok ki Müslümanları endişeye sevkeden böyle ciddi ve nazik bir meselede yapılan girişimlerden vazgeçecektir.

Sayın Necid Kralı'na gelince, başa yeni geçtiği için belki de benim söylediklerimi bilmiyordur. Kendileri bugün Haremeyn bölgesinin güvenliğinden sorumlu olmakla birlikte, bu iki şehirde ve harem bölgesi sınırları dahilinde istediği gibi hareket edip buraların kadîm kutsallığını ihlal etme hakkına sahip değildir.

Görüşlerimin her türlü gerçek dışı amaçtan uzak, sağlam bir ölçü ile değerlendirileceğini ve yukarıda ifade ettiğim gibi en kısa zamanda Başbakan'a iletileceğini umuyorum.

Konu çok önemlidir. Savaş bitip dünya barışa kavuştuğu ve gözü kulağı açıldığı zaman, bu ürkütücü işlerin rahatsız edici gürültüsü İslâm dünyasında, özellikle de Hindistan'da kopacaktır. Bu mektupta yazdıklarım Müslümanlara, bünyesinde birçok Müslüman barındıran Britanya devletine ve bizzat Kral İbn Suud'a karşı beslediğim iyi niyet ve samimiyetten kaynaklanmaktadır. Kral'ın kendisine de bu konuda yapılması gerekenler hakkında bir mektup yazdım.

Azizim, muhabbet duygularımı lütfen kabul buyurunuz.

5 Nisan 1944 (12 Rebiussani 1363)

İki dünya savaşı sırasında bütün dünyayı şaşkına çeviren işler yapan ve Lloyd George hükümeti zamanında sömürge bakanı olarak Arap davası hakkındaki politikaları idare eden bu adam hakkında birşeyler söylemek isterim.

Britanya'nın son asırdaki şans ve talihi olan Winston Churchill, aynı zamanda nadir bulunan bir şahsiyettir. Churchill, Birleşik Krallığı ve İmparatorluğu mucizevî biçimde kurtarmaya muvaffak olmuştur.

Churchill görevi üstlendiği zaman nasıl bir sorumluluk altına girdiğinin farkındaydı. Almanya'nın ne gibi büyük bir sürpriz hazırlığı içinde olduğunu ve Almanların herkesten çok İngiltere'ye karşı kin taşıdığını biliyordu. Lloyd George hükümetinin düşmesiyle başlayıp, son savaşta Chamberline'ın hükümete geçmesine kadar süren dönemde göreve gelen önceki hükümetler ve parlamentolar tarafından Birleşik Krallığın içine sürüklendiği hazırlıksız durumun da farkındaydı.

Churchill Almanya'ya karşı halkını defalarca uyardı ve konuşmalar yaptı. Ancak her şeyin kaderini belirleyen Allah, halkını uyardığı konularda sorumluluğu üstlenerek Britanya ve bütün dünyayı bilindiği şekliyle kurtarma görevini ona yükledi. Ama kurtuluştan önce İngilizlerin bu azgın savaşta birçok sıkıntı ve zorluk çekmeleri gerekti. Yine de kadın erkek her İngilizin ülkesine bağlılık ve gayreti olmasa Churchill ne yapabilirdi ki?... İngiltere her türlü sıkıntıya ve aniden ortaya çıkan musibetlere katlanmaya gücü yeten bir ülkedir. Churchill de bu sabırlı, zorluklara katlanan, müreffeh, nimet içinde yaşayan ve cesur ulusun başına geçmeye ehil olduğunu ispat etmiştir.

İngiltere ve onun başbakanı, vatanseverlik, hak uğruna sabırla savaşma, vatanın selameti ve milletin izzet ve şerefinin korunması için canla başla çalışma konusunda bütün dünyaya örnek olmuşlardır. Britanya zafere layık olduğunu ve bunu hak ettiğini göstermiş, Churchill de bu ulusun başına geçme şerefine ermiştir.

Dunkirk'teki geri çekilme operasyonu bir cesaret ve sabır örneğidir. Britanya donanmasının Vehran'a saldırması, İtalyan donanmasının barınağında yok edilmesi, [Sir Archibald] Wavell'in başarısı ve [Rodolfo] Grazyani'nin hezimete uğratılması, İtalyan ordularının Habeşistan ve Eritre'de mağlup edilmesi, Almanlarla savaşmak için İngiltere'de yapılan hazırlıklar, kraliyet hava kuvvetlerinin Britanya savunması için feda edilmesi ve bu uğurda gösterilen cesaret ile, her yerde düşmana yapılan saldırılar vs. insanda hayranlık ve dehşet uyandırmaktadır. Üstelik bu üstün başarılar tek bir yerde değil, dünyanın farklı yerlerindeki deniz ve bölgelerde kazanılmıştır. İngilizler büyük bir cesaret ve kararlılıkla, düşmanı gördükleri ve buldukları yerde vurmuşlardır.

Andolsun ki bunlar insanı şaşkına çeviren mucizelerdir. Japonların saldırısına uğrayan Amerika'nın savaşa girmesinden ve Hitler'in Rusya'ya savaş açmasından önce, zalim Mihver devletleri karşısında İngiltere'nin tek başına savaşı sürdürmesi, bu ulus ve başbakanları hakkında başka birşey söylemeye gerek bırakmamaktadır. Alman saldırı fırtınasını Rusya'ya yönlendiren şey Britanya'da gördükleri şiddetli direniştir. Çünkü bu direnişi gören Alman lider, Rusya'da bir çıkış yolu bulabileceğini düşünmüştür. Ancak zafer sadece Allah'tan gelir.

Beni, kardeşim Faysal'ın Irak kralı olması için çalışmaya sevk eden, Doğu Ürdün'e gitmemi ve Hasenî ile Suriye birliğine hazırlık yapmak maksadıyla çalışmamı sağlayan da Mr. Churchill'dir. Kendisi, rahmetli babam ile İbn Suud arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi için bütün gayretini göstermiştir. Ben bu sözlerimle, Araplarla birlikte çalışan sözkonusu büyük lider ve halkı hakkında kalbimde gizlemiş olduğum duygularımı ifade ediyorum.

Ey Araplar! Bilmelisiniz ki İngiltere ile işbirliğine eğilimli olmamız gerekiyor. Çünkü dikkat edin, bütün büyük uluslar onlara karşı çıkmaktan aciz kalmışlardır. İngiltere hiç kimseye hak etmediği değeri vermez. İngiltere yalancı, korkak ve tembellerle işbirliği yapmaz. İngiltere politikalarını duygula-

rıyla hareket ederek ya da herhangi bir anlaşma veya savaşta kendisine yapılan yardımlara bakarak oluşturmaz. Tam tersine İngilizler sabırlı ve istikrarlı bir millettir ve ancak güçlülere saygı duyarak onları kendilerine katmak isterler. Başarısızlığı sevmedikleri gibi, ondan uzak dururlar. Şu halde siz de güçlü, uyanık, sözünün eri ve dikkatli olun ki İngiltere yanınızda yer alsın ve dostluğunu sizinle paylaşsın.

Sözlerimin sonunda Britanya'ya, Kral'a ve lider Churchill'e saygı, hayranlık ve en iyi dileklerimi sunuyorum.

Dizin

Arap Gözüyle Osmanlı

BEYRUT ŞEHREMİNİ'NİN ANILARI 1908-1918

SELİM ALİ SELÂM

XII+236 Sayfa

"ÜLKEMİZİN GİDİŞATI HAKKINDAKİ HAKİKİ HİZ VE DÜŞÜNCELERİMİZİ ANLAMANIZ BİZİM İÇİN ÖNEMLİDİR. BİZLER ADEM-İ MERKEZİYETÇİLİĞİ VE ELİMİZDEN ALINMIŞ OLAN HAKLARIMIZI TALEP EDİYOR OLSAK DA, YÜCE HALİFEMİZ EMİRU'L MÜMİNİN HAZRETLERİNİN SALTANATINA SIKI SIKIYA BAĞLIYIZ. ONUN HÂKİMİYETİNDEN AYRILMAK VE SİZİN KORUMANIZI TALEP EDEREK ÜLKEMİZE GELMENİZİ İSTEMEK AKLIMIZIN UCUNDAN BİLE GEÇMEZ."

KLASİK

Arap Gözüyle Osmanlı

İTTİHATÇI BİR ARAP AYDINININ ANILARI

EMİR ŞEKİB ASLAN

XVI+216 Sayfa

"DEVLETİN İÇİNDEKİ MÜSLÜMANLAR TEK TEK SIĞINAKLARININ BU DEVLET OLDUĞUNU BİLDİKLERİ İÇİN SONUNUN GELDİĞİNE BİR TÜRLÜ İNANMAK İSTEMİYORLARDI. BİR YANDAN DEVLETİN HALİNE BAKIP AH ÇEKERKEN, DİĞER YANDAN ISLAHAT YAPMAYA ÇALIŞIYORLARDI. ISLAHATLARIN İMKANSIZ OLMADIĞINA İNANIYOR, DEVLETİN YENİDEN AYAĞA KALKIP ESKİ GÜCÜNE KAVUŞACAĞINI DÜŞÜNÜYORLARDI.

ARAP AYDINLARININ BÜYÜK ÇOĞUNLUĞUNUN YABANCI DEVLETLERİN ÜLKELERİ ÜZERİNDE YAPTIKLARI HESAPLARIN VE AVRUPALILARIN TOPRAKLARINI PAYLAŞMAYA KARARLI OLDUKLARININ FARKINDA İDİLER."

KLASİK

Arap Gözüyle Osmanlı

BİR ARAP-OSMANLI GAZETECİNİN ANILARI

MUHAMMED KÜRD ALİ

XVI+392 Sayfa

"TÜRKLERLE ARAMIZDA DİLDEN BAŞKA BİR FARKIN OLMADIĞINI BİLİYORSUNUZDUR. TÜRKLERLE BİRLİKTELİĞİMİZ OSMANLI DÖNEMİYLE BAŞLAMADI: TÜRKLER BİZİMLE HAÇLI ORDULARINA KARŞI OMUZ OMUZA ÇARPIŞTILAR. ONLARIN VE KÜRTLERİN SAYESİNDE SİZLERİ ORTAÇAĞ'DA TOPRAKLAMIZDAN KOVDUK. İTTİHATÇILAR FARKLI UNSURLARI DIŞLAYINCA ARAPLAR ONLARA KARŞI MÜCADELE VERDİLER. ÇÜNKÜ ARAPLAR DİLLERİNDEN VE MİLLİYETLERİNDEN VAZGEÇMEK İSTEMİYORLAR. TARİHLERİYLE ÖVÜNMEKTE, MEDENİYETLERİNİ BEĞENMEKTEDİRLER. BİZİMLE AYNI IRK, MEDENİYET, DİL VE DİNDEN OLMADIĞINIZ HALDE SİZİNLE BİRLİKTE OLMAMIZI NASIL İSTERSİNİZ?"

KLASİK

Arap Gözüyle Osmanlı

İSYANCI ARAP ORDUSUNDA BİR HARBİYELİ

CAFER el-ASKERÎ

XXXI+272 Sayfa

ENVER PAŞA VE MUSTAFA KEMAL'İ YAKINDAN TANIMA FIRSATI BULAN VE DEVRİNİN ÖNEMLİ OLAYLARINA TANIKLIK EDEN ASKERÎ'NİN HATIRALARI, YAZARIN BİR ASKER OLMASI NEDENİYLE AĞIRLIKLI OLARAK MUHAREBE TASVİRLERİNDEN OLUŞUYOR. BU İTİBARLA SUNDUĞU BİRTAKIM BİLGİ VE BELGELERLE DÖNEMİN ASKERÎ TARİHİNİN AYDINLATILMASINA KATKIDA BULUNACAK NİTELİKTEDİR. ARAP KÖKENLİ SUBAYLARDAN MÜTEŞEKKİL OLUŞUMLAR KURMA FİKRİ VE EL-AHD CEMİYETİ HAKKINDA VERİLEN BİLGİLER, İTTİHATÇI TECRÜBENİN MİLLİYETÇİ ARAP SUBAYLAR İÇİN NE DENLİ ÖNEMLİ BİR MODEL OLUŞTURDUĞU KONUSUNDA DİKKATE DEĞER İPUÇLARI SUNMAKTADIR.

KLASİK

"ARAP İSYANI" yakın tarihimizin en önemli kırılma noktalarından biridir. Kurgulanmış tarihin toplumsal hafızamıza işlemeye çalıştığı "Arapların ihaneti" algısı, aslında bizim geçmişimizle kurduğumuz ilişkinin travmatik boyutunu sergiler. Osmanlı'nın parçalanış sürecinde Arapların kopuşu etrafında geliştirilen söylem, tarihî bir olgudan çok ideolojik bir tutumu yansıtır.

Gerçekten Araplar Osmanlı'ya ihanet ettiler mi? Ya da isyan sadece bölgeye ilişkin sömürgeci amaçları olan büyük devletlerin kışkırtmasından mı ibaretti?

Kesin olan şu ki, Arapların Osmanlı'dan kopuşu, ulus-devlet sürecinde Türk kimliğinin yeniden inşası amacına hizmet eden ideolojik bir söyleme dönüşmüştür. "Türklere ihanet" söyleminin Araplardaki karşılığı Arapları sömüren, İslâm'a ihanet eden Türklere dönüşecektir. Aslında bu iki zıt söylem, Osmanlı bakiyesi Müslüman uluslarda inşa edilmeye çalışılan modern ulus kimliğinin ortak tarihî ve kültürel bağlamdan koparılarak "öteki" üzerinden tanımlanmasına hizmet etmiştir.

Bu kitap, "Arap isyanı" olarak bilinen gelişmelerin en önemli aktörünün yaşadığı olayları anlatan belge niteliğinde bir hatıratır. İngiliz istihbaratının marifetiyle Hicaz'da başlatılan isyanın nasıl gerçekleştiği anlatılırken aynı zamanda bu hareketi meşrulaştırma çabalarının nelere yaslandığını da okuyabiliyoruz. Elinizdeki eser, sembolik olarak başlatılan ve İngiliz politikasının uzantısı olan isyan hareketinin başaktörü durumundaki bir ismin gözlemlerine, niyetlerine ve en önemlisi bu hareketin dayandırıldığı siyasî ve kültürel gerekçelere aşina olmak isteyenlerin gözardı edemeyecekleri bir metin. Şerif Hüseyin'in İttihatçılarla ilişkisi ve İngiliz yetkilileriyle isyandan çok öncelere dayanan teması yakın tarihe ışık tutacak nitelikte.

W. Churchill, T.E. Lawrence ve Emir Abdullah Kudüs'te (Mart 1921).

0B08372 ANN

